

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**XIII-XV. YÜZYIL DİVAN ŞİİRİNDE
AYET VE HADİS KULLANIMI
(İKTİBAS ve TELMİH)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
PROF. DR. CAFER MUM**

**HAZIRLAYAN
İLHAN SOYLU**

MALATYA 2021

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

**XIII-XV. YÜZYIL DİVAN ŞİİRİNDE
AYET VE HADİS KULLANIMI
(İKTİBAS ve TELMİH)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

İLHAN SOYLU

DANIŞMAN

PROF. DR. CAFER MUM

MALATYA 2021

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Cafer MUM'un danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “XIII-XV. Yüzyıl Divan Şiirinde Ayet ve Hadis Kullanımı (İktibas ve Telmih)” başlıklı tezimin bilimsel kurallara uyarak tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün kaynakların hem metin içinde hem de kaynakçada kurallara uygun bir biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

İLHAN SOYLU

KISALTMALAR

b.	: Beyit
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİM	: Diyanet İşleri Meali
G.	: Gazel
Hız.	: Hazreti
hızl.	: Hazırlayan
K.	: Kaside
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
RN.	: Risâletü'n-nushiyye
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
ö.	: Ölümü
TDK	: Türk Dili Kurumu Yayınları
vs.	: vesaire
vb.	: ve benzeri
Z.	: Zeyl

ÖZET

İktibas ve telmih, ortak malzemeyi kullanan sanatlar arasında olup bedi' sanatlarındandır. Divan edebiyatının temel iki kaynağı olan Kur'ân ve hadis ile sınırlandırdığımız bu sanatları, XIII-XV. yüzyıl Divan şiiri çerçevesinde ele aldık. Günümüz modern kuramlarından metinlerarasılık ile de bağlantılı olan, tarihi-kültürel ortak hafızaya dayanan, sözü zenginleştirip manayı derinleştiren bu iki sanat, Divan şairleri tarafından asırlarca kullanılmıştır.

İktibas, şairin sözünü etkileyici kılmak ve desteklemek için Kur'ân veya hadisın özgün metninden anlamlı bir söz öbeği olmak kaydıyla bir lafız alıp yerleştirmesidir. Özgün metin alınmayıp Türkçe ibareler kullanılmış yahut tek kelime ile ayet, hadis veya tarihî bir olaya işaret edilmişse burada iktibas değil telmih vardır. Birbiriyle iç içe geçmiş olan bu iki sanat birçok bilimsel çalışmada maalesef birbirine karıştırılmıştır. Kur'ân -hadis metni içermeyen veya içerse de terkebî olmayan birçok beyit, telmih olarak değerlendirilmesi gerekirken mealî iktibas başlığı altında sunulmuştur. Hatta daha da ileri gidilerek Kur'ân ayetlerini veya hadisleri hatırlatacak en ufak bir ipucu kelime gösterilerek iktibas sanatından söz edilmiştir.

Bu tezimizde öncelikle iktibas, telmih sanatları üzerinde durulmuş, seçilen örnek beyitler üzerinden bu sanatların ayrımı yapılmış, içerik ve şekil yönünden sınıflandırılmış, bu bağlamda tenasüp, teşbih sanatlarına da değinilmiş; ardından klasik Türk şiirinin en önemli iki kaynağı olan Kur'ân ve hadis ışığında XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde iktibas, telmih sanatlarının izi sürülmüştür. Dönemin önemli divan ve mesnevileri taranarak iktibas, telmih sanatlarının kullanıldığı, ayet-hadis içeren veya imleyen 640 beyit tespit edilmiş ve değerlendirilmiştir. İstatistiksel veriler ve tablolarla da desteklediğimiz tezimizin sonunda ise “XIII-XV. Yüzyıl Divan Şiiri İktibas ve Telmih Sözlüğü” yer almaktadır.

Anahtar kavramlar: İktibas, telmih, ayet, hadis, Divan şiiri.

ABSTRACT

İktibas and telmih are among the arts that use mutual material and two of bedi' arts. We examined these arts which are the main source of Divan literature and limited with Qur'an and Hadith in the frame of XIII-XV century Divan poetry. These two arts which are related to the intertextuality of today's modern theories, depend on historic and cultural collective memory, richen the word and deepen the meaning, are used by Divan poets for centuries.

İktibas is the poet's placing of his word in an impressive and supportive way by citing meaningful phrases from Qur'an's and hadith's original text. If an original text is not taken, Turkish expressions are used or verse, hadith or a historic event is pointed out, there is not iktibas but telmih. Unfortunately, these two arts which are mashed together in many academic works are confused with each other. Many beyits, which don't contain Qur'an-hadith texts or references, are submitted under the name of iktibas instead of telmih. Furthermore any hint word that reminds Qur'an verses or hadiths, are submitted under the name of iktibas.

In this thesis, iktibas and telmih arts are pointed out, these arts are divided into selected example couplets and classified in terms of content and style. Balance and simile arts are mentioned. In the light of the two most important resources of classic Turkish poetry, Qur'an and hadith, iktibas and telmih arts are traced in XIII-XV century Divan poetry. 640 couplets that telmih, iktibas arts are used and contain verse-hadith, are found and examined by scanning era's important divans and mesnevis. "XIII-XV Divan Poetry İktibas and Telmih Dictionary" is at the end of this thesis which is supported by statistical information and tables.

Key words: İktibas, telmih, verse, hadith, Divan poetry.

ÖN SÖZ

Sözün muktezâ-yı hâle göre yerinde, zamanında, muhatabına göre ve en uygun şekilde ifade edilmesi anlamını içeren belâgatı, ifade yönüyle güzelleştiren ve anlam itibarıyla zenginleştiren birçok edebî sanat mevcuttur. Bu sanatlardan ikisi, günümüz modern kuramlarından olan metinlerarasılık ile de bağlantılı olan müşterek malzemeyi kullanma ve tarihi-kültürel ortak hafızaya dayanan iktibas ve telmihtir. Bu tezimiz ile öncelikle bu iki sanatı kendi içerisinde şekil ve muhteva yönünden sınıflandırıp değerlendirmeyi amaçladık. Daha sonra ise XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde Kur'ân -hadis kullanımı ve bu kullanımların iktibas ve telmih olarak ayrımı yapıldı. Dönemin en önemli şairlerinin divan ve mesnevileri titiz bir şekilde taranarak tespit edilen beyitler vezin, anlam, Kur'ân ve hadisin beyitlerde kullanım şekli yönüyle değerlendirildi. Ayrıca iktibas ve telmih sanatlarının dönemlere ve şairlere göre kullanımı belirlendi. Çalışmamın her aşamasında gerek yüz yüze gerek internet ve mobil iletişim kanallarından engin ve derin bilgilerini, teknik ve estetik tecrübelerini benden esirgemeyen çok değerli danışman hocam Prof. Dr. Cafer MUM'a, yüksek lisans öğrenimim boyunca bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim kıymetli hocalarım Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK, Prof. Dr. Nazmi ÖZEROL ve Doç. Dr. Sadık ARMUTLU'ya teşekkürü bir borç bilirim.

İlhan SOYLU

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	iv
KISALTMALAR.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
ÖN SÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM:	4
1.1. İLM-İ BELÂGAT AÇISINDAN İKTİBAS VE TELMİH	4
1.2. İLM-İ BEDÎ'	7
1.2.1. el-Muhassinâtu'l-ma'neviyye (Manevi güzelleştiriciler):	8
1.2.2. el-Muhassinâtu'l-lafziyye: (Lafzı/sözü güzelleştiren sanatlar):	8
1.3. DİVAN ŞİİRİNİN KAYNAKLARI	8
1.4. DİVAN ŞİİRİNDE KUR'ÂN VE HADİS.....	10
1.5. İKTİBAS.....	11
1.5.1. İFADE ŞEKİLLERİ BAKIMINDAN İKTİBAS ÇEŞİTLERİ.....	13
1.5.1.1. Müstahsen İktibas.....	13
1.5.1.1.1. Ahsen İktibas	13
1.5.1.1.2. Hasen İktibas	13
1.5.1.2. Müstehcen İktibas.....	14
1.5.2. BÜTÜNLÜK AÇISINDAN İKTİBAS ÇEŞİTLERİ	15
1.5.2.1. Tam İktibas	15
1.5.2.2. Nâkıs İktibas	15
1.5.3. İKTİBAS-TENASÜP İLİŞKİSİ.....	19
1.5.4. TEŞBİH VASITASI OLARAK İKTİBAS	20
1.5.5. KULLANIM ŞEKİLLERİ YÖNÜNDEN İKTİBAS.....	23
1.5.5.1. Birden Fazla Lafzın Beytin Farklı Yerlerine Yerleştirilmesi	23
1.5.5.2. Terkibî Bir Lafzın Birinci veya İkinci Mısraa Yerleştirilmesi.....	24
1.5.5.2.1. Mısraın Tamamına Yerleştirilmesi.....	24
1.5.5.2.2. Mısraın Belirli Bir Bölümüne Yerleştirilmesi	25
1.5.5.3. Tamlama İçinde Kullanımı.....	25
1.5.5.3.1. Farsça Tamlama İçinde Kullanımı	25
1.5.5.3.2. Türkçe Tamlama İçinde Kullanımı	26

1.5.6.	İÇERİK YÖNÜNDEN İKTİBAS	26
1.5.6.1.	Meth/Övgü.....	27
1.5.6.2.	Hikmet/Öğüt.....	27
1.5.6.3.	Teşbih/Benzetme	28
1.5.6.4.	Vak'a ve Şahsiyetleri Hatırlatma (Telmih)	30
1.5.6.5.	Dua ve temenni.....	31
1.5.7.	İKTİBAS-TELMİH VE METİNLERARASILIK İLİŞKİSİ.....	32
1.6.	TELMİH.....	35
1.6.1.	Şekil Yönüyle Telmih	37
1.6.2.	Üslup Yönüyle Telmih	38
1.6.3.	İçerik Yönüyle Telmih	39
1.6.3.1.	Kur'ân'da Geçen Vak'a ve Şahsiyetleri İşaret Etmesi Yönüyle Telmih .	39
1.6.3.1.1.	Lafzî Telmih	41
1.6.3.1.2.	Gayr-ı Lafzî Telmih	41
1.6.3.2.	Bizzat Kur'ân ve Hadis Metinlerine İşaret Etmesi Yönüyle Telmih	42
II.	BÖLÜM.....	44
2.1.	XIII-XV. YÜZYIL DİVAN ŞİİRİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	44
2.2.	DÖNEMİN ÖNEMLİ TEMSİLCİLERİ.....	46
2.2.1.	Yunus Emre	46
2.2.2.	Şeyyad Hamza	47
2.2.3.	Ahmed Fakih	48
2.2.4.	Gülşehrî.....	49
2.2.5.	Âşık Paşa.....	50
2.2.6.	Ahmedî.....	51
2.2.7.	Kadı Burhaneddin	54
2.2.8.	Ahmed-i Dâ'î	55
2.2.9.	Şeyhî	57
2.2.10.	Ahmet Paşa	58
2.2.11.	Necâti Bey	59
2.2.12.	Avnî (Fâtih Sultân Mehmed)	60
2.2.13.	Adlî (II. Bâyezid).....	60
2.2.14.	Mihrî Hâtun.....	61
2.2.15.	Cem Sultân	62
2.2.16.	Karamanlı Nizâmî.....	62

2.2.17. Süleyman Çelebî.....	63
III. BÖLÜM	64
XIII-XV. YÜZYIL DİVAN ŞİİRİNDE KULLANILAN AYET VE HADİSLER.....	64
3.1. ‘afa’llâh.....	64
3.2. ahseni takvîm	64
3.3. ‘alâ hulukîn azîm	66
3.4. Allâhu latîfun bi‘ibâdih.....	68
3.5. ‘alleme’l-kur’ân	68
3.6. ‘aleyhi tevekkeltü ve ileyhi metâb	68
3.7. ‘aleyke la‘netî, ene hayrun	69
3.8. ‘ammâ yekûlu'z-zâlimûn.....	69
3.9. ‘asa’llâh yetûb	70
3.10. ashâbı fîl.....	70
3.11. ‘azbun furâtun ve milhun ucâc.....	71
3.12. beşşirû mâle’l-bahîl	72
3.13. bike’sin min ma‘în	72
3.14. bikî‘atin ke-serâb	72
3.15. bi’l-‘aşıyyi ve’l-ibkâr	73
3.16. bi’l-ğuduvvi ve’l-âsâl	73
3.17. bi’llâhi yeczî men şeker	75
3.18. bi’smi’llâhi’r-rahmâni’r-rahîm.....	75
3.19. bi’smi’llâhi mecrahâ.....	79
3.20. buhtânun ‘azîm	79
3.21. câhidi’l-küffâr	80
3.22. ca’ale’l-leyle libâsâ.....	81
3.23. cennetü na‘îm.....	81
3.24. cennâtu ‘adnin, cennetü’l-me’vâ	82
3.25. cennâtin tecrî min tahtiha’l-enhâr	82
3.26. cezâ’ü’l-muhsinîn.....	84
3.27. dâllîn	84
3.28. dâru’l-bevâr	85
3.29. derâhime ma’dûd.....	85
3.30. duhânun mübîn, duhân, sûre-i duhân	86
3.31. ecrühüm bi-ğayrı hisâb	88

3.32. ed-dünyâ cîfetün ve tullâbuhâ kilâb.....	88
3.33. edhâ ve emer.....	89
3.34. efelem tekûnû ta'kilûn.....	89
3.35. eksirû zikra hâdimu'l-lezzât	89
3.36. el-bâkıyâtü's-sâlihât	90
3.37. el-cemâ'atu rahmetün	91
3.38. el-cürûha kısâs	91
3.39. elestü bi-rabbiküm kâlû belâ	92
3.40. elem neşrah leke.....	96
3.41. elhamdu li'llâhi'llezî ezhebe 'annâ'l-hazen	97
3.42. el-hasûdu lâ yesûd.....	97
3.43. elif lâm mîm.....	97
3.44. en-nâsu niyâm	98
3.45. en-nefse bi'n-nefsi	99
3.46. erine'l-lezi mâ vâ'adtenâ.....	99
3.47. el-evvelü ve'l-âhiru ve'z-zâhiru ve'l-bâtın	99
3.48. es-sabru miftâhu'l-ferec	100
3.49. et-tâibûne, et-tâibât, kânitât	100
3.50. evfû bi'l-'ukûdî	101
3.51. faf'ü annâ.....	101
3.52. fahzerûhum	102
3.53. fâliku'n-nevâ	102
3.54. fa'sfahi's-safha'l-cemîl	103
3.55. faslu'l-hitâb	103
3.56. fe'dhulûhâ hâlidîn.....	104
3.57. femen ye'mel	105
3.58. fe'nzur ila âsâri rahmetillâh	105
3.59. fe't-tekû'llâhe yâ uli'l-elbâb	107
3.60. fevka külli zî 'ilmin 'alîm	107
3.61. fî kulûbi'l-mücrimîn	107
3.62. fî nâri's-sakar.....	108
3.63. fî salâtin dâyimûn	108
3.64. fî selâsil yushabûn.....	109
3.65. fî semmi'l-hıyât	109

3.66. fî't-te'hîri âfât	110
3.67. fâliku'l-ısbâh	110
3.68. hablu'l-verîd.....	111
3.69. haleknâhum min tîn.....	111
3.70. halaktühü bi-yedeyy	112
3.71. harra râki'an ve enâb.....	112
3.72. hattâ matla'il-fecr	113
3.73. hel etâ	114
3.75. hel min mezîd	115
3.76. hâşa li'llâh	115
3.77. haysü asâb	116
3.78. hâzihî bidâ'atunâ ruddet ileynâ	116
3.79. ileyhi me'âb	117
3.80. 'ilmün ledünn, min ledün.....	117
3.81. innâ fetehnâ	120
3.82. nasrun min'allâhi ve fethun karîb	121
3.83. innâ ileyhi râci'ün	122
3.84. inne'd-dîne 'inda'llâh	122
3.85. inne'l-insâne lefî husrin.....	123
3.86. inne İbrâhîme evvâhün halîm/munîb	123
3.87. innehû evvâb, ni'me'l-'abd	124
3.88. innehû hüve't-tevvâb.....	125
3.89. inne fî zâlike le-âyâtin li-kavmin yu'minûn/ yesme'ûn	125
3.90. innâ le-nahnü'l-' âbidûn	126
3.91. innî lâ ühibbü'l-âfilîn.....	127
3.92. in yekâd.....	127
3.93. innî âtîküm bi-sultânin mübîn.....	128
3.94. istakım hâzâ sırâtun müstakîm	128
3.95. isteğfirû, kultu lek.....	129
3.96. istevâ, kürsi.....	129
3.97. iz hü'm 'aleyhâ ku'ûd.....	130
3.98. kâbe kavseyni ev ednâ	131
3.99. sümme denâ.....	131
3.100. sidreti'l-müntehâ	131

3.101. mâzâga'l-basaru vemâ-tagâ.....	131
3.102. kâf hâ yâ 'ayn sâd	138
3.103. kellimînî yâ Humeyrâ	139
3.104. kel en'âmi bel hûm adall	139
3.105. ke-nefsin vâhid	140
3.106. kenzûn lâ yefnâ	141
3.107. kevâ'ibe etrâb.....	141
3.108. kevser	142
3.109. keyfe kâne 'ikâb	144
3.110. kul huva'llâhu ehad Allâhu's-samed	144
3.111. kuli'l-hak.....	147
3.112. kuli'r-rûh	147
3.113. kumi'l-leyl.....	148
3.114. külli şey'in hâlikûn illâ vechehu	148
3.115. küllü men 'aleyhâ fân	149
3.116. kün fe-yekûn.....	150
3.117. küntü kenzen mahfiyyen	151
3.118. küntü sem'an.....	153
3.119. lâkinnehüm lâ ya'lemûn.....	153
3.120. lâ taknetû mi'r-rahmeti'llâh.....	154
3.121. Lâte hîne menâs	155
3.122. lâ takrebâ.....	155
3.123. lâ takrabû'z-zinâ.....	156
3.124. lâ tey'esû min ravhi'llâh.....	156
3.125. lâ ilâhe illa'llâh.....	157
3.126. lâ reyb	159
3.127. lâ uhsî senâ	160
3.128. lâ yemes.....	160
3.129. le'all'allâhe yuhdis ba'de zâlik	161
3.130. leheb, ebi leheb, tebbet yedâ ebi leheb	161
3.131. lekûm dînükûm veliyedîn.....	162
3.132. len tenâlû'l-birre hattâ tünfikû	162
3.133. len terânî.....	163
3.134. lev lâke	165

3.135. le‘amruke.....	165
3.136. leylen ve nehâran, cehren ve sırren.....	168
3.137. leyse ‘ale’l-a‘mâ harac.....	168
3.138. leyse li’l -insânî illâ mâ sa’â	168
3.139. leyse li’z-zâlimîne min ensâr	169
3.140. lî ma‘a’llâhi	169
3.141. limeni’l-mülk	170
3.142. lû‘lû’ü ve’l-mercân	170
3.143. lû‘lû’ü mensûr.....	170
3.144. mâ tekaddem	171
3.145. mâ hâza’l-beşer	172
3.146. ma‘a’l-ebrâr	173
3.147. mekârimü’l-ahlâk	173
3.148. menafi‘ü li’ n-nâs	173
3.149. men âmene bi’llâhi ve âyâti kitâbih	174
3.150. men ‘arefe nefsehû fekad ‘arefe rabbehû.....	174
3.151. menni ve’s-selvâ	175
3.152. men ‘indehû ‘ilmü’l-kitâb	175
3.153. messenî.....	176
3.154. min külli bâb	176
3.155. min semerâti’n-nahîli ve’l-a’nâb	177
3.156. muğteselün fihi bâridun ve şarâb.....	177
3.157. müstağfirîne bi’l-eshâr	177
3.158. nahnu akreb	178
3.159. nahnu kasemnâ	178
3.160. nefsü’l-levvâme, nefs-i emmâre	179
3.161. ni‘me ecrü’l-‘âmilîn.....	180
3.162. ni‘me’l-‘abd	180
3.163. nûn ve’l-kalem.....	181
3.164. nûrun ‘ala nûr	182
3.165. rabbi heblî mülken.....	184
3.166. rabbi lâ tezer	184
3.168.rabbu’l-meşriki ve’l meğrib.....	185
3.169.rahmeten li’l-‘âlemîn	186

3.170. ratb u yâbis.....	187
3.171.refi'ü'd-derecât	188
3.172. sâlisü selâseh.....	188
3.173. sâniye'sneyni iz hü mâ fi'l-gâri.....	189
3.174. seb'an mine'l-mesânî.....	189
3.175. sekâhum rabbuhum.....	190
3.176. selsebîl.....	191
3.177. sem'inâ ve ata'nâ	193
3.178. sıbgatu'llâh	194
3.179. sihrun mübîn	195
3.180. su'bân.....	196
3.181. sündüs ü istebrak	196
3.182. şâvirhum, şâvirûhunne.....	197
3.183. şeyyebetnî sûretü hûdin.....	197
3.184. ta'âla'llâhi 'ammâ yüşrikûn	198
3.185. tahte's-serâ	198
3.186. teveffenî müslimen va elhiknî bi's-sâlihîn	199
3.187. tav'an ev kerhen.....	200
3.188. tebârekte yâ ahsene'l-hâlikîn.....	200
3.189. terâhum yenzurûn, vehum lâ yubsirûn	200
3.190. tesevverü' l-mihrâb	201
3.191. tis'a âyât.....	201
3.192. tûbâ lehüm ve hüsnü me'âb	202
3.193. tûlicü'l-leyle fi'n-nehâr	204
3.194. ûlâ'ike'l-ahzâb	204
3.195. uli'l-elbâb, uli'l-ebsâr.....	205
3.196. ümmü'l-habâyis	206
3.197. va'llâhu hayru'r-râzıkîn.....	206
3.198. va'llâhu yuhibbu's-sâbirîn.....	207
3.199. ve'ttekû yevmen turca'ûna fihi ilâ'llâh	207
3.200. velâ tekrahu'z-zinâ	208
3.201. ve'llezîne câhedû fînâ	208
3.202. ve hü m yestebşirûn	209
3.203. ve hü m yestağfirûn	209

3.204. vâvu'l-kasem	210
3.205. ve enzelna'l-hadîd	216
3.206. ve kinâ rabbenâ 'azâbe'n-nâr	217
3.207. ve mine'l-mâi külle şey'in hayy	217
3.208. vemâ rameyte iz rameyte	218
3.209. ve'nşakka'l-kamer	219
3.210. ve ümlî lehüm inne keydî metîn.....	220
3.211. yâ eyyühe'l-müzemmil	220
3.212. ya'lemü's-sırra ve ahfâ.....	221
3.213. yâ leytenî küntü türâbâ	221
3.214. yed-i beyzâ'	223
3.215. yef'alu'llâhu mâ yeşâ.....	225
3.216. yahküm mâ yürîd.....	225
3.217. yehdi'l-lâhu limen yeşâ	225
3.218. yuhyi'l-'izâm	226
3.219. yusirrûne 'ale'l-hınsi'l-'azîm	228
3.220. zâtü'l-'imad	228
3.221. zelzelete's-sâ'ati şey'ün 'azîm.....	228
3.222. zıllen zalîl	230
3.223. zıllu'llâhi fî'l-arz	230
3.224. züyyine li'n-nâs	231
İSTATİSTİKSEL VERİLER.....	232
SONUÇ	238
KAYNAKÇA	240
DİZİN	243

GİRİŞ

Yaklaşık altı asır icra edilen klasik Türk şiirimiz, zengin ve engin bir bilgi-kültür malzemesine sahiptir. Kozmik âlem, felek, tıp, astronomi, halk kültürü, deyim ve atasözleri, dini terimler ve alışkanlıklar, Kur’ân, hadis, fıkıh, tefsir vb. dini ilimler, tasavvuf ve tarikatlar, efsanevî, tarihî ve dinî şahsiyetler, kıssalar vb. ile beslenen Divan şairlerimiz dimağlarının keskinliği, muhayyilelerinin füyûzâtı ve gönüllerinin coşkunluğu ile çok büyük anlam derinliklerini içinde barındıran şiirler kaleme almışlardır. Bu şiirlerin günümüz nesline okunup anlaşılması hiç de kolay bir iş değildir. Bunun için yukarıda sayılan Divan şiirimizin kaynaklarına vakıf olmak gerekir. İşte bu kaynakların en önemlileri Kur’ân ve hadistir. X. asırda Türklerin İslamiyet’i benimsemesiyle birlikte dinî ve sosyal hayatlarında ciddi değişimler olduğu gibi dil, edebiyat, sanat ve kültürlerinde de büyük devrimler yaşanmıştır. Kur’ân ve hadis kaynaklı birçok nazım ve nesir türü ortaya çıkmış, Kur’ân ayetleri hatta harfleri çerçevesinde birçok edebî sanat, anlam ve şekil incelikleri ortaya konmuştur. İktibas sanatı da Türk şiirinde Kur’ân ve hadis kaynaklarının kullanıldığı sanatlardan biridir. Divan şairlerimiz, Kur’ân ayetlerinin veya hadis metnlerinin Arapça lafızlarını doğrudan veya dolaylı olarak beyitlerde kullanarak şiirlerini söz yönüyle süsleyip güzelleştirmiş, mana itibarıyla da anlam çoğaltarak zenginleştirmişlerdir. Şairler bu bağlamda telmih ve tenasüp sanatlarına da çokça başvurmuşlardır.

Kur’ân ve hadis çerçevesinde iktibas ve telmih sanatlarını ele aldığımız tezimizi XIII-XV. yüzyıl Divan şiiri ile sınırlandırdık. Tezimizi hazırlarken, birbiriyle iç içe geçmiş olan bu iki sanatın birçok bilimsel çalışmada maalesef birbirine karıştırılmış olduğuna şahit olduk. Aslında telmih olarak değerlendirilmesi gereken bazı uygulamalar, birçok bilimsel makale ve tezde mealî iktibas başlığı altında sunulmuş ve çok daha ileri gidilerek Kur’ân ayetlerini veya hadis-i şerifleri hatırlatan en ufak bir ipucu kelime veya isim gösterilerek iktibas sanatından söz edilmiştir. İslamiyet etkisindeki Türk edebiyatı olarak da bilinen Divan edebiyatı şairlerimizin söz söylerken Kur’ân ve hadis ilminden ve havuzundan uzak olamayacakları düşünüldüğünde neredeyse her beyitte iktibas arama ve gösterme yoluna gidilmiştir. Sözlükte “ateş yakmak üzere bir yerden kor almak, ödünç alma, faydalanma, bir kelimeyi, cümleyi veya bunların manalarını olduğu gibi alma, aktarma” gibi anlamlara gelen iktibas, ıstilahî olarak da manzum veya mensur bir esere Kur’ân veya hadisten bir ibareyi, anlamlı bir söz öbeğini ustalıkla yerleştirmek manasındadır. Yani iktibas, şairin sözüne veya şiirine Kur’ân veya hadisin özgün metninden ödünç olarak metnin anlam kapsamını değiştirmeden, bozmadan ileti içeren bir söz veya sözce olmak kaydıyla bir lafız alıp yerleştirmesidir. Özgün metin

kullanılmayıp Türkçe ibareler kullanılmışsa ya da tek kelime ile geçirilmişse yani alıntı söz veya sözce değil de sözcükten oluşuyorsa burada ödünç alma değil, işaret vardır. Bu tür kullanımlarda iktibas değil telmih sanatından söz edilmelidir.

Tez hazırlama aşamasında imla ile ilgili de divan ve mesnevilerde birçok tutarsızlıkla karşılaşıldı. Taradığımız divanlarda, alıntılanan ayet ve hadis metinlerinin çeviriyazılarında bir yazım birliği olmadığı görüldü. Bu hususta İsmail Ünver'in "*Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler*" adlı makalesi esas alınmakla birlikte, özgün Arapça alıntılar farklı değerlendirildi. İsmail Ünver, Arapça veya Farsça edat olsun ek olsun tire ile ayrılacağını ifade etmiştir: *Îlâ-nihâye, ile'l-âhir, bilâ-kayd u şart, 'ala-küllî hâl, bi-nefsihi* gibi... (Ünver,1993:58) Ancak Arapça özgün iktibas metinlerinin latinize edilmesinde Arapça edatlar olan "*fî, mâ, lâ, ev, hel, len, min, in, iz, li*" gibi kelimelerin yazımında tire işaretinin kullanımını gereksiz gördük. Kanaatimizce bu edatlar, sadece Türkçe ibarelerin başında gelmişse veya dilimizde kalıp söz halinde kullanılmışsa tire ile gösterilmelidir. İktibas edilen "*fî kulûbi'l-mücrimîn*" lafzında tire işaretine gerek duyulmadı. "*fî't-te'hîri âfât*" lafzında ise harf-i tariftten dolayı tire işareti kullanıldı. Diğer Arapça edatların yazımında da aynı metot takip edildi. Ayrıca inne ve kardeşleri olarak bilinen "*inne, enne, keenne, leyte, lâ, lâkinne*"nin yazımında da taradığımız divanlarda bir yazım birliğinin olmadığı görüldü. Bu hususta benzer bir adım izlendi. Örneğin "*inne İbrâhîme evvâhûn halîm*" şeklinde tiresiz yazılırken, "*inne'd-dîne 'inda'llâh*" harf-i tariftten dolayı tire işareti ile gösterildi. Yine taradığımız divanlarda başlarında harf-i tarif "ل" takısı bulunan ayet ve hadis metinlerinin yazımında da İsmail Ünver'in makalesi esas alındı. "*en-nâsu niyâm, el-cürûha kısâs, es-sabru miftâhu'l-ferec*" gibi... Bu hususta tire işaretinin kullanımı yanında kesme işaretinin de çok farklı imlalarına rastlandı. Sadece besmelenin yazımıyla ilgili 7-8 farklı imla olduğu görüldü. Divanlardaki bu yanlış yazımların tamamı da teze düzeltilerek konuldu.

Tezimizin ilk bölümünde, günümüz modern kuramlarından olan metinlerarasılık ile de bağlantılı olan müşterek malzemeyi kullanmaya dayalı sanatlardan olan iktibas ve telmih sanatlarını ilm-i belâğat açısından incelemeye, ayrımını ortaya koymaya, şekil ve içerik yönüyle değerlendirmeye ve sınıflandırmaya çalıştık.

İkinci bölümde, XIII-XV. yüzyıl Divan edebiyatı ve önemli temsilcileri üzerinde durduk. Büyük oranda Ahmet Kartal ve Atilla Şentürk'ün *Eski Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinden yararlanarak oluşturduğumuz bu bölümde, daha çok divan ve mesnevilerini taradığımız şairler ve taranan eserlerini ele aldık. Üzerinde durulan konudan sapmamak adına özlü bilgiler verip dönemle ilgili ayrıntılı bilgiler vermekten kaçındık.

Üçüncü bölümde ise XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde ayet ve hadis kullanımı üzerinde durduk. Yunus Emre, Ahmet Fakih, Şeyyad Hamza, Gülşehrî, Ahmed-i Dâ'î, Ahmedî, Ahmet Paşa, Süleyman Çelebi, Necâtî Bey, Avnî, Adlî, Karamanlı Nizâmî, Mihrî Hâtun, Cem Sultân gibi dönemin en önemli divan ve mesnevi yazarlarının eserlerini titiz bir şekilde tarayarak şiirlerinde ayet ve hadislere ne sıklıkta başvurduklarını gazel, kaside ve mesnevi bağlamında değerlendirdik. Dolayısıyla beytin anlamını çoğaltan, okuyucuyu, tarihte bir zaman yolculuğuna çıkaran, sözü zenginleştiren, manayı derinleştiren ve adeta gelenek inşa edici bir rol üstlenen iktibas ve telmih sanatlarını, örnek beyitlerle ve bu beyitlere açıklık getirerek değerlendirmeye çalıştık. 225 farklı ayet ve hadis metni tespit ettiğimiz tezimizde tespit edilen ayet ve hadisleri içeren toplam 640 beyit yer almaktadır. Şiirlerde geçen ayet ve hadis metinlerini koyu italik yazı ile gösterip ayrıca tırnak içerisinde gösterme gereği duymadık. Ayet meallerini, Diyanet İşleri Başkanlığı mealinden alıntılıyıp bazen ayetin tamamını bazen de bir bölümünü aldık. Üçüncü bölümde ayetler tek tek açıklandığından birinci ve ikinci bölümlerde ayetlerin metni ve mealı ile ilgili dipnot düşmeye ihtiyaç duymadık. Ayrıca taradığımız divan ve mesnevilerde yer alan özgün Kur'ân ve hadis metinlerindeki -gerek vezin gerek Arapça gramer hususiyeti açısından- yanlış okumaları düzeltip dipnot ile belirttik. Tespit ettiğimiz ayet ve hadislerin kullanım istatistiğini de tablolar hâlinde ortaya koyduk. Ancak kullanım sayısı bir veya birkaç beyit ile sınırlı olan ayet veya hadis lafızları için kullanım istatistiği tablosunu gerekli görmedik. Son olarak tezimize XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde tespit ettiğimiz ayet ve hadis lafızlarından oluşan bir “Telmih ve İktibas Dizini” ekledik. Konuyla ilgili yapılacak özverili ve ayrıntılı çalışmaların alana büyük katkı sağlayacağı muhakkaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM:

1.1.İLM-İ BELÂGAT AÇISINDAN İKTİBAS VE TELMÎH

Dinleyende ve görende estetik bir zevk ve heyecan uyandıran her türlü görsel ve işitsel güzellik unsuruna sanat denir. Allah, evrende ve yeryüzünde sani' ism-i celiliyle nice güzellikler var etmiştir. Tanrının yaratmış olduğu bu doğal sanatsal güzelliklerden ilham alan insanoğlu daima çevresini güzelleştirmek, gördüğü, duyduğu ve dokunduğu her şeyde bir güzellik ortaya çıkarmak gayesinde olmuştur. Sanatçı yaşadığı ortamın nesnel gerçeklerinin yanı sıra kendi duygu, düşünce ve hayal dünyasını da katarak çevresinde ve iç dünyasında yaşananları farklı bir bakış açısı ve estetik bir üslupla yansıtır.

Musiki ve edebiyat ise; biri sese diğeri söze dayalı işitsel sanatlardır. Duygu, düşünce, olay ve durumların etkili ve çarpıcı bir şekilde söz ve yazı ile dile getirildiği güzel sanat dalı olarak tanımlayabileceğimiz edebiyat için belâgat önemli bir yere sahiptir. Eskiler; eşyanın, varlıkların, evrenin hakikatlerine ermeyi ve inceliklerine vakıf olmayı sağlayan üç unsurdan söz ederler: Akl-ı selim, kalb-i selim ve zevk-i selim. İşte belâgat ilmi bu hasiyetlerle özellikle de zevk-i selim ile irtibatlı bir ilimdir. Bu ilmi Allah, bizzat kendisi insanlara öğretmek suretiyle büyük bir lütufta bulunmuş ve insanı hayvandan ve diğer canlılardan ayırmıştır. *“İnsanı o yarattı. Ona beyanı (anlama ve anlatmayı) öğretti.”*¹

Taftazanî, el-Mutavvel adlı eserinde konuyla ilgili şöyle söyler: *“Cenab-ı Allah, beyanı öğretmek suretiyle insanlara nimette bulunmuştur. Beyan ise içte olanı aşikâr kılan kelimedir”* (Taftazanî, 2019:31).

Belâgat ilminin ortaya çıkışı, İslamiyet öncesi Arap toplumuna kadar uzanmaktadır. İlmî anlamda ilk belâgat çalışmaları ise Kur'ân-ı Kerim'e bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Ahmet Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmaniye* adlı eserinde, Arapların ilm-i belâgata ayrı bir önem verdiklerini şöyle dile getirmektedir:

Gelişmiş milletler, kendi dillerinin kurallarını toplayarak özel bir bilim dalı şeklinde yazıya dökmüşlerdir. Buna en çok önem veren Araplardır. Çünkü İslam dininin esası olan fesahat ve belâgatın zirvesi olması hasebiyle açık mucizelerden olan Kur'ân-ı Kerim, anlatımı tatlı bir dil olan Arapça indiğinden, onun kurallarını eksiklikten korumanın dini bir hizmet kabul edilmesinden dolayı Arap âlimleri buna fevkalade itina göstermişlerdi (2016:43).

¹ 55/ 3-4

Arapların şiir ve hitabette zirveye ulaştığı bir dönemde Arapça olarak nazil olan Kur’ân-ı Kerim, benzersiz beyanı ve mucizevi belâgatı ile Araplara ve bütün inkârcı mübelliğlere meydan okumuştur.

“Eğer kulumuza indirdiğimizden herhangi bir şüphe içindeyseniz, haydi onun benzeri bir sûre getirin, eğer iddianızda doğru iseniz Allah'tan gayri şahitlerinizi de çağırın.”²

“Yoksa onu (Muhammed kendisi) uydurdu mu diyorlar? De ki: “Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi siz de onun benzeri bir sûre getirin ve Allah’tan başka, çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın.”³

Belâgat, Kur’ân-ı Kerîm’in anlam ve ifade bakımından mucize olduğunu ispatlamak ve Arapçanın bütün söyleyiş özelliklerini anlayabilmek için gösterilen çabalar sonucunda bağımsız bir ilim haline gelmiş ve birçok âlim kıymetli eserleri ile bu ilme katkıda bulunmuştur. Bu ilim sayesinde Arapçanın inceliklerine ve sırlarına vakıf olunmakta, bu vukufiyet vasıtasıyla da Kur’ân’ın nazmındaki i‘caz vecihlerinin üzerindeki örtüler aralanmaktadır.

Belâgat ilmi, sözün duruma ve yerine göre icra edilme ilkelerini inceleyen ilm-i me‘anî; bu nitelikteki sözü, açıklık ve kapalılık bakımından birbirinden farklı olan anlatım biçimleriyle ifade eden ilm-i beyan; me‘anî ve beyan şartlarını taşıyan sözü güzelleştiren, kulağa hoş gelmesini sağlayan sanatlardan bahseden ilm-i bedi‘ olmak üzere üçe ayrılır. Belâgat ile ilgili yapılan ilk tasniflerde aslında belâgat âlimlerinin bu ilmi ikiye ayırdığını görürüz:

Arap âlimleri belâgatı ikiye ayırmışlardır: Biri sözün duruma göre söylenmesi demek olan ilm-i me‘anîdir. İkincisi bir şeyi istemenin farklı yollarını gösteren ilm-i beyandır. Yani bu ilim teşbih, mecaz ve kinayeden bahseder. Daha sonra bunlara “seci ve cinas” gibi söze süs veren birtakım sözü güzelleştirme usulleri olan ilm-i bedi‘i de eklemişlerdir. Biz üçünü bir ilim sayarak bunlara ilm-i belâgat ismini verdik (A.Cevdet Paşa, 2016:45).

Kazvinî ise *Telhisü'l-Miftah* adlı eserinde, belâgat ilmi ve ona tabi olan ilm-i bedi‘ sayesinde Arap dilinin incelikleri anlaşıldığı gibi Kur’ân nazmındaki belâgat ve mucizevî yönün üzerindeki perdelerin de aralandığını ve sırlarının keşfedildiğini söyler.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi bu ilimleri öğrenmek, öğretmek ve bu ilimlerde derinleşmekteki maksat Kur’ân’ın mucize oluşundaki marifete erişmektir. Tabii ki bu marifete

² 2/ 23

³ 10/ 38

erişmek de öyle kolay değildir. Sekkaki, *el-Miftah* adlı eserinde “*İ’caz vechi, fesahat ve belâgat cinsinden bir şeydir ki ona ulaşmanın, onu idrak etmenin yolu uzun süre meanî ve beyan ilimlerine hizmet etmekten geçmektedir.*” dedikten sonra şunları söyler: “*İ’caz, ancak zevken bilinebilir, bizatihi i’caz vecihlerinin üzerindeki perdenin aralanabilmesi mümkün değildir.*” der. Taftazani ise *el-Mutavvel* adlı meşhur eserinde “Sekkaki’nin bu sözünden murat, i’cazın idrak edilebildiği fakat onu anlatmanın mümkün olmadığıdır.” der (Taftazanî, 2019: 35).

Taftazani, sözlerinin devamında, insanın belâgat ilminin künhüne ermesinin ve Kur’ân’ın mucizevî yönünü tam anlamıyla idrak etmesinin mümkün olmadığını dile getirir:

Belâgat ilmini, Cenab-ı Hak dışında herhangi birinin tamamıyla ihata edebilmesi imkânsız olduğundan ötürü i’caz vechini beyan edebilmek ve onu idrak edebilmek hakiki manada mümkün değildir. Ve bu açıdan Kur’ân belâgatının künhü ancak Cenab-ı Hakk’ın kuşatıcı ilmine dâhil olabilmektedir (Taftazanî, 2019: 36).

Bu ilimlerden meânî, sözün duruma, makama ve muhataba uygun olarak söylenmesini ihtiva eder. Eskiler buna kelimelerin muktezâ-yı hâle mutabık olması derler. Nahivciler ve belâgatçılar, en güzel sözün muktezâ-yı hâle uygun olan, yani yerinde, zamanında ve adamına göre söylenen söz olduğunu söylemişlerdir.

Sözlükte “*açık söyleme, anlatma, açıklama, bildirme*”⁴ manalarına gelen beyân ise, manadaki kapalılığı giderip sözü muhatabın anlayacağı biçimde ifade etmektir. Taftazani, *el-Mutavvel* adlı eserinde me’ânî ile beyan ilimlerini şöyle kıyaslamaktadır:

Beyan ilmi, kendisi vasıtasıyla tek bir manayı, mukteza-yı hale mutabakata riayet ettikten sonra değişik terkiplerle aktarmanın bilindiği bir ilimdir. Bu açıdan beyan ilminde, meanî ilminde olmayan ekstra bir hususiyet vardır. O halde meanî ilmi müfret hükmünde, beyan ilmi ise mürekkep hükmündedir (Taftazanî, 2019: s.99).

Sözlükte “*mükemmel bir şeyi icat eden, eşi ve benzeri olmayan, örneği ve modeli olmadan yaratılmış olan*”⁵ anlamlarına gelen bedî’ ise, ifadenin lafız bakımından kusursuz, mana bakımından makul ve aynı zamanda bir ahenge sahip olmasının usul ve kaidelerini inceleyen ilim demektir. Kısacası kelimayı süsleme, güzelleştirme ve daha etkili kılmanın yollarını gösteren bir ilimdir.

Bir sözün, ilm-i bedî’ ile güzelleşmesi, ancak ilm-i me’ânî ve ilm-i beyânın esaslarına riayetle mümkün olur. Zira bedî’ ilmi, belâgatın tamamlayıcı ve kelâmın güzelleştirici

⁴ Devellioğlu, 1997: 94.

⁵ Devellioğlu, 1997:77.

unsurlarından kabul edilmiştir. Mustafa AYDIN, *Arap Dili Belâgatında Bedî' İlmi ve Sanatları* adlı eserinde me'ânî, beyân ve bedî' ile ilgili şunları söyler:

Sözde iki türlü güzellik vardır: Biri, bir şeyin aslında ve özünde bulunan zâtî/ aslî güzellik (hüsn-i zâtî); diğeri, sonradan güzelleştirme (hüsn-i arızî)dir. Me'ânî ve Beyân zâtî güzelliği, Bedî' de arızî güzelleştirmeyi temsil eder (2018: 12).

Ahmet Kartal ise bu üç ilmi zati güzellik ve arızı güzelliği hissettirecek tarzda bir dilber benzetmesiyle şöyle dile getirir:

Edebî hüviyete sahip güzel bir söz, güzel bir dilbere benzer ve onun güzelliği tabî'dir. İşte bunun güzelliğini teşkil eden şey meânî ve beyândır. Bu güzele süs nasıl yakışır, bedî' de o vazifeyi görür. Meânî ve beyân sağlandıktan sonra, bedî' de eklenirse daha güzel ve uygun olur (2007: 421).

1.2. İLM-İ BEDÎ'

Çalışmamızın içeriğini oluşturan iktibas, telmih, tenasüp vb. edebî sanatlar, ilm-i bedî'in alanına girdiği için bu ilmi biraz daha detaylandırıp sınıflandıralım. Başlangıçta me'ânî ve beyân ilimleri içinde kabul edilen bedî' ilmi, zamanla onlardan bağımsız bir ilim alanı olarak ortaya konulmuş ve gittikçe gelişerek varlığını sürdürmüştür.

Yukarıda sözlük anlamı verilmiş olan bedî' teriminin iki noktada yoğunlaştığını görmekteyiz: 1) *Yenilik*: Bu anlam, bir şeyin ilk defa ve örneği olmaksızın inşâ ve icâd edildiğine delâlet eder. 2) *Hüner ve gariplik*: Bu da, o şeyin hayret verici olduğuna delâlet eder (Aydın, 2018:11).

Bedî' lafzı, Kur'ân-ı Kerim'de iki defa geçmektedir. Her iki ayette de Allah'ın bedî' ism-i celiliyle gökleri ve yerleri benzersiz olarak ve yoktan var ettiği ifade edilmiştir:

بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

“(O), göklerin ve yerin ilk yaratıcısıdır. Bir şeyi yaratmak istedi mi, ona sadece “ol” der, o da hemen olur.”⁶

بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنِّي يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةً وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“(O) gökleri ve yeri yoktan var edendir. Onun nasıl çocuğu olabilir ki? Kendisinin bir eşi yoktur, her şeyi o yaratmıştır ve o, her şeyi bilendir.”⁷

⁶ 2/117

⁷ 6/101

Eski belâgat âlimleri, “vucûhu tahsîni’l-kelâm (sözü güzelleştirme yöntemleri) olarak adlandırılan bedî’î sanatları, lafzı/sözü güzelleştirenler “*el-muhassinâtu’l-lafziyye*” ve manayı/anlamı güzelleştirenler “*el-muhassinâtu’l-ma’neviyye*” olmak üzere iki kısma ayırmışlardır.

Bedî’ sanatının türlerinden olan *el-muhassinâtu’l-lafziyye*de kelamın kulağa hoş gelmesi, *el-muhassinâtu’l-ma’neviyye*de ise ruha safa vermesi amaçlanır. Bunların her ikisi de sözün düzeni, unsurları arasındaki bağıllık ve ritim, ahenk ve akıcılık ile yakından ilgilidir.⁸

1.2.1. el-Muhassinâtu’l-ma’neviyye (Manevi güzelleştiriciler):

Mana ile ilgili güzelleştirici sanatlardır ve kelâmda lafzî güzelleştiricilerden önce gelir. Çünkü kelâmda asıl olan anlamdır, anlam güzel olmazsa lafzın güzelliğinin fazla bir önemi olmaz. İktibas, telmih, tenasüp, tezat, iştikak, tazmin, irsal-ı mesel, mübalağa, tecrid, tekrar, tecahül-i arif, hüsn-i ta’lil gibi edebî sanatlar bu gruba girer.

Bu sanatlardan iktibas, telmih, tazmin, irsal-ı mesel sanatları müşterek malzemeyi kullanmaya dayalı sanatlar olarak da değerlendirilmişlerdir. Ortak dil, din, edebiyat ve kültüre yani ortak hafızaya dayanan bu sanatlarda bir anlam genişlemesi, az sözle çok şeyi ifade etme (özlülük), geçmişe doğru bir yolculuk da söz konusudur.

1.2.2. el-Muhassinâtu’l-lafziyye: (Lafzı/sözü güzelleştiren sanatlar):

Sözü/lafzı güzelleştiren sanatlardır. Bu sanatlar, ifadenin ahenk ve ritmini sağlarlar. Cinas, seci, muvazene, terdid, kalb gibi sanatlar da bu gruba dâhil edilir. Bunlar, genellikle hüner göstermeye dayalı sanatlardır. Bir başka deyişle sözün okuyucunun hem gözüne hoş görünmesi hem de kulağını okşamasını sağlayan sanatlardır.

Teşbih, istiare, mecaz, kinaye, ta’riz gibi sanatlar ise beyan ilminin kapsamında değerlendirilmektedir. Böyle bir sınıflandırma yapmamıza rağmen me’ânî, beyân ve bedî’ arasında kesin çizgilerle bir ayırım yapılamamıştır. Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078-79) *Esrârü’l-belâga* adlı kitabının hemen hemen hepsini beyân ilmine ayırmış olmakla birlikte eserine “beyân” ismini vermez; beyân, fesahat ve belâgat kelimelerini birbirine yakın anlamlarda kullanır. Hatta beyâna ait bazı meselelerin bedîin alanına girdiğini söyler (1954: 371).

1.3. DİVAN ŞİİRİNİN KAYNAKLARI

Şiir, dilsel bir üründür ve her bir kelime, mısra derin manalar, hayaller, yaşantılar ve imgelerle yüklüdür. Şiir dilindeki bu imge ve hayaller teşbih, mecaz, kinaye, telmih, iktibas gibi birtakım söz ve anlam sanatlarını doğurur. Şairlerin kullandığı bu esrarlı ve özlü dili

⁸ Geniş ve detaylı bilgi için bkz. Aydın: 2018.

doğru anlayabilmek için, onların beslendiği bilgi ve ilham kaynaklarını, yani dayanaklarını iyi bilmek gerekir. Bir şairin beslendiği bilgi ve ilham kaynakları ise zengin bir muhteva kadrosunun sonucudur. Muhteva, sanatçının duygu ve düşünce dünyasının damıtılmış şeklidir ve bunun arkasında da, o dünyayı besleyen kaynaklar vardır. Bu kaynaklar, şiirde çoğu zaman doğrudan verilmez ima ve işaret yoluyla ortaya konulur. Andrews'ın ifadesiyle şair, bu noktada artık imlemden yararlanır:

Şiir, büyük ölçüde kelimelerin veya dilsel göstergelerin birden çok şeyi temsil etmeleri üzerine kuruludur. Sıradan dille kurulan iletişim, bu artık imlemi bastırmak için kendi içinde çok yüksek bir artık bilgi kullanımı seviyesi oluşturmuştur. Şiir ise artık bilgi kullanımına kapılarını kapar ve çok geniş ve belirsizliklerle dolu bir gerçekliği temsil etmek, ona şekil vermek için artık imlemden yararlanır (2017:78).

T.S. Eliot da konuyla ilgili şunları söyler:

Her kelime, şiirin diğer kelimelerine anlam kazandıracak şekilde yerini bulmuştur. Şiirde kelimeler, ne hak ettiklerinden az, ne hak ettiklerinden çok yer işgal ederler. Yeni ve eski kelimeler, hiçbir zorlama olmaksızın birbirleriyle anlam alışverişindedirler; günlük kelimeler kabalaşmadan, resmi kelimeler gösterişsiz ve eksiksiz bir şekilde anlamlarını bulur ve tam bir ahenk içinde ortak bir musikinin temposuna ayak uydururlar. Şiirde her kelime grubu ve her cümle hem bir başlangıç, hem de bir sonudur. Her şiir bir abide, zaman ve mekân içinde bir oluş ve diriliştir (1983: 9).

Klasik Türk şiiri, gerek mazmunları gerek zengin kaynakları gerek ilmî ve edebî yönden ulaştığı belâgat ve terennüm ile oldukça mahir üdebanın ortaya koymuş olduğu ürünler olup asırlara damgasını vurmuş tarihsel bir metinler ve şairler dizisidir. Zengin ve karmaşık bir yapıya sahip olan bu şiir geleneğini, günümüz okurlarının bütünüyle algılayıp özümsemeleri imkânsızdır. Andrews, konu ile ilgili şunları söyler:

Osmanlı şiirleri, temel söz dağarı, mazmunlar ve yansıttıkları ortamlar bakımından hayatın ve yaşantıların olası tüm sokaklarına dalmış değildir, büyük bir çeşitlilik sergilemez. Ne var ki şu noktada da geniş bir görüş birliği vardır: Şiirlerin sınırlı semantik yüzeyi bu geleneğin sadece bir boyutudur. Oysa Divan şiirinin bir başka boyutu daha vardır: Şiir kimyasının sınırlı sayıdaki unsuru, öylesine büyük bir hüner ve ustalıkla bir araya getirilmiştir ki çoğu zaman insanı şaşkına çeviren bin bir anlam inceliği, müthiş bir anlam zenginliği ortaya çıkar. Söz konusu sınırlı dünyada şairin tüketemeyeceği zenginlikte bir söz sanatları hazinesi bulması çarpıcıdır (2017: 54).

Thomas Eliot ise klasik eserin kâmil bir akıl, kültür, dil ve edebiyattan oluşan organik bir bütün olduğunu, olgun bir kültür ve dilin, köklü bir edebiyat ile sağlam bir dimağın mahsulü olduğunu ifade eder (1983: 27).

Zengin bir anlam ve sağlam bir ahenge sahip olan klasik Türk şiirimiz, birer âlim ve sanatkar olan Osmanlı müelliflerinin eliyle yoğrulmuştur. Kur'ân ve hadis başta olmak üzere dönemin kültürüyle beraber sınırsız bir kaynak dünyasına sahip olan şairlerimiz

muhayyilelerindeki coşkunluk, dillerindeki zenginlik, kulaklarındaki hassas estetik ve musiki sayesinde bizlere yüzlerce ilmî ve edebî eser miras bırakmışlardır.

Divan şiiri, çok zengin ve sağlam kaynaklardan beslenmiştir. Kimi yerli ve milli, kimi ilmî, kimi dinî kimi de İran menşeli olan bu kaynakları iyi bilmeden onu hakkıyla anlamaya imkân yoktur. Bir başka ifadeyle bu kaynakları ne kadar iyi bilirsek, klasik Türk edebiyatı metinlerini de o kadar iyi anlayabiliriz. Kur'ân-ı Kerîm; Hz. Peygamber'in, söz-hadis ve siyeri, mucizeleri ve bu kaynaklara bağlı olarak diğer peygamberlerin kıssalarına, mucizelerine ait bilgi ve inanışlar; İslam tarihi; tefsir, kelâm, fıkıh gibi İslamî ilimler bu kaynaklardan bazılarıdır.⁹

Walter G. Andrews ise Divan şiirimizin estetik ve felsefî yönünün anlaşılması için Osmanlı şiiri üzerine değerlendirme yapmak isteyenlerin dini motifleri göz ardı etmemeleri gerektiğini belirtir (2017:81-110).

Bu çerçevede Kur'ân-ı Kerîm, Divan şiirinin en önemli kaynaklarından. Agâh Sırrı Levend, *“Eski metinlerde hemen hiçbir sayfa yoktur ki içinde Kur'ân'dan bir ayet, peygamber hadisinden bir cümle bulunmasın ve düşünceler bunlara bağlanmış olmasın”* der (1984: 24).

1.4. DİVAN ŞİİRİNDE KUR'ÂN VE HADİS

Milletlerin oluşumunda, gelişiminde ve değişiminde din en büyük etkenlerden biridir. İslamiyet, başta Kur'ân'ın ilk muhatapları olan Araplar olmak üzere, sonradan bu dini kabul eden Fars, Türk ve diğer milletlerin hayatlarında ve edebiyatlarında çok köklü değişimler meydana getirmiştir. Türk edebiyatının dönemlere ayrılması dikkate alındığında din ve medeniyetin etken olduğu söylenebilir. Milattan önce sözlü dönemden başlayan Türk edebiyatının XIX. yüzyıl sonlarına kadar iki ana döneme ayrıldığını ve bunda en önemli gelişmenin Türklerin İslamiyet'i benimsemesi olduğu açıkça görülmektedir. İslamiyet'in kabulü ile dinî ve sosyal hayat, büyük bir değişime uğradığı gibi dil, kültür ve edebiyatta da radikal değişimler meydana gelmiştir. Değişimin en güzel ifadesi, bu dine mensubiyet sonucu meydana getirilen medeniyetin İslam medeniyeti, oluşan kültürün de İslam kültürü olarak adlandırılmasıdır.

Özellikle Türklerin İslam'ı kabulüyle birlikte Kur'ân ve hadis; Türk milletinin dilinde, kültüründe, sanatında, musikisinde ve edebiyatında önemli değişimlere sebep olmuştur. Kur'ân, gerek selâseti gerek i'câzı gerekse muhtevası ile Divan şairlerini derinden etkilemiş,

⁹ Divan şiirinin kaynakları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Levend, 2018: 103-108.

adeta Divan edebiyatına hayat vermiştir. Divan şairlerinin tamamı, şiirlerinde bir vesileyle Kur'ân'a veya hadis-i şeriflere atıfta bulunmayı gelenek hâline getirmişlerdir. Tasavvufun da Anadolu coğrafyasında hızlı bir şekilde yayılmasıyla dinin hem şekil hem de muhteva bakımından edebiyat üzerinde çok ciddi bir etkisi olmuştur. Metinler -dinî olsun olmasın, mensur veya manzum- besmeleden sonra hamdele ve salveyle başlayıp dua ve münâcat ile biten geleneksel bir tertip husûsiyeti kazanmıştır:

Kısacası, Klâsik Türk edebiyatı şairleri için Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in hadis-i şerifleri ve İslamiyet'in tefekkür boyutu olan tasavvuf anlayışı her zaman zengin bir ilham ve müracaat kaynağı olmuştur.

İslam dininin kabulü ile edebiyatımızın kaynakları arasına giren Kur'an ve hadis, Türk edebiyatına damgasını vurmuş ve İslamlaşma sonrası yazılan her eserde, etkisi açık bir şekilde müşahade edilmiştir. Bu gelenek, Türklerin İslam'ı kabulüyle birlikte ilk edebî eserimiz sayılan *Kutadgu Bilig* ile belirgin bir şekilde başlamış, yüzyıllar boyu yazılan birçok eserde devam etmiştir.

Kur'ân çok yönlü ve engin manalarla yüklü, edebî ve dilsel açıdan benzeri bulunmayan bir şaheserdir. İlâhî vahye dayalı olması sebebiyle insanı kendisine hayran bırakan ve taklit edilemeyen bir edebî dili vardır. Sadece muhtevasıyla değil sahip olduğu belâgat ve i'câz sayesinde de Arap şairlerini aciz bıraktığı gibi divan şairlerimizi de kendisine hayran bırakmıştır. Kısacası Kur'an, hem söyleyiş güzelliği hem de muhtevası bakımından özellikle divan şairleri için bitmez tükenmez bir kaynak olmuştur. Divan şairleri, Kur'ân'ın muhtevasını öyle çok ve etkili kullanmışlardır ki, beyit ve mısraları çoğu zaman Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ifadesiyle "*Hamdullah yazması bir Kur'ân sayfası*"nı hatırlatmaktadır (Yekbaş 2010:199-232).

1.5. İKTİBAS

Divan edebiyatı şeklen sınırlı bir yapıya sahip ise de muhtevâ yönünden son derece zengin ve çeşitli kaynaklardan beslenir. Bütün dinî ve felsefî eserler, Kur'ân-ı Kerîm, hadis-i şerifler, kıssalar, mucizeler, tarih, esâtir, tabiât, kozmografya, zihniyet, olaylar, dil vb. pek çok alanda bir şairin sahip olduğu her türlü kültür ve birikim, bu edebiyatta, vezne dökülür, kafiyeye dönüşür. Kur'ân ayetleri, Divan şairlerinin bol bol istifade ettikleri birer hazine ve ilham kaynağıdır. İnanç sistemlerini eserlerine yansıtmaları onların en tabii sanat anlayışlarıdır. Telmih veya iktibas yoluyla bir şairin ayetlerden yararlanması, şiirlerini didaktik bir çehreye de büründürür.

Kur’ân ayetlerinin iktibas veya telmih yoluyla kullanımı, hemen her Divan şairinde görebileceğimiz bir özelliktir. Bu itibarla Kur’ân’ın Divan şiirine en büyük etkisinin, ayetlerin iktibas veya telmih yoluyla kullanımı olduğunu söyleyebiliriz.

Sözlükte “*ateş yakmak üzere bir yerden kor almak, ödünç alma, faydalanma, bir kelimeyi, cümleyi veya bunların manalarını olduğu gibi alma, aktarma*”¹⁰ gibi anlamlara gelen iktibas, ıstılâhî olarak da manzum veya mensur bir esere Kur’ân veya hadisten bir ibareyi, terkihi ustalıklı yerleştirmektir. Bir başka deyişle ayet ve hadisler ile sözü tezyin, manayı te’kid etmektir. Şiirlerinde ayetlere yer veren şairler, toplumu aydınlatmayı, şiirlerine anlam derinliği kazandırmayı ve sözün büyüsunü ve etkileyiciliğini artırmayı amaçlamışlardır.

Kanaatimize göre ise iktibas, bir müellifin, manzum veya mensur olarak kaleme aldığı özgün eserine Kur’ân -ı Kerim veya hadis-i şerifin Arapça metninden bir kelime grubu olmak kaydıyla anlam ve ahenk bütünlüğü içerisinde bir lafzı tırnaklayarak yerleştirmesidir. Alıntılanan lafız, söz, sözce olursa iktibas; sözcük düzeyinde olursa da telmih olur. Buradaki kelime grubundan kastımız, Arapça terkip olmasıdır. Türkçede müfred gibi görünse de Arapça anlamlı bir söz öbeği olan ibare ve lafızlar da iktibas olarak değerlendirilmelidir. Örneğin “ ‘afâ’llâh, fehzerûhum, messeni” vb. latinize edilmiş lafızlar, her ne kadar müfred bir kelime gibi görünse de Arapça bir söz öbeği olup anlamlı bir bütünlük oluşturmaktadır.

İktibasta, bir ibarenin söz arasına ustalıklı yerleştirilmiş olması esastır. Bu ibare yargı ve bir ileti içermeyen tek bir kelime olamayacağı gibi çok uzun bir alıntı da olmamalıdır. Bu yüzden nesirden ziyade nazımda söz konusu olan bir sanattır. Kelama canlılık kattığı, ifadeyi güzelleştirip pekiştirdiği için iktibas, edebî sanat olarak kabul görmüştür.

Klasik Türk şairleri vezin ve kafiye zarureti dolayısıyla iktibas ettikleri ayet veya hadis metnini bazen biraz değiştirerek şiirlerine almışlardır. Buna da müsamaha ile yaklaşmışlardır. Çünkü iktibasta asıl gaye sözü güzelleştirme ve anlamı pekiştirmedir.

Bugüne kadar yazılan belâgat eserlerinde iktibasın temelde özgün ve orijinal metnin bir bütünlük halinde alınıp alınmamasına ve şeriata uygun olup olmamasına göre iki şeklinin olduğundan söz edilmiştir. Buna göre iktibas bütünlük açısından tam ve nâkıs iktibas; şeriata uygunluk açısından ise müstahsen ve müstehcen olmak üzere ikiye ayrılır.

¹⁰ Devellioğlu, 1997:424

1.5.1. İFADE ŞEKİLLERİ BAKIMINDAN İKTİBAS ÇEŞİTLERİ

1.5.1.1. Müstahsen İktibas

Kullanılan ayet ve hadisin aslına aykırı, dinde kullanılan anlamının dışında olmayıp icap ettiği manada, şeriate uygun olarak nakledilmesidir. “Söz veya yazıya alınması şeriate aykırı düşmemek şartıyla dinleyici veya okuyucunun zevk duyacağı iktibasa denir” (Bilgegil, 1989: 68).

Müstahsen iktibas da kendi içerisinde ikiye ayrılır:

1.5.1.1.1. Ahsen İktibas

İktibas edilen ayet veya hadisin nasihat verici olması ile beraber şiirde verilmek istenen mesaja, manaya uygun olmasıdır. En güzel iktibas bu türden yapılan iktibastır. Zaten adından da anlaşıldığı üzere ahsen (en güzel) iktibastır.

XV. yüzyıl şairi Ahmedî'nin şu beyti ahsen iktibasa güzel bir örnektir:

Bî-bekâdır bu menzil ey ahbâb

*Fe'tteku'llâhe yâ uli'l-elbâb*¹¹

(Ahmedî, K. 8/1)

“Ey dostlar! Bu dünya menzili karar kılınacak yer değildir, geçicidir. Ey akıl sahipleri Allah'tan korkun.”

Görüldüğü gibi ikinci mısra da iktibas edilen ayet metni, birinci mısraın manasına uygun olup hikmet dolu bir ayetle nasihat verilerek beyit tamamlanmaktadır.

1.5.1.1.2. Hasen İktibas

İktibasın bu türünde ise, alıntılanan ayet, şiirin manasını ve vermek istediği mesajı destekler niteliktedir ancak öğüt verme durumu söz konusu değildir.

Aşağıdaki beyitte şair: “Bu saf, duru, berrak su içene ruh verir” dedikten sonra beytin anlam bütünlüğüne uygun olan bir ayet metni kullanmak suretiyle hasen iktibastan yararlanmıştır, diyebiliriz.

¹¹ فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ (65/10) “Ey akıl sahipleri, Allah'tan korkun.”

İçene rûhdur bu âb-ı zülâl

*Ve mine'l-mâ'i külle şey'in hayy*¹²

(Nâbî, Tarih-59/2)

1.5.1.2. Müstehcen İktibas

İktibas yapılan ayet ve hadisin asıl verilmek istenen manası ile kullanılmamasıdır. Şeriata aykırı bir görüşü desteklemek için yapılan iktibaslardır. Müstehcen iktibasta, iktibas yapılan metnin içeriği şariat ve İslam adabına uymaz. Konuyla ilgili Recaizâde Mahmut Ekrem, *Talim-i Edebiyat* adlı eserinde şunları söyler:

İktibasta en ziyade dikkat olunacak şey, muğâyir-i şer' ve âdâb-ı umûrî süfliyede, hususiyle ma'riz-i hezl ve mizâhda icrâyâ kalkışmakla ta'zîm ve ihtirâma münâfî hareketten isti'âze hususudur. Bu halde Remzi'nin;

Ölürüz içmeyince bir dem mey

Ve mine'l-mâ'i külle şey'in hay

beytini şathiyât-ı sûfiyâne hükmüne irca' etmek mümkün olmadığı halde, hâvi olduğu iktibas makbul değil mübah bile sayılamayacak bir hareket-i lâubâliyâne olmuş olur (1299:333-334).

Şair burada birinci mısradaki şaraptan söz ederken ikinci mısradaki şarap yerine suyu koymuştur. Bu beyitte Kur'ân ayeti, haram bir fiili işlemenin gerekliliğine delil getirildiği için makbul ve muteber bir iktibas sayılamaz.

Taradığımız Ahmedî Divanı'nda rastladığımız aşağıdaki beyitte ise, ateş dolu hendeklere atılarak yakılan "ashâbu'l-uhdûd"un anlatıldığı "iz hüüm 'aleyhâ ku'ûd" ayeti (85/6), şarap meclisi ile benzerlik ilişkisi içerisinde verildiği için müstehcen iktibastır. İnsanı dehşete düşüren bu dramatik sahnenin bir eğlence meclisi olan şarap meclisi ile teşbih ilgisi çerçevesinde ele alınması makbul ve muteber değildir.

Ne revh u ne reyhândadur kıl nazar

Mey içenler *iz hüüm 'aleyhâ ku'ûd*

(Ahmedî, K.20/4)

¹² وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ (21/ 30.) "Her canlı şeyi sudan yarattık."

1.5.2. BÜTÜNLÜK AÇISINDAN İKTİBAS ÇEŞİTLERİ

1.5.2.1. Tam İktibas

İktibas edilen ayet veya hadisin tam metninin alınmasıdır. Ancak ayet veya hadisin tamamından maksat, metin veya ibarenin bir anlam bütünlüğü oluşturmuş olması olarak anlaşılmalıdır.

Sahın i dost ki aldamasun seni bu cihân
Gözünü aç göresin *küllü men ‘aleyhâ fân*

(Ahmedî, K. 64/1)

Burada “*Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır.*” mealindeki ayet, tam iktibas olarak kullanılmıştır.

Lutfi hasen hulkı hasen hüsni hasen ol hasen
Elhamdu li’llâhi’llazî ezhebe ‘anna’l-hazen

(Kadı Burhaneddin, G. 631/1)

“*Hamd, bizden hüznü gideren Allah’a mahsustur*” manasındaki ayet, beytin ikinci mısraının tamamını kapsayacak şekilde kullanılmış olup yine tam iktibastır.

Sen dahı *lâ takrebâ*yı dutmaduñ
Tañrı’nuñ emrine i’zâz itmedüñ

(Mantiku’t-tayr, b.3362)

“*İkiniz de yaklaşmayın*” şeklinde çevirebileceğimiz ayet cüz’ü de Hz. Âdem ve Havva’yı akla getirmekte olup Arapça metin olarak düşünüldüğünde tam iktibas sayılabilir.

1.5.2.2. Nâkıs İktibas

Vezin, kafiye veya başka sebeplerle iktibas edilen ayet veya hadis metninin tamamı değil de bir kısmının alınmasıdır. Nâkıs iktibasta ayet veya hadis metninden bir parça (birkaç kelime) verilir, okuyucu tarafından metnin bütünü anlaşılır.

Femen ye‘mel cezâsın tamuda
Kim zinâ kılursa ol gerek düşe oda

(Yûsuf u Zelihâ, b.541)

Beyitte iktibas edilen “*femen ye ‘mel*” (*kim işlerse*) nâkıs iktibas olup “*Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir.*”¹³ mealindeki ayetleri akla getirmektedir.

Ahmet Paşa’ya ait olan aşağıdaki beyitte de benzer bir durum söz konusu olup nâkıs iktibas vardır.

Dîde-i zâhid ne idrâk ede hüsnün kadrini

Mâ’il olmaz **ahseni takvîme** insân olmayan

(Ahmet Paşa, G.227/5)

Aşağıdaki beyitte geçen ve “*iğne deliğinden*” anlamına gelen ayet cüz’ü de nâkıs iktibas olarak kullanılmıştır.

Çün aña irdük ne cennet ne sırât

Deve kaçan geçe **fî semmi’l-hiyât**

(Mantiku’t-tayr, b. 913)

Şunu da unutmamak gerekir ki ayet veya hadisten bir kelam değil de bir kelime verilmişse bu durumda iktibastan söz edilemez. Çünkü iktibas için bir maksadı dile getiren bir söz öbeği şarttır. Ancak buradaki söz öbeğinden kastımız, Arapça terkip oluşturmasıdır. Örneğin; “*messenî*” Türkçe mantık ile bakıldığında tek kelime olmasına rağmen Arapçada “*bana dokundu*” anlamında yargı bildiren bir terkipli kelimedir. Yine Türkçe tek kelime ile ifade edilen “*fahzerûhum*” lafzı, da “*onlardan sakının*” anlamında bir Kur’ân kelamı olup bu tür durumlarda iktibas sanatı vardır.

Bir kelime verilip kastedilen ayet veya hadis anlaşılıyorsa burada o ayet veya hadise işaret vardır. Bu durumda iktibas değil telmih sanatından söz edilir. Örneğin; Necâtî Bey’in

Bezm-i **belâ**da kaddümi çeng eyledüñ diyü

Çokdan bu derdmend Necâtî anı çalar (G. 133/7)

beytinde geçen “*belâ*” kelimesi evet anlamına gelmekte olup tek kelimedenden oluştuğu için iktibas sayılamaz. Şair, Araf sûresi 172. ayete ve dolayısıyla ruhların âlem-i ervâhta Allah’a söz vermeleri hadisesine telmihte bulunmuştur.

Ayrıca Ahmedî’ye ait olan aşağıdaki iki beyitte iki sıfat tamlaması olan “*şeytan-ı merîd*” ve “*şarâb-ı tahûr*” ifadeleri, ayetlerin aslında “*şeytânen merîda*” “*şarâben tahûra*”

¹³ 99/7-8

olarak değil de Farsça tamlama şeklinde geldiği için iktibas değil sadece ayetlere gönderme yapılmış olduğundan telmih vardır.

Ola *şeytân-ı merîd* ol kim irâdet getirüp
Sıdk u ihlâs-ıla olmaya bu sultâna mürîd

(Ahmedî, K.19/5)

Gerek ki tevbe suyu-y-ıla agzuñı yuyasın
Diler iseñ ki olasın lâyı-k-ı *şarâb-ı tahûr*

(Ahmedî, K.24/31)

İktibas için tırnaklanan lafzın ayet veya hadis olduğu belirtilmemelidir. Bu nedenle “Allah şöyle buyurdu”, “Hz. Peygamber şöyle dedi” şeklinde yapılan alıntılar iktibas sayılmaz. Sayılsa bile makbul ve muteber karşılanmaz. Ahmedî’nin Emir Süleyman’ı övdüğü aşağıdaki beyitte “Resullu’llah Emîr Sûlmân için dir” ifadesi yer aldığı için iktibas sayılsa da makbul ve muteber değildir:

Resullu’llah Emîr Sûlmân için dir
Ki *es-sultânü zıllu’llahi fî’l-arz*

(Ahmedî, G.314/7)

Aşağıdaki beyitlerde de “*Hak didi, resul didi*” ifadeleri yer alıp iktibasın kaynağı doğrudan belirtildiği için nazmın kapalılığı ortadan kalkmış ve beyitler, anlamsal incelik ve etkileyciliğini yitirmiştir:

Birlik ehline olur rahmet nüzûl
El-cemâ’at(u) rahmetün didi resul

(Garîbnâme, b.379)

Çün didi Hak *fa’sfahi’s-safha’l-cemîl*
Afv it kudretde kim budur sebîl

(İskendername, b.783)

Hatta kanaatimize göre “*yevmü’l-hisâb, yevmü’l-kıyâme, yevmu’n-nuşûr, sıratu’l-müstakîm, daru’s-selâm, şeytani’r-racîm, dabbetü’l-arz*” vb. ifade ve terkipler Kur’ân-ı Kerim’de yer alsalar da açık bir ayeti belirtmedikleri durumlarda iktibas sayılmamalıdır.

İktibas sanatı, lafız yani ibare ile ilgili açık ve anlaşılır bir sanat olmasına rağmen günümüzde yayımlanan birçok makale, yüksek lisans ve doktora tezi gibi bilimsel çalışmalarda “lafzî iktibas, lafzî ayet iktibasları, manevî iktibas, mealen iktibas, telmih yoluyla iktibas, tedâî yoluyla iktibas” gibi başlıklandırma ve yanlış adlandırmalarla maalesef karmaşık bir hâle sokulmuştur. Klasik belâgat kitaplarına müracaat ettiğimizde ise iktibasın müstahsen ve müstehcen olmak üzere sınıflandırıldığını; lafzın bir bütünlük arz etmesi bakımından ise tam ve nâkıs iktibas olarak ikiye ayrıldığını görürüz.

İktibas zengin bir ayet, hadis, kıssa, tasavvuf vs. kaynak bilgisi gerektirir.

İktibas, telmih, tazmin gibi sanatlar Divan şiirindeki mazmunlar gibi ortak hafıza, ortak malzemeyi kullanmaya dayalı sanatlardandır. Bu sanatları anlamak derin ve zengin bir dini-kültürel birikim gerektirir. Bir veya birkaç kelimeyle; anlatılması günler süren vakalar, açıklanması ve tavsifi sayfalar süren şahsiyetler, tespit edilmesi ve anlaşılması Kur’ân, tefsir ve hadis ilmî gerektiren ayetler ve hadisler ortaya konur. Bu da Divan şairlerinin ve şiirlerinin muhtevadaki derinlik ve zenginliğini; söyleyişteki yalınlık, özlülük ve i‘cazı göstermektedir. Konunun daha iyi anlaşılması için Yenişehirli Avnî’nin bir beytini örnek verelim:

Nârdan güller bitirdin sengden *mâ-ı mâîn*

Çûbdan ızhâr-ı ejderhâ-yı Mûsâ eyledin

(Yenişehirli Avnî Divanı; Münacaat, K.1 /24)

Yukarıdaki beytin birinci dizesinde Enbiyâ sûresi 69. ayette bildirilen *ateşin İbrahim’e karşı serin olması* emri doğrultusunda “Nârdan güller bitirdin” ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca yine aynı dizenin “sengden *mâ-ı mâîn*” ifadesinde ise Mülk sûresi 30. ayet-i kerimesinde geçen “*min mâîn ma’in*” (*saf, berrak akarsudan*) ibaresini, sengden yani taştan su dediği için de Bakara sûresi 74. ayet-i kerimesinde mealen geçen “*Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı; taş gibi, hatta daha katı oldu. Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır. Taş vardır ki yarılır da içinden sular çıkar. Taş da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer. Allah, yaptıklarınızdan hiçbir zaman habersiz değildir.*” ayetini âkil dimağlara hatırlatmaktadır.

Beytin ikinci mısraında ise taştan su akıtmaya kadir olan Allah, Hz. Musa’nın kuru bir değneğini de ejderha, yılan yapmaya kadirdir denilmek üzere “Çûbdan ızhâr-ı ejderhâ-yı Mûsâ eyledin” şeklinde ifade edilmiştir. Bu da yine bizlere “*Şu sağ elindeki nedir ey Mûsâ?*” Mûsâ dedi ki: “*O benim değneğimdir. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim. Onunla başka işlerimi de görürüm. Allah, "Onu yere at ey Mûsâ!" dedi. Mûsâ da onu attı. Bir*

de ne görsün o, hızla akan bir yılan olmuş! Allah şöyle dedi: "Tut onu. Korkma! Biz onu yine eski durumuna döndüreceğiz." ¹⁴ ayetlerine işaret etmektedir.

Yukarıda bahsedildiği gibi geniş ve zengin bir bilgi birikimi ve hafızaya sahip âkil bir okuyucu, bu beyitlerden bu ayetleri hatırlamakla kalmaz. Aynı zamanda tanrılık iddiasında bulunup büyük bir ateş yakarak Hz. İbrahim'i yakmak isteyen ancak bir sinek ile helak olan Nemrut'un; yine ilahlık iddiasında olan Firavun'un, dili peltek olan ve çobanlık yapan Hz. Musa karşısında aciz kalması kıssasını hatırladığı gibi; bir cansız ve ölü olan çubuktan, gerçek ve canlı bir ejderha çıkarmaya kadir olan Allah'ın keliminden şu ayetleri de anımsar:

"De ki: 'Mülkün sahibi olan Allah'ım! Mülkü dilediğine verirsın; dilediğinden çekip alırsın; dilediğini aziz kılar, dilediğini alçaltırsın; iyilik elindedir. Doğrusu sen, her şeye Kadir'sin. "Geceyi gündüze, gündüzü geceye sokarsın. Ölüden diriye, diriden ölüyü çıkarırsın. Dilediğine de hesapsız rızık verirsın." ¹⁵ "Bir şeyi dilediği zaman, onun emri o şeye ancak "Ol!" demektir. O da hemen olur." ¹⁶

1.5.3. İKTİBAS-TENASÜP İLİŞKİSİ

İktibas sanatı, telmih ve tenasüp sanatlarıyla iç içe geçmiş bir durum arz eder. Telmihe ayrı bir bölüm ayıracağımızdan burada tenasüp ile olan ilgisini değerlendireceğiz. İktibas sanatının geçtiği beyitlerde şair bazen bir ayet ve hadisın tamamına, bazen bir vakaya, bazen de önemli bir şahsiyete işaret eder. Ayet ve hadislerden lafızların alındığı bu tür beyitlerde bir konu bütünlüğü çerçevesinde kelimeler birbirini çağrıştıracak bir kompozisyon içerisindeyse aynı zamanda tenasüp sanatından da söz etmek mümkündür. Birkaç beyit üzerinden konuya açıklık getirmeye çalışalım:

Koma bizi cihân zulümâtında **dâllîn**

Nûr ile **müstakîm sırâtuna ihdinâ**

(Şeyhî, K. 5/50)

Yukarıdaki beyitte, fatiha sûresinde geçen "**ihdinâ, sırat, müstakîm, dâllîn**" ifadeleri birlikte tenasüp ilişkisi çerçevesinde kullanılmıştır.

Kadeh gam bahrına keştîdür ol kim

Necât isdeye **bi'smi'llahi mecrâ**

(Ahmedî, K.72/12)

¹⁴ 20/ 16-20

¹⁵ 3/ 26-27

¹⁶ 36/ 82

Yukarıdaki beyitte ise Hud Sûresi 41. ayetteki “*bismillâhi mecrâhâ*” ibaresi beyte alındığı için iktibas sanatı; Hz. Nuh’un inananlarla birlikte büyük tufandan önce gemiye binmeleri ve kurtulmaları hadisesi hatırlatıldığı için telmih sanatı; “*bahr, keştî, necât, bismillâhi mecrâhâ*” kelimeleri belli bir kompozisyon çerçevesinde birbirini çağrıştırdığı için de tenasüp sanatı vardır.

Tutdı anda kurb-ı *ev ednâyı* ol

Buldı *sübhâne’llezî esrâyı* ol

(İskendername, b.249)

Yine Ahmedî’ye ait olan bu beyitte ise mi’râc hadisesine telmihte bulunulan İsrâ sûresinin başında yer alan “*sübhâne’llezî esrâ*” lafzıyla “*daha da yakın oldu*” anlamına gelen ve Hz. Peygamber’in Cebrail’e ve Allah’a olan yakınlığını ve kurbiyyetini ifade eden “*ev ednâ*” ifadesi tenasüp ilişkisi çerçevesinde ele alınmıştır.

Düşmenin tufanı gark olsun azâb-ı nez‘ ile

Sen süvâr ol devlet ile merkebün *ve’l-‘âdiyât*

(Ahmed-i Dâ’î, K.12/41)

Bu beyitte ise Allah’ın tozu dumana katarak koşuşan atlara yemin ettiği “*ve’l-‘âdiyât*” ile “*süvâr, merkeb*” kelimeleri arasında tenasüp ilişkisi söz konusudur.

Lebüñ *kevser*durur *tâhâ* yañaguñ

Dişüñ *ve’n-necmi* alnuñ *sûre-i nûr*

(Ahmedî, G.168/3)

Bu beyitte ise tenasüp-iktibas ilişkisinin belli bir ahenk ve dizilim içerisinde teşbih sanatı ile birlikte kullanıldığı görülmektedir.

1.5.4. TEŞBİH VASITASI OLARAK İKTİBAS

İktibas sanatının telmih ve tenasüp ile olan yakınlığının yanı sıra teşbih sanatıyla da birlikteliği büyük bir önem arz etmektedir. Divan şiirinde, Kur’ân’la ilgili birçok teşbih unsuru mevcuttur. Kur’ân ayetleri, Divan şiirinde sevgilinin güzellik unsurlarını ifade etmek için birer teşbih vasıtası olarak kullanılmıştır.

Çoğu zaman sevgilinin yüzü, yani Kur’ân sayfalarına, yüzündeki ayva tüyleri de bu sayfalar üzerinde yazılan ayetlere benzetilmiştir. Sevgilinin saçları ve kaşları da Kur’ân yazısıyla ilgili birçok teşbih ve mecaza konu olmuştur. Divan şairleri bu tür benzetmeleri

bazen Kur’ân ayetleri yoluyla, bazen Kur’ân sûreleri ile bazen de sadece Kur’ân harfleri ile gerçekleştirmişlerdir. (Gülhan, 2000: 356)

Divan şairleri bu tür benzetmeleri, bazen Allah’ın üstün ve benzersiz yaratışını takdis için bazen de destursuz bir şekilde müstehcen iktibas yoluyla kullanmışlardır. Şiirlerinde ele aldıkları soyut güzeli ve onun güzelliklerini anlatırken mutlak güzellik olan Allah’ın kusursuz yaratışına dikkat çekmişlerdir.

Kaşuñ **ve’n-nâzi‘ât** alnuñ **tebârek**

Lebüñ **kevser** saçuñ **ve’l-mürselâti**

(Ahmedî, G.647/5)

Beyitte, sevgilinin kaşı, aşğın gönlünü kendine çekmesi ve öldürücülüğü yönüyle Kur’ân’da geçen “*nâzi‘ât*”, saçı ise aşağıya doğru sarkması yönüyle “*mürselât*” kelimesiyle benzetme ilgisi kurularak teşbih edilirken; alnı aydınlık, ışıkl, parlak ve Allah’ın nurunun yansıdığı mahal olması yönüyle “*tebârek*”, dudakları tatlılığı ve cana can katması itibarıyla Kur’ân’da geçen “*kevser*”, lafzı ile ifade edilmiştir.

Yine Ahmedî Divanı’nda geçen aşağıdaki beyitlerde de benzer bir durum söz konusudur:

Yüzüñ nev-rûz u saçuñdur şeb-i **kadr**

Kaşuñ mihrâbı **hattâ matla‘il-fecr**

(Ahmedî, G.251/2)

Kevser-durur dudaguñ **ve’n-necmidür**

Göñlüñ **hadîddür** yañaguñ **sûretü’l-kamer**

(Ahmedî, G.207/4)

Bu cân dudaguña **kevser** yüzüne dir **ve’l-fecr**

Gönül yanaguna **tâhâ** dir ü saña **yâsîn**

(Ahmedî, G.509/6)

XV. yüzyıl Divan şairi Necâtî Bey’e ait olan aşağıdaki beyitlerde de sevgilinin yüzünün güzelliği önce Kur’ân’a benzetilmiş, sonraki beyitte ise Kur’ân’ın en güzel kıssasının anlatıldığı Yusuf sûresinin Hz. Osman tarafından okunması şeklinde ifade edilmiştir:

Yâr hüsnün zikr ederken cenneti anmaz gönül

Söylemez dünyâ sözün şol kimse kim **Kur’ân** okur

Âyet-i hüsnünü dil hoş vech ile takrîr eder
Sanki **Yusuf Sûresini** Hazret-i Osmân okur

(Necâtî Bey, G.196/3-4)

Yani sevgilinin güzelliği Yusuf sûresinden ve Hz. Yusuf'tan mülhem olarak anlatılmak istenmiştir.

Divan şairleri birçok beyitte sevgilinin yüzünü ve güzelliğini mushafa yani Kur'ân'a benzetmişlerdir. Yine XV. yüzyıl Divan şairi Necatî'ye ait aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzü cana can katması, parlaklığı, değerli oluşu ve güzelliği itibarıyla mushafa benzetilmiştir:

Bî-nikâb olma habîbim görmesin yüzün rakîb ,
Mushaf açık olıcak derler anı şeytan okur
(Necâtî Bey, G.196/5)

Karamanlı Nizâmî ise aşağıdaki beyitte; sevgilinin saçlarını geceye, dişlerini yıldızlara, yüzünü güneşe ve alnını ise kuşluk vaktine benzetmek suretiyle Kur'ân'daki ayet ve sûrelere gönderme yapmaktadır:

Saçların **ve'l-leyli izâ yeğsâ dişlerün ve'n-necm**
Tal'atun **ve's-şems** alnun **ve'd-duhâ**dur dôtum
(Karamanlı Nizâmî, G.80/2)

Divan şiirinde sadece ayet ve sûreler değil Kur'ân harfleri de teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Mesela **م** harfi sevgilinin dudağına, **ط** , **ص** harfleri sevgilinin gözüne, **ل** harfi saçlarına, **و** harfi ise kaşlarına teşbih edilmiştir. Şeyh Galib'in meşhur bir murabba'ından alınan aşağıdaki bentte sevgilinin kaşları Kur'ân'daki râ **و** harfine benzetilmiştir:

Ey hilâl-ebrû dilin meyli sanadır doğrusu
Sûy-i mihrâba nigâhım kec-edâdır doğrusu
Râ kaşından inhirâf etsem riyyâdır doğrusu
Yâ savâb olmuş veya olmuş hatâ sevdim seni

(Şeyh Galip Divanı, Şarkı 10/ 3.bend)

Necatî Bey'in aşağıdaki beytinde ise; besmele teşbih unsuru olarak kullanılmış olup sevgilinin yanağındaki “ben” Neml sûresine, benin ortasındaki ayva tüyü ise besmelenin meddine benzetilmiştir:

Sûre-i neml ortasında **medd-i bi'smi'llâhdur**

Hatt-ı haddünde çekilmiş ol nişan-ı dil-sitân

(Necâtî Bey, G.431/6)

“Yanağının ayva tüylerine çekilmiş olan o gönül alıcı nişan, (sanki) Nemi sûresinin ortasında medd-i bismillahtır.”

İktibas sanatı ile ilgili bu bilgileri verdikten sonra şimdi de bu sanatın Divan şiirimizde kullanım şekilleri ve amaçları üzerinde duracağız.

1.5.5. KULLANIM ŞEKİLLERİ YÖNÜNDEN İKTİBAS

Bütünlük açısından iktibas daha önce tam ve nâkıs olmak üzere ikiye ayırmıştık. İktibas sanatının gerçekleştiği yüzlerce beyit incelendiğinde aslında böyle bir sınıflandırmanın da çok net yapılamayacağı görülmektedir. Burada aslolan tam bir ayet veya hadis metninin zikredilmiş olması değildir. Çünkü iktibasta alıntı uzun olursa hoş karşılanmaz, yargı içermeyen müfred bir lafız olursa da zaten iktibas değil telmih olur. O halde alıntılanan metnin ne az ne çok tam kıvamında olması gerekir.

İşte bu başlık altında iktibas sanatının Divan şairleri tarafından nasıl kullanıldığını ifade etmeye çalışacağız.

1.5.5.1. Birden Fazla Lafzın Beytin Farklı Yerlerine Yerleştirilmesi

Kur'ân-ı Kerim'in aynı veya farklı ayet veya sûrelerindeki lafızları beytin çeşitli yerlerine yerleştirmek suretiyle gerçekleştirilen iktibastır. Bazen ayet ve hadislerin aynı beyitte kullanımı ile de gerçekleştirilebilir. İktibas sanatının bu tür kullanımlarında genellikle teşbih, tenasüp, tezat ve leff ü neşr sanatları ortaya çıkar.

Ol gün irişe **ceẓâ'ü'l-muhsinîn**

Kim düşe od **fî kulûbi'l-mücrimîn**

(Mantıku't-tayr, b.4067)

Yukarıdaki beytin birinci mısraında Maide sûresi 85. ayetten bir kesit iktibas edilirken ikinci mısraında ise Zümer sûresi 34. ayet cüz'ü iktibas edilmiştir. Alt alta gelen ayet-i muktebeslerde tezat ilişkisi söz konusudur.

Elestü birabbiküm Hak'dan nidâ gelicek

Mü'minler **belî** diyüp itdiler ikrârını

(Yunus Emre, 397/7)

Bu beyitte ise Araf sûresi 172. ayet-i kerimesinin bir kısmı birinci mısrada, diğer kısmı ise ikinci mısrada iktibas edilirken tenasüp sanatına da yer verilmiştir.

Gâh tâhâ buldı geh yâsîn nidâ

Gâh elem neşrah leke geh ve'd-duhâ

(İskendername, b.252)

Beyitte Hz. Peygamber'i meth için Kur'ân'da ona özgü “tâ-hâ, yâ-sin, elem neşrahleke, ve'd-duhâ” hitab-ı kudsîleri iktibas olarak yer almaktadır.

1.5.5.2. Terkibî Bir Lafzın Birinci veya İkinci Mısraa Yerleştirilmesi

Alıntılanan ayet veya hadis lafzının beytin birinci veya ikinci mısraına yerleştirilmesi ile gerçekleşen iktibastır. Bu da iki şekilde gerçekleşebilir:

1.5.5.2.1. Mısraın Tamamına Yerleştirilmesi

Ayet veya hadislerden alıntılanan lafızlar bazen beytin birinci veya ikinci mısraının tamamına yerleştirilir. Ancak, iktibas edilen lafzın taranan divan ve mesnevilerde daha çok beytin ikinci mısraında olduğu tespit edilmiştir.

Lutfi hasen hulkı hasen hüsnî hasen ol hasen

Elhamdu li'llâhi'llezî ezhebe 'anna'l-hazen

(Kadı Burhaneddin, G. 631/1)

Dâyeler kamusı yâ Rabbenâ

Erine'llezi mâ va'adtenâ

(Yusuf u Zeliha, b.846)

İder sabr Ahmedî hicrûñ odına

Le'all'allâhü yuhdis ba'de zalik

(Ahmedî, G.364/7)

Ahmedî yâre fidî it cânuñı

Len tenâlü'l-birre hattâ tünfikû

(Ahmedî, G.537/7)

Bazen de neredeyse beytin tamamı iktibas edilen ayetlerden oluşur.

Fenzuri'l-âsâre kable fevtihâ

Keyfe yuhyî'l-arza ba'de mevtihâ

(İskendername, b.7270)

1.5.5.2.2. Mısraın Belirli Bir Bölümüne Yerleştirilmesi

Ayet veya hadislerden alıntılanan lafızlar bazen beytin birinci veya ikinci mısraının bazen de her iki mısraın bir bölümüne yerleştirilir:

İçerüz sâkî elinden bade-i **hel min mezîd**

Bizi ser-höşlukdan ağlar sanma biz ayıklarız

(Necâtî Bey, G. 214/5)

Yüzüñ nev-rûz u saçuñdur şeb-i **kadr**

Kaşuñ mihrâbı **hattâ matla‘il-fecr**

(Ahmedî, G.251/2)

Lebüñdür râst tefsîr-i **kuli’r-rûh**

Kaşuñdur **kâbe kavseyni ev ednâ**

(Ahmedî, G.10/4)

1.5.5.3. Tamlama İçinde Kullanımı

Bu da yine iki şekilde karşımıza çıkmaktadır:

1.5.5.3.1. Farsça Tamlama İçinde Kullanımı

Beyitteki ayet veya hadis lafzının Farsça tamlama içinde şair tarafından kullanımıdır.

Subh-hîz ol ki saña zevk vire

Dem-i **müstağfirîne bi’l-eshâr**

(Ahmedî, K.21/21)

Kîş-i **vemâ rameyteden** atsañ kazâ okın

Hayli **müsevvimîn** ide dîn düşmenin hebâ

(Şeyhî, 5/14)

Senligi terk it ki rûşen ide

Göñlüñi şu‘le-i **ileyhi me’âb**

(Ahmedî, K. 8/7)

Bazen de iktibas edilen ayet cüz’ü, Arapça bir terkip iken Farsça tamlama şeklinde şairler tarafından kullanılır. Hatta bu tür kullanımlar oldukça fazladır. Bu durumda ayetten bir bölüm iktibas edilmemiş olduğu için iktibas sanatından söz edilemez. Farsça tamlama ile ayete gönderme yapıldığından telmih sanatı olur.

Örneğin, gerçekliğini araştırmadan yaygara koparmanın, dedikodu ve iftira etmenin kınandığı İfk hadisesini anlatan Nûr sûresi 16. ayette geçen **بُهْتَانٌ عَظِيمٌ** “büyük bir iftiradır”

lafzı, Yunus Emre'nin *Risaletü'n-nushiyye* adlı mesnevisinde Arapça tamlama şeklinde değil de Farsça tamlama şeklinde geçmekte olup ayete ve hadiseye telmih yapılmıştır:

Dise görmese ***buhtân-ı 'azîmdir***

Buyuran böyle Kur'ân -ı kadimdir

(Yunus Emre, b.545)

1.5.5.3.2. Türkçe Tamlama İçinde Kullanımı

Beyitteki ayet veya hadis lafzının Türkçe tamlama içinde şair tarafından kullanımıdır. İncelediğimiz divan ve mesnevilerde Farsça tamlama içinde kullanımın Türkçe tamlama içinde kullanmaya oranla iki kat daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Cenkde hayli melâ'ik aña iş

Mâ rameyte iz rameyte ohına kîş

(İskendername, b.260)

Câhidi'l-küffâr emrin dutdılar

Cânı Hak yolına kurbân itdiler

(Ahmedî, Mevlid b.429)

Bazen de aynı beyitte Farsça ve Türkçe tamlama içinde bir arada kullanılmıştır:

Korkuyı koy Necâtî recâ ile buldılar

Lâ tey'esû makâmını ashâb-ı ***lâ tahaf***

(Necâtî Bey, G. 269/6)

Limeni'l-mülk hutbesine uralar

Minber-i ***lâ ilâhe illa'llâh***

(Şeyhî, K. 1/8)

1.5.6. İÇERİK YÖNÜNDEN İKTİBAS

Yaptığımız çalışma ve araştırma neticesinde iktibas edilen ayet veya hadislerin övgü/meth, hikmet/öğüt, teşbih/benzetme unsuru olarak, dinî-tarihî vak'a ve şahsiyetleri hatırlatma/telmih, dua/ yakarış çerçevesinde kullanıldığı anlaşılmaktadır:

1.5.6.1. Meth/Övgü

Genellikle Allah, peygamber, dört halife, dinî ve tarihî şahsiyetler ve devrin padişahını övmek için bu yola başvurulur. Bu kullanım, daha çok kasidelerde tevhit, münacat, naat ve methiye gibi nazım türlerinde görülür. Divan şairleri ayet ve hadisleri daha çok Allah'ı, peygamberi veya sevgiliyi övmek için iktibas etmişlerdir:

Lutfi hasen hulkı hasen hüsni hasen ol hasen

Elhamdu li'llâhi'llezî ezhebe 'anna'l-hazen

(Kadı Burhaneddin, G. 631/1)

Hem vâhibü'l-'atâ'dur u hem 'âlimü'l-ğuyûb

Hem ***fâliku'n-nevâ***'dur u hem râzıku'l-verâ

(Ahmedî, K.5/41)

Yukarıdaki beyitlerde Kur'ân'dan iktibaslar yapılmak suretiyle Allah'a hamd u senada bulunulmuş, övgüler dizilmiştir. Gaybı bilen, tohumu filizlendiren, bizden hüznüleri gideren Allah'a hamd edilmiştir.

Ne Mûsî isdeyüp buldı ne 'Îsî

Anuñ kurbını kim ***sümme denâdur***

(Ahmedî, K.34/35)

Âyet-i ***innâ fetahnâ*** çün senün ***şânundadur***

Feth ü nusret âyetidür râyetünde beyyinât

(Ahmed-i Dâ'î, K. 12/18)

Yukarıdaki iki beyitte ise Hz. Peygamber'e övgü söz konusudur. Bir beyitte dünyada Allah'ın kendisine bahsettiği fetihler ve İslam nurunu kıta kıta yaymasından; diğer beyitte ise Allah'ın Hz. Peygamber'e, hiçbir peygambere hatta Cebrail'e dahi bahsetmediği gökler âleminin ötesindeki yakınlığından söz edilmiştir.

1.5.6.2. Hikmet/Öğüt

Hikmet ve öğüt denilince akla, bir mü'minin kalbini nurlandıran ve onu doğru yola yönlendiren ayet ve hadisler gelmektedir. Kur'ân'ın birçok ayetinde: “*Bu Kur'ân sizin için bir öğüttür, ibret almaz mısınız?*” mealinde ayetler geçer. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'in birçok ayetinde ***وَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ*** “Allah sana kitabı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğini öğretmiştir.” (4/113), ***كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا***, ***وَيُزَكِّيْكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمُ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ*** “Nitekim aranızdan size bir

peygamber gönderdik. O size ayetlerimizi okuyor, sizi arıtıp temizliyor, size kitabı ve hikmeti öğretiyor, yine size daha önce bilmediklerinizi öğretiyor.” (2/151) birlikte zikredilen kitap-hikmet ile kastedilenin Kur’ân ve sünnet olduğu müfessirler tarafından zikredilmiştir. O yüzden Divan şairleri özellikle dinî-ahlakî-didaktik mesnevilerde, hikemî ve irfanî gazellerde bu yolla çokça iktibas yapmışlardır.

Çün kanâ’at kenz-i **lâ yefnâ** ola

Anuñ-ıla toymayan kiş’ac öle

(İskendername, b.3192)

Ahmedî’ye ait yukarıdaki beyitte, Hz. Peygamber’in “*Kanaat (iktisat), tükenmez hazinedir*” mealindeki hadis-i şerifi; “*Kanaat, tükenmez hazinedir, onunla doymayan kişi aç ölsün.*” denilerek öğüt ve hikmet içerikli kullanılmıştır.

Çün sen kemâl-i lutf ile **lâ taknatû** didüñ

Cürmüm ne deñlü çoğ ise kat’ itmezem recâ

(Karamanlı Nizâmî, K.1/63)

Bu beyitte ise şair, “*Ey Allah’ım! Sen rahmetimden ümidinizi kesmeyin, buyurdun. Bu yüzden cürmüm ne kadar çok da olsa rahmetinden ümidimi kesmem.*” diyerek öğütte bulunmaktadır.

“*İnsan için ancak çalıştığı vardır.*” anlamına gelen Necm sûresi 39.ayetin iktibas edildiği aşağıdaki beyitte de öğüt ve hikmet amaçlanmıştır.

Hüccet ile sâbit olur müdde’â

Leyse li’l-insâni illâ mâ sa’â

(İskendername, b.3217)

1.5.6.3. Teşbih/Benzetme

Genellikle sevgilinin yüzü, yanağı, kaş, kâkülü, saç, boyu vb. Kur’ân’dan bir sûre veya ayete benzetilir. Bazen de bizzat Kur’ân’a veya harf ve harekelerine de benzetilir. Bu tür iktibas sanatı daha çok âşıkane, rindane gazeller ve kasidelerde görülür:

Kaşlaruña **âyet-i nûn ve’l-kalem** hayrân kalur

Yañaguñı **sûre-i şems ü kamer** tahsîn ider

(Ahmedî, G.199/2)

Yukarıdaki beyitte şair, sevgilinin kaşlarını şekil yönüyle **ن وَالْقَلَمِ** (68/1)'e benzetmiş; yanaklarını ise şems ve kamer sûrelerine daha doğrusu bu sûrelerin ilk ayetlerindeki **الشَّمْسِ** ile **القَمَرِ** yani güneş ve aya benzetmiştir.

Yine Ahmedî'ye ait olan aşağıdaki beyitte de sevgilinin yanağı, parlaklığı ve nuru yönüyle **rabbu'l-meşârik** ayetindeki “*meşârik*” saçları ise siyahlığı yönüyle **rabbu'l-meğârib** ayetindeki “*meğârib*” ile benzerlik ilişkisi içerisinde ifade edilmiştir.

Yañağunda ohınur **rabbu'l-meşârik**

Saçuında yazılır **rabbu'l-meğârib**

(Ahmedî, G.65/3)

Her ikisi de Kadı Burhaneddin'e ait olan aşağıdaki beyitlerde ise sevgilinin yüz, yanak, göz, ağız, dudak, kaş, saç, ayak, el gibi yedi uzvu sayılarak Allah'ın eşsiz yaratışını takdis amacıyla Fatiha sûresindeki yedi ayete benzetilmiştir.

Leb ü yüz göz ü kaş gîsû ayağ el

Nemâzumda durur **seb'-i mesânî**

(Kadı Burhaneddin, 665/4)

Gözleri vü kaşları ağzıyile yanahları hatı

Ger yazar ise **seb'-i mesânî** depredür

(Kadı Burhaneddin, 462/6)

XV. yüzyıl şairi Cem Sultân'a ait bir gazelde tam iktibas olarak kullanılan Ali İmran sûresi 27. ayette geçen “*tûlicü'l-leyle fi'n-nehâr*” lafzı da teşbih vasıtası olarak kullanılmıştır. Beyitte; “*O sevgilinin yanağındaki ayva tüylerinde “geceyi gündüze sokar” yazar*” denilerek sevgilinin yanağı ayette yer alan gündüze, yanağındaki ayva tüyleri ise rengi yönüyle ayette geçen geceye benzetilmiştir.

Hat ki haddinde ol nigâr yazar

Tûlicü'l-leyle fi'n-nehâr yazar

(Cem Sultân, G. 108/1)

Ahmedî'ye ait olan aşağıdaki beyitte ise şair, nazmını övmek için “*Söz ustalığında Ahmedî'ye yetişmeyi umanların misali ıssız bir çöldeki serap gibi oldu.*” demek suretiyle iktibas ayetini temsili teşbih olarak kullanmıştır.

Gümân iden ki fasâhetde Ahmedî'ye ire
Meselde oldu umîdi *bikî'atin keserâb*
(Ahmedî, K.10/17)

1.5.6.4. Vak'a ve Şahsiyetleri Hatırlatma (Telmih)

Kur'ân-ı Kerim'in yaklaşık üçte biri, kıssa-vak'a ve şahsiyetlerden bahsetmektedir. Bu yönüyle Kur'ân ayetlerinden iktibas yapılırken peygamberler ve mücadele ettikleri kavim ve şahsiyetler hatırlatılmış olur. Ayetlerin bu tür kullanımlarında iktibas sanatının yanı sıra telmih sanatı da ortaya çıkmaktadır.¹⁷

Niçe kim göreyim direm yüzini
Cevâbı bu olur kim *len terânî*
(Ahmedî, G.674/2)

Yukarıdaki beyitte “*len terânî*” ifadesi akıllara hemen Hz. Musa kıssanı getirir. Hz. Musa'nın Tur-i Sina dağında Allah'ın kelamına aracısız nail olduğu, Allah'ın cemalini de görmek istediğini ancak Rabbinin ona “beni göremezsin” diye hitap ettiği, kendisine ilahi kitap Tevrat'ın verildiği gerçeğini hatırlarız. Ayrıca beyitte Hz. Musa peygamber mazmunu vardır.

Gösterdi asâyı felegün nat'ına *su'bân*
Mûsâ gibi 'arz itdi meh-i nev *yed-i beyzâ*
(Cem Sultân, K. 6/17)

Yukarıdaki beyitte ise kullanılan “*su'bân, asâ, yed-i beyzâ ve Musa*” kelimelerinin tenasübüyle bizlere değneğini yere vurup ejderhaya dönüşen ve elinin alaca hastalığı olmaksızın beyazlaşması mucizeleriyle bilinen Hz. Musa'yı çağrıştırmaktadır.

XIV. yüzyıl şairi Kadı Burhaneddin tarafından iktibas edilen aşağıdaki ayet cüz'ü de yine telmih amacıyla kullanılmıştır:

Yanahlarımı senünçün kıluram uş dînâr
Nola çü Yûsufa oldu *derâhime ma'dûd*
(Kadı Burhaneddin, G.1311/9)

“*Birkaç dirhem*” anlamına gelen *derâhime ma'dûd*, okuyucunun zihninde hemen köle pazarında değeri bilinmeyip birkaç dirheme satılan Hz. Yusuf'u canlandırır.

¹⁷ Telmih bölümünde konu ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Seher çü zikr ile tesbîh okur vuhûş u tuyûr

Kimisi mantık-ı tayr u kimisi **fasl-ı hitâb**

(Ahmed-i Dâ'î, K.1/10)

Bu beyitte ise “*Seher vakti vahşi hayvanlar ve kuşlar zikr ile (Allah'ı) tesbih eder. Kimisi kuş dilince kimisi de Hakk'ı batıldan ayıran açık bir sözle.*” denilerek hem Sad sûresi 20. ayete hem de Hz.Davud peygambere telmih yapılmıştır. Beyitte Hz. Davud mazmunu vardır.

Çün ol seferde maksada tîz eyledüñ nazar

Mâ zâğ oldu ‘aynuñ u kalbüñ **vemâ tağâ**

(Şeyhî, K.5/27)

XV. yüzyıl şairi Şeyhî'ye ait olan bu beyitte ise مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى (53/17) “*Göz, ne kaydı ne de hedefinden şaştı.*” ayetine işaretle Hz. Peygamber'in Mi'râc hadisesine telmih yapılmıştır.

1.5.6.5. Dua ve temenni

İktibas edilen ayet ve hadislerin bazısı anlam ve içerik yönüyle Allah'tan bağışlanma dileme, ona yalvarma yakarma, dua etme ve ondan af dileme niteliğinde olup şairler tarafından bu niyetle iktibas edilmişlerdir. Daha çok tevhidlerde, naatlarda, kasidelerin dua bölümlerinde ve mesnevilerin hatime bölümlerinde iktibas edilen bu tür ayet ve hadisler, şairin acziyetini dile getirdiği içli, coşkulu beyitlerdir.

Hezâr dürlü yavuz nesne diyilür dilde

Hüdâya çün **ve kınâ rabbenâ 'azâbe'n-nâr**

(Ahmedî, K.26/31)

Ey Rabbimiz! Bizi ateş azabından koru!” mealindeki dua, Kur'ân'daki dualardan biri olup Bakara sûresinde geçmektedir.

Koma bizi cihân zulümâtında **dâllîn**

Nûr ile müstakîm sırâtuña **ihdinâ**

(Şeyhî, K. 5/50)

Şeyhî de yukarıdaki beyitte “*Bizi dünya karanlığında dalalet ve sapıklıkta bırakma. Nur ile dosdoğru yoluna bizi ilet!*” diyerek Allah'a yalvarmaktadır.

Aşağıdaki beyit ise yaygın olarak bilinmekte olup Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'inde geçen dualardan biridir:

Yâ ilâhî kılma bizi *dâllîn*

Bu duâya cümleliz deyin âmin

(Süleyman Çelebi, Tazarru' u Münâcât Be-Dergâhı Kâdıyu'l-Hâcât/18)

Bakara sûresinin son ayetinde geçen ve “*bizi bağışla, bizi affet, bize merhamet et!*” anlamındaki dua ayeti olan **وَاعْفُ عَنَّا وَارْحَمْنَا (2/286)** ayeti de Ahmedî'nin kasidesinde aşağıdaki beyitte geçmektedir.

Rahmetüñ bahrına kerân yohdur

*Faf'ü anna'*z-zünûbe ve'z-zellât

(Ahmedî, K.11/34)

1.5.7. İKTİBAS-TELMİH VE METİNLERARASILIK İLİŞKİSİ

Son yarım asırda ortaya çıkıp yaygınlaşan metinlerarasılık, tez konumuz olan iktibas ve telmih ile bağlantılı olduğu için burada ayrı bir başlık altında değerlendirmeyi uygun gördük. Her metin doğası gereği başka metinlerle ilişkilidir. Çünkü yazar, aynı zamanda iyi ve dikkatli bir okuyucu olup kendinden önce veya çağında üretilen metin ve söylemleri okuyup anlar. Bir metnin üretilmesi, yorumlanması ve anlaşılması okur ve yazarların başka metinlere ait bilgisinden bağımsız değildir. Yazar, okuduğu, etkilendiği metinlerden elde ettiği kapsayıcı birikimi ister istemez eserine yansıtır. Bu durumda yazarın başkasından alıntıladağı, aktardığı, iktibas ettiği ve anıştırdığı her ifade veya söylem metinlerarasılığın tabii birer unsuru olur.

İstilah olarak “*Bütüncül bir yapıya kavuşturulması amacıyla bir edebî metnin dokusuna hem edebiyat alanından hem de başka alanlardan metin parçalarının katılması.*”¹⁸ anlamına gelen metinlerarasılık, Rus biçimcilerinin öncülüğünü yaptığı, metin odaklı çözümleme yöntemleriyle gelişen; Mihail Bahtin, Kristeva ve Barthes gibi edebiyat eleştirmenlerinin görüşleriyle 1960'larda işlevsellik kazanan bir kavramdır. Her metnin bir alıntılar toplamı olduğu, kendinden önce yazılmış öteki metinlerin yeniden yazılmış bir şekli olduğu, hiçbir metnin eski metinlerden tümüyle bağımsız olamayacağı düşüncesinin ön planda olduğu metinlerarasılık; modernizmin, özellikle de postmodernizmin etkisiyle yazılan metinleri okuma ve anlamada kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntemi dile getiren yazarlar, “Gök kubbede

¹⁸ Türkçe Sözlük, (2011) TDK yayınları Ankara.

söylenmemiş söz yoktur” sözünden hareketle metin içinde metin olduğunu, bir metnin doğrudan veya dolaylı olarak bir başka metne göndermede bulunduğunu, ortaya konulan eserin aslında yazarın yeni bir metin oluştururken okumuşluk deneyimi ile dağarcığında beliren metinleri anlamlı ve etkileyici bir biçimde birbiriyle kaynaştırarak yeniden yazma serüveni olduğunu ifade ederler (Aktulum, 2000).

Aktulum, konu ile ilgili şunları söyler:

Kısacası, bu bağlamda, her yapıt bir metinlerarasıdır. La Bruyère'in söylediği gibi, "Her şey daha önce söylenmiştir", "Yedi bin yıldır insanlar vardılar ve düşünmektedirler". Yazın hep aynı içeriğin yinelenmesinden başka bir şey değildir. Metinlerarası da bu çerçevede "Her şey daha önce söylenmiştir" sözlerinin benimsettiği düşünceden kaynaklanır ve bu düşünceyi sürdürür (2000:18).

Metne metinsellik özelliği kazandıran en önemli olgulardan bir tanesi de metnin diğer metinlerle olan ilişkisidir. Çünkü hiçbir metin başka metinlerden yalıtılmış bir biçimde üretilmez; tek başına bir varlık değildir ve diğer metinlerden bağımsız okunamaz¹⁹

Türk ve dünya edebiyatında metinlerarası alışveriş veya ilişki öteden beri vardır. Metinlerarası tekniğin yeni olduğunu iddia etmek ve bu tekniği sadece postmodern edebiyat kuramlarına özgü kılmak, iktibas, telmih, irâd-ı mesel ve tazmîn gibi klasik belâgat ilminin öne sürdüğü edebî kavramları yok saymak, gelenek ile modern/postmodern arasındaki bütün bağları ortadan kaldırmak anlamına gelir (Aktulum, 2000:19). İnceleyip ortaya koyduğumuz ve tezimizin ana omurgasını oluşturan iktibas ve telmih sanatları, İslam'ın temel iki metni (kaynağı) olan Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerin Divan şairleri tarafından doğrudan veya dolaylı olarak asırlardan beri sıklıkla kullanıldığını göstermektedir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde metinlerarasılık, “iktibas, telmih, irâd-ı mesel, tazmin” gibi edebiyat kavramlarıyla beraber geçmişten bugüne iz bırakmış bütün metinleri de içeren çok daha kapsamlı bir okuma, anlama, değerlendirme, üretme ve yorumlama yöntemidir. Ögeyik ise metinlerarasılık ile ilgili şunları dile getirir:

Metni yorumlama aşaması ise okunan metindeki anlamı/anlamları bulmak için metnin ilişkide olduğu diğer metinlerin izlerini sürme çabasıdır. Öyleyse bir metni okumak tek bir metni okumak değil aynı zamanda birçok metni okumak ve yorumlamaktır (2008:26).

Metinlerarası yöntemlerle tez konumuz olan iktibas ve telmih arasındaki ilişkiye gelince bir metnin başka bir metindeki varlığının doğrudan tırnaklama yoluyla en somut biçimde görünür kılınması anlamına gelen *alıntı* ile iktibas; metinden doğrudan alıntı

¹⁹ Robert Alain de Beaugrande und Wolfgang Ulrich Dressler, (1981). Einführung in die Textlinguistic, Germany: Niemeyer, s.182. (Kubilay Aktulum, Metinlerarası İlişkiler, Ankara 2000 kitabından alıntılanmıştır.)

yapılmadan okuru metne yönlendiren bir yöntem olan *gönderge* ile de telmih arasında sıkı bir bağ vardır. Bir sözcenin italik yazı kullanılmadan, eser veya yazarın adı belirtilmeden yapılan alıntı olarak tanımlanan *aşıırma*, alıntının dolaylı bir biçimi ve örtük bir gönderme olan *anıştırma* da metinlerarası yöntemlerden olup telmih ve iktibas ile ilişkilidir.²⁰

Metinlerarası yöntemlerden biri olan anıştırma ile ilgili Aktulum'un aşağıdaki ifadeleri konumuz kapsamında yer alan "nâkıs iktibas, lafzî telmih" gibi edebî kavramlarla ne kadar da ilgilidir:

Anıştırma bir yarım alıntıdır. Belli bir metni, alıntıdaki gibi, bütünüyle olduğu gibi değil, kısmen, kısıtlı olarak, tam belirtmeden alıntılar. Burada okurun yapması gereken şey yarım ipuçlarından yola çıkarak bütünü tamamlamaktır. Anıştırmada önemli olan "demek istenen" şeydir. Bu da metnin ötesini araştırmayı dayatır. Daha çok kapalı bir özelliği vardır. Gizli alıntı olarak ifade edilebilir (2000:114).

İpuçlarından hareketle metnin tamamına ulaşma, bir ibare ile dinî-tarihî bir vakıaya yolculuk etme, kapalı ve gizli kalmış ifadeleri açma, çözme ve anlama iktibas ve telmih sanatlarında okurun mutlaka yapması gerekenlerdendir. Modern veya postmodern bir metni okuyup anlayabilmek, o metinden yeni anlamlar üretmek için okurun ciddi bir kültürel birikim ve okuma altyapısına sahip olması metinlerarasılığın ön koşulu olduğu gibi iktibas ve telmih gibi sanatları içeren klasik Türk şiirini anlamak için de bu gereklidir.

²⁰ Metinlerarasılık ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kubilay AKTULUM (2000). Metinlerarası İlişkiler, Öteki Yayınları, Ankara.

1.6. TELMÎH

Edebî sanatlar, araştırmacılar tarafından genellikle mecazlar, anlam sanatları ve söz sanatları olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir. Telmih sanatına ise genellikle “anlamla ilgili sanatlar” şubesinde yer verilmiştir. Ayrıca Yekta Saraç telmih sanatını îrâd-ı mesel, iktibas ve tazmin sanatlarıyla birlikte “ortak malzemeyi kullanmaya dayalı sanatlar” olarak ayrı bir grup altında da toplamıştır (2007: 270-286).

İktibas sanatının telmih sanatıyla mukarin olması, hatta çoğu zaman birbirine karıştırılması sebebiyle telmih sanatını da burada ayrı bir başlık altında ele aldık. İktibas sanatının Kur’ân ve hadis kaynaklı olması, Kur’ân’ın da yaklaşık üçte birinin geçmiş kavimler ve peygamber kıssalarından müteşekkil olması bu iki sanatı birbirine yakınlaştırmaktadır.

Hicri üçüncü asırda yaşamış olan ünlü müfessirlerden Taberi, kendi adıyla anılan eserinde, kıssaların Kur’ân’ın yaklaşık üçte birini ihtiva ettiğini söyler.

Bunun yanı sıra Kur’ân’da yer alan Hz. Muhammed dönemindeki bazı olayların -Miraç Hadisesi, ayın ikiye yarılması, Bedir, Uhud, Hendek, Tebük gazveleri, İfk hadisesi, Hz. Peygamber’in bir âmâyâ yüzünü ekşitmesi, Hayber, Huneyn savaşları, Mekke’nin fethi, Medine Yahudileri ve münafıklarının durumu vb.- kadim kıssalara eklenmesiyle, Kur’ân’ın yarısının, kıssalardan oluştuğu da ifade edilmektedir.

Arapça لمح fiilinden türeyen telmih, “göz ucuyla bakmak, bir şeye değinmek, işaret etmek”²¹ gibi anlamlara gelir. Osmanlıca lügatte ise; “gönderme, işaret etme, söz arasında kastedilen bir şeyi manalı olarak söyleme, imalı konuşma, ibarede bahsi geçmeyen bir kıssaya, fıkraya, atasözüne veya meşhur bir şiiire, bir söze işaret etme”²² gibi anlamlara gelir.

Tahir Olgun, telmihi “Söz arasında meşhur bir vak’a, yahut mâruf bir fıkraya veyahut mûtaad bir usule işâret etme” şeklinde tanımlar(1936:138). Bilgegil ise telmihi “bilginin malzeme olarak kullanıldığı sanatlar” başlığı altında değerlendirir(1989:267).

Gazâlî’ye göre Allah, güzellikleri şuur sahibi olan insanlar görsün ve o bedi’ yaratış karşısında hayran kalsın, sani’ olan yaratıcısının eşsiz güzelliğini hissetsin, ona yönelsin diye yaratmıştır. Bu güzellik öyle her zaman kendini açık seçik göstermediği için de, onu görenin bakmayı bilmesi gerekir. Bu bağlamda şair, güzelliği görebilen ve anlatabilendir. O güzelliği, dinlemeye meyilli ve onun dilinden anlayan insanlara işaret eder. Dinleyici de onunla aynı dili, kültürü ve hatta inancı paylaştığı sürece bu güzelliği hissedebilir (Açıl, 2014: 7)

²¹ Mutçalı, 2008:475

²² Devellioğlu, 1997:1071

O halde telmiş güzelliği gösteren bir işarettir. İslami sanatlarda oynadığı önemli rol ise, Gazali'nin sanattan tat almayı idrake bağlamasında yatar.       telmiş dinleyiciye bildiği bir şeyi hatırlatır, manaya dair bir ipucu verir. Dinleyici bu ipucunu anlar ve bulmacayı çözer. Böylelikle, güzelliği görmekle kalmaz, bulmacayı çözebildiği yani idrak edebildiği için de tecrübe ettiği eserden zevk alır. Bu durum, sanatın gerçekleşebilmesi için ortak hafızanın gerekliliğinin altını çiziyor (Havlioğlu, 2015:4).

Kanaatimize göre ise telmiş; birikim sahibi bir müellifin geçmişe ait bir hadise, kıssa, tarihi şahsiyet veya mucizeyi anıştırması, ona gönderme yapması; değindiği konu hakkında bilgi veren, temayı destekleyen meşhur bir söz veya şiire değinmesi, Kur'an'dan bir ayet yahut Hz. Peygamber'in bir hadis-i şerifini ima ve işaret etmesidir.

Telmiş, aynı zamanda şair ve okuyucu/dinleyici arasında ortak bir hafızanın ürünüdür.       telmihte geçmiş kıssalar, mucizeler, ayet ve hadisler, tarihi şahsiyetler, hik ye kahramanları, efsaneler ve rivayetler hatırlatılarak geçmişe doğru bir hafıza işlemi gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla klasik Türk şiirinin devam ettiricileri olarak şairler, muhatapları olarak okurlar, tahlil edicileri olarak araştırmacı ve akademisyenler, söz konusu maddelerin bir yek nundan oluşan klasik Türk şiiri hafızasına sahip olmak zorundadırlar. Bunun farkında olan şairler, Divan şiirinin ortak bilgi havuzu olarak da tanımlanabilecek telmihten faydalanarak okuru belli bir duyguya yönlendirmeye çalışır (Açıl,2014: 9).

Bir yazar, Kur'an ayetlerinden veya hadis-i şerif metninden müfred bir ifadeyi kullanmak suretiyle de telmiş yoluna başvurabilir.       Kur'an ve hadis metinlerine bakıldığında geçmiş kavimlere ve asr-ı saadet dönemine ait birçok kıssa olduğu bilinmektedir. Tezimiz Divan şiirinde Kur'an ve hadis kullanımı olduğu için burada telmiş sanatını bütün boyutlarıyla değil de Kur'an ve hadis çerçevesinde ele almaya çalışacağız:

Kelime düzeyinden mürekkep bir söyleme biçimine uzanan telmiş, aynı zamanda hafıza, metinlerarasılık, anlatı ekonomisi gibi vasıtaları kullanarak bir edebiyat geleneği inşasına katkıda bulunur. Dolayısıyla telmihi, bir edebi sanat olmanın yanı sıra gelenek inşa edici bir vasıta olarak da görmek gerekir (Açıl, 2014:8).

Bu çerçevede anlam çeşitliliği ve m phemiyetin oldukça yoğun olduğu Divan şiirimizin daha iyi anlaşılması için mazmunlar sözlüğü gibi bir de telmiş ve iktibas sözlüğü hazırlanmasının kayda değer bir çalışma olacağını ifade etmek isteriz.

Bir eserde bulunan telmihler, doğal olarak o eserin tarihi ve coğrafi alanlarını genişleten unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sanat vasıtasıyla, eserde yaratılmak istenilen atmosferler daha belirgin ve güçlü bir duruma getirilebilir. Yani yapılacak olan telmihle gözler   n e getirilecek olan coğrafya veya

tarihî olay, eserde ele alınan konuyla ne kadar uyumlu olursa yapılan telmih de esere o derece katkı sağlar (Baldane, 2014: s.129).

Ortak kültür ve hafızanın ürünü olan telmih de maalesef günümüz okuyucuları tarafından neredeyse unutulmuştur. Batılılaşmanın te'siri ve alfabenin değişimi gibi sebeplerle yüzlerce yıllık edebiyat, tarih ve kültüründen koparılan günümüz okuru için Divan şiiri, sanki yabancı dilde yazılmış bir şiirdir. Konuyla ilgili Havlioğlu şunları dile getirir:

Ortak hafızanın önemi, varlığını sürdürmediği bugünlerde daha çok ortaya çıkıyor. Gerek Türkiye’de gerekse dünyada Osmanlı şiirinin genel okuyucu kitlesi tarafından anlaşılamaması ve dolayısı ile zor, değersiz ve hatta çirkin sayılmasının temel nedeni bu ortak hafızanın yok olması ya da geçerliğini kaybetmesidir. Victoria Holbrook (1994), bugünün edebiyat okuyucusunun Osmanlı edebiyatı ile arasına koyduğu mesafeyi “zorluğun icadı” olarak tanımlar. Diğer bir değişle, zorluk aslında modernleşmeye başlayan Osmanlı Türk edebiyatının kendi kaynaklarından uzaklaşması sonucu inşa edilmiş bir kavramdır (2015:12-14).

Bir başka deyişle telmih, eserde engin ve zengin bir anlam dünyası kurmak isteyen okura az sözle çok şeyi ifade etmek suretiyle geniş bir çağrışım imkânı sunar.

1.6.1. Şekil Yönüyle Telmih

Müfred ve Mürekkeb Telmih:

Hatırlatma veya anıştırma olarak da adlandırılan telmih sanatı kelime düzeyinde meydana gelebildiği gibi birden fazla kelimedenden müteşekkil, yani mürekkep bir tarzda da yapılabilir. Ancak kelime düzeyinde gerçekleştirilen telmih sanatının mürekkeb düzeyde gerçekleştirilen telmihten daha başarılı ve daha sanatkârane olduğu ifade edilmiştir.

Örneğin Âşık Paşa’nın *Garibnâme* adlı eserinde geçen;

Çünkü bildi bu işi kaldı ırak

Bunların ortasına düşdi *firâk*

(*Garibnâme*, b.6097)

Beytinde geçen “*firâk*” lafzıyla, Kehf sûresinin 78. ayeti olan *قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ* ayetine telmihte bulunulmuştur.

Telmihin mürekkep kullanımına ise Ahmedî’nin şu beyti örnek gösterilebilir:

Ka’beye ol yıl gelip *ashâb-ı fîl*

İtdi *ebâbîl* anları hâk-i sebîl

(Ahmedî, Mevlid b.28)

Burada Âşık Paşa'nın yukarıdaki beytinin aksine tek kelimeyle değil, birden fazla kelimeyle yani mürekkep bir şekilde, Ebrehe'nin Kâbe'ye fil ordusu ile gelişi, eabil kuşlarının onları yerle bir etmeleri hadisesine telmih vardır.

1.6.2. Üslup Yönüyle Telmih

Telmihin okuyucu üzerindeki tesiri, onun veriliş şekliyle yani müphemliğiyle paraleldir. Nitekim okuyucu üzerinde beyitte/metinde hem olay kahramanının hem de olayın ifade edilmesi en zayıf, olayı doğrudan hatırlatacak şekilde kelimelerin kullanılması nispeten zayıf, özellikle kelimelerin okuyucunun zihninde yaptığı çağrışımlarla yapılan işaretin ise kuvvetli bir tesir bırakacağı kesindir (Kartal, 2007: 413-428).

Yekta Saraç, *“Telmih tabî bir üslûp içerisinde yapılmalı, sözün kaynağı zikredilmemekle birlikte telmih yapıldığı hatta neye telmihte bulunduğu anlaşılabilir olmalıdır”* der. Ayrıca telmihte bulunulan şeye sadece işaret edilmesi gerektiğini, ibarelerin tamamen veya kısmen zikredilmemesi gerektiğini ifade eder” (2004: 253).

Ali Nihat Tarlan da *“Telmih edilen hâdiseler, şahıs veya şey hiç olmazsa münevverler tarafından bilinmeli, aksi takdirde neticesiz kalır.”* der (1981: 173-174).

Ahmet Kartal ise telmihte bulunulan vak'anın zikredilmemesi gerektiğini hatırlattıktan sonra şunları ifade eder:

“Eğer zikrederek verilirse müphemiyet ortadan kalktığı ve söylenmek istenen şey açıkça belirtildiği için “telmih” sanatı yapılmış olmaz. Beyitte/metinde hem olayın kahramanının hem de olayın ifade edilmesi en zayıf; olayı doğrudan hatırlatacak şekilde kelimelerin kullanılması nispeten zayıf; özellikle kelimelerin okuyucunun zihninde yaptığı çağrışımlarla yapılan işaretin ise kuvvetli bir tesir bırakacağından hareketle telmih sanatının bölümlere ayrılması gerekmektedir” (2007: 423).

Ayrıca Ahmet KARTAL, telmihi üçe ayırır:

1-En zayıf 2-Nispeten zayıf 3- Kuvvetli

Bu açıdan bakıldığında telmih, işaret etme eylemi çok açıksa “edebî sanat olmama” ile işaret etme eylemi çok müphemse “muammaya dönüşme” arasında salınmaktadır. Nitekim Nâdirî'nin;

Ser-i tugda itdi oklar mekân
Tuyûr itdi Kaysın saçın âşiyân²³ beyti ile Fuzûlî'nin;

Âşiyân-ı murg-ı dil zülf-i perîşânındadır
Kande olsam ey perî gönlüm senin yanındadır

(Fuzûlî Divanı, G.85/1)

beyti aynı vak'ayı ihtiva etmesine rağmen, Nâdirî beyitte Kays'ı açıkça zikrederken Fuzûlî adını anmadan sadece o olaya yani, Kays'ın/Mecnûn'un saçlarına bir kuşun yuva yapmasını kullandığı kelimelerin çağrışımlarıyla telmihte bulunarak ifade etmiştir. Aynı vak'aya telmihte bulunulan bu beyitlerden şüphesiz Fuzûlî'ninki daha sanatkârâne iken, Nadirî'nin beyti daha zayıftır (Kartal, 2007: 413-428).

Hayâlî Bey'in;

Hayretinden Yûsuf'un kavm-i Züleyhâ kesdi el
Sen cigarler zahmını dillere destân eyledin

(Hayâlî Beg Divanı, G.16/3)

beytinde, Hz. Yusuf kıssasına işaret edilerek evvelden Züleyha'yı kınayan kadınların, Yusuf'u karşılarında görünce hayret, şaşkınlık ve heyecandan ellerindeki bıçaklarla meyve yerine ellerini kesmeleri açıkça ve bir terkip halinde ifade edilmiş olduğu halde Fuzûlî'nin;

Değildim ben sana mâ'il sen etdin aklımı zâ'il
Bana ta'n eyleyen gâfil seni görgeç utanmaz mı

(Fuzûlî Divanı, G. 264/6)

beytinde ise açık olarak ifade edilmeyip sadece hissettirilmiştir. Özellikle beytin ikinci mısraı bizlere yukarıda bahsedilen sahneyi canlandırmaktadır. Burada da Hayâlî Bey'in zayıf, Fuzûlî'nin daha güçlü bir telmihte bulunduğu söylenebilir.

1.6.3. İçerik Yönüyle Telmih

Çalışmamızda, Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerle sınırlandırdığımız telmih sanatının içerik yönünden iki yönü üzerinde duracağız:

1.6.3.1.Kur'ân'da Geçen Vak'a ve Şahsiyetleri İşaret Etmesi Yönüyle Telmih

Divan şairleri, şiirlerinde sıklıkla Kur'ân'da geçen vak'a ve şahsiyetlere telmihte bulunmuşlardır. Bu yola başvururken bazen Kur'ân'da geçen ibareyi alıntılanarak bazen de örtülü bir şekilde sadece okuyucuya sezdirerek yer vermişlerdir:

²³ KARTAL, Ahmet; 2007, s.413-428. alınmıştır.

Ey melek-sîmâ ki senden özge hayrândur sana
Hak bilür insân demez her kim ki insândur sana

(Fuzûlî Divanı, G.21/1)

“Ey melek yüzlü! Senden başka herkes sana hayrandır. Hak bilir ki insan olan sana insan demez.” beytinde geçen “melek-sîma”, “hayrandur” ve “insan demez” ifadeleri okuyucuya Hz. Yusuf’un güzelliğini ve Züleyha’nın davetlilerinin Yusuf’u gördükleri zamanki şaşkınlıklarını hatıra getirmektedir. Bu vesileyle Yusuf sûresi 31. ayet²⁴, okuyucunun zihninde hemen canlanmaktadır.

Sen dahı **lâ takrebâ**yı dutmaduñ
Tañrı’nuñ emrine i’zâz itmedüñ

(Mantıku’t-tayr, b.3362)

Bu beyitte de Âdem ve Havva’nın şeytanın vesveselerine uyarak Allah’ın emrini çiğnemeleri ve yasak meyveden yemeleri olayına telmihte bulunulmuştur.

Cenânlar cinânın güşâd eyledin
İrem gibi **zât’ül-‘imad** eyledin

(Ahmet Paşa, K.2/26)

Ahmet Paşa’ya ait olan yukarıdaki beyitte dünyayı adeta yalancı bir cennete çeviren görkemli İrem halkına ve azgınlıkları sebebiyle helak olmalarına işaret edilmektedir.

Gösterdi cemâlinde senin gün gibi rûşen
Şakku'l-kameri mu'ciz-i engüşt-i Muhammed

(Ahmet Paşa, G.29/2)

Yine Ahmet Paşa’ya ait bu beyitte ise Hz. Peygamber’in parmağıyla işaret ederek ayı ikiye yarması mucizesine işaret edilmektedir.

Bu da kendi içerisinde ikiye ayrılır:

²⁴ “Kadın, bunların dedikodularını işitince haber gönderip onları çağırdı. (Ziyafet düzenleyip) onlar için oturup yaslanacakları yer hazırladı. Her birine birer de bıçak verdi ve Yusuf’a, “Çık karşılarına” dedi. Kadınlar Yusuf’u görünce, onu pek büyüttüler ve şaşkınlıkla ellerini kestiler. “Haşa! Allah için, bu bir insan değil, ancak şerefli bir melektir” dediler.” (DİM)

1.6.3.1.1. Lafzî Telmih

Bu sınıflandırmada “lafzî ve gayr-ı lafzî”den kastımız, iktibas sanatında olduğu gibi ayet ve hadisten alıntının yapılıp yapılmamasıdır. Yani Arapça ibare özgün ve orijinal haliyle beyitte yer alıyorsa buna lafzî telmih denilebilir. Lafzî telmihin olduğu yerde genellikle iktibas sanatı da vardır.

Tutdı anda kurb-ı *ev ednâ*yı ol

Buldı *sübhâne’llezî esrâ*yı ol

(İskendername, b.249)

Ahmedî’ye ait bu beyitte "*Sübhâne’l-lezî esrâ* ve *ev ednâ*" lafzı ile hem iktibas sanatına başvurulmuş hem de Hz. Muhammed’in önemli mucizelerinden biri olan İsra ve Miraç hadisesine telmihte bulunulmuştur.

Kim Mustafâ yüzinde okur idi *ve’d-duhâ*

Tebbet yedâ Ebîlehebin buldı bü'l-Hakem

(Şeyhî, K.10/32)

Bu beyitte ise Mekke müşriklerinden olan Ebu Leheb’in Allah’ın itabına ve gazabına müstehak olması hadisesine tam iktibasa başvurulmuş telmihte bulunulmuştur.

Cân göziyile âşinâ oldı

Sâniye’sneyni iz hü mâ fi’l-ğâr

(Kadı Burhaneddin, G. 1112/2)

XIV. yüzyıl şairi Kadı Burhaneddin’e ait olan yukarıdaki beyitte ise Hz. Muhammed ile Hz. Ebu Bekir’in Mekke’den Medine’ye hicretlerine telmihte bulunulmuştur.

1.6.3.1.2. Gayr-ı Lafzî Telmih

Arapça ibarenin özgün ve orijinal haliyle yer almadığı telmihtir. Bu tür telmihlerde geçmiş vak’a, mucize, şahsiyet veya ayet-hadisler ya Türkçe ifadelerle ya da terkipsiz ve özgün halinden uzaklaştırılarak verilir. Bu durumda iktibas sanatından söz edilemez sadece telmih yapılmış olur. Ayet ve hadis kullanımı çerçevesinde ele aldığımız tezimizde gayr-ı lafzî telmih üzerinde durulmadı.

Elinde ejdehâ olan ‘asâsı

Yed-i beyzâ dahı Musî bni ‘İmrân

(Çarhnâme, b.71)

Beyitte Hz. Musa'nın elindeki asasının ejderhaya dönüşmesi ve ellerinin bembeyaz olması mucizelerine telmih yapılmıştır. Dolayısıyla asa mucizesinden bahseden Kur'ân ayetlerine de telmihte bulunulmuştur.

Yüzün görene unudılır *sûre-i yûsuf*

Agzuñı añanuñ nefesi olur *dem-i 'İsa*

(Ahmedî, G.687/3)

Bu beyitte ise, birinci mısradaki Hz. Yusuf'un güzelliğine ikinci mısradaki ise Hz. İsa'nın nefesinin hastalara şifa oluşuna telmihte bulunulmuştur.

1.6.3.2. Bizzat Kur'ân ve Hadis Metinlerine İşaret Etmesi Yönüyle Telmih

Bu tür telmihlerde herhangi bir vak'a, şahsiyet ve kıssadan ziyade ayet veya hadise işaret edilmektedir. Burada bilinmesi ve dikkat edilmesi gereken husus, lafzî bir terkip mevcutsa iktibasın, tek kelime ile veya Arap dili dışında farklı terkip ve ifadelerle ayet veya hadis ima edilmişse telmih sanatının gerçekleşmiş olacağıdır.

Ol 'âlem fahri Muhammed nebîler serveridür

Vir salâvât 'ışkıla ol günâhlar eridür

(Yunus Emre, 81/1)

Yunus Emre'ye ait yukarıdaki beyitte “*vir salavât*” lafzı ile Ahzab sûresi 56. ayet-i kerimeye (33/56) *إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا* “Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin” telmih yapılmıştır.

Vermeyen cânın sana bulmaz hayât-ı câvidan

Zinde-i câvid ana derler ki kurbândur sana

(Fuzulî Divanı, G.21/2)

“Sana canını vermeyen ebedi hayata erişemez. Ebedi olarak diri olan sana kurban olandır.” şeklinde Türkçeye çevirdiğimiz beyitte ise “can vermek, hayat-ı cavidan, kurbandır, zinde-i cavid” kelimeleri düşünüldüğünde Tevbe sûresi 111. ayet mazmunu *إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنْ* (9/111) *الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِآنَ لَهُمُ الْجَنَّةُ* “Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır.” veya Bakara sûresi 154. ayet mazmunu *وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ* (2/154) “Allah yolunda öldürülenlere “ölüler” demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz” akıllara gelir.

Çü *kâfu nûn* ile kevneyn nüshasın yazdı

Pes Âdemün elifin kıldı ‘ayn-ı ‘âleme dâl

(Şeyhî, K.3/17)

Beyitte değinilen “kaf ve nun” “کن” “ol” anlamına gelip Yâsîn sûresinin 82. ayetine **إِنَّمَا** *أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ* (36/82) “Bir şeyi dilediği zaman, O'nun emri o şeye ancak "Ol!" demektir. O da hemen oluverir.” işaret etmektedir.

Bir önceki beyitte olduğu gibi burada da ayete işaret edildiği görülmektedir. O yüzden bu beyitte de açık bir iktibas sanatından söz etmek mümkün değildir. Ayete işaret edildiğinden telmih vardır. Şairler bazen de hadis-i şeriflere göndermelerde bulunmuşlardır.

Göricek yâruñ elde okuyasın

Benüm çün hâce başla oku *yâsîn*

(Necâtî Bey, G. 419/1)

Beytinde geçen “oku *yâsîn*” ifadesinden Hz. Peygamber’in “Ölülerinize *Yâsîn* okuyunuz.”²⁵ hadis-i şerifine işaret edilmiştir.

Kur’ân ve hadis çerçevesinde iktibas ve telmih sanatlarını değerlendirdiğimiz tezimizde, bu başlık üzerinde durulmuş ve örnek beyitler tespit edilerek telmih kapsamında değerlendirilmiştir.

²⁵ (Ebu Davud, Cenaiz, 24; İbn Mace, Cenaiz, 4)

II. BÖLÜM

2.1. XIII-XV. YÜZYIL DİVAN ŞİİRİNE GENEL BİR BAKIŞ

Selçuklu hükümdarı Alparslan'ın 1071 yılında Malazgirt'te Bizanslıları büyük bir bozguna uğratmasının ardından Anadolu'nun kapıları Türklere açılmış ve bu tarihten itibaren Orta Asyadan Anadolu'ya Türk göçü başlamıştır. Türkistan'dan, İran'dan, Azerbaycan'dan, Horasan'dan akın akın Anadolu'ya yerleşen Oğuzlar, Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesinde büyük bir rol oynamışlardır. Yaklaşık bir asır süren bu göç ve yerleşme hareketleri sonunda Anadolu Türk yurdu olmuş ve Türkiye olarak anılmaya başlamıştır.

XIII. yüzyıl, Anadolu'da en büyük güç haline gelen Selçuklu Devletinin egemen olduğu, ilim dili olarak Arapçanın, sanat ve edebiyat dili olarak da Farsçanın yaygın olarak kullanıldığı bir dönemdir. Bu dönemde dinî-tasavvufî, ahlakî, didaktik anlamda birçok eser Arapça ve Farsçadan Türkçeye çevrilmiş, böylelikle Türkçenin de edebî bir dil olması ve klasik Türk edebiyatının oluşması yolunda önemli adımlar atılmıştır. Yüzyılın ikinci yarısında ve XIV. yüzyılda Türkçe te'lif eser sayısında ciddi bir artış gözlenmiştir. Bu te'lif eserlerin büyük bir çoğunluğu Batı Türkçesinin en büyük kolu olarak bilinen Eski Anadolu Türkçesiyle kaleme alınmışlardır. Özellikle tasavvuf içerikli konuların işlendiği bu dönem, bir felsefî anlayış olan tasavvufun da edebiyatımızda kök saldığı, gelişip serpildiği bir dönem olmuştur. Mevlana ve oğlu Sultân Veled, Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli gibi mutasavvıflarla Anadolu'da filizlenen bu anlayış, sonraki yüzyıllarda Gülşehrî, Âşık Paşa, Ahmet Fakih, Kadı Darir, Kaygusuz Abdal, Hacı Bayram Veli, Eşrefoğlu Rumi, Süleyman Çelebi, Emir Sultân ve Akşemseddin gibi devrinin önemli âlim, şair ve şeyhleri aracılığıyla kök salmış ve daha da yaygın hale gelmiştir. Ölçü olarak aruz ölçüsünün, biçim yönünden Divan şiiri nazım şekillerinin kullanıldığı bu dönem edebiyatıyla birlikte klasik Türk edebiyatının da temelleri yavaş yavaş atılmaya başlamıştır. Bu dönemde Yunus Emre, Şeyyât Hamza ve Ahmet Fakih, dil ve şekil özellikleri bakımından Divan edebiyatının temellerini atarken; bu edebiyat geleneğinin ilk temsilcisi olarak bilinen Hoca Dehhanî ise yazdığı Türkçe kaside ve gazelleriyle hem dil hem de içerik ve eda yönünden klasik Türk edebiyatının oluşmasını sağlamıştır.

XIV. yüzyıl ise Anadolu beyliklerinin Türkçeye itibar gösterdiği, Osmanlı beyliğinin kurulup giderek bir devlet konumuna ilerlediği; tarikat, tekke ve dergâhların arttığı, İslam dini ve tasavvuf anlayışının daha da yayıldığı bir dönemdir.

Bu dönemde Türk dili bir önceki asra göre daha çok işlenip gelişmiş, yazar ve şair sayısı artmış, Arapça ve Farsça'dan birçok eser, tercüme edildiği gibi dinî, tasavvufî, ahlakî, tarihi ve hamasi mahiyette mensur ve manzum pek çok özgün eser de te'lif edilmiştir. Ayrıca bu

yüzyılın son çeyreğine kadar Anadolu’da kaside ve gazel tarzı yok denecek kadar azdır. Bunda en büyük etken hükümdar ve saray çevresi ile onları da takdir edecek okumuş ve yetişmiş saray mensuplarının olmamasıdır. Orhan Bey zamanında kurulan ilk Osmanlı medresesi ile başlayıp Yıldırım Bayezid devrinde oluşumunu tamamlayan saray hayatı, Osmanlıyı ve sarayı bir edebi merkez haline getirmiştir. Böylelikle Yıldırım Bayezid devrinden itibaren, Fars usulü gazel ve kasideler yazılmış, mesnevi nazım şekli daha da ilgi görmüş böylece yüksek zümre edebiyatı veya saray edebiyatı olarak da bilinen bir edebiyat geleneği oluşmaya başlamıştır (Şentürk A., A.Kartal, 2019: s.173-175). Türk dili gelişimini İstanbul’un fethiyle birlikte tamamlayarak İstanbul ağzı standart bir yazı, kültür ve edebiyat dili haline gelmiş ve bu dil ile klasik bir edebiyat geleneği oluşmuştur. Hatta XV- XVI. Yüzyıl ile beraber Farsça ve Arapça ile her yönden mukayese edilecek eserler verilmeye başlanmıştır.

Bu dönemde te’lif edilen eserler, daha çok Osmanlı sahası eserleridir. Oğuzca olarak da bilinen Eski Anadolu Türkçesiyle aruz ölçüsünün ve beyit nazım biriminin kullanıldığı eserler daha çok dini-tasavvufi ve didaktik içeriklidir. Arapça, Farsça da bilen ancak bilinçli bir şekilde eserlerini Türkçe kaleme alan şairler, Anadolu’da bir milli edebiyat çağının açılmasını sağlamışlardır. Bunların başında Gülşehrî ve Âşık Paşa ve Şeyyât Hamza gelmektedir. Gülşehrî, *Mantiku’t-tayr* ve *Feleknâme*; Âşık Paşa ise *Garîbnâme* adlı eseriyle döneme damgasını vurmuş Türk şairlerdendir. Çoğu dinî-ahlakî, didaktik mesnevilerden oluşan dönemin eserlerine bir süre sonra Şeyyât Hamza’nın “*Yusuf u Züleyha*”sı gibi romantik mesneviler de eklenir.

XV. yüzyıla gelindiğinde Türk dili ve edebiyatının daha da geliştiği görülmektedir. Osmanlı Devleti’nin siyasi, askeri ve medenileşme alanlarında ilerlediği bu dönem, dil, sanat ve edebiyat alanında da ilerleme kaydettiği bir dönem olmuştur. Padişah ve şehzadelerin saray ve çevresinde koruyup kolladıkları şair ve sanatkârlar asırlarca sürececek olan ölümsüz eserler bırakmışlar ve bir önceki asırda temelleri atılan klasik Türk edebiyatını sağlamlaştırmışlardır. Bu dönem Osmanlı padişahlarından olan Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmet, II. Murad ve Fatih Sultân Mehmet; âlim, şair ve sanatkârlara büyük bir değer vermiş, te’lif ve tercüme birçok eserin yazılmasına vesile olmuşlardır. Örneğin Çelebi Mehmed, Germiyan sarayından Osmanlı sarayına intisab eden Ahmed-i Dâ’î, Ahmedî ve Şeyhî gibi şairleri himaye etmiş, klasik Türk edebiyatın yerleşmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca Bursa’da kurduğu Yeşil Medrese, Molla Hüsrev ve Molla Hayali gibi devrin en önemli bilgin ve âlimlerinin ders verdiği bir eğitim kurumu olarak bilinir. II. Murad ise Osmanlıdaki ilk şair padişah olup şairlere ve sanatkârlara büyük değer vermiş ve devrinde şiir büyük ilgi görmüştür. Arapça ve

Farsçadan birçok tercüme yaptıran padişah, mütercimlerden sade, yalın bir Türkçe kullanmalarını istemiştir. 1453 yılında İstanbul'un fethi ile İstanbul payitaht merkezi olmuş, her alanda zirveye doğru tırmanan Osmanlı Devleti, bilim, sanat, edebiyat ve kültür alanında da büyük merhaleler katetmiştir.

Fatih Sultân Mehmet devrinde Osmanlı devletinin gelişmesine paralel olarak Türk dili ve edebiyatı da Anadolu'da büyük bir ilerleme kaydetti. İstanbul'un fethi daha önce oluşmaya başlayan saray edebiyatını güçlendirdi, İstanbul'un devlet merkezi olmasıyla da sanatkarlar, şairler ve âlimler bu merkez çevresinde toplanmaya başladı. Fatih, tam bir ilim aşığıydı. Hayatın hakikatine dolayısıyla felsefe başta olamk üzere matematik ve diğer müspet bilimlere, tarihe, coğrafyaya, İslami ilimlere büyük ilgi duymaktaydı. Bu öğrenme ve merak duygusundan dolayı çeşitli bilim dallarında mütihassıs olmuş bilginleri kendine hoca tayin etmiştir. Bu hocalar arasında Molla Gürani, Molla Hüsrev, Hocazade, Molla Yegân, Sinan Paşa, devrin en büyük şairi Ahmet Paşa bulunmaktaydı. Fatih'in bu öğrenme ve müspet bilimlere olan merakı Osmanlı Devletindeki kültür faaliyetlerinin çehresini değiştirmiştir (Şentürk A., A.Kartal, 2019: s.247).

Bir çağı kapatıp yeni bir çağ açan Fatih Sultân Mehmet; âlim, şair ve sanatçılara büyük bir değer vermiş; devrinde tıp, astronomi, matematik, tarih, coğrafya, hendese, mimari, resim gibi alanlarda çok büyük şahsiyetler yetişmiş, İstanbul dünyanın en önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri haline gelmiştir. Kendisi de aynı zamanda bir şair olan ve "Avnî" mahlasıyla şiirler yazan Sultân, sofrasında şairleri ve ilim adamlarını ağırlamış, İstanbul Türkçesinin oluşmasında büyük pay sahibi olmuştur. Bizzat Fatih'in himayesinde 185 şairin bulunduğu, bunlardan otuzunun da ulufe aldığı bilinmektedir. XV. yüzyıl Divan şiirine damgasını vuran Ahmet Paşa ve Necâtî Bey bizzat Fatih'in himayesinde olan şairlerdendir. Merkezdeki bu sanat ve edebiyat hareketleri dışında şehzade ve sadrazamlar etrafında taşrada oluşan bir muhit de vardır. Kendileri de büyük birer şair olan Şehzade Bayezid Amasya'da, şehzade Cem Sultân ise Konya'da, etraflarında sanat ve edebiyat zevki olan bir çevre oluşturmuşlardır. Amasyalı olan Mihrî Hâtun da bu şairlerden biridir. Ayrıca bir grup şair de "Adnî" mahlasıyla şiirler yazan Sadrazam Mahmut Paşa etrafında toplanmış, ondan büyük ilgi görmüşlerdir.

2.2. DÖNEMİN ÖNEMLİ TEMSİLCİLERİ

2.2.1. Yunus Emre

Hayatına dair bilgiler çok azdır. XIII. yüzyılın ortaları ile XIV. yüzyılın başlarında yaşadığı bilinmektedir. Eserlerinden edinilen bilgiye göre Anadolu'da birçok yeri gezdiği, Konya'da Mevlana'nın meclisinde bulunduğu, Tapduk Emre'nin dervişi olduğu ve uzun yıllar dergâhında kalıp hizmet ettiği anlaşılmaktadır. Yine eserlerinden edinilen bilgiye göre Arapça ve Farsça bildiği, dört kitabı okuduğu, ayet ve hadislerden iktibas yapacak derecede İslami

kültüre sahip olduğu anlaşılmaktadır. Arı, duru, saf bir Türkçeyle şiirler yazan şair, Anadolu’da Tasavvuf hareketinin kurucusu ve ilk temsilcisi kabul edilir. Yusuf Has Hacip, Ahmet Yesevi, Süleyman Bakırganî gibi şair ve mutasavvıflardan etkilenen Yunus Emre, şeriate bağlı, Allah’a içten bir sevgiyle bağlı ilim ve irfan sahibi bir derviştir (Şentürk A., A.Kartal, 2019: s.128-132).

Şiirlerinde hem hece hem de aruz ölçüsünü kullanan şair, Eski Anadolu Türkçesini saf, ince ve ruhlu bir şekilde eserlerine adeta bir nakış gibi işlemiştir.

Aruz dilini Türk hece nazmına yaklaştırmıştır. Bunu yaparken zekâ gücü ve kıvraklığı ile dili kullanmadaki üstün yeteneği ve başarısını şiirlerine en üst düzeyde yansıtmış ve kendine mahsus bir nazım dili kurarak Türkçeye hoş ve zarif şiir dili elbisesi giydirmiştir. Bunu özellikle halkın kullandığı ve aşına olduğu kelimelere yeni anlamlar yüklemesi ile kullandığı dil ve üslubundaki içtenlik ve samimiyetine borçludur (Şentürk A., A.Kartal, 2019: s.129).

Yunus Emre, en derin felsefî görüş ve düşünceleri, anlaşılması hikmet ve marifet gerektiren ifadeleri sehl-i mümteni‘ şeklinde rahat ve içtenlikle söylemiştir. Allah sevgisi, insan sevgisi, hoşgörü vb. evrensel temaları, temiz bir Türkçeyle ve gür bir şekilde seslendirerek adeta dünyaya mal olmuş bir şairdir.

Orta Asya’da Hoca Ahmed Yesevî ile başlayan tasavvuf cereyanı, Anadolu sahasında Yunus Emre ile devam etmiştir. Yunus’un şiirlerinde yer yer Ahmed Yesevî’nin hikmetlerinin izine rastlansa da o, Eski Anadolu Türkçesiyle coşkulu bir şekilde samimi duygularını dile getirmiş, taklitten uzak özgün bir kişiliğe sahiptir. Anadolu sahası Türk edebiyatında Türkçe Divan ve Türkçe mesnevi sahibi ilk şairdir. Daha çok gönle hitap eden Türkçe bir divanı ve küçük bir öğüt kitabı olup akla hitap eden *Risaletü’n-Nushiyye* adında bir mesnevisi olan şair, ilahi dışında gazel, mesnevi gibi Divan şiiri nazım şekillerini ve aruz ölçüsünü kullanmıştır. Divanı ve *Risaletü’n-Nushiyye* adlı mesnevisi üzerinde Mustafa Tatçı çalışmıştır.

Her bir beyti neredeyse bir ayeti veya hadisi çağrıştıran Yunus Emre Divanı ve *Risaletü’n-Nushiyye*’de de ayet ve hadis kullanımı fazladır. Daha çok “elest, belî, kâlû belâ” lafızlarının telmih yoluyla kullanıldığı Divan’ında tam iktibas kullanımı sınırlıdır.

2.2.2. Şeyyad Hamza

Şeyyad Hamza, ilim âlemine Fuad Köprülü tarafından yayımlanan bir makale ile tanıtılmış olup hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Fuad Köprülü ve onu takip eden bazı araştırmacılara göre; Şeyyad Hamza, XIII. asırda Anadolu Selçuklu Devleti döneminde Anadolu’da yaşamış ve yazdığı dini-tasavvufi şiirleri ile Yunus Emre ve Ahmet Fakih’i takip etmiştir. Hayatı Akşehir ve çevresinde geçen şairin Anadolu’da dolaşıp halka dini-tasavvufi şiirler söylediği ve kendilerine belki de “şeyyad” ismi verilen gezgin dervişler topluluğundan

olduğu sanılmaktadır. Hem aruz hem de hece vezniyle yazılmış şiirleri mevcuttur. Divan şiiri nazım birimi beyitin yanı sıra Halk şiiri nazım birimi dördlülle de şiirler kaleme almıştır. Gazel, kaside, mesnevi tarzında şiirlerini dini-tasavvufi düşünceyle yazan Şeyyad Hamza'nın iki tane din dışı gazelinin bulunması onun dini-tasavvufi tarafının yanında dünyevi boyutunun olduğunu da kanıttır. Şiirleri Sadettin Buluç, Metin Akar ve Necmeddin Halil Onan tarafından yayımlanmıştır (Şentürk A., A.Kartal, 2019: s.175-178).

Şeyyât Hamza, şiirlerinde Hz. Peygamber sevgisine coşkun bir lirizm ve derin bir aşk ile yer vermiş olup Anadolu'daki ilk naat örnekleri de ona aittir. Anadolu sahasındaki ilk *Yusuf u Zeliha* da Şeyyad Hamza'ya aittir. Eser, aruzun “fâilâtun-fâilâtun-fâilun” kalıbıyla nazmedilmiş olup 1529 beyitten oluşmaktadır. İçerik yönüyle klasik tertibe uygun, Kur'an'daki Yûsuf kıssasına dayanan dini bir aşk mesnevisidir. Yusuf sûresinden hareketle kaleme alınan ve sûrede yer alan birçok ayetin iktibas edildiği veya telmih edildiği eserde yazar, tamamen Kur'an'a bağlı kalmıştır. İçten ve samimi bir anlatıma sahip olan eserde güzellik, aşk ve hasret hikâyeyi sürükleyen unsurlardır.

Eser, tıpkıbasım ve çeviriyazısı ile birlikte Dehri Dilçin, Şenol Korkmaz tarafından yayımlanmıştır. Aynı yıl içerisinde Emin Eminoğlu ve Osman Yıldız tarafından ayrıca neşredilmiştir. Ayrıca şairin Ahval-ı Kıyamet, Dastan-ı Sultân Mahmud, Mirac-nâme ve Vefat-ı Hz. Muhammed Aleyhi's-selam adlı mesnevileri de vardır.

Şairin taradığımız *Yusuf u Zeliha* adlı eserinde 25 beyitte ayet veya hadis kullandığı tespit edilmiştir. Daha çok Yusuf sûresinden iktibas edilen ayetler, Hz. Yusuf'un hayatını gözler önüne sermektedir.

Anı gördüler didiler Ya'kûba

Hâzihî ruddet ileynâ yâ baba (b.1016)

Eytdiler ol kamu *mâ hâza'l-beşer*

Didiler ferîştedür uşbu meğer (b. 592)

2.2.3. Ahmed Fakih

Hayatı hakkındaki bilgiler yetersiz ve çeşitlidir. Fuad Köprülü, “Türk Yurdu” mecmuasında yayımladığı Selçukiler devrinde Anadolu Şairleri II: Ahmet Fakih adlı makalesinde, Anadolu Selçukluları döneminde yaşayan Ahmet Fakih isimli şairi ve onun Türkçe olarak yazdığı *Çarhnâme* isimli kasidesini tanıtmıştır. Horasan'da doğduğu, Konya'ya gelerek Mevlana'nın babasından fıkıh dersleri aldığı, hacca gittiği bilinmektedir. Dönüşte Kudüs'e de uğradığı hac yolculuğunu “*Kitab u Evsaf-ı Mesâcidi's-Şerîfe*” adlı eserinde anlatmıştır.

Ayrıca şairin *Çarh-nâme* adlı bir eseri de vardır. Bu eser, Eğridirli Hacı Kemal'in Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulunan "*Câmi'u'n-nezâir*" isimli nazireler mecmuasında yer alan bir kasidedir. Mecmuanın sonundaki listeye göre 100 beyit olması gereken şiirin son 17 beytinin bulunduğu yaprak koptuğu için bugün 83 beyti elimizdedir. Aruzun "*mefâilün mefâilün feûlün*" vezniyle kaleme alınan ve dini-tasavvufi içerikli olan eserde dünyanın geçiciliğinden, tevbede ve salih amellerde acele etmenin gerekliliğinden, ölümden, sırattan, mizandan bahsedilmiştir. Öğüt ve nasihat içerikli didaktik bir eser olup sanat tekniği ve üslubu zayıftır. Anadolu Türkçesinin ilk örneklerinden olması sebebiyle dil bakımından önemlidir. Eser, Mecdut Mansuroğlu tarafından neşredilmiştir. (Şentürk A., A.Kartal, 2019: 178-180).

2.2.4. Gülşehrî

Hayatı hakkında elimizde yeterli bilgi olmayan şairin XIII. asrın sonu ile XIV. asrın başında yaşadığı bilinmektedir. İyi bir eğitim görmüş, ilim ve irfan ehli, tekke sahibi bir şeyhtir. *Mantıku't-tayr*'da geçen bazı beyitlerden onun Kırşehir'de zaviye sahibi, müridi çok ve bütün şehir halkınca tanınan, evinde her gece sema yapılan, saygıyla eli öpülen meşhur bir şeyh olduğu öğrenilmektedir. Mutasavvıf bir şair olan Gülşehrî, Anadolu'da Yunus Emre ve Âşık Paşa ile birlikte Türkçe eser veren üç büyük şair arasında sayılır. Mesnevi hikâyelerinin ilk mütercimi ve münşerihi sayılan Gülşehrî, şiir tekniğine vakıf, Türkçeyi ve aruzu başarıyla kullanan bir şairdir. Nitekim hem devrinde hem de XV. asırda üstat olarak kabul edilmiş, birçok eserde adından saygıyla bahsedilmiştir.

Eserlerinde yer alan hayvan hikâyelerinden dolayı Türk fabl edebiyatının Anadolu'daki ilk temsilcisi sayılır. Mevlana'nın üzerinde büyük bir etkisinin olduğu yazar, *Mantıku't-tayr*, ve *Felek-nâme* adlı eserlerine mesneviden birçok hikaye almıştır. *Mantıku't-tayr*, Gülşehrî'nin Feriduddin Attar'ın aynı adlı eserinin ilk Türkçe tercümesi olup kuşlardan hareketle vahdet-i vücud inancının anlatıldığı tasavvufî ve temsilî bir mesnevidir. Kur'an-ı Kerim'deki birçok ayetin iktibas veya telmih yoluyla işlendiği eser, tıpatıp çeviri olmayıp ekleme ve çıkarmalarla özgün bir hüviyet kazanmıştır. Feriduddin Attar'ın eseri gibi aruzun "*fâilâtun fâilâtun fâilun*" vezniyle kaleme alınan mesnevinin beyit sayısı nüshalara göre 4931 ile 5029 arasında değişmektedir. Kemal Yavuz eserin 4438 beyitten oluştuğunu tespit etmiştir.

Müjgân Cunbur ve Aziz Merhan eser üzerinde doktora çalışması yapmışlardır. *Mantıku't-tayr* metni, 2007 yılında ayrıntılı bir araştırmayla birlikte Kemal Yavuz tarafından neşredilmiştir.

Felek-nâme ise, mebdde ve me'âd konularının işlendiği, ruh ve onun yolculuğunun *Kelile ve Dimne*, *Mesnevî* ve *Kabusnâme*'den alınan hikâyeler ışığında anlatıldığı bir diğer

mesnevisidir. *Mantıku't-tayr* ile benzerlik gösteren ve tasavvufi mahiyetiyle dikkat çeken eserde, Kur'ân-ı Kerim'in birçok ayetine telmihte bulunulmuştur.

Sadece *Mantıku't-tayr* adlı eserini taradığımız şairin ayet ve hadis kullanımına çokça başvurduğu görülmektedir.

Güni gele kim *cezâ'ül-muhsinîn*

Od bıraga *fî kulûbi'l-mücrimîn* (b.1328)

Olur-ısañ kim *ve hümm yestebşirûn*

Bilesin *eflem tekûnû ta'kilûn* (b.4069)

2.2.5. Âşık Paşa

Âşık Paşa, 1272'de Kırşehir'de doğmuştur. Asıl adı Ali, mahlası âşıktır. Babası Baba İlyas olup devrin önde gelen âlimi ve mutasavvıfıdır. Anadolu valisi Timurtaş Paşa'nın veziri olmuş, bazı siyasi olaylara karıştığı için Mısır'a gitmiş, Amasya'ya geri dönerken Kırşehir'e geldiğinde hastalanmış ve orada aynı yıl içerisinde vefat etmiştir. Çocukluğunu III. Gıyaseddin Keyhüsrev, gençlik yıllarını II. Mesud ve III. Alaaddin Keykubat devrinde geçiren Âşık Paşa, olgunluk devrini Osman Bey zamanında yaşamış ve ömrünün son yedi yılını ise Orhan Bey döneminde geçirmiştir. Arapça, Farsça, Ermenice ve İbranice de bilen Âşık Paşa, devrinin İslamî ilimlerini bilen, tasavvuf kültürüne vakıf bir mütefekkeri olup hikemi edebiyatın ilk temsilcilerindendir. Yeni Türk devletinin kuruluşunda, temel meseleler öne süren ve yeni fikirler geliştiren bir bilgin olarak görülmektedir. Bunu yaparken işe Türkçeyle başlamış, Türkçe için yeni fikirler geliştirmiş, Türk dilinin gelişmesi ve halkı aydınlatmak, irşad etmek için büyük gayretler sarf etmiştir. Üslup ve içerik olarak *Orhun Abideleri*, *Kutadgu Bilig*, *Dede Korkut*, *Mesnevi* ve Yunus Emre'nin bir devamı gibi görünen Âşık Paşa, bazı sözleriyle Süleyman Çelebi'yi yönlendirerek Mevlid'in temelini oluşturmuştur (Şentürk A., A.Kartal, 2019: s. 185-188).

1330 yılında yazılan ve 10592 beyitten oluşan *Garîbnâme*, aruzun "*fâilâtun fâilâtun fâilun*" kalıbıyla yazılmış olup on bölümden oluşmaktadır. Dinî-tasavvufi ve didaktik bir mahiyet taşıyan ve halkı eğitme amacıyla yazılan eser, tasavvufun Türkçe olarak en güzel ve etkili şekilde anlatıldığı eserlerden biridir.

Garîbnâme, dinî-tasavvufî, ahlakî bir mesnevi olup ideal insan yani insan-ı kâmil olmayı öğütlemiş ve sade dili dolayısıyla büyük bir şöhret kazanarak geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Birçok yerinde temsil yoluyla hikâyelerin anlatıldığı eser dinî ve sosyal hemen her konuda nasihatlerin verildiği tasavvuf ansiklopedisi olarak nitelendirilebilecek bir hayat kitabıdır.

Eser, XIV. asır Anadolu Türkçesinin hususiyetlerini yansıtmaları bakımından önemlidir. Eserde kullanılan dil sağlam olmakla beraber mükemmel değildir. Bunun en önemli sebebi, Anadolu Türkçesinin şiir dilinin henüz oluşum devresinde bulunmasıdır. Nitekim sonraki asırlarda bu türün oldukça güzel örnekleri verilecektir. Ancak burada eserin şuurlu bir şekilde Türkçe olarak yazılması dikkate değerdir. Nitekim Âşık Paşa, bu asır Anadolusunun siyasi ve ideolojik birliğinin sağlanmasında halkı eğitmekte ana dilinin gücüne ve yararına inanmış bir aydın olarak karşımıza çıkmaktadır (Şentürk A., A.Kartal, 2019: s.187).

Eserin 115 nüshası olup en güzel nüshası Laleli nüshasıdır. Kemal Yavuz, eserin Süleymaniye Kütüphanesi Laleli nüshasını bir incelemeyle birlikte yayınlamıştır. (Âşık Paşa, *Garîbnâme*, Kemal YAVUZ, 2 C. Ankara 2000) Yine Kemal Yavuz tarafından *Garîbnâme* üzerinde yapılmış en son ve kapsamlı çalışma da neşredilmiştir. (Âşık Paşa, *Garîbnâme*, tıpkıbasım karşılaştırmalı metin, Ankara 2000) (Şentürk A., A.Kartal, 2019: s.187).

Taradığımız hacimli eserinde özellikle hikmet ve öğüt amaçlı 38 beyitte ayet veya hadis iktibas edildiği tespit edilmiştir. Didaktik yönü ağır basan şair, yer yer ayet ve hadis kullanımlarında kaynak belirttiği için sanatsal yönü zayıftır.

Birlik ehline olur rahmet nüzûl

El-cemâ‘at(u) rahmetün didi resul (b.379)

2.2.6. Ahmedî

Beylikler döneminin önde gelen şair ve yazarlarından. Hayatı hakkındaki bilgiler yetersiz olup muhtemelen 1334-35 yıllarında Amasya’da doğmuştur. Asıl adı İbrahim, lakabı Taceddin, babasının adı Hızır’dır. Şiirlerinde “Ahmedî” mahlasını kullanan şair, Türk edebiyatının kurucu şairlerinden olup XIV. yüzyılın sonunda divan sahibi olan nadir şahsiyetlerden biridir.

Ahmedî, Kur’ân, hadis, fıkıh gibi dini ilimlerle birlikte tıp, astronomi, geometri gibi pozitif bilimleri de bilen âlim bir şahsiyettir. Germiyan beyi Süleyman Şah’ın hocası ve müşaviri olmuş, Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid’in hizmetine girmiş, sonra Şehzade Emir Süleyman ile Edirne sarayında bulunmuş, ardından Sultân Çelebi Mehmed’e intisab ederek 80 yaşlarında Amasya’da ölmüştür. Mevlana, Yunus Emre ve Gülşehrî’nin etkisinde olan şair, özellikle Eski Anadolu Türkçesini etkili ve güzel kullanması yönüyle dikkat çekmektedir. Lirizm yönü Yunus Emre kadar etkili ve güçlü olmasa da üretken bir şair olup yazdığı gazel, kaside ve mesnevilerde kullandığı açık ve anlaşılır dil sayesinde Anadolu sahası Türk dilinin gelişmesine büyük katkısı olmuştur.

Klasik İran şiiri mektebini, onun sanat inceliklerini ve bütün ortak İslam medeniyeti kültürünü şiire kuvvetli şekilde intikal ettirmekle birlikte, Türk şiirinde kurulan milli bir söyleyiş geleneğinin de temelini atan büyük bir şairdir (Şentürk A., A.Kartal, 2019: s.194).

Ahmedî'nin sanat bakımından en önemli ve değerli eseri Türkçe Divanı'dır. Eser 74 kaside, 2 terci-i bend, 6 terki-i bend, 1 mersiye, 1 musammat ve 764 gazelden oluşmaktadır. Oldukça hacimli olan divanı üzerinde Tunca Kortantamer, Yaşar Akdoğan ve Melike Erdem çalışmışlardır. Yaşar Akdoğan divanın tenkitli metnini hazırlamış ve eserin dil özelliklerini incelemiştir.

Ahmedî'nin İskender-nâme adlı eseri ise XIV. yüzyılda yazılan mesnevilerin en önemlilerinden olup edebiyatımızda bu konuda yazılan mesnevilerin ilk ve en başarılı örneğidir. Makedonyalı Büyük İskender'in doğu ülkelerine yaptığı seferler ve fetihlerin efsaneleştirilerek anlatıldığı eser yaklaşık 8000 beyittir. Firdevsi ve Nizâmî'den etkilenen Ahmedî'nin bu eseri vezni, düzeni, üslubu, değişik konulara yer vermesi bakımından İran edebiyatındaki örneklerinden oldukça farklı ve özgün bir mesnevidir.

XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde taradığımız eserler ve Kur'ân -hadis kullanımı yönüyle değerlendirdiğimiz şairler göz önüne alındığında hiç kuşkusuz Ahmedî'nin bambaşka bir yeri vardır. Belki de bütün Türk edebiyatı incelendiğinde sadece inceleme alanımıza giren bu dönemde değil Türk edebiyatının en büyük iktibas şairi olduğu söylenebilecektir. Taradığımız 12 divan ve 6 mesneviden elde ettiğimiz 640 beyit sayısal olarak değerlendirildiğinde 266 beyit ile %41,9 oranında diğer şairlere büyük bir fark attığı görülmektedir. Divanında geçen aşağıdaki beyitte de görüleceği üzere şair, Kur'ân -ı Kerim'i kendisine rehber edinmiştir.

Sana Kur'an yeter rehber kim oldur

Hakk ile batıl arasında fârik

(Ahmedî, K. 47/30)

Neredeyse her bir beytinde bir ayet veya hadise yol bulabildiğimiz şairin eserleri incelendiğinde bir iktibas ansiklopedisi teşkil edecek derecede malzeme olduğu görülmektedir. Aşağıya alacağımız iki gazelinde şairin her beyitte Kur'ân'dan bir veya iki ayeti alıntılardığı ve şiirlerini Kur'ân ayetleriyle parlattığı açıkça görülmektedir.

GAZEL

Tal'atun kim aña hayrân oldı akl u cân yakîn

Nurdur mâcâe *illâ rahmeten li'l-âlemîn*

Kaşuñuñ mihrâbına cân kıble dir *lâ reybe fih*

Sûretüññ sûresidurur *hüden li'l-mütttekîn*

Yüzüñi görelî gözüm mihr-ile itmez nazar

Âfitâb u mâha *innî lâ ühibbü'l-âfilîn*

Âyet-i ma'nîdür itmiş halka rûşen gün bigi
Yañaguñda *hâliku'l-insani min mâ'in mehîn*²⁶

Aña ki hüccet diler dîdârına hakkun digil
Yüzüñ açup *innî âtîküm bi-sultânin mübîn*

‘İşkuñ odında vücûdum yandı bu teşne-dile
Bir tasadduk it dudaguñdan *bike'sin min ma'in*

Ahmedîye vasl ümîdi-y-le firâkuñda senüñ
Sabr-durur çâre *v'allâhü yuhibbü's-sâbirîn*

(Ahmedî Divanı, G.504)

GAZEL

Yüzüñüñ nakşında yazmış nakş-ı bendi *kâf u nûn*
İnne fî hâzâ le-âyâtin li-kavmin yu'minûn

Yüz dutup cânlar kaşuñ mihrabına Ka'be-sıfat
Secde kıldılar diyüp *innâ le-nahnü'l-âbidûn*

Yüzüñe kim ay u kim güneş didi rûşen bu kim
Kamu andan nûr alur *lâkinnehüm lâ ya'lemûn*

Ger güzer kılur-ısañ büt-hâneye sini görüp
Diyeler bütler *ta'âla'llâhü 'ammâ yüşrikûn*

Kaldılar 'âşıkларуñ dîdâruña hayrân u mest

Hoş temâşâ ide *fî cennâti 'adnin hâlidûn*

Serv boyuña benefşe saçuña öykündügi-çün
Pây-mâçân 'özre durdılar *ve hüm yestağfirûn*

Kan içüp cân almag-ısa kasdı hûnî gözüñüñ
Yoluña biñ cân fidî *innâ ileyhi râci'ûn*

Zülfünün sevdâsına düşen gönüller hâlini
Gör nicesidür perîşan *fî selâsil yushabûn*

²⁶ Yaşar Akdoğan, Kültür Bakanlığı yayınları <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>'de “*min mâ'in mâ'in*” şeklinde transkribe edilmiş olan ifadenin doğru şekli “*min mâ'in mehîn*” olmalıdır.

Ahmedî vasfın lebûnüñ nâzûk ü şîrîn ider
İnne fî zâlik le-âyâtın li-kavmin yesma‘ûn

(Ahmedî Divanı, G.516)

Her iki gazelin ikinci mısralarında tam iktibas olarak zikredilen ayetler övgü, teşbih ve telmih amaçlı kullanılmıştır. Sadece yukarıdaki iki gazelden bile anlaşılacağı gibi Ahmedî, Arapça bilen sağlam bir hafız derecesinde Kur’ân -ı Kerim bilgisine hâkimdir.

2.2.7. Kadı Burhaneddin

1345’te Kayseri’de doğdu. Harezm’den gelerek Anadolu’ya yerleşmiş olan ailesi Oğuz asıllı olup asıl adı Ahmet, babası Kayseri kadısı Şemseddin Mehmed’tir. Babasının yerine yirmi yaşlarındayken Kayseri kadısı olmuş, ardından vezirlik ve hükümdarlık yapmış âlim ve şair bir devlet adamıdır. Henüz çocuk yaşlarda iken sarf, nahiv, fıkıh, feraiz, hadis, tefsir, lügat, mantık, tıp, hesap, aruz gibi ilimleri görmüş; Arapça ve Farsça divanlar okumuştur.

Henüz küçük yaşta annesini kaybeden Kadı Burhaneddin, babası tarafından bakılmış ve yetiştirilmiştir. 19 yaşında iken babasıyla Şam’da bir buçuk yıl kalmış, buradayken hac farızasını ifa etmek için Mekke’ye gitmiş, dönüşte babası vefat etmiştir. 1365 yılında 21 yaşındayken babasının yerine Kayseri kadısı olmuştur. Kadılık görevinde liyakata önem vermesi sayesinde halkın teveccühünü kazanmaya başlamıştır. 1378’de Eretna hükümdarı Ali Bey tarafından vezir olarak atanmış, dört yıl süren vezirliği sırasında iç ve dış güçlerle uğraşmış bir sefer sırasında Eretna hükümdarı Ali Bey’in taundan ölmesi üzerine ülke karışınca halk, Kadı Burhaneddin’i 1380’de hükümdar vekili (naib) ilan etmiştir. Aynı yıl hükümdarlığını ilan etmiştir. 1398’de Akkoyunlu Osman Bey tarafından ani bir baskınla öldürülmüştür.

Kadı Burhaneddin, büyük sıkıntı ve mücadelelerle geçen hayatında ilim ve şiirle de uğraşmıştır. Oldukça hacimli bir divanı olan şair, Oğuz Türkçesine de Doğu Türkçesine de hâkimdir. Şiirlerinde Eski Anadolu Türkçesi, Azeri Türkçesi ve Doğu Türkçesinin özellikleri görülür. Şiirlerinde mahlas kullanmayan ender şairlerden biri olup akıcı, içten, samimi bir dil kullanmıştır. Cinaslı kafiyele sıklıkla yer verdiği tek dörtlükten oluşan tuyuğları klasik Türk edebiyatında önemli bir yere sahiptir.

XIV-XV. yüzyılın en büyük ve hacimli divanı olan Kadı Burhaneddin Divanı, 1268 gazel, 45 eksik gazel, 116 tuyuğ, 20 rubaiden oluşmaktadır. Eseri Muharrem Ergin, transkripsiyonlu metin olarak yeni yazıya çevirmiştir. (Kadı Burhaneddin Divanı, İstanbul 1980)

Kadı Burhaneddin de bu dönemde ayet ve hadis kullanımında önde gelen şairlerdendir. Oldukça hacimli Divan'ında 38 yerde ayet kullanımı mevcut olup hadis iktibas etmemiştir. “Elest, belî, yed-i beyzâ” gibi telmih yoluyla kullanımlara daha çok rastladığımız şair, tam ve nâkıs iktibas şeklinde de ayetlere yer vermiştir.

Lutfi hasen hulkı hasen hüsni hasen ol hasen

Elhamdu lillâhi'llezî ezhebe 'annâ'l-hazen (G.631/1)

Gözüm gice uyımaz gîsûn için

İşideli lebünden ki ***kumi'l-leyl*** (G. 223/2)

2.2.8. Ahmed-i Dâ'î

XV. yüzyılda ilk dikkati çeken şair olan Ahmed-i Dâ'î, Germiyan bölgesi şairlerindendir. Hayatı hakkında bilinenler sınırlıdır. Asıl adı Ahmed, mahlası Dâ'î olan şairin babasının adı ise İbrahim'dir. Çocukluk ve gençlik yılları Germiyanoglu Süleyman Şah devrinde geçmiştir. Eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla I.Murad, Germiyan Beyi II. Yakub, Yıldırım Bayezid'in oğlu Emir Süleyman ve II. Murad devirlerinde yaşamış ve bu Sultânlar adına eserler kaleme almıştır.

Ahmed-i Dâ'î, iyi bir tahsil görmüş, her alanda eser vermiş velud bir sanatkârdır. Açık, akıcı, yalın bir dili olan şair, Türkçeye hâkim, vezin, kafiye ve edebi sanat kullanmada oldukça maharetlidir. Nazım tekniği ve gücü bakımından çağdaşı Ahmedî'ye yetişememiş olsa da manzum ve mensur olarak hem lirik hem didaktik tarzda yazdığı eserleri ile klasik Türk edebiyatının oluşmasına ve olgunlaşmasına büyük katkı sunmuştur. Klasik Türk şiirinin kurucuları arasında sayılan şair gazel, kaside, mesnevi nazım şekillerini başarıyla kullanmış. Türkçe ve Farsça divanı, Emir Süleyman meclislerini renkli ve canlı tasvirlerle anlattığı 1446 beyitten oluşan *Çeng-nâme* adlı mesnevisi ve fal kitabı mahiyetinde olan 37 beyitlik Camasb-nâme bilinen en önemli manzum eserleridir. Türk edebiyatında nesir dilinin kurucularından da sayılan Ahmed-i Dâ'î, mensur tarzda Kur'ân, hadis, fıkıh, lügat, tıp, tarih gibi alanlarda birçok eser vermiştir. Türkçe Divanı'nın tıpkıbasımı ve tenkitli metni Mehmet Özmen tarafından yayımlanmıştır (Mehmet Özmen, Ahmed-i Dâ'î Divanı, Ankara 2017).

Ahmedî'den sonra XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde en çok ayet ve hadis iktibas eden şairlerden biri, hiç kuşkusuz Ahmed-i Dâ'î'dir. O da Ahmedî gibi Kur'ân bilgisine vakıf olduğunu Divan'ının hemen başında peş peşe ayet iktibas ederek göstermiştir. Aşağıya aldığımız Divan'ının ilk kasidesinin her beytinde en az bir ayet iktibas eden şair, bu alanda başarılı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır:

KASİDE

Hazâyîn-i kereminden müsebbibü'l-esbâb
'Atâ kapusını açdı *müfettihü'l-ebvâb*

Nezâre kıl gör ol *âsâr-ı rahmeti'ilâhi*
Hitâb-ı *fenzur* işit ey hülâsa-i ashâb

Revânı sâz ider ol bâğ içinde şâdı revân
Zülâl-i *muğteselün fihi bâridun ve şarâb*

Şakâyık ile müzeyyen hadâyık u cennat
Şükûfeden sebak iltür *keva'ib-i etrâb*

Kadehleri kim anunla tavâf ider gılmân
Şarâb-ı *min semerâti'n-nahîli ve'l-a'nâb*

Şükûfe der ki *mine'l-mâi külle şey'in hayy*
Piyâle dir ki mine'l-hamri külle şey'in şâb

Kıyâm öninde turur serv öninde seccâde
Benefşe secde kılur *harra râki'en ve enâb*

Seher çü zikr ile tesbîh okur vuhûş u tuyûr
Kimisi mantık-ı tayr u kimisi *fasl-ı hitâb*

Budakda bülbül öter çevresi kamu kuşlar
Özi çü dâvûd u anlar *tesevverü'l-mihrâb*

Kara yirün bu safâsın görüp yaşıl gökler
Temennâ eyledi *yâ leytenî leküntü türâb*

Şular kim itdi kışun zemherîr-i zehrîne sabr
Bahar ni'metidir *ecrühüm bi-ğayrı hisâb*

Şular ki serv-i sehî sâyesinde gül yüzine
Teferrüc eyledi *tûbâ lehüm ve hüsnü me'âb*

Şular ki bu kadehün şerbetini nûş itmez
Hayâl-i fâsid iderler *bi-kî'atin ke-serâb*

Şular ki fursatı fevt itdi anların hakına
Degül mi *sümme ahaztü fe-keyfe kâne 'ikâb*

'Ukûlî 'acze bırakdı bu fikr-i *keyfe yeşâ'*
Nüfûsı vecde getürdi bu zıkr-i *haysü asâb*

Bu sırda 'ibrete kalmaz meğer *ulü'l-ebşâr*
Bu hikmeti bilimez ille kim *ulü'l-elbâb*

Hakun 'inayet ü fazlına tekye kıl Dâ'î
Okı *'aleyhi tevekkeltü ve ileyhi metâb*

(Ahmed-i Dâ'î Divanı, K.1)

2.2.9. Şeyhî

XV. yüzyıl Anadolu sahasının en önemli şairlerinden biridir. Germiyanogulları sınırları içinde yetişen şairin adı kaynaklarda “Yusuf, Sinan, Sinaneddin, Hekim Sinan” olarak geçer. İlk eğitimine çocuk yaşlarda Kütahya’da başlayan Şeyhî, Ahmedî’den de ders almış; gençlik yıllarında eğitimini ilerletmek üzere İran’a gitmiş, orada Selman-ı Saveci ve Hafız-ı Şirâzî gibi dönemin ünlü şair ve sanatkârlarından etkilenecek memleketine dönmüştür. Dönüş yolunda Ankara’ya uğrayarak Hacı Bayram Veli’ye intisap etmiş ve “şeyhî” lakabını almıştır. Daha sonra memleketi Germiyan’da bir attar dükkânı açıp tabipliğe başlayan şair, daha sonra Çelebi Mehmed’in hastalığı üzerine Ankara’ya getirilmiş, padişahı tedavi etmiş ve Sultânın hususi hekimi olmuştur. Bu başarısı üzerine kendisine Dokuzlar köyü de tımar olarak verilmiştir.

XV. yüzyıl ilk yarısında Anadolu sahasının en önemli şairlerinden biri olan Şeyhî; gazel, kaside ve mesnevi alanında başarılı eserler vermiştir. Har-nâme adlı eseri ile Türk hiciv ve mizah edebiyatının en önemli isimlerinden sayılmıştır. Ahenk yönü güçlü, nazım tekniği sağlam olan şair, aruzun bilinen kalıplarının dışına çıkarak monotonluktan uzak bir üslup ve yapı oluşturmuştur. Şiirlerinde İranlı şairlerin etkisinde olan şair, bazen de bu şairlerin şiirlerini tercümeden öteye geçmemiştir. Tezkirecilerin genel kanaatine göre gazel ve kaside alanında mesnevide olduğu kadar başarılı değildir.

Şeyhî’nin orta hacimli bir divanı, Har-nâme adlı 112 beyitlik sembolik-alegorik mesnevisi ve Genceli Nizamî’den Türkçeye çevirdiği Hüsrev ü Şirin adlı mesnevisi mevcuttur. Divanında 20 kaside, 2 terkib-i bent, 3 terci-i bend, 2 müstezad, 200 gazel

bulunmaktadır. Divanı üzerinde Halit Biltekin bir doktora çalışması yapmıştır. (Şeyhî Divanı, incelem-tenkitli metin-dizin, Ankara 2003) (Şentürk A., A.Kartal, 2019: s.257-260).

Taradığımız Divan'ında 22 beyitte dua, öğüt, telmih, teşbih ve övgü amacıyla ayet ve hadis kullanımlarına rastladığımız Şeyhî, sanat ve üslup açısından çok başarılı olmasa da dönemin iktibas şairleri arasında sayılabilir.

‘İşk ile Şeyhî bu gün şöyle nahîf oldu kim

Tapuña ‘azm eylese yol vire *semmü'l-hıyât* (G. 91/7)

2.2.10. Ahmet Paşa

Eski Anadolu Türkçesinin sonuna gelindiği, klasik Osmanlı Türkçesinin başladığı Fatih devri şairlerindendir. II. Murad'ın kazaskerlerinden Veliyu'd-din Efendi'nin oğlu olup Edirne'de doğmuştur. Şeyhî ile Necatî arasındaki en büyük şairdir. Klasik Türk şiiri ilk defa onunla ete kemiğe bürünmüştür. Bursa, Edirne ve İstanbul'da müderrislik, musahiplik, kazaskerlik ve vezirlik gibi çok önemli devlet görevlerinde yer aldı. İstanbul'un fethi sırasında Fatih Sultân Mehmed, askere moral vermesi ve maneviyatlarını yükseltmesi için onu hiç yanından ayırmamıştır. Bir zaman sonra bazı dedikodular üzerine padişahın gazabına uğramış, hapsedilmiştir. Padişaha hitaben yazdığı “Kerem Kasidesi” ile kendini affettirmeye çalışmışsa da bir daha Fatih döneminde saraya girememiştir. II. Bayezid devrinde yeniden saraya girmeyi başaran Ahmet Paşa, Bursa'da sancak beyliğine atanmış ve 1497'de Bursa'da vefat etmiştir.

Sağlam ve güçlü bir nazım tekniği, aruzu kullanmadaki başarısı, ince ruh ve hayalleri ile dikkati çeken şair “Sultânü's-şuarâ-yı Rum” olarak bilinir. Tarih düşürme ve nazirecilikteki başarısı, “Kerem ve Güneş” redifli kasideleri ile şöhret bulan şairin Rumca gazelleri de vardır. Kendi devrindeki birçok şairi etkilediği gibi XVI. asrın zirve şairleri Zati, Baki gibi şairleri de etkilemiştir.

Bilinen ve ele geçen tek eseri divanıdır. Divanında 40 kaside, 351 gazel, 2 terci-i bend, 1 terki-i bend, 1 murabba, 48 kıt'a, 47 müfred ve 28 tarih manzumesi mevcuttur. Ahmet Paşa Divanı, Ali Nihat Tarlan tarafından yeni harflerle yayımlanmıştır(Ahmet Paşa Divanı, İstanbul 1966, Ankara 1992).

Taradığımız Divan'ında 29 beyitte Kur'ân ve hadis kullanımını tespit ettiğimiz şair, daha çok müfred lafızları telmih unsuru olarak kullanmıştır.

Rakam-sâz-ı mecmû'a-i gaybsın

Mühür-dâr-ı tevki-i *lâreybsin* (K.2/33)

Çagırır rûhü'l-kudüs *ya leyteni küntü türâb*

Sen dökerken cür'a-i lâ'lin yere kanım gibi (G.306/5)

2.2.11. Necâtî Bey

XV. asrın Ahmet Paşa'dan sonraki en büyük şairidir. Küçük yaşta yetim ve öksüz kalmış bir devşirme olup asıl adı İsa'dır. Çocukluk ve gençlik yılları Edirne'de geçen Necâtî Bey'in Kastamonu'da hattatlık yaptığı, Fatih Sultân Mehmet devrinde ise Fatih'e sunduğu "şitâiyye ve bahâriyye" kasideleriyle padişahın takdirini kazanmış ve divan kâtibi olduğu rivayet edilmektedir.

Bu asrın önemli şairlerinden olan Necâtî Bey, kasidelerinden ziyade âşıkâne, sade ve samimi gazelleri ve II. Bayezid'in şehzadeleri olan Abdullah ile Mahmud için yazdığı mersiyeleri ile tanınmıştır. Necâtî Bey, klasik şiire hakiki edasını veren ilk büyük şairlerden olup ünü her tarafa yayılmış ve devrin ileri gelen şairleri tarafından üstat olarak tanınıp hürmet görmüştür. Necâtî Bey'in atasözleri, deyimler ve halk tabirlerine olan düşkünlüğü ve onları şiirde kullanmakta gösterdiği başarı, onun edebî kişiliğinin en göze çarpan yanlarından biri, belki de en belirginidir. Güzel ve ince hayallerle dolu şiirleri, kendinden önce gelenlerin ve çağdaşlarının çoğunda olduğu gibi Farsça şiirin tesiri yerine kendi müşahadelerinin ve bunları ince bir şekilde işleyen şair ruhuyla zekâsının damgasını taşır (Şentürk, Kartal; 2019:s. 266).

Şiirlerinde içtenlik, samimiyet ve canlılık, sade ve anlaşılır bir dil kullanan şair daha çok lirik ve âşıkâne gazelleriyle tanınmaktadır. XVI. yüzyıl tezkirecilerinden olan Latifi, Necâtî Bey'in Osmanlı şiirinin yüzüsu olduğunu, Âşık Çelebi ise İran şairlerinin bizi ve edebiyatımızı yaralayıcı sözlerinden Necâtî Bey'in kurtardığını söylerler.

Mahallileşme yolunda klasik Türk şiirinin öncülerinden olan şair, deyim ve atasözlerine, halk tabirlerine bolca yer vermiş, fiillerle hareketli ve canlı bir anlatım kurmuştur. Devrindeki şairleri etkilediği gibi sonraki asırda yetişen şairler üzerinde de büyük bir etkisi olmuştur. Günümüze ulaşan tek eseri Türkçe Divan'ıdır. Manzum-mensur bir dibace ile başlayan divanda 25 kaside, 3 mersiye, 1 terci-i bend, 1 terki-i bend, 1 murabba, 1 tarih, 2 mesnevi, 70 kıta, 10 müfred, 7 ferd, 3 matla, 2 rubai ve 650 gazel bulunmaktadır. Divanı Ali Nihat Tarlan yeni harflerle yayımlamıştır (Necâtî Bey Divanı İstanbul 1963, 1997, Ankara 1992).

Taradığımız Divan'ında 46 beyitte Kur'ân ve hadis kullanımını tespit ettiğimiz şair, müfred lafızları, telmih ve teşbih yoluyla kullandığı ve nâkıs iktibasa başvurduğu gibi tam iktibas yoluyla da birçok ayet ve hadisi başarılı bir şekilde kullanmıştır.

Korkuyu koy Necâtî recâ ile buldılar

Lâ tey'esû makâmını ashâb-ı *lâ tahaf* (G. 269/6)

2.2.12. Avnî (Fâtih Sultân Mehmed)

II. Murad'ın oğlu olup 30 Mart 1432'de Edirne'de doğmuştur. Dönemin meşhur âlimleri olan Molla Hüsrev, Molla Gürânî, Molla Hayreddin, Akşemseddin, Sinan Paşa ve Ahmet Paşa'dan dersler alarak yüksek bir bilgi, kültür ve eğitim seviyesine ulaşmıştır. Arapça, Farsça, İbranice, Latince, Yunanca ve Slavca gibi birçok dili bilen Fatih, henüz 21 yaşındayken İstanbul fatihi ünvanını almış büyük bir komutan ve devlet adamıdır.

Fatih Sultân Mehmed, büyük bir komutan ve devlet adamı olmanın yanı sıra merdâne, âşikâne ve hikemî gazelleriyle tanınan birinci sınıf iyi bir şairdir. Açık ve anlaşılır bir dili olan şair, şiirlerinde âliyâne ve sanatkârane bir üslup kullanmıştır. Şiirlerinde ve nazım tekniğinde Şeyhî ve Ahmet Paşa'nın tesirinde olan Avnî, duygularını, hayallerini, hüznü ve sevincini sıradan bir insan gibi ifade etmekle beraber şiirlerinde bir hükümdar edasını da sürekli hatırlatır.

Şiirlerinin tamamı henüz ele geçmemiş olan Fatih'in tek eseri hacim bakımından bir divançe teşkil eden ve 72 gazelden oluşan Divan'ı olup İstanbul'da adını taşıyan semtteki Millet Kütüphanesi'nde Ali Emiri yazmaları arasındadır. Avnî, hacimce küçük, ancak taşıdığı edebî ve estetik değer yönüyle ihmal edilemeyecek derecede büyük olan bu divanı ile edebiyat tarihimizde müstesna bir yere sahip güçlü bir şairdir (Şentürk A., A.Kartal, 2019: s.267-268).

Fatih'in Divanı üzerindeki ilk derli toplu çalışma Georg Jacob'a aittir. Daha sonra eser, Saffet Sıtkı Bilmen ve Kemal Edip Ünsal tarafından yayımlanmıştır. Avnî Divanı üzerinde ayrıca Ahmet Aymutlu, İskender Pala ve Muhammed Nur Doğan da çalışmışlardır. Taradığımız Divan'ında sadece iki beyitte Kur'ân -ı Kerim'de geçen "*dâllîn*" ve "*kevser*" lafızlarını kullanmıştır.

2.2.13. Adlî (II. Bâyezid)

Fatih'in büyük oğlu, Yavuz Sultân Selim'in babasıdır. 1448'de Dimetoka'da doğmuş, iyi bir eğitim görmüş, Arapça ve Farsçayı öğrenmiş, Şeyh Vefa gibi devrin önemli mutasavvıflarından istifade etmiştir. Henüz yedi yaşındayken Amasya sancak beyliğine gönderilmiş, afyon kullandığı için babasıyla arası açılmış, 1481 yılında babası II. Mehmed'in ölümü üzerine Osmanlı tahtına geçmiştir. Cem Sultân ile taht kavgasına giren II. Bayezid'in 31 yıllık saltanatı 1512 yılında yeniçerilerin baskısıyla son bulmuştur.

Adlî mahlasıyla şiirler de yazan padişahın bir divan tertip edecek kadar şiiri mevcuttur. 150 civarında gazeli olan şair, sade, açık, anlaşılır bir dil kullanmıştır. Şiirlerinde mizacının gereği olarak tasavvufî unsurlar hâkimdir. Şiirlerinde dervişâne bir tavır takınan Adlî, tenasüp sanatı başta olmak üzere söz sanatlarını da başarılı bir şekilde kullanmıştır. Tek eseri Türkçe Divan'ı olup Yavuz Bayram, divanın tenkitli ve arijinal metnini bir incelemeyle birlikte neşretmiştir. Divanında 1 münâcât, 1 tevhid, 1 na't, 140 gazel, 1 murabba, 1 kıt'a, 1 nazm, 4 matla' ve 2 müfred yer almaktadır (Şentürk A., A.Kartal, 2019: s. 269-270).

Taradığımız Divan'ında sadece dört beyitte "sidre, levlâk, selsebîl ve yed-i beyzâ" lafızlarını telmih unsuru olarak kullandığı tespit edilmiştir. Divan'ında tam iktibas teşkil eden bir kullanıma rastlanmamıştır.

2.2.14. Mihrî Hâtun

Fatih ve II. Bayezid devri kadın şairlerinden olup Amasyalıdır. İyi bir eğitim almış, Arapça ve Farsça bilen kültürlü, iffetli, hoş-sohbet bir hatundur. Ömrünü Amasya'da geçiren Mihrî Hâtun, güzelliğiyle meşhur olup hiç evlenmemiştir. O dönemde kadının ruh halini, aşk ve duygularını korkusuzca ve açık bir dille ifade etmiştir. Devrinin padişahı II. Bayezid'e de bir kaside sunmuş olan şair, Necâtî Bey ve Zâtî'ye yazdığı nazireleriyle bu zirve şairlerle boy ölçüşecek düzeyde kendine ve şiirine güvendiğini göstermektedir. Kadın olmasına rağmen sözünü sakınmadan söyleyen, devrinin şairlerine nazaran son derece rahat, açık ve anlaşılır bir üslubu olan bir şairdir. Tek eseri Türkçe Divan'ı olup eser, Mehmet Arslan tarafından neşredilmiştir (Mihrî Hâtun Divanı, Ankara 2007).

Ayet ve hadis kullanımı yönüyle taradığımız Divan'ında 15 beyit tespit edilmiştir. Daha çok Divan'ında Hz. Peygamber'i övdüğü naat bölümünde tespit edilen ayet ve hadis lafızları, övgü ve telmih amaçlı kullanılmıştır.

Çün kadem basduñ felek farkına ey mahbûb-ı hak

*Leyletü'l-îsrâ*da hak her hâcetüñ kıldı revâ

(Mihrî Hâtun; Fî Na't-ı Resûlullâh, b.108)

Ög Hak'uañ görkli Habîbin kim didi *lev lâke* aña

Enbiyâlar serveridür Ahmed-i Muhtârın ög

(Mihrî Hâtun; Fî Na't-ı Resûlullâh, b.177)

2.2.15. Cem Sultân

Fatih Sultân Mehmed'in üçüncü oğlu olup Fatih devri şairlerindendir. Edirne'de doğmuş, iyi bir öğrenim görmüş, henüz on yaşındayken gazel yazmaya başlamıştır. Babası Fatih'in ölümü üzerine taht ve saltanat kavgalarına karışmış; Rodos, Roma ve Napoli'ye gitmiş, maceralı, tehlikeli ve felaketlerle dolu yaşamının ardından Napoli'de vefat etmiştir.

Ahmet Paşa'nın etkisinde kalan şair, romantik bir ruh haline sahiptir. Coşkulu ve lirik bir anlatımı, sanatlı bir söyleyişi vardır. Şiirlerinde yer yer başından geçen maceraları, çektiği sıkıntıları ve üzüntülerini dile getirmiştir.

Birinci sınıf bir şair olmamakla birlikte şiirlerinde klasik mazmunları, kıssa, efsane ve hikâyelerle Divan edebiyatının hayal dünyasına ait unsurları çok iyi kullanmıştır. Şiirlerinde devamlı yalnızlıktan şikâyet eden Cem Sultân'ın romantik bir ruh hali içinde olduğu görülür. Özellikle memleketinden uzakta bulunduğu yıllara ait şiirlerinde vatan hasreti çektiği görülür. Bu şiirler, Cem'in samimi, hüznü ve tamamen yaşadıklarını ifade etmesi bakımından etkileyicidir (Şentürk, Kartal; 2019: s.270).

Türkçe ve Farsça Divanı olan şairin Türkçe Divanı, İsmail Hikmet Ertaylan tarafından tıpkıbasımı ve tenkitli metni yayımlanmıştır. (İsmail Hikmet Ertaylan, Sultân Cem, İstanbul 1951) Türkçe Divan'ında 2 tevhid, 1 münâcât, 2 na't, 4 kaside, 1 terkib-i bent, 1 terci-i bent 348 gazel, 1 rubai, 41 muamma ve 19 müfred bulunmaktadır. İsmail Hikmet Ertaylan'a göre Cem'in Farsça şiirleri Türkçe şiirlerinden daha değerli ve üstündür. Taradığımız Türkçe Divan'ında 26 beyitte ayet ve hadis kullanımı tespit edilmiştir.

2.2.16. Karamanlı Nizâmî

Fatih devri şairlerindendir. Karaman'da yetişmiş, iyi bir eğitim görmüş, özellikle Farsçayı çok iyi öğrenmiştir. XV. yüzyılın orta sınıf şairlerinden biri olan Nizâmî, genç yaşta vefat etmiştir. Şiirde cinaslar, benzetmeler ve kelime oyunları ile biçim güzelliğini yakalamış bir şair olup aruz veznine hâkimdir. Daha çok gazelleriyle ünlenen şairin Fatih Sultân Mehmed için yazdığı "Nergis" redifli bir kasidesi de vardır. Nazire söyleyiciliğiyle de bilinen şairin dili sade, açık ve yalın bir Türkçedir. Bilinen tek eseri Türkçe Divan'ı olup 124 gazel mevcuttur. Divanı Haluk İpekten tarafından neşredilmiştir. (Karamanlı Nizâmî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı, Ankara 1974).

Taradığımız Divan'ında 15 yerde ayet ve hadis kullanımı tespit edilmiştir.

2.2.17. Süleyman Çelebi

XV. yüzyıl Divan şairlerinden olup Türk edebiyatında mevlid şairi olarak bilinir. Hz. Peygamber'e olan derin bağlılığı ve sevgisi ile tanınan Süleyman Çelebi'nin hayatı Bursa'da geçmiş, uzun yıllar Bursa Ulu Cami'de imamlık yapmıştır. Türklerin Hz. Muhammed'e olan sevgi ve saygılarının bir sembolü haline gelen ve asıl ismi *Vesiletü'n-Necât* olan mevlid-i şerifin müellifi olarak bilinir. Halk arasında mevlid olarak bilinen ve asırlardır düğün-sünnet törenlerinde, ölüm törenlerinde, kandillerde ve çeşitli kutlamalarda Türk halkı arasında okunan ve dinlenen eser, yazıldığı dönemde de batıl inanışların dağılması ve inanç birliğinin sağlanmasında oldukça etkili olmuştur.

Yıldırım Bayezid'in 1402 Ankara Meydan Muharebesi'nde yenik düşmesi sonucu dağılan devlet bütünlüğünün tehlikeye düştüğü karışık yıllarda, insanları peygamber sevgisi etrafında toplama rolü üstlenmesi açısından eser, ayrıca dikkate değer görünmektedir. XV. asır Eski Anadolu Türkçesiyle yazılan eser, devrinin gramer ve telaffuz hususiyetlerini taşımaktadır. Mevlid'de sade ve açık bir dil kullanan Süleyman Çelebi'nin üslubu da külfetsizdir (Şentürk, Kartal; 2019: s.297).

Mesnevi nazım şekliyle yazılan eser, aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazılmıştır. Üzerinde birçok çalışmanın yapıldığı Mevlid, birçok dile çevrilmiş ve Divan edebiyatında nüshası en çok olan, halk tarafından en çok sevilen ve okunan eser olarak bilinmektedir.

Taradığımız *Vesiletü'n-Necât* adlı eserinde, Hz. Peygamber'i çokça öven ve her bahrin sonunda vasıta beyit şeklinde;

Ger dilersiz bulasız oddan necât

Aşk ile derd ile edin e's-salat

diyerek Hz. Peygamber'e dua ve niyazda bulunan şair, “*rahmeten li'l-âlemîn*” lafzını da en çok iktibas eden şairlerdendir.

Rahmeten li'l-âlemîn dir Mustafâ

Hem şefîu'l-müznibîndir Mustafâ

(Süleyman Çelebi; Faslun fî Velâdet, b.27)

III. BÖLÜM

XIII-XV. YÜZYIL DİVAN ŞİİRİNDE KULLANILAN AYET VE HADİSLER

İslamiyetin etkisinde gelişen bir dönem olan XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde ayet ve hadis kullanımı oldukça yaygındır. Sonraki yüzyıllarda daha çok mücerret, müfret ve gayr-ı lafzî kullanımlarla ayet veya hadise işaret edilmesine rağmen bu yüzyıllarda doğrudan alıntılanan, didaktik amaçlı uzun tırnaklamaların yapıldığı ayet ve hadis metinleri kullanılmış, tam ve nâkıs iktibasa çokça yer verilmiştir. İnceleme alanımıza dâhil ettiğimiz bu yüzyıllara ait taradığımız 13 divan ve 7 mesnevide Divan şiirinde ayet ve hadis kullanımına ışık tutacak oldukça zengin bir malzeme elde ettik. %41,9 oranında Ahmedî'nin *Divan*'ı ve *İskendername*'sine ait olan bu ayet ve hadis lafızlarını ayet ve hadis ayırımına girmeden alfabetik olarak sıraladık. Tespit ettiğimiz ayet ve hadis cüzlerinin, Kur'ân ve hadis lafızlarının geçtiği bütün beyitleri tezimize ekledik. Eklediğimiz bu beyitlerdeki kullanımların iktibas mı telmih mi olduğu, hangi niyetle kullanıldıkları, nâkıs-tam, müstahsen-müstahcen iktibas oluşları; beyitlerdeki kullanım şekilleri, tezat, tenasüp, teşbih vb. sanatlarla ilişkileri vb. daha birçok öge ile birlikte ortaya kondu. Anlaşılır bir Türkçenin hâkim olduğu bu dönemde, gerekli görülen bazı beyitler dışında beyitlerin dil içi çevirisine gerek duyulmadı. Kullanımı fazla olan ayet ve hadis lafızları için de ayrıca kullanım istatistiği tablosu oluşturuldu. Şimdi alfabetik sıraya göre derlediğimiz ayet ve hadis kullanımlarını ele alalım:

3.1. 'afa'llâh

عَفَا اللَّهُ عَنْكَ (9/43)

"Allah, seni affetsin!" anlamına gelen ayet cüz'ü, taradığımız divan ve mesnevilerde bir yerde geçmektedir. Ahmedî Divanı'nda geçen beyit, Türkçe tek kelime gibi görünse de aslında "Allah affetsin" anlamında bir cümledir. Tam iktibas olup dua niyetiyle kullanılmıştır.

Nazar yolını baglar gözlerümden

'Afa'llâh cevri hâcib zecri lâla

(Ahmedî, G.12/6)

3.2. ahseni takvîm

أَحْسَنَ تَقْوِيمٍ (95/4)

Divan şairleri "لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ" "Biz, insanı en güzel sûrette yaratmışızdır." şeklinde varid olan ayet-i kerimenin "ahseni takvîm" ibaresini şiirlerde kullanarak iktibas yapmışlardır. İncelediğimiz dönemde Necâtî Bey ve Ahmet Paşa'nın gazellerinde görülen ifade, şekil yönüyle nâkıs iktibas olup övgü amacıyla kullanılmıştır.

Yegâne **ahseni takvîm** diyü her yirde
Cemâl-i yârı kelim-ı kadîm ider ta'rif

(Necâtî Bey, G.272/4)

Dîde-i zâhit ne idrâk ede hüsnün kadrini
Mâ'il olmaz **ahseni takvîme** insân olmayan

(Ahmet Paşa, G.227/5)

Yukarıdaki iki beyitte de “*ahseni takvim*” lafzı, “*cemâl, hüsn, gün yüzün*” gibi kelimelerle tenasüp ilişkisi içerisinde kullanılmıştır.

Çün gün yüzüne **ahseni takvîm** dedi Hak
Ahmed severse ahseni yâ rab hatâ mıdır?

(Ahmet Paşa, G.47/7)

Yine Ahmet Paşa'ya ait olan bu beyitte ise iktibas kaynağı “dedi Hak” denilerek açıkça belirtildiği için iktibas sayılsa da makbul ve muteber değildir. Bu beyitte de “*gün yüzün*” ile tenasüp ilişkisi içerisinde olduğu söylenebilir.

Ahmet Paşa'ya ait olan aşağıdaki beyitlerde ise “*takvîm*” lafzı, müfred olarak kullanılmış olup zamanı tertip ve tanzim etme anlamında kullanıldığı gibi beyitlerde geçen “*kamer-tal'at, nücûm-ı cemâl, gün yüzü*” gibi ifadelerden mülhem tevriyeli olarak “*ahseni takvim*” ayetini de anıştırmaktadır. Bu yönüyle düşünüldüğünde iktibas olmasa da bu beyitlerde ayeti çağıran müfred telmih olduğu söylenebilir.

Ey kamer-tal'at kaşın kavsın görüp **takvîm**de
Aybaşında fitne var diye müneccimler yazar

(Ahmet Paşa, G.65/3)

Gün yüzüne rukûm kor hattın
Ki nücûm-ı cemâledir **takvîm**

(Ahmet Paşa, G.188/4)

Günyüzü **takvîmine** ey dil nazar kıl dâ'imâ
Aybaşında fitneler vardır hezâr kıl dâ'imâ

(Ahmet Paşa, G.2/1)

Tablo1: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “*ahseni takvîm*” ayetinin kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmet Paşa	G.2/1, 47/7, 65/3, 188/4, 227/5	ÖVGÜ-TELMİH	5
Necâtî Bey	G. 272/4	ÖVGÜ	1

3.3. ‘*alâ hulukîn azîm*

عَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ (68/4)

Kalem sûresinde geçen ayet, doğrudan Hz. Peygamber’e seslenmekte olup وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ “*Ve sen elbette yüce bir ahlak üzeresin*” anlamındadır. Konuyla ilgili Hz. Ayşe’ye (ra) sorulduğunda “Siz Ku’rân okumuyor musunuz? Onun ahlakı Ku’rân’dı”²⁷ şeklinde cevap vermiştir.

Vezin gereği “‘*ala hulkîn ‘azîm*”, *hulkîn azîm*” şeklinde iktibas edilen ayet, “‘*azîm*”, *hulk-ı azîm*” şeklinde de telmih edilmiştir. Kullanılan bütün örneklerde manasına uygun kullanılmış olup Hz. Peygamber’i övgü maksatlıdır.

Sûreti hûb-ıdı vü tab’ı kerîm

Sîreti anun ‘*alâ hulkîn ‘azîm*

(Ahmedî, Mevlid b.193)

Şöyleyidi halk içinde ol Kerîm

K’oldı anuñ medhi ‘*alâ hulkîn ‘azîm*

(Ahmedî, Mevlid/ b.584)

Hüsn-i hulk içün Resûli ol Kerîm

Medh idüp didi ‘*alâ hulkîn ‘azîm*

(İskendername, b.840)

Hulkuñı hoş dut ki Hallâk-ı Kerîm

Hulkı ögüp dir ‘*alâ hulkîn ‘azîm*

(İskendername, b.4000)

²⁷ Ahmed b. Hanbel, Müsned V, 163. Aynı mânadaki diğer rivâyetler için bkz. Müslim, Müsâfirin 39; Ebû Davud, Tatavvu' 26; Nesâî, Kıyâmu'l-leyl 2; Dârimî, Salat 165; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 54, 91, 188, 216

Ahmedî'ye ait olan bu beyitlerde tam iktibas vardır. Ancak *İskendernâme*'de geçen beyitlerde “*Ol Kerîm dedi*” şeklinde kaynak belirtildiği için iktibas sayılsa da sanat yönü zayıftır. Aynı durum Şeyhî'ye ait aşağıdaki beyitte de söz konusudur. Bu beyitte ayrıca tek kelimelik bir alıntı yapıldığı için iktibas değil müfred telmih vardır.

Hulkuña çünki hâlık-ı a'zam didi '**azîm**
Lâyık halâyık eyleye mi hulkuña senâ
(Şeyhî, K.5/21)

XV. yüzyıl şairi Ahmet Paşa'ya ait olan aşağıdaki beyitlerde ise ayet lafzı aslına uygun olarak Arapça tamlama şeklinde değil de Farsça tamlama olarak kullanıldığı için iktibas değil ayeti çağırır telmih vardır.

Hulk-ı 'azîmdir ki dolu müşg-i nâb eder
Hâk-i behîştî tîb-i nevâli Muhammedin
(Ahmet Paşa, K.6/14)

Âl-i Muhammede dil ü cândan muhibb olan
Hulk-ı 'azîm mazharı Şeh Mustafâ kan
(Ahmet Paşa, K. 29/3)

Ahmed-i Dâ'î'ye ait olan aşağıdaki beyitte de benzer bir durum söz konusudur:

Şânına münzel olupdur âyet-i **hulk-ı 'azîm**
Kıldı âlem halkın anun lutfi-la ikrâm-ı dâm
(Ahmed-i Dâ'î, K.18/9)

Tablo 2: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “*‘alâ hulukin 'azîm*” ayetinin kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	Ahmedî Divanı; Mevlid b.193,584	ÖVGÜ	2
Ahmedî	İskendernâme b.840 / b. 4000	ÖVGÜ	2
Ahmed-i Dâ'î	Divan K.18/9	ÖVGÜ	1
Ahmet Paşa	K.6/14, 29/3	ÖVGÜ	2
Şeyhî	Divan K. 5/21	ÖVGÜ	1

3.4. *Allâhu latîfun bi'ibâdih*

اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ (42/19)

اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ

“Allah, kullarına çok lütufkârdır, dilediğini rızıklandırır. O, kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.”

Kadı Burhaneddin’e ait bir gazelde tespit ettiğimiz ayet cüz’ü, tam iktibas olarak kullanılmış olup “*Ey sâkî! Kadehi doldur ve vakti geldiğinde bize sun ki Allah kullarına karşı çok lütufkârdır.*”denilmek suretiyle öğüt içermektedir.

Toldur ayağı sâkî vü an-gâh be-mâ dih

Hele nola *Allâhu latîfun bi'ibâdih*

(Kadı Burhaneddin, G. 667/1)

3.5. ‘*alleme'l-kur'ân*

عَلَّمَ الْقُرْآنَ (55/2)

“*Rahmân, Kur'ân'ı öğretti.*” mealindeki ayet, XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde bir beyitte tespit edilmiştir. XIV. yüzyıl şairi Ahmedî'ye ait beyitte geçen ayet, öğüt/hikmet amacıyla ve tam iktibas olarak kullanılmıştır.

Tedebbür eyle bu Kur'ân'ı kim yakîn bilesin

Nedür celâlet ü ikrâmı ‘*alleme'l-kur'ân*

(Ahmedî, K.64/22)

3.6. ‘*aleyhi tevekkeltü ve ileyhi metâb*

عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ مَتَابُ (13/30)

Taradığımız divan ve mesnevilerde XIV. yüzyıl şairi Ahmed-i Dâ'î'ye ait bir beyitte tespit ettiğimiz ayet cüz’ü, “*Hakk'ın yardım ve cömertliğine dayan, itimat et. 'aleyhi tevekkeltü ve ileyhi metâb'*”(Yalnız ona güvenirim, dönüş de onadır.) ayetini oku.” denilmek suretiyle öğüt/hikmet amacıyla ve tam iktibas olarak kullanılmıştır.

Hakun ‘inayet ü fazlına tekye kıl Dâ'î

Okı ‘*aleyhi tevekkeltü ve ileyhi metâb*

(Ahmed-i Dâ'î, K.1/21)

3.7. ‘aleyke la’netî, ene hayrun

أَنَا خَيْرٌ , عَلَيْكَ لَعْنَتِي (7/12, 38/78)

(7/12) قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ

İblis, “Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın” dedi.

(38/78) وَإِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِي إِلَى يَوْمِ الدِّينِ

“Şüphesiz benim lânetim hesap ve ceza gününe kadar senin üzerinedir.” (DİM)

İblis ile Allah arasındaki muhaverenin yer aldığı bu iki ayet de XIV. yüzyıl Divan şairi Ahmedî tarafından iktibas edilmiştir. *İskendernâme* adlı eserinde tam iktibas olarak ve tenasüp ilişkisi çerçevesinde her biri bir mısradaki geçmektedir. İktibas edilen ayet cüz’leri, İblis’in Allah’ın rahmetinden ve cennetten tard edilip kovulmasına telmih amacıyla kullanılmıştır.

Çün **ene hayrun** didi ol la’netî

Hakdan işitdi ‘**aleyke la’netî**

(İskendername, b. 3187)

3.8. ‘ammâ yekûlu’z-zâlimûn

عَمَّا يَقُولُ الظَّالِمُونَ (17/43)

سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا

“Allah, her türlü eksiklikten uzaktır, onların söylediklerinin ötesindedir, yücedir.”

XIV. yüzyıl şairi Gülşehrî’ye ait bir beyitte tespit ettiğimiz bu ayet cüz’ü, gökleri direksiz yaratan Allah’ın, zalimlerin ve inkârcıların söylemlerinden münezzeh ve yüce olduğunu ifade etmekte olup nâkıs iktibas olarak Allah’a övgü amaçlı kullanılmıştır.

Kim durıdan âsümânı bî-sütûn

Pâk ola ‘**ammâ yekûlu’z-zâlimûn**

(Mantiku’t-tayr, b. 3287)

3.9. ‘asa’llâh yetûb

عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ (9/102)

عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Umulur ki Allah tövbelerini kabul eder. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (DİM)

Taradığımız divan ve mesnevilerde Ahmedî’nin *İskendernâme* adlı eserinde bir yerde tespit ettiğimiz ayet, tam iktibas olarak öğüt ve dua niyetiyle kullanılmıştır.

Hayr-ıla mahv olur andan zünûb

Vasfı anuñ Hakdan ‘asa’llâh yetûb

(İskendername, b. 5301)

3.10. ashâbı fîl

أَصْحَابِ الْفِيلِ (105/1)

Fil sûresi 1. ayet-i kerimede geçen **أَصْحَابِ الْفِيلِ** ifadesi, “*Rabbinin fîl sahiplerine ne yaptığını görmedin mi?*” anlamındadır. Allah’ın Kâbe’yi yıkmaya gelen Ebrehe ve güçlü fillerle donatılmış ordusunu, gönderdiği ebabil kuşlarıyla yenilmiş ekin parçasına çevirdiğini anlatan sûreden alıntılanan “ashab-ı fil” ibaresi telmih amaçlı kullanılmıştır. Ayet lafzı kullanılmadığı, Farsça tamlama şeklinde olduğu için iktibas sayılamaz.

Ka’beye ol yıl gelip *ashâb-ı fîl*

İtdi *ebâbîl* anı hâk-i sebîl

(Ahmedî, Mevlid b.28)

Ol yıldı râst kim *ashâb-ı fîl*

Ka’be kasdında idip çün kâl ü kîl

(Ahmedî, Mevlid b.152)

Beyitte “Ka’be, ashâb-ı fil, ebâbîl” kelimeleri arasında tenasüp ilişkisi kurulmuş olup Fil olayına telmih yapılmıştır. İncelenen divan ve mesnevilerde Ahmedî Divânı’nın mevlid bölümünde “ashab-ı fil, “ebabil” ifadeleri iki yerde geçmiş olup fil sûresi ve fil olayına gönderme yapılmıştır.

3.11. ‘azbun furâtun ve milhun ucâc

عَذْبُ فُرَاتٍ وَ مِلْحٌ أُجَاجٌ (25/53, 35/ 12 ve 55/20)

Tatlı ve lezzetli sular ile tuzlu ve acı suların görünmez bir perde ile birbirine karışmasını önlemekten bahseden bu ifade, belirtilen sûre ve ayet numaralarında geçmekte olup Furkan sûresi 53. ayetin Arapça metni ve mealı aşağıdaki gibidir:

وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخاً وَحِجْراً مَحْجُوراً

“O, birinin suyu lezzetli ve tatlı, diğerininki tuzlu ve acı olan iki denizi salıverip aralarına da görünmez bir perde ve karışmalarını önleyici bir engel koyandır.”(DİM)

Taradığımız divan ve mesnevilerde, Ahmedî Divanı’nda üç yerde geçen ifade, nâkıs iktibas olarak ve teşbih ilgisi ile kullanılmıştır.

Kişi ki bilmeye ‘azb ü furât tâc mı nedür

Gelür mezâkına şîrîn anuñ bu *milh u ücâc*

(Ahmedî, K.15/12)

Allah tatlı su ile acı suyu ayırdığı gibi Hak ile batılı, küfür karanlığı ile iman nurunu, bilenlerle bilmeyenleri, Kur’ân ipine sarılıp hidayet bulanlarla gazaba uğramışlar ve dalalete düşenleri de ayırmıştır. Şair, birinci dizede azb u furat bilmeyenler diyerek ilahi esintilerin lezzetine ve tadına varamayanları kast ederken milh ü ücâc ile de batıl olan her şeyi kastetmiştir.

Kamusına *furât* u baña *milh ile ücâc*

Kamusı ile ittisâldurur benden infisâl

(Ahmedî, G.397/5)

Ahmedî’ye ait olan bu beyitte ise “*furat*” ile sevgilinin ilgili, şefkatli ve hoş davranması; “*milh ü ücâc*” ile de ma’sukun aşığa vefasız, ilgisiz olması ve yüz vermemesi” ifade edilmiştir.

Mukâbile diyene sözde ana ‘akl eydür

Berâber olmaya ‘azb ü furâta *milh ü ücâc*

(Ahmedî, G.100/9)

Bu beyitte ise, ayette olduğu gibi tatlı ve tuzlu suların birbirine karışmadığı dile getirilmiştir.

3.12. *beşşirû mâle'l-bahîl*

بَشِيرُ مَالِ الْبَخِيلِ بِحَادِثٍ أَوْ وَارِثٍ (El-Âdâbu's-Şer 'iyye; İbn Müflih; 317/3)

“Cimrinin malını ya âfete veya vârise müjdele.” şeklinde anlamlandırabileceğimiz kelamın hadis olduğu tartışmalıdır. Hz. Aliye ait bir söz olarak da kaynaklarda zikri geçen ifade, taradığımız metinlerde Ahmedî'nin *İskendernâme* adlı eserinde tam iktibas olarak öğüt/hikmet amacıyla kullanılmıştır.

Varuñı yohlulara kılğıl sebîl

Çün işitdün *beşşirû mâle'l-bahîl*

(İskendername, b.3096)

3.13. *bike'sin min ma'în*

بِكَاسٍ مِنْ مَعِينٍ (37/45)

يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِكَاسٍ مِنْ مَعِينٍ

“Onların etrafında cennet pınarından doldurulmuş kadehler dolaştırılır.” (DİM)

Ahmedî Divanı'nda bir beyitte tespit ettiğimiz ayet cüz'ü, tam iktibas olup teşbih amaçlı kullanılmıştır. Burada bir söz öbeği bir başka söz öbeği ile benzerlik ilişkisi kurduğu için temsili teşbih vardır.

‘İşkuñ odında vücûdum yandı bu teşne-dile

Bir tasadduk it dudaguñdan *bike'sin min ma'în*

(Ahmedî, G.504/6)

“(Ey sevgili!) Vücudum, aşkının ateşinde yandı. Bu can u gönülden istekli (aşığa) dudağından, cennet pınarından doldurulmuş bir kadeh tasadduk et.” denilerek iktibas edilen ayet tasavvufi anlamda “manevi feyz ve neşe” anlamında kullanılmıştır.

3.14. *bikî'atin ke-serâb*

كَسْرَابٍ بِقِيَعَةٍ (24/39)

وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسْرَابٍ بِقِيَعَةٍ “İnkâr edenlere gelince; onların amelleri ıssız bir çöldeki serap gibidir.” mealindeki ayet cüz'ü, incelemiş olduğumuz dönemde dört yerde kullanılmış olup beyitlerin ikinci mısralarının sonunda yer almaktadır. Ayette benzerlik ilgisiyle mesel olarak ifade edilen ibare, beyitlerde de “çöldeki serap gibi geçersiz, boş, hayal

ve kuruntudan ibaret” gibi anlamlar içererek siyak-sibak ilişkisi çerçevesinde temsilî teşbih olarak kullanılmıştır.

Gümân iden ki fasâhetde Ahmedî’ye ire
Meselde oldu umîdi **bikî‘atin keserâb**
(Ahmedî, K.10/17)

“Söz ustalığında Ahmedî’ye yetişmeyi umanların misali ıssız bir çöldeki serap gibi oldu.

Egerçi âb-ı revândur sözün gurûr itme
Ki olur şarâb ‘amelsüz **bikî‘atin ke-serâb**
(Şeyhî, K.13/28)

“Her ne kadar sözün akan bir su (gibi akıcı) da olsa gururlanma. Nitekim şarap da amelsiz (işlenmeyip bekletilmeden) ıssız bir çöldeki serap gibidir.”

Ayet cüz’ünün diğer kullanımları:

Kurı yayı ki şirkdür ider ol
Tâc atunı **bikî‘atin ke-serâb**
(Ahmedî, K.8/27)

Şular ki bu kadehün şerbetini nûş itmez
Hayâl-i fâsid iderler **bi-kî‘atin ke-serâb**
(Ahmed-i Dâ’î, K.1/15)

Tablo 3: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “**bikî‘atin ke-serâb**” ayetinin kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	K.8/ 27; K.10/17	TEŞBİH	2
Ahmed-i Dâ’î	K.1/15	TEŞBİH	1
Şeyhî	K.13/28	TEŞBİH	1

3.15. bi’l-‘aşıyyi ve’l-ibkâr

بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ (40/55)

3.16. bi’l-ğuduvvi ve’l-âsâl

بِالْغُدُوِّ وَالْأَصَالِ (24/36)

Her ikisi de “sabah akşam” anlamına gelen ayet cüz’leri, incelediğimiz divan ve mesnevilerde altı yerde tespit edilmiş olup beyitlerde Kur’ân -ı Kerim’deki anlamına bağlı kalınarak kullanılmıştır. Beş beyitte meleklerin, feleklerin ve mü’minlerin sabah akşam Allah’ı tesbih etmeleri, zikir halinde olmaları anlatılırken Ahmedî’ye ait olan bir mahlas beyitte ise;

Ahmedî vird it nebî medhin

Cânuña **bi’l-‘aşıyyi ve’l-ibkâr**

(Ahmedî, K.21/54)

“Ey Ahmedî! Nebinin övgüsünü canına sabah akşam vird edin” denilerek Hz. Peygamber’e salat ve selam getirmekten bahsedilmektedir. Her iki ibare de örnek beyitlerde övgü amaçlı kullanılmış olup zamanda sürekliliği ve eylemde aşırılığı ifade etmektedir.

Melekler isteyip anun devâm-ı devletini

Yesbehune lehu bi’l-ğuduvvi ve’l-âsâl²⁸

(Ahmet Paşa, K. 22/45)

Melek du’âsın ider **bi’l-ğuduvvi ve’l-âsâl**²⁹

Felek senâsın ider **bi’l-‘aşıyyi ve’l-ibkâr**

(Ahmedî, K.26/35)

Der-i gazâdadurur **bi’l-‘aşıyyi ve’l-ibkâr**

Reh-i du’âdadurur **bi’l-ğuduvvi ve’l-âsâl**³⁰

(Necâtî Bey, K.1/65)

Müsebbih aña felek **bi’l-‘aşıyyi ve’l-ibkâr**

Mukaddis aña melek **bi’l-ğuduvvi ve’l-âsâl**

(Şeyhî, 3/15)

²⁸ Ali Nihat Tarlan Akçağ yayınları Ankara 1992’de “**bi’l-gadivvü ve’l-asâl**” şeklinde transkribe edilmiş olan ifadenin doğru şekli “**bi’l-ğuduvvi ve’l-âsâl**” olmalıdır.

²⁹ Yaşar Akdoğan, Kültür Bakanlığı yayınları <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>’de “**bi’l-‘adüvvü ve’l-âmâl**” şeklinde transkribe edilmiş olan ifadenin doğru şekli “**bi’l-ğuduvvi ve’l-âsâl**” olmalıdır.

³⁰ Ozan YILMAZ, Necâtî Bey Divanı, metin ve tıpkıbasım, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2015 adlı eserde: “Der-i gazâdadurur **bi’l-‘aşıyyi ve’l-ebkâr**/ Reh-i vegâdadurur **bi’l-gadivvi ve’l-âsâl**” şeklinde transkribe edilmiş olan ifadenin doğru şekli, beytin tıpkıbasımını da dikkate alındığında yukarıdaki gibi olmalıdır.

Kemâl-i satvet ile *bi'l-‘aşıyyi ve'l-ibkâr*

Celâl-i haşmet ile *bi'l-ğuduvvi ve'l-âsâl*

(Karamanlı Nizâmî, K.4/56)

Tablo 4: “*bi'l-‘aşıyyi ve'l-ibkâr/bi'l-ğuduvvi ve'l-âsâl*” ayetlerinin kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	K.21/ 54; K.26/35	ÖVGÜ	2
Ahmet Paşa	K.22/45	ÖVGÜ	1
Şeyhî	K.3/25	ÖVGÜ	1
Karamanlı Nizâmî	K.4/56	ÖVGÜ	1
Necâtî Bey	K.1/65	ÖVGÜ	1

3.17. *bi'llâhi yeczi men şeker*

نَجْزِي مَنْ شَكَرَ (54/35)

نِعْمَةٌ مِنْ عِنْدِنَا كَذَلِكَ نَجْزِي مَنْ شَكَرَ

“Katımızdan bir nimet olarak bir seher vakti onları kurtardık. Şükredenleri işte böyle mükâfatlandırırız.” (DİM)

Ahmedî'nin bir gazelinde yer verilen ayet-i muktebes, tam iktibas olarak teşbih ilgisiyle kullanılmıştır. Recaizade Mahmut Ekrem'in söylemiyle *ma'a't-tağyîr* iktibasa misaldir. Yani iktibas edilen ayet cüz'ünün değişimi söz konusudur. Ayrıca beyitte “Şükr, şeker ve şeker” ifadeleri bir arada kullanılmak suretiyle cinas ve iştikak sanatlarına da yer verilmiştir.

Dudaguñ şükr ile şekkerdür dilüñ

Rastdur bi'llâhi *yeczi men şeker*

(Ahmedî, G.263/2)

3.18. *bi'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm*

1/1 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Besmele, Neml sûresinin 30. ayetinin bir parçasıdır. Fatiha sûresinin başında zikredilen besmelenin de ayet olduğu müfessirlerce ifade edilmiştir. Bu sûrenin dışında Tevbe sûresi hariç her sûrenin başında zikredilen besmelenin ise ayet olup olmadığı ihtilaflıdır. Genel kanaat ayet olduğu yönündedir. Klasik Türk edebiyatında her esere besmeleyle başlamak hem

dini bir vecibe hem de gelenektendir. Nitekim dönemin mevlit şairi olarak bilinen Süleyman Çelebi meşhur *Vesiletü'n-Necat* adlı eserinin başında “bismillah”ı kast ederek şöyle der:

Allah adın zikredelim evvela
Vacip oldur cümle işte her kula

Allah adın her ki ol evvel ana
Her işi asan eder Allah ona

Allah adı olsa her işin önü
Hergiz ebter olmaya anın sonu
İncelediğimiz divan ve mesnevilerde “başlangıç, hayır ve bereketle bir işe koyulma” gibi öğüt ve hikmet içerikli beyitler çokça kullanılmıştır:

Başlayalım söze **bi'smi'llâh** ıla
Bir niyâz eyleyelüm Allâh ıla
(Mantiku't-tayr, b.2720)

Söze **bi'smi'llâh** ıla âgâz idüñ
Dâsitânı hikmet ile sâz idüñ
(Mantiku't-tayr, b.4170)

Evvel ebde **bi'smi'llâh** Tañrı adı
Zîre kim anuñladur sözler tadı
(Yusuf u Zeliha, b.2)

Besmele, dört yerde sevgiliye kalp, gönül, son nefesi verme, canını feda etme ile birlikte zikredilerek Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i yere yatırıp besmeleyle kurban etme hadisesini anıştırmaktadır:

Gitdi yoluñda 'akl u gönül kaldı bir nefes
Bi'smi'llâh aña dahı eger varsa ihtiyâc
(Ahmedî, G.102/6)

Kasdı cân-ısa gözünüñ aña **bi'smi'llâh** fidî
Ben dahı cehd iderem kim gide boynumdan bu bâr
(Ahmedî, K.25/71)

Dönemin en önemli şairlerinden biri olan Necâtî Bey'e ait aşağıdaki beyitte ise; besmele teşbih unsuru olarak kullanılmış olup sevgilinin yanağındaki “ben” neml sûresine, benin ortasındaki ayva tüyü ise besmelenin meddine benzetilmiştir.

Sûre-i neml ortasında **medd-i bi'smi'llâhdur**

Hatt-ı haddünde çekilmiş ol nişan-ı dil-sitân

(Necâtî Bey, G.431/6)

“Yanağının ayva tüylerine çekilmiş olan o gönül alıcı nişan, (sanki) Neml sûresinin ortasında medd-i bismillahtır.”

Besmelenin, beyitlerde vezne uygun olarak “*bi'smillah, bi'smi'llâhi'rrahmâni'rrahim, rahmâni'r-rahîm*” gibi farklı şekillerde kullanıldığı görülmüştür.

Gel yemîn it bir dahi bu cürmi itme dir iseñ

Pâdişâhum tevbe **bi'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm**

(Necâtî Bey, 352/3)

Gâh hâlis ü gâh muhlis olam uş furkân ıla

Gâh **rahmâni'r-rahîm** yâ hayy u yâ mennân olam

(Yunus Emre, 201/43)

XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde tespit ettiğimiz besmelenin kullanıldığı diğer beyitler ise şunlardır:

Matla‘-ı nûr oldu yaruñ yüzi şöyle ki âfitâb

Hûb matla‘dur kim eydür buña **bi'smi'llâh** cevâb

(Ahmedî, G.68/1)

Göñül aldı gözün cân dahi isder

Uş aña dahi **bi'smi'llâh** salâdur

(Ahmedî, G.166/7)

Şeytân-durur bu nefsi-i recîm andan üzilip

Bi'smi'llâh isde anı ki **rahmân**-durur **rahîm**

(Ahmedî, K.57/11)

Gel varalum bâga **bi'smi'llâh** ki göresin ‘ayân

Yazılı her yaprağın üstinde **rahmâni'r-rahîm**

(Ahmedî, K.61/8)

Zihî hikmet kitâbı ki oldı el-hamd ü ser-âgâzı
Zihî rahmet hitâbı ki oldı **bi'smi'llâh** 'ünvânı
(Ahmedî, K.71/40)

Gel varalum бага **bi'smi'llâh** bugün
Bâde içelüm ki gül eyyâmıdur
(Ahmedî, G.270/4)

Gözün katlûme isdemiş icâzet
İcâzet işde **bi'smi'llâh** bu dem
(Ahmedî, G.459/7)

Enek çuhunna aparur gönüli zülfün
Bi'smi'llâh begüm câh ile zindana mı dirsın
(Kadı Burhaneddin, G.192/7)

Biri **rahmâni'r-rahîm** biri şeytânî'r-racîm
Anun yazugı müzdi sevgüsne ta'allukdur
(Yunus Emre, 86/3)

Sundı aldı **bi'smi'llâh** dëyü arı
İçdi anı düşdi yere cân veri
(Yusuf u Zeliha, b.1464)

Gencine miftâh çü **bi'smi'llâh** ola
Genci açan âdemî âgâh ola
(Mantiku't-tayr, b.1)

Her kim evvel söyledi Allah dedi
Sözinün ilkinde **bi'smi'llâh** dedi
(Mantiku't-tayr, b.1334)

Zikr-i **bi'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm**
Kamu nesne bizegidür iy hakîm
(İskendernâme, b.1)

Yazdı cân levhasında **bi'smi'llâh**
Kudret-i **lâ ilâhe illallah**
(Mihrî Hâtun, K.1/1)

Tablo 5: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde **besmelenin** kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	G.68/1, 102/6, 166/7, 270/4, 459/7	TELMİH/TEŞBİH	5
Ahmedî	K.25/71, 57/11, 61/8, 71/40	ÖVGÜ	4
Ahmedî	İskendernâme / b.1	ÖĞÜT	1
Gülşehrî	Mantıku't-tayr; b.1, 1334, 2720, 4170	ÖĞÜT	4
Şeyyât Hamza	Yusuf u Zeliha / b.2, 1464	ÖĞÜT	2
Yunus Emre	86/3, 201/43	ÖĞÜT	2
Şeyhî	G. 76/6	ÖVGÜ	1
Mihrî Hâtun	K.1/1	ÖVGÜ	1
Kadı Burhaneddin	G. 192/7	DUA	1
Necâtî Bey	G. 352/3, 431/6	TEŞBİH/DUA	2

3.19. bi'smi'llâhi mecrahâ

(11/41) بِسْمِ اللَّهِ مَجْرِيهَا

Neml sûresi 30. ayette “bi'smi'llahi'r-rahmâni'r-rahîm” şeklinde geçen besmele ibaresi, Hûd sûresi 41. ayette ise “bi'smi'llâhi mecrahâ” şeklinde geçmektedir.

وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرِيهَا وَمُرْسِيهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (Nûh), “Binin ona. Onun yüzüp gitmesi de durması da Allah'ın adıyla. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” dedi.(DİM)

İncelediğimiz metinlerde sadece Ahmedî'nin bir beytinde rastlanan bu iktibas, telmih amaçlı kullanılmıştır. “Keştî, necât” kelimeleriyle tenasüp de oluşturmuş olan beyit, Hz. Nuh'un kendisine inananlarla birlikte tufandan kurtuluşunu anıştırmaktadır.

Kadeh gam bahrına keştîdür ol kim

Necât isdeye **bi'smi'llâhi mecrahâ**

(Ahmedî, K.72/12)

3.20. buhtânun 'azîm

(24/16) بُهْتَانٌ عَظِيمٌ

وَلَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ

“Bu iftirayı işittiğiniz vakit, “Böyle sözleri ağızımıza almamız bize yaraşmaz. Seni eksikliklerden uzak tutarız Allah’ım! Bu, çok büyük bir iftiradır” deseydiniz ya!” (DİM)

Gerçekliğini araştırmadan yaygara koparmanın, dedikodu ve iftira etmenin kınandığı İfk Hadisesi’ni anlatan bu ayetteki **بُهْتَانٌ عَظِيمٌ** “büyük bir iftiradır” lafzı, Yunus Emre’nin *Risaletü’n-nushiyye* adlı mesnevisinde geçmektedir. İfade, Arapça tamlama şeklinde değil de Farsça tamlama şeklinde geçmektedir. Ancak “dise görmese ve buyuran Kur’an-ı kadimdir” denilerek bu ayete işaret edildiği açıkça anlaşılmaktadır. Kaynak açıkça belirtildiği için ayeti çağırın zayıf bir telmih sayılır. Beyitte öğüt/hikmet maksadıyla kullanılmıştır.

Dise görmese **buhtân-ı ‘azîmdir**

Buyuran böyle Kur’ân-ı kadimdir

(Risaletü’n-Nushiyye, b.545)

3.21. *câhidi’l-küffâr*

جَاهِدِ الْكُفَّارَ (9/73)

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَنِسَ الْمَصِيرُ

“Ey Peygamber! İnkârcılarla, ikiyüzlülerle savaş; onlara karşı sert davran. Varacakları yer cehennemdir, ne kötü dönüşüdür.” (DİM)

Tevbe sûresi 73. ayette geçen ifade “İnkârcılarla savaş!” anlamında olup Ahmedî Divanı’nda iki yerde geçmektedir. Her iki beyitte de övgü maksadıyla kullanılmıştır.

Çü gördi düşmen olur gûşîşüñ ma’rekede

Didi zafer saña iy şâh-ı *câhidü’l-küffâr*

(Ahmedî, K.26/48)

Bu beyitte şair, iktibas edilen ayet cüz’ünü, “*şâh-ı câhidü’l-küffâr*” şeklinde Arapça ve Farsça karışık tamlama olarak kullanmış olup ayetteki emir sığasını izafete dönüştürmüştür.

*Câhidi’l-küffâr*³¹ emrin dutdılar

Cânı hak yolına kurbân itdiler

(Ahmedî, Mevlid b.429)

Yukarıdaki beyitte ise Türkçe tamlama içerisinde ifade edilen iktibas, ayette geçtiği şekliyle yani emir sığasıyla kullanılmıştır.

³¹ Yaşar Akdoğan, Kültür Bakanlığı yayınları <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>’de “*câhidü’l-küffâr*” şeklinde transkribe edilmiş olan ifadenin doğru şekli “*câhidi’l-küffâr*” olmalıdır.

3.22. *ca'ale'l-leyle libâsâ*

وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا (78/10)

“Geceyi (sizi örten) bir elbise yaptık.” anlamındaki ayet, güzel ve etkileyici bir teşbih vasıtası olarak XV. yüzyıl Divan şairi Cem Sultân’ın bir gazelinde geçmektedir. Şair, sevgilinin o gün yüzünü örten yaseminimsi saçlarını, gündüzü bir elbise gibi örten geceye teşbih etmiştir. Ayet, *ma’a’t-tağyîr* tam iktibas olarak kullanılmıştır.

Oldı yüzünün bürka’ı ol zülf-i semen-sâ

Sübhone kadîre *ca’ale’l-leyle libâsâ*

(Cem Sultân, G. 1/1)

3.23. *cennetü na’îm*

جَنَّتْ نَعِيمٍ (56/89, 26/85)

وَاجْعَلْنِي مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ “Beni, na’îm cennetinin varislerinden eyle.”(26/85)

فَرُوحٌ وَرِيحَانٌ وَجَنَّتْ نَعِيمٍ “Ona rahatlık, güzel rızık ve na’îm cenneti vardır.”(56/89)

Naim cenneti, inananlar için Allah tarafından hazırlanmış bir cennettir. İncelediğimiz divan ve mesnevilerde üç yerde geçen ifade, benzetme amacıyla kullanılmıştır. İbare, kendi başına bir anlam bütünlüğü oluşturmadığı için bu haliyle şiirlerde zikri geçen ayetleri anıştıran telmih olarak kullanılmış olur.

Ahmedî’ye ait aşağıdaki beyitte nesim rüzgârının sabahleyin sevgilinin saçlarına ulaşmasıyla cümle âlemin naim cennetine dönüştüğü hüsn-i ta’lîl sanatına da yer verilerek anlatılmaktadır.

Subh-dem çün zülfüne irdi nesîm

Oldı âlem cümle *cennât-ı naîm*

(Ahmedî, G.449/1)

Kadı Burhaneddin’e ait aşağıdaki beyitte ise “Faraza, cehennemde bir günlük nasibimiz varsa cennet-i na’îm kadehi sevgilinin elinden olsun.” denilerek teşbih-i belîğ yapılmıştır.

Cehennem içre eger fi’l-mesel ola rûzî

Nigâr elinden ola *cennet-i na’îm* ayağı

(Kadı Burhaneddin, G.517/2)

Ahmed-i Dâ’î’ye ait olan aşağıdaki Farsça beyitte de iktibas edilen ayet cüz’ü, teşbih ilgisiyle kullanılmıştır.

Hest erkâneş müşeyyed hemçü *cennâtü 'n-na'îm*

Geşte ebvâbeş müfetteh çü der-i dârü'l-bekâ

(Ahmed-i Dâ'î, K.8/10)

3.24. *cennâtu 'adnin, cennetü'l-me'vâ*

جَنَّاتُ عَدْنٍ (98/8, 38/50, 13/23, 16/31, 35/33)

جَنَّةُ الْمَأْوَى (53/15)

3.25. *cennâtin tecrî min tahtiha'l-enhâr*

جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ (47/12, 5/85, 48/17, 47/12, 4/122, 98/8)

Divan şairleri, yukarıda numaralandırılmış olan ayetlerde geçen “*cennetü'l-me'vâ*, “*cennâtu 'adnin*” “*cennâtin tecrî min tahtiha'l-enhâr*” lafızlarını da şiirlerde genellikle nâkıs iktibas olarak kullanmışlardır.

İktibas edilen bu ayetler, genellikle teşbih amaçlı kullanılmış olup sevgilinin yüzü, yanağı cennete teşbih edilmiş hatta mübalağalı bir şekilde gül bahçesini andıran sevgilinin yüzünün cenneti bile kıskandıracak kadar güzel olduğu dile getirilmiştir.

Kaldılar 'âşıkларуñ didâruña hayrân u mest

Hoş temâşâ ide *fî cennâti 'adnin hâlidûn*

(Ahmedî, G.516/5)

Ahmedî, Emir Süleyman'ı övdüğü aşağıdaki methiyesinde ise onun makamını ve meskenini altından ırmaklar akan cennetlere benzetmiştir.

Yiri *cennât tahtiha'l-enhâr*

Zî makâm u zi hûb meskendür

(Ahmedî, K.32/7)

Yine Ahmedî'ye ait olan aşağıdaki beyitte ise “*cennâtin*” ifadesi düşürülerek yer almıştır.

Turduğuñ yir cennet ü eşcâr ola

Râst *tecrî tahtiha'l-enhâr* ola

(İskendername, b. 49)

Cem Sultân'a ait bir bahariyeden alınan aşağıdaki beyitte ise bahar tasvirlerinin yapıldığı ve yeryüzünün adeta cennete dönüştüğü ifade edilmiştir. “*Cennet-i me'vâ*” lafzı, Kur'ân'dan iktibas edilmiş olup ayeti çağırان telmihe örnektir.

Âsâyiş-i eflâkden ârâyiş alup yir

San olmuş idi sahn-ı zemîn ***cennet-i me'vâ***

(Cem Sultân, K. 6/18)

Yine Cem Sultân'a ait olan aşağıdaki beyitte ise sevgilinin meclisi şereflendirmesiyle sohbet ve eğlence meclisinin cennet-i ***me'vâ*** ya dönüştüğü ifade edilerek benzetme yoluyla ayeti çağırıştıran bir telmih vardır.

Çünkü sen hûr-ı cinân bizim ile ‘ayş kılur

Oldı bu meclisümüz ***cennet-i me'vâ*** bu gice

(Cem Sultân, G. 272/3)

Ahmet Paşa ve Ahmedî'ye ait olan aşağıdaki beyitlerde de benzer bir durum söz konusudur.

Bir gonca-i nâzik-dil elinden ki müdâmı

Reşk ede yüzü gülşenine ***cennet-i me'vâ***

(Ahmet Paşa, K. 37/33)

Nicesi menzil ki cân-ârâ-y-ıdı

Sana-y-ıduñ ***cennetü'l-me'vâ*** -y-ıdı

(İskendername, b.1567)

Tablo 6: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “***cennet terkipli***” ayetlerin kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	G.449/1, 516/5, K.32/7 İskendername; b. 49, b.1567	TEŞBİH	5
Ahmet Paşa	K. 37/33	TEŞBİH	1
Ahmed-i Dâ'î	K.8/10	TEŞBİH	1
Kadı burhaneddin	517/2	TEŞBİH	1
Cem Sultân	K. 6/18, G.272/3	TEŞBİH	2

3.26. *cezâ'ü'l-muhsinîn*

جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ (5/ 85, 39/ 34)

وَذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ “İşte bu, iyilik yapanların mükâfatıdır.”

Gülşehrî'nin *Mantıku't-tayr* adlı eserinde iki beyitte tespit edilen ayet cüz'ü, siyak-sibak çerçevesinde ve hikmet niyetiyle kullanılmıştır. Her iki beyitte de “*fî kulûbi'l-mücrimîn*” lafzı da ikinci mısradaki iktibas oluşturmakta olup birinci ve ikinci mısradaki iktibaslar arasında tezat ilişkisi söz konusudur.

Güni gele kim *cezâ'ül-muhsinîn*

Od bıraga *fî kulûbi'l-mücrimîn*

(Mantıku't-tayr, b.1328)

Ol gün irişe *cezâ'ü'l-muhsinîn*

Kim düşe od *fî kulûbi'l-mücrimîn*

(Mantıku't-tayr, 4067)

3.27. *dâllîn*

الضَّالِّينَ (1/7)

Kur'ân-ı Kerim'in tertip bakımından ilk sûresi olan Fatiha'nın son ayetinde geçen lafız, “yoldan çıkmış olanlar, sapıtanlar” anlamına gelmektedir. Her Müslümanın günde en az kırk defa okuduğu ve bir dua niteliği taşıyan ayet, “Ya rabbi! Bizi nimet verdiklerinin yoluna ilet, gazaba uğramış ve yoldan çıkmış olanların yoluna iletme!” anlamındadır. Sûrede geçen “ihdinâ, sırat-ı müstakîm” ifadeleriyle birlikte yer yer tenasüp ilişkisi çerçevesinde görülen ifade, nâkıs iktibas olarak tebellür etmekte olup şairler tarafından umumiyetle dua ve yakarış niyetiyle kullanılmaktadır.

Koma bizi cihân zulümâtında *dâllîn*

Nûr ile müstakîm sırâtuna *ihdinâ*

(Şeyhî, K. 5/50)

Yâ ilâhî kılma bizi *dâllîn*

Bu duâya cümleliz deyin âmîn

(Süleyman Çelebi; Tazarru‘ u Münâcât Be-Dergâhı Kâdıyu'l-Hâcât/18)

Avnî'ye ait olan aşağıdaki beyitte ise cümlelerin gelişine uygun olarak siyak-sibak çerçevesinde dua niyetiyle kullanılmıştır.

Kalmışdı cümle küfri zalâmında **dâllin**

Hâdî irişdi nûrî ziyâsı Muhammed'ün

(Avnî; K.4/4)

Tablo 7: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “**dâllîn**”in kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Şeyhî	K.5/50	DUA	1
Süleyman Çelebi	Tazarru‘ u Münâcât /b.18	DUA	1
Avnî	K.4/4	DUA	1

3.28. dâru'l-bevâr

دَارَ الْبَوَارِ (14/28)

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا وَآخَلُوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ

Allah'ın nimetini küfre değişenleri ve kavimlerini helâk yurduna sürükleyenleri görmedin mi?

“Helak yurdu” anlamına gelen ayet cüz’ü, incelediğimiz ve taradığımız metinlerde sadece Necâtî Bey’in bir gazelinde tespit edilmiştir. İbare, nâkıs iktibas olarak ve teşbih vasıtasıyla kullanılmıştır.

Saňa şâh-ı cihândan nûş-dârû geldi sıhhatler

Çamuñ **dâru'l-bevâr**ında ‘adûlar içdi şerbetler

(Necâtî Bey, G.208/10)

3.29. derâhime ma‘dûd

دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ (12/20)

وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ

“Onu(Yusuf’u) ucuz bir fiyata, birkaç dirheme sattılar. Zaten ona değer vermiyorlardı.”

“Birkaç dirhem” anlamına gelen derâhime ma’dûd, okuyucunun zihninde hemen Hz. Yusuf kıssasını canlandırır. Köle pazarında değeri bilinmeyip birkaç dirheme satıldığını ifade eden ayet, XIV. yüzyıl şairi Kadı Burhaneddin tarafından iktibas edilmiştir. Beyitte nâkıs iktibas olan ayet cüz’ü, telmih amacıyla kullanılmıştır.

Yanahlarımı senünçün kıluram uş dînâr

Nola çü Yûsufa oldu *derâhime ma’dûd*³²

(Kadı Burhaneddin, G.1311/9)

3.30. *duhânun mübîn, duhân, sûre-i duhân*

دخان , دخان (44/10)

Duman anlamına gelen “*duhan*”, Kur’ân-ı Kerim’in 44.sûresinin adıdır. Sûrenin onuncu ayetinde فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ “Göğün, açık bir duman getireceği günü bekle.” buyurulmaktadır. Ayette geçen “*duhânun mübîn*” ifadesi “apaçık bir duman” anlamında olup kıyamete yakın gökyüzünü kaplayacak dumandır. Divan şairlerinin, aşğın göğe yükselen feryadı, ahı olarak mübalağalı bir şekilde kullandıkları “*duhân*”, aynı zamanda sevgilinin parlak yüzündeki ayva tüyleri anlamında da kullanılmıştır. Klasik Türk şiirinin kuruluş ve birinci klasik döneminde de bu anlamlarda kullanılan ifade, üç beyitte “*sûre-yi nûr u duhân, nûr u duhân, ayet-i nûr u duhân*” şeklinde geçmektedir. Nûr ile sevgilinin yüzü, duhân ile de aşğın sevgilinin yüzü üzerindeki ahı ve sevgilinin ayva tüyleri kastedilmiştir.

Senüñ yüzüñ benüm derd ile âhum

Ne-durur sûre-i *nûr u duhân* hem

(Ahmedî, G.458/6)

Yukarıda XIV. yüzyıl şairi Ahmedî’ye ait olan beytin birinci mısraında “*sevgilinin yüzü, âşğın derd ile âhı*”, ikinci mısra da ise “*nûr u duhân*” ifadedeleri yayılarak leffü neşr-i mürettep ilişkisi çerçevesinde güzel bir teşbih yapılmıştır. Ayrıca beyitte Nûr ve Duhân sûrelerine telmih de yapılmıştır.

Firâkuñ odında benüm âhumı

Gören dir ki *hâza duhânun mübîn*

(Ahmedî, G.487/3)

³²Muharrem Ergin, Kadı Burhaneddin Divanı, İstanbul1980, e-kitaparşivi. com’da “*derâhim-i ma’dûd*” şeklinde transkribe edilmiş olan ifade, kanaatimize göre ayetin okunuşu esas alınmalı ve “*derâhime ma’dûd*” şeklinde olmalıdır.

Ahmedî'ye ait olan bu beyitte ise tam ictibas yoluyla aşğın ayrılık ateşiyile göğge çıkan ahı, açık bir dumana benzetilmiştir.

Zülf ü ruhuñ hayâliyile rûz u şeb gerek
Virdüm dilümde *sûre-yi nûr u duhân* idem
(Adnî, G.60/4)

XV. yüzyıl şairi Adnî'ye ait olan bu beyitte ise gözyaşı damlaları nura, âşğın âhı ise dumana benzetilerek “gözyaşı dökerek ağlayıp âh edeyim, inleyeyim” anlamına gelecek şekilde “*sûre-yi nûr u duhân idem*” ifadesi kullanılmıştır.

Mushaf-ı hüsnünün kenârında
Yazılı *sûre-i duhân* buldun
(Ahmet Paşa, G. 24/5)

Ahmet Paşa'ya ait olan bu beyitte ise sûre-i duhân, sevgilinin ayva tüyleri anlamında kullanılmıştır.

El virdi zülf-i ser-keş ayağına kodum baş
Siz *secde âyetin* hoş okuñ *duhân* içinde
(Necâtî Bey, 524/4)

XV. yüzyıl şairi Necâtî Bey'e ait olan bu beyitte ise, “*zülf ile duhân*”, “*ayağına kodum baş ile secde âyeti okumak*” kelimeleri arasında teşbih ve tenasüp ilgisi vardır.

Bende-y-iken *âyet-i nûr u duhân*
N'îşe saña meyl ider peyveste cân
(İskendername, b.30)

Had ü zülfî hayâlin andugumca
Okuram *sûre-yi nûr u duhân*
(Cem Sultân, G.306/2)

Haddüñ hatunla yazalı zerrîn gılâf ider
Tûmâresine sûre-yi *nûr u duhânı şem*
(Cem Sultân, G.161/6)

Tablo 8: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “*duhân, duhânun mübîn*”in kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	G.458/6, 487/3, İskendernâme b.30	TEŞBİH	3
Ahmet Paşa	G.24/5	TEŞBİH	1
Adnî	G.60/4	TEŞBİH	1
Necâtî Bey	G.520/4	TEŞBİH	1
Cem Sultân	G.306/2, 161/6	TEŞBİH	2

3.31. *ecrühüm bi-ğayrı hisâb*

أَجْرُهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ (39/10)

“Sabredenlere mükâfatları elbette hesapsız olarak verilir.” anlamındaki ayet, Ahmed-i Dâ’î’nin bir kasidesinde geçmektedir. Bahar mevsiminin tasviriyle başlayan kasidede şair, ağaçları kastedip; “Şunlar ki kışın zehir gibi soğuğuna sabr ettikleri için hesapsız mükâfatları bahar nimetidir.” diyerek siyak-sibak ilişkisi içerisinde ayet cüz’ünü tam iktibas şeklinde beytine yerleştirmiştir. Mecazlı bir ifade taşıdığı için derin bir hikmet ve öğüt de içermektedir.

Şular kim itdi kışın zemherîr-i zehrine sabr

Bahar ni‘metidür *ecrühüm bi-ğayrı hisâb*

(Ahmed-i Dâ’î, K.1/13)

3.32. *ed-dünyâ cîfetün ve tullâbuhâ kilâb*

الدُّنْيَا جِيفَةٌ وَطَلَابُهَا كِلَابٌ (Aclûnî; Keşfu’l-Hafâ, Harfu’d-dâl, I, 409)

“Dünya bir leştir, onun taliplileri ise köpeklerdir.” şeklinde anlamlandırabileceğimiz kelamın hadis olduğu tartışmalıdır. Hadisle ilgili Aclûnî; “Ben derim ki manası sahihtir ancak lafız olarak hadis değildir.” der. Merfu‘, mevkuf ve mevzu‘ olduğu ile ilgili farklı bilgilerin yer aldığı hadis Hz. Ali’nin bir sözü olabileceği de ifade edilmektedir. Taradığımız divan ve mesnevilerde Yunus Emre’nin *Risaletü’n-nushiyye* adlı mesnevisinde tespit ettiğimiz hadis, tam iktibas olarak kullanılmıştır.

Çekişirler anu it gibi tullâb

*E-dünyâ cîfetün tâlibuhâ kilâb*³³

(Risaletü’n-Nushiyye, b.425)

³³ İktibas edilen ibare vezne uymadığından “*Ed-dünyâ cîfetün ve tâlibuhâ kilâb*” olan hadis, *Edünyâ cîfetün tâliuihâ kilâb*” şeklinde tahfif edilerek ve vav harfi atılarak okundu.

3.33. *edhâ ve emer*

أَذْهَى وَأَمَرٌ (54/46)

بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَذْهَى وَأَمَرٌ

“Hayır, kıyamet, onların (görecekları asıl azabın) vaktidir. Kıyamet (azabı) ise daha müthiş ve daha acıdır.”

Kıyamet azabının dehşetli ve acıklı olduğunu dile getiren ayet, Ahmedî’nin Mevlid’inde bir beyitte, ayette olduğu gibi mahşer ve kıyametin dehşetini ifade etmek için öğüt amacıyla kullanılmıştır. Mübteda sayılan السَّاعَةُ kelimesinin hafzedildiği düşünülürse tam iktibas olduğu söylenebilir.

Gerçi geldi anlara şimdi çok hatar

Sâ’at-ı mahşerdür *edhâ ve emer*

(Ahmedî; Mevlid, b.352)

3.34. *efelem tekûnû ta’kilûn*

أَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ (36/62)

“Hiç düşünmüyor muydunuz?” anlamına gelen ayet cüz’ü, Yâsin sûresinde geçmekte olup insanı düşünmeye, akletmeye sevk eden benzer ayetler Kur’ân’ın birçok ayetinde vardır. *Mantiku’t-tayr*’da tespit ettiğimiz ve iki iktibasın birlikte yer aldığı ifade öğüt amacıyla kullanılmış olup tam iktibastır. Ayetin aslında “*efelem*” olan lafz-ı Kur’ân, vezin gereği şair tarafından “*eflem*” şeklinde kullanılmıştır.

Olur-ısañ kim *ve hüüm yestebşirûn*

Bilesin *eflem tekûnû ta’kilûn*

(Mantiku’t-tayr, b.4069)

3.35. *eksirû zikra hâdimu’l-lezzât*

اَكْثَرُوا هَادِمِ اللذَاتِ (Tirmizi, Zühd 4; Nesâi, Cenâiz 3; İbn Mâce, Zühd 31)

“Lezzetleri yok eden ölümü çok anın.” anlamına gelen hadis-i şerif, taradığımız divan ve mesnevilerde Şeyhî ve Ahmedî’nin birer kasidesinde geçmektedir. Şeyhî’de Arapça olarak kaleme alınan beytin ikinci mısraında tam iktibas oluşturacak şekilde hadisın Arapça metni yer almaktadır. Ahmedî’de de Şeyhî’de olduğu gibi ikinci mısraın tamamını yine “*fâilâtün mefâilün fa’lün*” vezniyle kaplayan hadis-i şerif, öğüt amaçlı kullanılmıştır.

Lâkinü'd -dehru kad yunâdînâ

Eksirû zikra hâdimu'l-lezzât

(Şeyhî, K.15/13)

Kalmañuz lezzetine dünyânuñ

Eksirû' zikra hâdimu'l-lezzât

(Ahmedî, K.11/2)

3.36. *el-bâkıyâtü's-sâlihât*³⁴

وَالْبَاقِيَّاتُ الصَّالِحَاتُ (18/46, 19/76)

Kehf sûresi 46. ayette geçen ifade, “*Baki kalacak salih ameller*” anlamında olup dört yerde kullanılmıştır. Meryem sûresi 76. ayette geçen lafza-i celal, aynı anlamı ifade etmektedir. Kehf sûresindeki ayetin tam metni ve meali şöyledir:

أَمْالُ الْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَّاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا

“*Mallar ve evlatlar, dünya hayatının süsüdür. Baki kalacak salih ameller ise rabbinin katında, sevap olarak da ümit olarak da daha hayırlıdır.*” 18/46 (DİM)

Beyitlerin ikisinde ayet cüz’ü, hikmet-öğüt amacıyla zikredilirken Ahmedî’ye ait olan iki beyitte ise mürâca‘a şeklinde ikinci mısradaki mahbûbun cevabı olarak kullanılmıştır.

Dâiyâ dün geçdi yarın gelmeyüpdür hak bilür

Gün bugündür dime kim **ve'l-bâkıyâtü's-sâlihât**

(Ahmed-i Dâ'î, K.12/36)

Göñlüñ içinde ko gitsün fâsidât

Kim kala **el-bâkıyâtü's-sâlihât**

(Mantiku't-tayr, b. 4315)

Yâre didüm baña virgil hüsn mâlından zekât

Kim fakîrem didi **e-lbâkıyâtü's-sâlihât**

(Ahmedî, G.93/1)

İsdeyene hüsn-i vechinden zekât

Kaşı dirdi **el-bâkıyâtü's-sâlihât**

(İskendername, b. 5483)

³⁴ Taranan divan ve mesnevilerin bir yerinde “*vel-bâkıyâtü's-sâlihât*”, üç yerde “*el-bâkıyâtü's-sâlihât*” şeklinde geçtiği için bu başlık altında değerlendirildi.

Tablo 9: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “*el-bâkıyâtü’s-sâlihât*”ın kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	G.93/1	ÖĞÜT	1
Ahmedî	İskendernâme; b.5483	TEŞBİH	1
Ahmed-i Dâ’î	K.12/36	ÖĞÜT	1
Gülşehrî	Mantıku’t-tayr; b.4315	TEŞBİH	1

3.37. *el-cemâ’atu rahmetün*

الجماعة رحمة والفرقة عذاب³⁵

H.z.Peygamberin “*Cemaatte rahmet vardır, ayrılıkta azap.*” buyurduğu hadis-i şerifi, Âşık Paşa’nın *Garîbnâme*’sinde bir yerde geçmektedir. Öğüt ve hikmet amacıyla kullanılan hadis tam iktibas olarak kullanılmıştır. Ancak “*didi resul*” denilerek kaynak açıkça belirtildiğinden, sanatsal açıdan zayıf bir iktibastır.

Birlik ehline olur rahmet nüzûl

El-cemâ’at(u) rahmetün didi resul

(*Garîbnâme*, b.379)

3.38. *el-cürûha kısâs*

وَالْجُرُوحُ قِصَاصٌ (5/45)

وَكُتِبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ

“Onda (*Tevrat*’ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş kısas edilir. Yaralar da kısasa tabidir.” (*DİM*)

“*Yaralar da kısasa tabidir*” mealindeki ayet cüz’ü, kısas ayeti olarak da bilinen Maide sûresi 45. ayette yer alır. Taranan metinlerde iki yerde tespit edilmiştir. Her iki beyitte de sevgilinin -gamzesi ve dudağıyla- aşığın kanını döktüğünden söz edilirken teşbih vasıtası olarak kullanılmıştır. Burada sevgilinin gamzesinin aşığın kanını dökmesi ile “*el-cürûha kısâs*” ayeti arasında söz öbeği tarzında ve bir olayı veya durumu okurun gözü önünde canlandırma söz konusu olduğundan temsili teşbih vardır. Tam iktibas sayabileceğimiz ibare ile kısas ayetine telmihte de bulunulmuştur.

³⁵ Hadis kaynaklarında rastlanmadı.

Yüzüñ hayâline düşde gözüm nazar itdi
Kanın döker yire gamzeñ ki **el-cürûha kısâs**

(Ahmedî, G.311/4)

Lebin kanım içer anunla bir degilse dilin
Ko kanım ile soruşayın **el-cürûha kısâs**

(Ahmet Paşa, G.134/3)

3.39. *elestü bi-rabbiküm kâlû belâ*

أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ (7/172)

Allah ruhlar âlemini yarattığı zaman bütün ruhlara hitaben **أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ** “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” buyurdu. Ruhlar da cevaben **قَالُوا بَلَىٰ** “Evet, Rabbimizsin” dediler. Her insan dünya hayatına gelmeden evvel, ruhlar âleminde Allah’a bir söz vermiştir. Ve bu sözünde durması, sadık kalması gerekir.

Divan şairleri tarafından çokça tercih edilen bu ayet, bazen “*elest ve belî, belâ*” şeklinde telmih yapılarak, bazen de “*elestü birabbiküm, kâlû belâ*” şeklinde iktibas edilerek kullanılmıştır.

İncelediğimiz divan ve mesnevilerde “*elest*” ifadesi daha çok “*hitâb-ı elest, ‘ahd-i elest, mest-i elest, bâde-i elest, vakt-i elest, lezzet-i câm-ı elest, mahmûr-ı elest, rûz-i elest*” şeklinde Farsça tamlama olarak yer almıştır. Sadece bir yerde Türkçe tamlama içinde (elest vakti) geçmektedir. Ayrıca bütün beyitlerde ruhlar âleminde yaşanan Allah’a söz verme hadisesini anıştırmak maksadıyla kullanılmıştır. *Divan şairleri, sevgililerine elest bezminde âşık olduklarını, aşklarının o zamandan bu yana devam ettiğini söylerler. Kelime şiiirlerde yalnızca “elest” olarak da anılır. Çok zaman telmih yoluyla kullanılır.* (Pala, 2018: s.72)

Cânlara irmemişdi hitâb-ı **elest** kim
La’l-i lebûñ hayâli baña câna cân-ıdı

(Ahmedî, G.631/2)

‘İşkuñun mesti-y-idüm anda ki yog-ıdı ‘ineb
Lâ-cerem böyle olur her ki ola **mest-i elest**

(Ahmedî, G.77/2)

‘İşkuñ şarabı bini bugün mest itmedi
Vakt-i **elest** baña sunulmuş-ıdı bu kadeh
(Ahmedî, G.110/6)

Ahmedî’ye ait olan bu üç beyitte de söyleyici, sevgiliye bugün âşık olmadığını, ezelden beri âşık olduğunu, üzümün varlığıyla mest olmadığını ezelden, elestten beri mest olduğunu dile getirmektedir.

Yunus Emre’ye ait olan aşağıdaki beyitlerde de benzer bir durum söz konusudur.

Ezelden bileydüm **elest**’de **belâ** didüm
Ol kadîmî denizden sil olup akup geldüm
(Yunus Emre, 217/3)

Yir gök yaradılmadın **kâlû belâ** dinmedin
Levh-kalem çalınmadın mi‘râc’a kâdir idüm
(Yunus Emre, 223/4)

‘İlm-i sâbıkdan ilerü dahı **elest** belürmedin
Ben ol idüm ol ben idi şimdi niçesi kesile
(Yunus Emre, 317/7)

Mihri Hâtun’a ait aşağıdaki beyitte ise “*kâfir-mü’min, inkâr-ikrâr*” kelimeleri arasında tezat; “*kâlû belâ, sıdk ve ikrâr*” kelimeleri arasında tenasüp ilişkisi olup “*kâlû belâ*” ifadesiyle de ruhlar âleminde ruhların Allah’a verdiği söze iktibas yoluyla telmih yapılmıştır.

Kâfirüñ inkârına gûş itme k’ehl-i nârdur
Mü’minüñ **kâlû belâ**da sıdk ile ikrârın ög
(Tazarru‘nâme-i Mihr, b. 179)

Necâtî Bey’e ait olan aşağıdaki beyitte ise “bezm-i belâ” denilerek ruhlar âlemi, bir eğlence meclisine benzetilmiştir.

Bezm-i **belâ**da kaddümi çeng eyledüñ diyü
Çokdan bu derdmend Necâtî anı çalar
(Necâtî Bey, G. 133/7)

Genellikle ayete ve ruhlar âlemindeki ikrara telmihte bulunulurken Yunus Emre’nin aşağıdaki beytinde iktibas edilerek kullanılmıştır.

Elestü bi-rabbiküm Hak'dan nidâ gelicek

Mü'minler ***belî*** diyüp itdiler ikrârını

(Yunus Emre, 397/7)

Halk arasında darb-ı mesel olmuş olan “*bir kez belî dedik, yanarız bela ile*” sözü de Kadı Burhaneddin’e aittir:

Gözleri ohladı dili nâgeh hatâyile

Bir gez ***belî*** didük yanaruz ol belâyile

(Kadı Burhaneddin, G.479/1)

“*Belî ve belâ*” lafızları karşılaştırıldığında “*belî*” lafzının daha sıklıkla kullanıldığı, “*belâ*”nın ise daha çok “*kâlû belâ*” şeklinde irat edildiği tespit edilmiştir.

Kalû belâ söylenmedin tertîb düzen eylenmedin

Hakdan ayru degülidüm ol ulu dîvândayıdum

(Yunus Emre, 168/3)

Tespit ettiğimiz diğer beyitler ise şunlardır:

Nakz itme ***elest*** ‘ahdin kim

Şart-ı îmân-durur vefâ-yı ‘ukûd

(Ahmedî, K.17/21)

Zülfinüñ sevdâsını terk eyle dirler Ahmedî

Bozılır mı ol ‘ukde ki anı baglaya ‘ahd-i ***elest***

(Ahmedî, G.74/7)

Hoş vaktür belâsı-la ‘ıškuñuñ Ahmedî

Böyle olur kişi ki içe bâde-i ***elest***

(Ahmedî, G.79/7)

İşideliden ***belî*** ahd-i ***elest***

Olmışam ıškuñda key hayrân u mest

(İskendername, 1861)

Âşığım ***kâlû belâ***dan ırma yolumdan beni

Kimsenin hakkı değil takdiri tağyir eylemek

(***Necâtî Bey, G.315/2***)

Kâlû belâ dinmedin kadîmden bileyidük
Key anlagıl neydüğün bilişün kandağıdur
(Yunus Emre, 33/4)

Bunda **belî** diyen kişi anda tamâm olur işi
Bizden nişân isteyene ol Hallâc-ı Mansûr nedür
(Yunus Emre, 56/11)

Kalem çalınıcak görgil haber böyle durur bilgil
Kâlû belâ kelecisin bunda haber viren benem
(Yunus Emre, 177/8)

Ezel benüm ilümdür **elest** benüm yolumdur
Ezelile **elest**'i ben bunda göre geldüm
(Yunus Emre, 178/5)

Elest'de bileyidük göz açduk **belî** didük
Yûnus'ıla gayrını kamu birden eyledi
(Yunus Emre, 358/11)

Kâlû belâ dinildi münkir-muhib bilindi
O demden duta geldi câhiller inkârını
(Yunus Emre, 397/8)

Kimesneye dimez kim kancaru yol
Meger **belî** deminde lâ didi ol
(Risaletünnushiyye, b.403)

Lebünden ben umaram ki emersem
İrişem lezzet-i câm-ı **eleste**
(Kadı Burhaneddin, 602/9)

Mahmûr-ı **elestem** nola ger oldum ise mest
Sâkî tolu vir sâgar u mutrib katı ur dest
(Kadı Burhaneddin, 777/1)

Âh itdi -fâş sırrumuzu 'âleme **belî**
Ma'zûrdur niçe çeke hûn-ı ciğer yaşum
(Kadı Burhaneddin, 863/7)

Kılıç yalın vire elüme 'alî velî

Kime **elest** didüm ise bana didi **belî**

(Kadı Burhaneddin, 299/1)

Bezm-i ezeldeki kader-i rûh-bahş için

Ya'nî **elest** vakti geçen mâ -cerâ hakı

(Necâtî Bey, G.4/8)

Halkuñ kimisi sôfî kimi mey-perest olur

Ey hâce bu mu'âmele rûz-ı **elest** olur

(Necâtî Bey, G.100/1)

Tablo 10: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “**elestü bi-rabbiküm kâlû belâ**”nın kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	K.17/21, G. 631/2, 74/7, 77/2, 79/7, 110/6 İskendernâme b.1861	TELMİH	7
Yunus Emre	33/4, 56/11, 168/3, 177/8, 178/5, 217/3, 223/4 317/7, 358/11, 397/7, 397/8, R.N. b.403	TELMİH	12
Kadı Burhaneddin	G.299/1, 479/1, 602/9, 777/1, 863/7	TELMİH	5
Necâtî Bey	G. 100/1, 133/7, 315/2	TELMİH	3
Mihri Hâtun	Tazarru'nâme-i Mihr; b. 179	TELMİH	1
Şeyhî	K. 4/8	TELMİH	1

3.40. elem neşrah leke

(94/1) اَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ

“(Ey Muhammed!) Senin göğsünü açıp genişletmedik mi?” anlamındaki ayet, Allah’ın Cebrail aracılığıyla Hz.Pegamberin kalbini yarıp ilahi nurlar, huzur, sükûnet ve basiret ile doldurduğu hadiseyi anlatmaktadır. Her mü’min için kabz dediğimiz sıkıntı, huzursuzluk; bast dediğimiz rahatlık, genişlik anları vardır. Kabz da bast da Allah’tandandır. Ahmedî’nin *İskendername*’sinde geçen ayet tam iktibas olarak ve övgü maksatlı kullanılmıştır. Beyitte Hz. Peygamber’i meth için ayrıca Kur’ân’da ona özgü “*tâ-hâ*,” “*yâ-sin*,” ve “*d-duhâ*” hitab-ı kudsîleri de iktibas olarak yer almaktadır.

Gâh *tâhâ* buldı geh *yâsîn* nidâ

Gâh *elem neşrah leke* geh *ve'd-duhâ*

(İskendername, b.252)

3.41. *elhamdu li'llâhi'llezî ezhebe 'annâ'l-hazen*

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ (35/34)

“*Hamd, bizden hüznü gideren Allah’a mahsustur*” manasındaki ayet, Kadı Burhaneddin’in bir beytinde tespit edilmiştir. İkinci mısraın tamamını “*müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün fâ’ilün*” vezniyle kaplayan ayet, tam iktibas olarak ve övgü amacıyla kullanılmıştır.

Lutfi hasen hulkı hasen hüsni hasen ol hasen

Elhamdu li'llâhi'llezî ezhebe 'anna'l-hazen

(Kadı Burhaneddin, G. 631/1)

3.42. *el-hasûdu lâ yesûd*

الحسود لا يسود³⁶

“*Haset eden huzur bulamaz*” anlamındaki lafız, öğüt/hikmet amacıyla Ahmedî’nin *İskendernâme* adlı mesnevisinde tam iktibas olarak yer almaktadır.

Ululıh isder-isen ola hasûd

Çün işitdün *el-hasûdu lâ yesûd*

(İskendernâme, b. 5332)

3.43. *elif lâm mîm*

الم (2/1, 3/1, 7/1, 10/1, 11/1, 12/1, 13/1, 14/1, 15/1)

Kur’ân-ı Kerim’de huruf-ı mukatta‘a olarak bilinen bir ayet olup manasını yalnız Allah’ın bildiği benzer ifadeler, birçok ayetin başında yer almaktadır.

İncelediğimiz XIII-XV. yüzyıl Divan edebiyatı eserlerinde dört yerde geçen ifade, bütün beyitlerde de teşbih unsuru olarak geçmektedir. Harflerin şekil benzerliği yönüyle elif sevgilinin boyu, lam sevgilinin zülfü, mîm ise sevgilinin ağzı için kullanılmıştır.

³⁶ Hadis kitaplarında tespit edemediğimiz ifade, manası yönüyle sahih olup kelâm-ı kibardandır.

Kâmetüñ ü zülfüñ ü agzuñı cân
Râst görüp didi *elif lâm u mîm*
(Ahmedî, G.427/6)

Kaddüñ ü zülfüñle agzuñ ‘ışkıdur
Cânuma salan *elifle lâm u mîm*
(Ahmedî, G.442/5)

Bu kadd zülf ü bu lebi iy nedîm
Gören ider yâd *elif lâm u mîm*
(Ahmedî, G.428/1)

Boyuñ-ıla saçuñ-durur *elif lâm*
Hak itsün cânuña *hâ mîm* hâmi
(Ahmedî, G.654/8)

Tablo 11: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “*elif lâm mîm*”in kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	G.427/6, 428/1, 442/5, 654/8	TEŞBİH	4

3.44. en-nâsu niyâm

الناس نيام (Câmi‘u’s-Sağîr; Suyûtî, 1091)³⁷

الناس نيام فإذا ماتوا انتبهوا “İnsanlar uykudadır, öldüklerinde uyanırlar.” hadis-i şerifi, taradığımız divan ve mesnevilerde Gülşehrî’nin *Mantıku’t-tayr* adlı mesnevisinde tespit edilmiştir. Öğüt amacıyla kullanılan hadis, beyitte tam iktibas olarak kullanılmıştır.

Uyku eyle hoş gelür halka tamâm
Kim cihân eydür ki *en-nâsu niyâm*
(Mantıku’t-tayr, b.2215)

³⁷ Hz. Ali’ye nispet edilen bu hadis, Gazâlî’nin “İhyâu ‘Ulûmi’d-Dîn” adlı eserinde merfû hadis olarak zikredilmiştir.

3.45. *en-nefse bi'n-nefsi*

(5/45) اِنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ

Kıyas ayeti olarak da bilinen Maide sûresi 45. ayette “*Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş*” şeklindeki ifadenin “*cana can*” anlamındaki lafzı, XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde, taradığımız divan ve mesnevilerde bir beyitte tespit edilmiştir. Zikri geçen ayete telmih niyetiyle ve tam iktibas olarak kullanılmıştır. Ayrıca beyitte, “öldürdüm, kıyas, hüküm” kelimeleri ile birlikte tenasüp ilişkisi de söz konusudur.

Hükm çün *en-nefse bi'n-nefsi* ola hâs

Kimi öldürdüm ki eylersin kıyas

(Mantıku't-tayr, b.985)

3.46. *erine'l-lezi mâ vâ'adtenâ*

(3/194) رَبَّنَا وَآتِنَا مَا وَعَدْتَنَا

رَبَّنَا وَآتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَىٰ رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيَمَةِ

“Rabbimiz! Peygamberlerin aracılığı ile bize va'dettiklerini ver bize”

Şeyyât Hamza'nın Yusuf u Zeliha mesnevisinde tespit ettiğimiz ayet cüz'ü, tam iktibas olarak ve dua niyetiyle kullanılmıştır.

Dâyeler kamusı yâ Rabbenâ

Erine'l-lezi mâ vâ'adtenâ

(Yusuf u Zeliha, b.846)

3.47. *el-evvelü ve'l-âhiru ve'z-zâhiru ve'l-bâtın*

(57/3) هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ

Allah'ın doksan dokuz isimlerinden olup Kur'an'da geçen bu isimler, klasik Türk şiirinde Kur'an'da geçtiği şekliyle olmasa da peş peşe sıralanınca ayeti anıştırmakta ve telmih sanatı oluşturmaktadır. İncelediğimiz metinlerde Ahmedî'nin iki beytinde tespit ettiğimiz bu ifade Allah'ı övmek maksadıyla kullanılmıştır.

Evvel âhır zâhir ü bâtın hem ol

Pes hakikatda vücûd oldur hemîn

(Ahmedî, G. 479/6)

Evvel âhır zâhir ü bâtın olan

Gayr olmadugına hüccet yiter

(Ahmedî, K.42/3)

3.48. *es-sabru miftâhu'l-ferec*

الصبر مفتاح الفرج (Tirmizi, El-bâbu liref' il-ibtîlâ)

“*Sabır kurtuluş ve ferahlığın anahtarıdır.*” anlamındaki hadis-i şerif, Ahmedî’nin bir gazeline tespit edilmiştir. Tam iktibas teşkil eden hadis-i şerif, öğüt/hikmet amacıyla kullanılmıştır.

Vasluña ne vakt irem didüm gözün

Didi ki *es-sabru miftâhu'l-ferec*

(Ahmedî, G.103/2)

3.49. *et-tâibûne, et-tâibât, kânitât*

قَانِتَاتٌ, التَّائِبُونَ (9/112, 33/35, 4/34)

Numaralandırılmış ayetlerde geçen ifadeler, “*Allah’a yönelenler, tevbe edenler*” anlamına gelmektedir.

İncelediğimiz şiirlerde daha çok “*râki’âtun, sâcidâtun, müslimâtun, kânitâtun*” gibi lafızlarla beraber zikredilmiştir. Allah’a yönelen, tevbe eden, rükû‘ eden, secde edenler anlamlarına gelen ifadeler, Kur’ân’ın belirtilen ayetlerinde geçmektedir. Beyitlerde öğüt ve övgü anlamlarında olduğu ve nâkıs iktibas veya telmih yoluyla kullanıldığı tespit edilmiştir.

Senden özgeye cânım *et-tâ'ibûn*

Dil yüzüne *râki'âtun sâcidun*

(Kadı Burhaneddin, G.248/2)

Görelî özgeden olduh *tâ'ibûn el-â'ibûn*

Siz nola olur isenüz *râki'âtun sâcidun*

(Kadı Burhaneddin, G.346/2)

Hem bu yola kıldılar hâsıl necât

Kânitâtün tâ'ibâtün 'âbidât

(Mantıku't-tayr, b.236)

Bu esâsı *eylediler* reh-nümûn

Sâyigûne'r-râki'ûne's-sâcidûn

(Mantiku't-tayr, b.235)

Tablo 12: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “*tâibâtun, kânitâtun*” kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	(G.427/6, 428/1, 442/5, 654/8)	ÖVGÜ	4

3.50. *evfû bi'l-'ukûdî*

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ (5/1)

“Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin” anlamındaki ayet cüz’ü, Kuruluş Dönemi Divan şiirinde Ahmedî’nin bir gazeline tespit edilmiştir. Şair, “*Hak, akitlerinizi yerine getirin derken ben nasıl saçlarını arzulamayı terk edeyim.*” diyerek beyitte yer alan “*ukûd*” kelimesini tevriyeli bir şekilde sevgilinin saçlarına teşbih niyetiyle kullanarak etkileyici ve çarpıcı bir benzerlik ilgisi kurmuştur.

Nice terk eyleyem zülfün hevâsın

Dir-iken Hak ki *evfû bi'l-'ukûdî*

(Ahmedî, G.697/5)

3.51. *faf'ü annâ*

وَاعْفُ عَنَّا وَاعْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا (2/286) “Bizi bağışla, günahlarımızı ört ve bize merhamet et.”

Bakara sûresinin son ayetinde geçen ve dua niteliği taşıyan bu ayet cüz’ü Ahmedî’nin bir kasidesinde geçmektedir. Tevhid konulu kasidede Allah’ın varlığını, birliğini ve yüceliğini anlatan Ahmedî, dua bölümü olarak ifade edebileceğimiz aşağıdaki beyitte, rahmet denizinin sınırı olmayan Allah’tan küçük büyük bütün günahlarını affetmesini istemektedir. Tam iktibas olarak kullanılan lafz-ı Kur’ân, dua niyetiyle kullanılmıştır.

Rahmetün bahrına kerân yohdur

Faf'ü annâ’z-zünûbe ve’z-zellât

(Ahmedî, K.11/34)

3.52. *fahzerûhum*

فَاحْذَرُوهُمْ (64/14, 8/28)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ

“Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olabilecekler vardır. Onlardan sakının.”(64/14) (DİM)

Ayette, eş ve çocukların iman etmemeleri halinde onlardan sakınmak gerektiği vurgulanmıştır. Nitekim Nuh peygamber tufandan kurtulup oğlu, boğulanlardan olunca rabbine: “Ey Rabbim! Oğlum da ailemdendir. Senin vadin elbette haktır. Sen, hâkimlerin en adilisinsin.” dedi. Allah, “Ey Nûh! O, asla senin âilenden değildir. Onun yaptığı, iyi olmayan bir iştir. O hâlde, hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi benden isteme. Ben, sana cahillerden olmamanı öğütlerim” dedi.(11/45-47) Enfal sûresi 28. ayette ise “Bilin ki mallarınız ve çoluk çocuğunuz birer deneme aracıdır. Allah katında ise büyük bir mükâfat vardır.” buyurulmaktadır. (8/28)

Âşık Paşa’nın *Garîbnâme* adlı eserinde tespit ettiğimiz “*Fahzerûhum*” lafzı “onlardan sakının” anlamında olup tam iktibas olarak ve öğüt/hikmet amacıyla kullanılmıştır.

Tañrı hûd eydüp-durur söz gâyetin

Fahzerûhum didi okıñ âyetin

Düşmanuñuzdur hazer eyleñ didi

Niçe yol ehlin bular yoldan kodi

(*Garîbnâme*, b.3490-3491)

Beyitte, iktibas edilen ayet cüz’ü, kaynak açıkça ifade edildiği için iktibas sayılsa da sanat yönü zayıftır.

3.53. *fâliku’n-nevâ*

إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى (6/95)

“Şüphesiz Allah, taneyi ve çekirdeği yarıp filizlendirendir” anlamındaki ayet cüz’ü, taradığımız divan ve mesnevilerde Ahmedî’nin bir kasidesinde Allah’tan kinaye olarak geçmekte olup, övgü niyetiyle kullanılmıştır.

Hem vâhibü’l-‘atâ’dur u hem ‘âlimü’l-ğuyûb

Hem *fâliku’n-nevâ*dur u hem râzıku’l-verâ

(Ahmedî, K.5/41)

3.54. *fa'sfahi's-safha'l-cemil*

(15/85) فَاصْفَحَ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ

وَإِنَّ السَّاعَةَ لَآتِيَةٌ فَاصْفَحَ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ

“Kıyamet günü mutlaka gelecektir. Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörü ile muamele et.”

Af yolunu tutmak ve insanlar arasında hoşgörü ile muamelede bulunmaktan bahseden ayet, Ahmedî'nin *İskendernâme* adlı mesnevisinde geçmektedir. Ayetteki anlamına uygun olarak öğüt vermek amacıyla kullanılmıştır. Tam iktibas olarak kullanılmış olan lafz-ı Kur'ân, kapalılık içermediği, “Hak didi” denilerek kaynak belirtildiği için makbul ve muteber sayılmaz.

Çün didi Hak *fa'sfahi's-safha'l-cemil*

Afv it kudretde kim budur sebîl

(İskendername, b.783)

3.55. *faslu'l-hitâb*

(38/20) فَصَلَ الْخُطَابِ

وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَأَتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصَلَ الْخُطَابِ

“Biz Davud'un mülkünü güçlendirdik, ona hikmet ve hakla batılı ayıran söz (hüküm verme) yeteneği verdik.” (DİM)

“Hakla batılı ayıran söz, hüküm verme yeteneği” anlamına gelen lafız, zikri geçen ayette Hz. Davud (a.s) için kullanılmış olsa da bütün peygamberler tebliğ sıfatlarının gereği olarak bu özelliğe sahiptir. Taradığımız metinlerde iki yerde tespit ettiğimiz ayet cüz'ü, nâkıs iktibas olarak kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte Hz. Peygamber'i övmek amacını taşımaktadır.

Olısar ol sâhib-i vahy ü kitâb

Fazlı anuñ olısar u *faslu'l-hitâb*

(Ahmedî, Mevlid b.176)

Seher çü zikr ile tesbîh okur vuhûş u tuyûr

Kimisi mantık-ı tayr u kimisi *fasl-ı hitâb*

(Ahmed-i Dâ'î, K.1/10)

Bu beyitte ise iktibas olmayıp; “*Seher vakti vahşi hayvanlar ve kuşlar zikr ile (Allah’ı) tesbih eder. Kimisi kuşdilince kimisi de Hakk’ı batıldan ayıran açık bir sözle.*” denilerek hem Sad sûresi 20. ayete hem de Hz.Dadud peygambere telmih yapılmıştır. Beyitte Hz. Davud mazmunu vardır.

3.56. *fe’dhulûhâ hâlidîn*

فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ (39/73)

Ayetin tam metni aşağıdaki gibidir:

وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّىٰ إِذَا جَاؤُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ

“*Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler. Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara şöyle der: “Size selâm olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi, ebedî kalmak üzere buraya girin.*” (DİM)

“*Ebedî kalmak üzere cennete girin*” anlamına gelen ayet cüz’ü, Âşık Paşa’nın *Garîbnâme* adlı mesnevisinde tam iktibas olarak iki kez geçmekte olup her iki beyitte de öğüt/hikmet amacıyla kullanılmıştır.

Hem anuñ döstlarına yokdur ölüm

Fe’dhulûhâ hâlidîn okır ‘ulûm

(*Garîbnâme*, b.1234)

Zîra hazret ehline yokdur fenâ

Fe’dhulûhâ hâlidîn geldi senâ

(*Garîbnâme*, b. 1334)

Aşağıdaki iki beyitte ise ikinci mısraın tamamı ayet olan tam iktibas yoluyla gül bahçesi, Adn cennetine teşbih edilmiştir.

Nagme-i bülbül yine remz eyledi gülşende kim

Hazihî cennâtu adnin fe’dhulûhâ hâlidîn

(Ahmet Paşa, K. 23/9)

Makılî hat ile yazmış bâb-ı gülşende çemen

Hazihî cennâtu adnin fe’dhulûhâ hâlidîn

(Necâtî Bey, K. 22/5)

Tablo 13: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “*fe’dhulûhâ hâlidîn*”in kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Âşık Paşa	<i>Garîbnâme</i> b.1234, 1334	ÖĞÜT	2
Ahmet Paşa	K. 23/9	TEŞBİH	1
Necâtî Bey	K. 22/5	TEŞBİH	1

3.57. *femen ye‘mel*

فَمَنْ يَعْمَلْ (99/7-8)

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

“Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir.” (DİM)

Zilzal sûresinde geçen ifade, Şeyyât Hamza’nın Yûsuf u Zelihâ adlı mesnevisinde, zina edenlerin cehennemde ateşe atılarak cezasını çekeceği anlatılırken geçmektedir. “Artık kim işlerse” anlamındaki lafz-ı muktebes, cümle tamamlanmadığı ve yargı bildirmediği için nâkıs iktibas olarak kullanılmıştır. İktibas sanatının yer aldığı mesnevilerin çoğunda olduğu gibi bu beyitte de öğüt ve hikmet amaçlanmıştır.

Femen ye‘mel cezâsın tamuda

Kim zinâ kılursa ol gerek düşe oda

(Yûsuf u Zelihâ, b.541)

3.58. *fe‘nzur ila âsâri rahmetillâh*

فَانْظُرْ إِلَىٰ أَثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ (30/50)

فَانْظُرْ إِلَىٰ أَثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا

“Allah’ın rahmetinin eserlerine bak! Yeryüzünü ölümünden sonra nasıl diriltiyor.”

Allah’ın, akıl ve basiret sahibi insanları, yarattığı sanat harikalarına yönelmeye ve üzerinde düşünüp ibret almaya çağırdığı bu ayet, Divan şairleri tarafından “*unzur, fenzur, fenzur âsâri rahmeti, hitâb-ı fenzur, âsâr-ı rahmetillâh*” gibi lafızlarla çokça iktibas edilmiştir. İncelediğimiz divan ve mesnevilerde tam iktibas olarak kullanıldığı gibi “*nazar et, rahmet-i âsâr*” gibi Türkçe ifadelerle ayete telmihte de bulunulmuştur.

Bülbül-i hoş-hônı gör ki menber-i serv üzre uş
Hutbesi *fe'nzur ilâ âsâri rahmetidür* bugün
(Ahmed-i Dâ'î, K.7/3)

Nezâre kıl gör ol *âsâr-ı rahmeti'llâhı*
Hitâb-ı *fe'nzur* işit ey hülâsa-i ashâb
(Ahmed-i Dâ'î, K.1/2)

XIV. yüzyıl Divan şairi Ahmedî'ye ait olan beyitlerde ise tam iktibas yoluyla öğüt/hikmet amaçlanmıştır.

Fe'nzuri'l-âsâre kable fevtihâ
Keyfe yuhyî'l-arza ba'de mevtihâ
(İskendername, b.7270)

Nazar it gör ki *rahmet-âsârı*
*Keyfe yuhyi'l-izâme vehye remîm*³⁸
(Ahmedî, K.62/7)

Söz-durur söz eser kalan bizden
Fe'nzurû ba'denâ ile'l-âsâr
(Ahmedî, K.21/58)

Ahmedî'ye ait olan aşağıdaki beyitte ise iktibas edilen herhangi bir Kur'ân lafzı olmasa da “âsâr-ı rahmet ve nazar” ifadeleri zikri geçen ayeti anırtmakta olup ayete işaret eden telmih sanatı vardır.

Âsâr-ı rahmetine Hakuñ *eylegil nazar*
Kim bu ölen yiri nice diriltdi sert-te-ser
(Ahmedî, K.41/1)

Tablo 14: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “*fe'nzur ila âsari rahmetillahi*” kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	İskendername: b.7270) K.21/58, 41/1, 62/7	ÖĞÜT	4
Ahmed-i Dâ'î	K.1/2, 7/3	ÖĞÜT	2

³⁸ Ayetin aslı, “ve hiye ramîm” olmakla beraber vezin gereği “vehye” şeklinde tahfif edilerek okunmuştur.

3.59. *fe't-tekû'llâhe yâ uli'l-elbâb*

(65/10) فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِيَ الْأَلْبَابِ

“Ey akıl sahipleri Allah’tan korkun.” mealindeki ayet cüz’ü, Ahmedî’nin bir kasidesinde müstahsen ve tam iktibas olarak geçmektedir. İkinci mısraın tamamını “fâ’ilâtün mefâilün fâ’ilün” vezniyle kaplayan ayet, öğüt ve hikmet amacıyla kullanılmıştır.

Bî-bekâdur bu menzil iy ahbâb

Fe'ttekû'llâhe yâ uli'l-elbâb

(Ahmedî, K.8/1)

3.60. *fevka külli zî 'ilmin 'alîm*

(12/76) وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ

“Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır.” anlamındaki kelimullah, Gülşehrî’nin *Mantıku’t-tayr* adlı mesnevisinde geçmektedir. Öğüt ve hikmet niyetiyle zikredilen ayet tam iktibas olarak kullanılmıştır.

Añlamaya hikmetin degme hakîm

Zîra fevka külli zî 'ilmin 'alîm

(Mantıku’t-tayr, b.4426)

3.61. *fî kulûbi'l-mücrimîn*

(15/12) كَذَلِكَ نَسْلُكُهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ

“Aynı şekilde (onların tutumlarına uygun olarak) biz onu(istihzayı) suçluların kalbine sokarız.” mealindeki ayetin “suçluların kalbine” anlamına gelen *فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ* lafzı, Gülşehrî’nin *Mantıku’t-tayr* adlı eserinde iki yerde siyak-sibak ilişkisi çerçevesinde öğüt maksatlı iktibas olarak kullanılmış olup beytin birinci mısraında yer alan “*cezâ'ül-muhsinîn*” ibaresi ile de tezat ilişkisi içerisindedir.

Güni gele kim *cezâ'ül-muhsinîn*

Od bıraga *fî kulûbi'l-mücrimîn*

(Mantıku’t-tayr, b.1328)

Ol gün irişe *cezâ'ül-muhsinîn*

Kim düşe od *fî kulûbi'l-mücrimîn*

(Mantıku’t-tayr, b.4067)

3.62. *fî nâri's-sakar*

فِي النَّارِ سَقَرَ (54/48, 74/42)

مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ (74/42) “Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?”

يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلَى وُجُوهِهِمْ ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ (54/48)

“O gün yüzüstü cehenneme sürüklenirler. Tadın bakalım cehennem dokunuşunu!”

İncelediğimiz divan ve mesnevilerde “*fî nâri's-sakar*” şeklinde görülen ifade anlam olarak “*cehennem ateşinde*”dir. Beyitlerde siyak-sibak ilişkisi çerçevesinde geçmekte olup “*cehennemi boyladı*” anlamına gelmektedir. *İskendernâme*’de iki beyitte geçen ifade, Necâtî Bey’in de bir gazelinde geçmektedir.

Âkıbet sil-renc-ile ol bed-siyer

La’netullah gitdi *fî nâri's-sakar*³⁹

(İskendername, b.6072)

Tâ ser-encâm oldu âciz cânavar

Derd-ile cân virdi *fî nâri's-sakar*

(İskendername, b.2909)

Terk itdi kûyuñı yine ağyâr idüb sefer

Her kim işitdi didi ki *fî'n-nâri fî's-sakar*

(Necatî, G. 83/1)

3.63. *fî salâtin dâyimûn*

الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ (70/23)

“Onlar ki namazlarında devamlıdırlar.” anlamındaki ayet, Gülşehrî’nin *Mantıku’t-tayr* adlı eserinde tespit edilmiştir. Mahlas beytinde geçmekte olan ifade, dua niyetiyle kullanılmış olup tam iktibastır.

Ola Gülşehrî vü her ehl-i derûn

Hazretünde *fî salâtin dâyimûn*

(Mantıku’t-tayr, b.3964)

³⁹ Yaşar Akdoğan, İskender-nâme, Kültür Bakanlığı yayınları <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>’de “*fî-nâru's-sakar*” şeklinde transkribe edilmiş olan ifadenin doğru şekli “*fî nâri's-sakar*” olmalıdır.

3.64. *fî selâsil yushabûn*

إِذِ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ وَالسَّلَاسِلُ يُسْحَبُونَ (40/71)

“Boyunlarında demir halkalar ve (ayaklarında) zincirler oldukları halde sürüklenecekler.” anlamındaki ayet, Ahmedî’nin bir gazelinde tespit edilmiş olup tam iktibas olarak ve teşbih vasıtasıyla kullanılmıştır. Burada da sevgilinin saçlarının sevdasına düşen gönüller yani âşıklar, boyunlarında demir halkalar ve ayaklarında zincirler oldukları halde sürüklenenlere benzetildiğinden temsili teşbih vardır.

Zülfünün sevdâsına düşen gönüller hâlini

Gör nicesidür perîşan *fî selâsil yushabûn* ⁴⁰

(Ahmedî; G.516/8)

Şair, yukarıdaki beyitte; (*Ey sevgili!*) Zülfünün sevdasına düşen gönüllerin halini gör nasıldır? Ayaklarında zincir olduğu halde sürüklenmektedirler.” diyerek aşığın, sevgilinin saçlarının esiri olduğunu güzel bir benzetme ile dile getirmiştir.

3.65. *fî semmi’l-hıyât*

فِي سَمِّ الْخِيَاطِ (7/40)

إِنَّ الدِّينَ كَذَبُوا بآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ

“Âyetlerimizi yalanlayanlar ve o âyetlere uymayı kibirlerine yediremeyenler var ya, onlara göklerin kapıları açılmaz. Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler. Biz suçluları işte böyle cezalandırırız”(DİM).

“İğne deliğinden” anlamına gelen ayet cüz’ü, XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde nâkıs iktibas olarak üç yerde geçmektedir. Devenin iğne deliğinden geçmesi nasıl ki imkânsız ise inkârcılara ve kâfirlere de göğün kapılarının açılıp cennete girmeleri imkânsızdır, şeklinde tefsir edilen ayet, taradığımız eserlerde aşk acısı ve derdinden zayıf düşen, tasavvufî anlamda masiva yüklerinden tamamen tecrid olmuş ve fenafillah makamına ermiş âşığın durumunu izah için kullanılmıştır.

⁴⁰ Yaşar Akdoğan, Ahmedî Divanı, Kültür Bakanlığı yayınları <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>’de “*fî-selâsil yeshabûn*” şeklinde transkribe edilmiş olan ifadenin doğru şekli “*fî selâsil yushabûn*” olmalıdır.

‘İşk ile Şeyhî bu gün şöyle nahîf oldu kim
Tapuña ‘azm eylese yol vire *semmü’l-hiyât*
(Şeyhî, G. 91/7)

Çün aña irdük ne cennet ne sırât
Deve kaçan geçe *fî semmi’l-hiyât*
(Mantiku’t-tayr, b. 913)

Ne terâzû korkıda vü ne sırât
Deve geçdi diye *fî semm’il-hiyât*
(Mantiku’t-tayr, b. 3953)

3.66. *fî’t-te’hîri âfât*

في التأخير آفات (Müsned, 1/139)

“Yaruncılar, erteleyenler *helâk* oldu.” anlamına gelen hadis-i şerif, taradığımız divan ve mesnevilerde, Ahmedî’nin iki gazelinde tam iktibas şeklinde geçmekte olup her iki beyitte de öğüt-hikmet maksadıyla kullanılmıştır.

Unıt encâmı sun ol câmi sâkî
Ko te’hîri ki *fî’t-te’hîri âfât*
(Ahmedî, G.81/8)

Gözün kanın dökem dir Ahmedînüñ
Kosun te’hîri ki *et-te’hîrî âfât*
(Ahmedî, G.94/8)

3.67. *fâliku’l-ısbâh*

فَالِقُ الْإِصْبَاحِ (6/96)

En‘am sûresi 96. ayette geçen ayet cüz’ü, “O, karanlığı yarıp sabahı çıkarandır” anlamındadır. Ahmedî Divanı’nda iki yerde “*hâliku’l-ervâh*” lafzı ile birlikte geçen ayet teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Her iki beyitte de sevgilinin dudakları ile “*hâliku’l-ervâh*” arasında, sevgilinin yüzü ile de “*fâliku’l-ısbâh*” arasında benzerlik kurulmuştur.

Zî çeşme ki düzmiş lebünü *hâliku’l-ervâh*
Zî şemse ki yazmış yüzünü *fâliku’l-ısbâh*
(Ahmedî, G.106/1)

Yüzünde görünür envâr-ı **fâliku'l ısbâh**

Lebünde bulunur âsâr-ı **hâliku'l-ervâh**

(Ahmedî, G.112/1)

Ayrıca Kadı Burhaneddin Divanı'nda da bir beyitte geçmektedir. Bu beyitte ise “karanlığı yarıp sabahı çıkaran” Allah’tan kinayedir.

Sabûhı vir ki sabah itdi **fâliku's-sabâh**

Ki gitdi ay ü toğar gün ü dinlenür mısbâh

(Kadı Burhaneddin, G. 318/1)

Tablo 15: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “**fâliku'l ısbâh**”ın kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	G. 106/1, 112/1	TEŞBİH	2
Kadı Burhaneddin	G. 318/1	TEŞBİH	1

3.68. **hablu'l-verîd**

وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ (50/16)

“Çünkü biz ona şah damarından daha yakınız.” mealindeki ayetin “şah damarı” anlamına gelen “**hablu'l-verîd**” lafzı, Divan şairleri tarafından iktibas edilmiştir.

Taradığımız metinlerde Ahmedî'nin bir kasidesinde tespit ettiğimiz terkip, nâkıs iktibas olup teşbih vasıtası olarak kullanılmıştır.

Düşmeni Dahhâk dahı olur-ısa fî'l-mesel

Hâr oluban boynına çenber sala **hablu'l-verîd**

(Ahmedî, K.19/7)

3.69. **haleknâhum min tîn**

إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ (37/11)

“Şüphesiz biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık.” anlamındaki ayet cüz'ü, Necâtî Bey Divanı'nda bir yerde tespit edilmiş olup “*Bu(sevgili), misk ve anberden yapılmıştır, topraktan yaratılmamıştır.*” denilmek suretiyle övgü amaçlı kullanılmıştır.

Müşğ ü anberle yapıldır bu

Bu değildir **haleknâhum min tîn**

(Necâtî Bey, Mukattaalar 44)

3.70. *halaktühü bi-yedeyy*

خَلَقْتُ بِيَدَيَّ (38/75)

قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِإِيْدَيَّ

“Allah, “Ey İblis! Ellerimle yarattığıma saygı ile eğilmekten seni ne alıkoydu?” (DİM)

Ayette geçen “*kendi ellerimle yarattığım*” ifadesi, Allah’ın insana verdiği değerin bir nişanesi olup Divan şairleri tarafından iktibas edilmiştir. Ahmedî’nin bir gazelinde tespit ettiğimiz ayet cüz’ü, Farsça tamlama içinde tam iktibas olarak övgü ve telmih amacıyla kullanılmıştır.

Hüsnuñ âyînesinde uş rûşen

Oldı sırr-ı *halaktühü bi-yedeyy*

(Ahmedî, G.670/6)

Beyitte; “*İşte güzelliğinin aynasında halaktühü bi-yedeyy sırrı aydınlandı.*” denilerek sevgilinin güzelliği övülmektedir. Ayrıca zikri geçen ayete de telmihte bulunulmuştur.

3.71. *harra râki’an ve enâb*

خَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ (38/24)

Aynı zamanda bir secde ayeti olup Hz. Davud’un secde ederek rabbine yönelmesini ifade etmekte olan ayet cüz’ü, “*Eğilerek secdeye kapandı ve Allah’a yöneldi*” anlamındadır. Ahmed-i Dâ’î ve Ahmedî’ye ait kasidelerde birer kez geçmekte olan ibare, her iki şair tarafından da teşbih, teşhis ve isti’are çerçevesinde kullanılmıştır. Burada da bir söz öbeği bir başka söz öbeği ile benzerlik ilişkisi oluşturduğundan her iki beyitte de temsilî teşbih vardır.

Kıyâm öninde turur serv öninde seccâde

Benefşe secde kılur *harra râki’an ve enâb*

(Ahmedî Dâi, K.1/9)

“*Servi, seccade önünde kıyam durur. Menekşe ise Allah’a yönelip eğilerek secde kılar.*”

Çemende celve iderken işidüben lâle

Cemâlûñ âyetini *harra râki’an ve enâb*

(Ahmedî, K.10/15)

“*Lale, çemende gezerken güzellik âyetini işitince Allah’a yönelip eğilerek secde kıldı.*”

3.72. *hattâ matla'il-fecr*

حَتَّىٰ مَطْلَعِ الْفَجْرِ (97/5)

Bin aydan daha hayırlı bir gece olarak vasfedilen Kadir gecesinin anlatıldığı Kadir sûresinin son ayeti olup “güneş doğana kadar” anlamındadır. *O gece melekler ve Cebrail yeryüzüne inerler. Sabah, tan yeri ağarıncaya kadar esenlik ve selamet vardır.*(97/ 4-5)

Ahmedî'nin bir beytinde geçen ifadede, sevgilinin kaşının mihrabı denilmek suretiyle teşbih-i belîğ yoluyla kaşlarının arası veya alnı, “*hattâ matla'il-fecr*” ayetindeki güneşin doğuşuna benzetilmiştir.

Yüzün nev-rûz u saçındur şeb-i **kadr**

Kaşun mihrâbı **hattâ matla'il-fecr**

(Ahmedî, G.251/2)

Şair, bu beyitte sevgilinin yüzünü nevrûza, saçını kadir gecesine, kaşının mihrabını da tan yerinin ağarmasına benzetmiştir.

Yine Ahmedî'nin bir beytinde ise “kadr ve tenzil-i kitab” ifadeleri birlikte kullanılarak tenasüp ilişkisiyle Kadir gecesine telmihte bulunulmuştur.

Kadr bu ayun içindedür ü **tenzîl-i kitâb**

Aña kim fazl-ıla oldı rûsüle cümle imâm

(Ahmedî, K.59/5)

3.73. *hel etâ*⁴¹

هَلْ أَتَى (76/1) Dehr sûresi olarak da bilinen İnsan sûresinin başında yer alan bu ifade, bu sûreyi ve sûrenin bazı ayetlerinin kendisi için indiği rivayet edilen Hz. Ali'yi hatırlatır. Zaten taradığımız divanlarda Karamanlı Nizâmî ve Şeyhî'nin birer beytinde geçen ifade, Hz. Ali ile birlikte anılmaktadır. Hz. Ali ve ehl-i beytinin cömertliği, fedakârlığı, yetime ve yoksula yedirmeleri gibi birçok ulvi ve benzersiz vasıflarının olduğunu dile getiren beyitlerde İnsan sûresine de telmih yoluyla gönderme yapılmıştır. Ayrıca Divan şairleri “hel etâ” lafzını genellikle “lâ fetâ”⁴² lafzıyla birlikte Hz. Ali'yi övmek amacıyla kullanmışlardır.

Kimdür ki vâsf-ı zâtuñı ‘add ide Haydaruñ

Hakkında *lâfetâ* ile geldi çün *hel etâ*

(K.1/ 52, Karamanlı Nizâmî)

‘Alîmenâkıbını ‘Alî'nüñ kim ide şerh

Hayy u ‘alîm didi çü vâsfında *hel etâ*

(Şeyhî, K.5/40)

⁴¹ Buradaki “Hel etâ” lafzı İnsan sûresinin ilk kelimelerinden iktibastır. 76. sûre-i celîlenin (Dehr, Hel etâ). “Adaklarını yerine getirirler onlar ve şerri her yanı saran, kaplayan günden korkarlar. Ve ona ihtiyaçları olduğu hâlde yiyecekleriyle yoksulu ve yetîmi ve tutsağı doyururlar. Sizi ancak Allah rızası için doyurmadayız; sizden ne bir karşılık istemedeyiz, ne bir şükür” mealindeki 7 -10. âyetleri ve 10. âyet-i kerîmeden 22. âyet-i kerîmeye dek devâmı, Emîr'ül-Mü'minîn, Fâtîma, Hasan ve Huseyn (a.s) ile Fıdda (r.a.) adlı câriyeleri hakkında nâzil olmuştur. Hasan ve Huseyn hastalanmışlar, Hz. Rasûl-i Ekrem'le sahabeden bazı kimseler, dolaşmaya gitmişler. Bu arada, Hz. Ali'ye, bir şey adasanız diyenler olmuş, Hz. Ali ile Fatîma, üç gün oruç tutmayı adanmışlar, Fıdda da onlara uymuştu; İmâm Hasan ve Huseyn de bu adağa iştirâk etmişlerdi İmâm Hasan ve Huseyn iyileşince hepsi, adaklarını yerine getirmeye niyetlenmişler. Ali, borç olarak bir miktar arpa almış, öğütmüş, cenâb-ı Fâtîma, üçte biriyle biraz yemek pişirmişti. Akşam, iftar vakti gelince Hz. Ali, namâzını kılmış, hep beraber sofraya oturmuşlardı. Tam iftar edecekleri sırada kapıya biri gelip “Ey Muhammed'in ehlibeyti, esenlik size; ben müslüman evlâdından bir yoksulum, beni doyurun da Allah da sizi cennet nimetleriyle doyursun” diye seslenmiş, hepsi de yemeklerini yoksula vermişler, suyla iftar etmişlerdi. İkinci günü, aynı zamanda kapıdan birisi, aynı tarzda, babası şehîd olmuş bir yetim seslenmiş, gene hepsi, yemeklerini ona sunmuşlardı. Üçüncü günü de bir esîr seslenmiş, hâsılı Ehlibeyt, üçüncü günü de suyla iftar etmişti. Rasûlullah ziyâretlerine gelince hâllerini görmüş, o anda da sûre-i celîlenin mezkûr âyetleri nâzil olmuştu (Üsd'ül-Gaabe; V,530). (Gölpınarlı, Abdalbaki; Mü'minlerin Emiri Hz. Ali, Der yayınları İstanbul 1990,s.322-23)

⁴² Resûl-i Ekrem'in zülfikarı Hz. Ali'ye ne zaman hediye ettiği kesin olarak bilinmemekte, genellikle Uhud Gazvesi'nde verdiği kabul edilmekte ve bu sırada, “Lâ fetâ illâ Ali, lâ seyfe illâ zülfikâr” (Ali'den başka yiğit, zülfikardan başka kılıç yoktur.”Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, II,263.) diye nidâ edildiği ileri sürülmektedir. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/zulfikar>)

3.74. *hayru'l-umûri evsatuhâ*⁴³

خير الأمور أوسطها

Taradığımız divan ve mesnevilerde Necâti Bey'in bir kasidesinde tespit ettiğimiz hadis metni, öğüt amacıyla kullanılmıştır.

Şehzâdelerde şânına ey gevher-i şerîf

Hayru'l-umûri evsatuhâ hod yeter nişân

(Necâtî Bey, K.23/34)

3.75. *hel min mezîd*

(50/30) يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتَ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ

Divan şairleri, “O gün Cehenneme, “Doldun mu?” deriz. O da, “daha var mı?” der.” mealindeki ayet-i kerimenin “daha var mı?” veya “daha yok mu?” anlamına gelen bölümünü şiiirlerinde iktibas yoluyla kullanmışlardır.

İçerüz sâkî elinden bade-i *hel min mezîd*

Bizi ser-hôşlukdan ağlar sanma biz ayıklarız

(Necâtî Bey, G. 216/5)

XV. yüzyıl şairi Necatî Bey'e ait olan yukarıdaki beyitte Farsça tamlama içinde iktibas edilen ayet cüz'ü, siyak-sibak ilişkisi çerçevesinde kullanılmış olup “*arttırılmış, peş peşe sunulan*” anlamlarına gelmektedir.

Yir bu yir ne bulsa ider nâ-bedîd

Dahı sözi işbu kim *hel min mezîd*

(İskendername, b.5911)

Ahmedî'ye ait olan yukarıdaki beyitte ise şair, “Bu yeryüzü, ne bulsa yer, yutar; ortadan kaldırır. Ve dahi sözü “daha yok mu?”dur.” diyerek toprağın ölüleri yutmaya doymadığını teşhis ve intak vasıtasıyla dile getirmektedir.

3.76. *hâşa li'llâh*

حَاشَ لِلّٰهِ (12/31, 12/51)

(12/51) قُلْنَ حَاشَ لِلّٰهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سَوَاءٍ

⁴³ Beyhaki'de geçen hadisi şerif zayıf olmakla birlikte manası sahihtir.

“Kadınlar, “*Hâşâ! Allah için, biz onun bir kötülüğünü bilmiyoruz*” dediler.” (DİM)

Gülşehrî'nin *Mantıku't-tayr* adlı mesnevisinde ve Necâtî Bey'in bir gazelinde geçen ifade, okuyucuya Yusuf sûresi 51. ayeti anırtmaktadır.

Hâşa li'llâh kim dahı Safvân büte

Dapa yâ büt hükmini hergiz duta

(Mantıku't-tayr, b.177)

Yâre neyler 'ârızında ***hâşa li'llâh*** dostum

Kendi kendinden Necâtî tâbın eyler imtihan

(Necâtî Bey, G.440/11)

3.77. *haysü asâb*

حَيْثُ أَصَابُ (38/36)

فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُخَاءً حَيْثُ أَصَابُ

Biz de rüzgârı onun buyruğuna verdik. Rüzgâr, onun emriyle dilediği yere hafif hafif eserd.

Hayvanların, cinlerin ve rüzgârın emrine verildiği Hz. Süleyman'dan bahseden ayet, taradığımız divan ve mesnevilerde Ahmed-i Dâ'î'nin bir kasidesinde geçmektedir. Beyitte Farsça tamlama içinde (zıkr-i haysu asâb) ve nâkıs iktibas olarak kullanılan Kur'ân lafzı, “*her yandan, dilediği yerden*” gibi anlamları ihtiva etmektedir. Ayrıca beytin birinci mısraında nâkıs iktibas olarak kullanılan “*keyfe yeşâ*” lafzıyla birlikte zikredilmiştir.

‘Ukûlî ‘acze bıraktı bu fikr-i ***keyfe yeşâ***’

Nüfûsı vecde getürdi bu zıkr-i ***haysü asâb***

(Ahmed-i Dâ'î, K.1/18)

3.78. *hâzihî bidâ'atunâ ruddet ileynâ*

هَذِهِ بَضَاعَتُنَا رُدَّتْ إِلَيْنَا (12/65)

Ayet, “İşte ödediğimiz bedeller de bize geri verilmiş” anlamında olup Yusuf'un kardeşlerinin Mısır'dan Kenan'a döndükten sonra babalarına söylediği sözleridir. Şeyyât Hamza'nın *Yusuf u Zeliha* mesnevisinde geçen ayet, tam iktibas olarak anlatımsal işleviyle ve telmih amacıyla kullanılmıştır.

Anı gördüler didiler Ya'kûba
Hâzihî ruddet ileynâ yâ baba⁴⁴

(Yûsuf u Zelihâ, b.1016)

3.79. *ileyhi me'âb*

إِلَيْهِ مَأْبِ (13/36)

قُلْ إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا أُشْرِكَ بِهِ إِلَيْهِ أَدْعُوا وَإِلَيْهِ مَأْبِ

“De ki: “Ben ancak Allah’a kulluk etmek ve ona ortak koşmamakla emrolundum. Ben yalnız ona çağırıyorum ve dönüşüm de yalnız onadır.” (DİM)

“Dönüş yalnız onadır” anlamına gelen “ileyhi me'âb” lafzı, taradığımız divan ve mesnevilerde sadece Ahmedî Divanı’nda bir beyitte tespit edilmiştir. Farsça tamlama içinde kullanılan isktibas, teşbih ilgisi kurmuştur. “Senliği terk et ki dönüşü yalnız kendisine olan ışıık, (senin de) gönlünü aydınlatsın.” denilerek “şu‘le-i ileyhi me'âb” ifadesiyle teşbih ve kinaye yoluyla Allah kastedilmiştir.

Senliği terk it ki rûşen ide

Gönlünü şu‘le-i **ileyhi me'âb**

(Ahmedî, K. 8/7)

Gülşehrî’nin *Mantıku’t-tayr* adlı mesnevisinde, kitabın bitiminde vezinsiz olarak ikinci mısra ‘ın tamamını kapsayacak şekilde tam iktibas olarak öğüt amacıyla kullanılmıştır.

Vallâhu a‘lem bi’s-savâb

Ve ileyhi yerci‘ü’l-me'âb

(Mantıku’t-tayr, b.4440)

3.80. *‘ilmün ledünn, min ledün*

وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا (18/65)

“Derken kullarımızdan bir kul buldular ki biz ona katımızdan bir rahmet vermiş, kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.” mealindeki ayette geçen ledün ilmi; Allah’ın

⁴⁴ Emin EMİNOĞLU; Destan-ı Yûsuf, Kültür Sanat yayınları İstanbul 2008’de ve İbrahim TAŞ, Yusuf u Zeliha Ankara 2017, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>’de eserin tıpkıbasımı dikkate alınarak “*Hâzâ bidâ‘atunâ ruddet ileynâ yâ baba*” şeklinde transkribe edilen mısra, vezne uymadığından kanaatimize göre “*Hâzihî ruddet ileynâ yâ baba*” şeklinde olmalıdır.

ihsan ettiği ilim, vehbî ilim anlamına gelmektedir. Hz. Musa ile Hızır aleyhisselamın birbirine arkadaşlık etmeleri münasebetiyle Hızır aleyhisselam hakkında kullanılmıştır. Divan şiirinde, bu hadiseyi ve ayeti hatırlatan “*ledün ilmi, ilm-i ledün, min ledün*” lafızları oldukça fazladır. Ancak iktibas olarak kullanımı nadirdir. Daha çok olaya ve ayete gönderme ve telmih amacıyla kullanılmıştır.

Âşık Paşa’ya ait aşağıdaki iki beyitte nâkıs iktibas olarak kullanılmıştır.

Söylemedin kamu söz ma’lûm aña

Min ledün budur ki didüm uş saña

(*Garîbnâme*, b.3247)

Min ledün oldur ki hükm ider Çalap

Kul içinde kalmadı ayruk taleb

(*Garîbnâme* b.3239)

Aşağıda Hz. Peygamber’i övmek için terennüm edilen beyitlerde, onun ledün ilminin süvârı, Sultânı ve kâşifi olduğu dile getirilmiştir.

İtdi aña çoh dürlü sırrı âşikâr

Kıldı anı ‘**ilm-i ledünnî**’de süvâr

(Ahmedî, Mevlid b.466)⁴⁵

Bu gelen ‘**ilm-i ledün**’ sultânıdır

Bu gelen tevhîd ü irfân kânıdır

(Vesiletü’n-Necat, Fasl-ı Veladet, b.22)

Es-selâm ey kâşif-i ‘**ilm-i ledün**

Es-selâm ey cümle bürhân es-selâm

(Necâtî Bey; 349/2)

Aşağıdaki beyitlerde ise öğüt ve hikmet amacıyla didaktik amaçlı kullanılmıştır.

Bu **ledün** pes Tañrılık ‘ilmi-durur

Şöyle kim her ne dilerse buyurur

(*Garîbnâme*, b.3248)

⁴⁵ Aynı beyit *Ahmet Paşa Divanı*’nda K.9/6’da da yer almaktadır.

Bilesin '*ilm-i ledünnî*'yi temâm
Kılasın bî-vâsıta fehm-i kelâm
(İskendernâme, b.7621)

Taradığımız divan ve mesnevilerde tespit ettiğimiz diğer beyitler:

İtdi aña çoh dürlü sırrı âşikâr
Kıldı anı '*ilm-i ledünnî*'de süvâr
(Ahmet Paşa, K.9/6)

Sa'd benem sa'îd benem Yûnus dahı benümledür
'*İlm-i ledün*dür üstâdum ol esrârı tuyan benem
(Yunus Emre, 187/13)

Ma'rifet hem ol hakikat neyimiş
Ol *ledün* '*ilmi*' dahı niçeyimiş
(Garîbnâme, b.3208)

Ol dahı bitdi bu kez '*ilm-i ledün*
Bir işid kim ne-y-imiş ol *min ledün*
(Garîbnâme, b.3238)

Virdi ol '*ilm-i ledünnî*' hak aña
Âyetinden ma'lûm ola ol saña
(Garipnâme, b.6069)

Eytdüm iy '*ilm-i ledün*' issi ulu
Bu gürûh uslu mıdur yohsa delü
(Garîbnâme, b.8824)

Kim ola her gayb orada âşikâr
Hem *ledünnî ilm* ide anda karâr
(İskendernâme, b.2525)

Hem dahı *ilm-i ledünnî* sendedür
Kim kamu gaybuñ kilidi andadur
(İskendernâme, 5803)

Tablo 16: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “ilmün ledün, min ledün” ün kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	(İskendernâme; b.2525, 5803, 7621, Mevlid b.466)	ÖĞÜT/ÖVGÜ	5
Ahmet Paşa	(K.9/6)	ÖVGÜ	1
Âşık Paşa	Garîbnâme; b.3208, 3238, 3239, 3247, 3248, 6069, 8824	ÖVGÜ/TELMİH	7
Yunus Emre	(Divan;187/13)	TELMİH	1
Necâtî Bey	(G.349 /2)	ÖVGÜ	1
Süleyman Çelebi	(Fasl-ı Veladet, b.22)	ÖVGÜ	1

3.81. innâ fetehnâ

إِنَّا فَتَحْنَا (48/1)

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا “Sana apaçık bir fetih ihsan ettik.”

Divan şairleri tarafından daha çok Hz. Peygamber’i övmek için iktibas edilen bu ayet “innâ fetehnâ, fethun karîb, feth-i karîb, ayet-i nusret” terkipleriyle şiirlerde yer almaktadır.

Taradığımız divan ve mesnevilerde övgü niyetiyle kullanılan âyet-i muktebes, “ayet-i innâ fetehnâ, innâ fetehnâ ayetin, feth-i mübîn” gibi ifadelerle dönemin şairleri tarafından kullanılmıştır.

Âyet-i *innâ fetehnâ* çün senün şânundadır

Feth ü nusret âyetidür râyetünde beyyinât

(Ahmed-i Dâ’î, K. 12/18)

Ol k’aña *innâ fetehnâ* oldu vahy

Hem aña buyrılmış-ıdı emr ü nehy

(Ahmedî, Mevlid/ b. 508)

Hak aña *innâ fetehnâ* âyetin

Viribidi virdi fethüñ gâyetin

(Garîbnâme, b.172)

Hak aña virmiş-ıdı *feth-i mübîn*

Anuñ elinde açıldı uşbu dîn

(Garîbnâme, b.8545)

3.82. *nasrun min'allâhi ve fethun karîb*⁴⁶

نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ (61/13)

Divan şairleri bu ayetle bağlantılı olarak benzer anlamlarda “*fethun karîb, nasrun min'allâh, âyet-i nusret*” gibi ibareleri de kullanarak Saf sûresi 13. ayete işaret etmişlerdir.

Virdi nusret birle feth Allah aña

Yazludur *nasrun min'allâh* görseñüz

(*Garîbnâme*, b.173)

Pâdişâhum kılıcuñla açılur iklîm-i hüsn

Ğamzeñüñ şânında münzel âyet-i *fethun karîb*

(Necatî Bey, G. 25/3)

Necatî Bey'e ait olan aşağıdaki beyitte ise her iki ayet cüz'ü bir arada iktibas edilmiştir.

Dilinden âyet-i *nasrun min'allâh* olmaz dūr

Hemîşe hemdem-i *fethun karîb* olan hançer

(Necatî Bey, K.9/9)

Yine Necatî Bey'e ait olan aşağıdaki beyitte ise Farsça terkip şeklinde kullanılmış olup övgü amacıyla kullanılmıştır.

Şükrü li'llâh dest-i üstâd-ı ezelle eylemiş

Kılıcında âyet-i *nasrun min'allâh* irtisam

(Necatî Bey, Musammatlar, Terkib-i Bend II)

Ahmedî'ye ait olan aşağıdaki beyitte ise yukarıda bahsi geçen iki ayete telmih yapıldığı gibi “*basâyir*” ifadesiyle En'am sûresi 104. ayete⁴⁷ de telmih yapılmıştır.

Toludur *nasruñ ayâtı basayir*

Nite kim *fethüñ* ahabârı mesâmi

(Ahmedî, K.46/34)

⁴⁶ İçerik ve kullanım amacı bakımından yukarıdaki ayetle bağlantılı olduğundan alfabetik sıra gözetilmedi.

⁴⁷ “Rabbinizden size gerçekleri gösteren deliller geldi. Artık kim gözünü açar hakkı idrak ederse kendi yararına, kim de (hakkın karşısında) körlük ederse kendi zararınadır. Ben başınızda bekçi değilim.” (DİM)

Tablo 17: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “*innâ fetehnâ, fethun karîb*” kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	46/34, Mevlid/ Münacaat b. 508	ÖVGÜ	2
Âşık Paşa	<i>Garîbnâme</i> , b.172, 173, 8545	ÖVGÜ	3
Ahmed-i Dâ’î	K.12/18, 18/10	ÖVGÜ	2
Necâtî Bey	G. 25/ 3, K.9/9, Terkib-i Bend II	ÖVGÜ	1

3.83. *innâ ileyhi râci’ûn*

إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ (2/156)

الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

“Onlar; başlarına bir musibet gelince, “Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah’a aidiz ve şüphesiz O’na döneceğiz” derler.” (DİM)

Taradığımız divan ve mesnevilerde Gülşehrî’nin *Mantıku’t-tayr* adlı eserinde ve Ahmedî’nin bir gazelinde tespit ettiğimiz ayet lafzı, siyak-sibak ilişkisi çerçevesinde öğüt amacıyla kullanılmış olup müstahsen ve tam iktibastır.

İlte bir bir halkı bî-seyr ü sükûn

Dünyadan *innâ ileyhi râci’ûn*

(*Mantıku’t-tayr*, b.4068)

Kan içüp cân almag-ısa kasdı hûnî gözünüñ

Yoluña biñ cân fidî *innâ ileyhi râci’ûn*

(Ahmedî, G.516/7)

3.84. *inne’d-dîne ‘inda’llâh*

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ (3/19)

“Allah katında din İslam’dır.” mealindeki ayet, Kuruluş Dönemi Divan şiirinde Gülşehrî’nin *Mantıku’t-tayr* adlı mesnevisinde iki beyitte tespit edilmiştir. Her iki beyitte de tam iktibas olarak kullanılan ifade, bir beyitte anlatımsal işleviyle Haricilerin Hz. Ali’nin halifeliği devrinde, sahte davalarına alet ettikleri Kur’ân ahkâmına telmihte bulunurken bir beyitte de İslam dinine övgü amacıyla kullanılmıştır.

Hâricîler ili dutmuş şâh kanı

Mülk-i ‘inne’-d-dîne ‘inda’llâh kanı

(Mantiku’t-tayr, b. 81)

Dükeli dînlere bî-şek şâh ola

Dîn kim inne’-d-dîne ‘indallah ola

(Mantiku’t-tayr, b.3995)

3.85. inne’l-insâne lefî husrin

(103/2) إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ

“İnsan gerçekten ziyandadır.” mealindeki ayet, Âşık Paşa’nın *Garîbnâme* adlı mesnevisinde bir beyitte tespit edilmiştir. Tam iktibas olarak kullanılan ayet, öğüt/hikmet niyetiyle kullanılmıştır.

İnne’l-insâne lefî husrin cevâb

‘Âm u hâs üzre olupdur bu hitâb

(*Garîbnâme*, 7863)

3.86. inne İbrâhîme evvâhün halîm/munîb

(9/114) إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ

(11/75) إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ

“Çünkü İbrahim çok içli ve Allah’a yönelen bir kimseydi.” (DİM)

وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ

“İbrahim’in, babası için af dilemesi, sadece ona verdiği bir söz yüzündendi. Onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, ondan uzaklaştı. Şüphesiz İbrahim, çok içli, yumuşak huylu bir kişiydi.” (DİM, 9/114)

Allah, bu ayetlerde ve başka birçok ayette Hz. İbrahim’i cesareti, zekâsı, yalvarışı, cömertliği, yumuşak huyluluğu ve ibadetiyle kendisine tam olarak yönelen bir kul olduğu için övmüştür. Ayet, incelediğimiz divan ve mesnevilerde üç yerde geçmekte olup belirtilen ayetleri ve dolayısıyla da ulu’l ‘azm peygamberlerden olan Hz. İbrahim’i anıştırmaktadır. Kullanılan beyitlerin tamamında tam iktibas olup telmih amacıyla kullanılmıştır.

Od bigi yanar iken Ahmedî'nün nâlesin
İşiden dir *inne İbrâhîme evvâhün münîb*
(Ahmedî, G.63/7)

Ahmedî'ye ait olan yukarıdaki beyit, Hud sûresi 75. ayeti okuyucuda çağrıştırmakta olup ateşe atılırken ve ateşler içindeyken bile Allah'a olan inancını yitirmeyen ve ona yönelen Hz. İbrahim'e telmih yapılmıştır.

Derdi vardı kim didi aña Kerîm
İnne İbrâhîme evvâhün halîm
(İskendername, b.18)

Ahmedîyi didi 'ışkuñda gören
İnne İbrâhîme evvâhün halîm
(Ahmedî, G. 449/7)

Tablo 18: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “*inne İbrâhîme evvâhün halîm*” kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	G.63/7, 449/7, İskendername; b.18	TELMİH	3

3.87. *innehû evvâb, ni'me'l-'abd*

إِنَّهُ أَوَّابٌ (38/44)

وَحُذِّ بِيدِكَ ضِعْفًا فَاضْرِبْ بِهِ وَلَا تَحْنُتْ إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ

“Şöyle dedik: “Eline bir demet sap al ve onunla vur, yeminini bozma.” Gerçekten biz Eyyûb'u sabreden bir kimse olarak bulduk. O ne güzel bir kuldu! O, Allah'a çok yönelen bir kimse idi.” (DİM)

İncelediğimiz metinlerde bir beyitte ise, vücuduna kurtlar düşmesine rağmen Allah'a yönelmekten geri durmayan Hz. Eyüp'e telmihte bulunulmakta olup “*innehû evvâb*” ifadesi kullanılmıştır. Ahmedî'ye ait olan bu beyit, okuyucunun dimağında Sad sûresi 44. ayeti çağrıştırmaktadır.

Ne inledi gül ü ne rengi döndi kirm düşüp
Tenine eyle ki Eyyûb *innehû evvâb*
(Ahmedî, K.10/11)

Ayrıca Ahmedî'nin *İskendernâme* adlı mesnevisinde ise aynı ayette geçen “*ni'me'l-'abd*” lafzı geçmekte olup yine telmih amaçlı olarak Hz.Eyüp'ü (a.s) hatırlatmaktadır. Bu beyitte ise Hz. Eyüp mazmunu vardır.

Derd-i Eyyûb olduğuyçün hem-nişîn
Adı *ni'me'l-'abd* oldu anuñ yakîn
(İskendername, b. 57)

3.88. *innehu hüve't-tevvâb*

إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ (2/37)

فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

“Derken, Âdem (vahy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb'ine yalvardı. O da) bunun üzerine tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır.” (DİM)

Ahmedî ve Şeyhî'ye ait olan aşağıdaki beyitlerde: “O, tövbeleri çok kabul edendir” mealindeki “*innehu hüve't-tevvâb*” ifadesi, öğüt-hikmet amaçlı kullanılmış olup tam iktibasa yer verilmiştir.

Ger dilerseñ ki ide günâhuñı mahv
Tevbe it *innehu hüve't-tevvâb*
(Ahmedî, K.8/10)

Revâ mı tevbe dem-i gülde mülden iy sâkî
*Fekultü tubtu ileyh*⁴⁸ *innehu hüve't-tevvâb*
(Şeyhî, K.13/24)

3.89. *inne fi zâlike le-âyâtin li-kavmin yu'minûn/ yesme'ûn*

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (30/21, 13/3, 27/86)

أَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا آلَئِيلَ لَيْسَ كُنُوهَا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

⁴⁸ (7/143) فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ

Ayılınca, “Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim” dedi. (DİM ayetine işaret edilmektedir.)

“Onlar görmüyorlar mı ki, biz geceyi içinde rahat etsinler diye, gündüzü de (her şeyi) gösterici (aydınlık) olarak yarattık. Şüphesiz bunda inanan bir toplum için elbette (Allah varlığını gösteren) deliller vardır.” (DİM,27/86)

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (30/21, 13/3)

“Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.” (DİM)

Kur’ân’da belirtilen yerlerde geçen ayet, Ahmedî’nin iki beytinde yer almaktadır. Ayet, her iki beyitte de ikinci mısraın tamamını “fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün” vezniyle kaplamakta olup, benzerlik ilişkisi içerisinde bir beyitte ayet aynen alınırken diğer beyitte ayetin aslında olan bir kelimenin farklı kullanımıyla iktibas edilmiştir.

Ahmedî vasfın lebûnüñ nâzûk ü şîrîn ider

*İnne fî zâlik le-âyâtin li-kavmin yesma‘ûn*⁴⁹

(Ahmedî, G.516/9)

Yüzünüñ nakşında yazmış nakş-ı bendi *kâf u nûn*

*İnne fî hâzâ le-âyâtin li-kavmin yu‘minûn*⁵⁰

(Ahmedî, G.516/1)

3.90. innâ le-nahnü’l-‘ âbidûn

إِنَّا لَنَحْنُ الْعَابِدُونَ (2/138)

صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ

“Biz, Allah’ın boyasıyla boyanmışızdır. Boyası Allah’ınkinden daha güzel olan kimdir? Biz ona ibadet edenleriz” (deyin). (2/138) (DİM)

Ahmedî’nin bir gazelinde karşılaştığımız lafız, Bakara sûresi 138. ayetteki “ve nahnu lehû ‘âbidûn” lafzının vezne uydurulmuş şeklidir. Beyitte âşıkların sevgilinin kaşının

⁴⁹ Yaşar Akdoğan, Ahmedî Divanı, Kültür Bakanlığı yayınları <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>’de “*İnne fî-zâlike’l-âyâtin li-kavmin yesma‘ûn*” şeklinde transkribe edilmiş olan ifadenin doğru şekli, hem ayetin aslı hem de vezin gereği “*İnne fî zâlik le-âyâtin li-kavmin yesma‘ûn*” olmalıdır.

⁵⁰ Yaşar Akdoğan, Ahmedî Divanı, Kültür Bakanlığı yayınları <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>’de “*İnne fî-hâzâ’l-âyâtin li-kavmin yu‘minûn*” şeklinde transkribe edilmiş olan ifadenin doğru şekli, hem ayetin aslı hem de vezin gereği “*İnne fî hâzâ le-âyâtin li-kavmin yu‘minûn*” olmalıdır.

mihrabına yönelmeleri, Müslümanların Kâbe'ye yönelip Allah'a secde kılmaları ile benzerlik ilişkisi çerçevesinde temsili teşbih olarak kullanılmıştır. Burada beyit, tasavvufî anlamda düşünülmeyişi takdirde müstehcen iktibas olur.

Yüz dutup cânlar kaşuñ mihrabına Ka‘be-sıfat
Secde kıldılar diyüp *innâ le-nahnü'l-‘ âbidûn*
(Ahmedî; G.516/2)

3.91. *innî lâ ühibbü'l-âfilîn*

لَا أُحِبُّ الْأَفِلِينَ (6/76)

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْأَفِلِينَ

“Üzerine gece karanlığı basınca, bir yıldız gördü. “İşte Rabbim!” dedi. Yıldız batınca da, “Ben öyle batanları sevmem” dedi.”(DİM)

En ‘am sûresinde yer alan ve “ben, batanları sevmem” anlamına gelen ayet cüz’ü, Hz. İbrahim’in henüz çocuk yaştayken gökyüzünü seyre dalıp söylediği sözlerdir. Ahmedî’nin bir beytinde tam iktibas şeklinde ve “Gözüm, yüzünü görelî güneşe ve aya “ben, batanları sevmem,” diyerek nazar etmez oldu.” şeklinde geçen ifade, telmih vasıtasıyla kullanılmıştır.

Yüzüñi görelî gözüm mihr-ile itmez nazar
Âfitâb u mâha *innî lâ ühibbü'l-âfilîn*
(Ahmedî, G.504/3)

3.92. *in yekâd*

وَأَنْ يَكَادُ (68/51)

وَأَنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ

Şüphesiz inkâr edenler zikr’i (Kur’ân’ı) duydukları zaman neredeyse seni gözleriyle devirecekler. (Senin için,) “Hiç şüphe yok o bir delidir” diyorlar. (DİM)

Kalem sûresinde geçen bu ayet, “nazar ayeti” olarak da bilinmektedir. Nitekim müşrikler Hz. Peygamber ile karşılaştıklarında içlerindeki kin, nefret, kıskançlık ve düşmanlıktan ötürü gözleriyle onu öldürecekmiş gibi bakarlardı.

Ahmedî’nin bir beytinde geçen ifade, bahsi geçen nazar ayetine göndermede bulunmakta olup “Yüzüñe yavuz göz irmesün diyü” ifadesi kullanılmak suretiyle kem göz ve nazar değmesinden bahsedildiği aşikârdır.

Yüzüne yavuz göz irmesün diyü

Cân u dil ihlâs-ıla ohır *in yekâd*

(Ahmedî, G.121/3)

3.93. innî âtîküm bi-sultânin mübîn

إِنِّي آتِيكُمْ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ (44/19)

وَأَنْ لَا تَعْلُوا عَلَى اللَّهِ إِنِّي آتِيكُمْ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ

“Allah’a karşı ululuk taslamayın. Çünkü ben size apaçık bir delil getiriyorum.”

Ahmedî’nin bir beytinde geçen ayet cüz’ü, teşbih vasıtasıyla tam iktibas olarak kullanılmıştır. “(Ey sevgili)!Allah’ın varlığına, veçhine delil isteyen o kimseye yüzünü gösterip de ki, ben size apaçık bir delil (mucize) getiriyorum.” denilmek suretiyle sevgilinin güzelliği mübalağalı bir şekilde temsili teşbih yoluyla dile getirilmiştir.

Aña ki hüccet diler didârına hakkun digil

Yüzün açup *innî âtîküm bi-sultânin mübîn*

(Ahmedî, G.504/5)

3.94. istakım hâzâ sırâtun müstakîm

هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ (3/51, 11/112, 36/61)

وَأَنْ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ “Bana kulluk edin. İşte bu dosdoğru yoldur.” (36/61) (DİM)

فَاسْتَقِمَّ كَمَا أَمَرْتُ “Emrolunduğun gibi dosdoğru ol” (11/112) (DİM)

Mantiku’t-tayr adlı mesnevide tespit ettiğimiz Kur’ân lafzı, birkaç ayeti birden anıştırmaktadır. Tam iktibas olarak ikinci mısraın tamamını “fâilâtün fâilâtün fâilün” vezniyle kaplayan ifade, iki cümle şeklinde olup “dosdoğru ol, işte bu dosdoğru yoldur” anlamındadır. İktibas edilen ayet, beyitte hikmet/öğüt niyetiyle kullanılmıştır.

Hikmet-ile söyle sözi iy hakîm

İstakım hâzâ sırâtun müstakîm

(Mantiku’t-tayr, b.4435)

3.95. *isteğfirû, kultu lek*

اسْتَغْفِرُوا (41/6, 71/10)

فَاسْتَغْفِرُوا إِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوا (41/6)

“Artık O’na yönelin ve O’ndan bağışlanma dileyin.” (DİM)

فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا (71/10)

“Dedim ki: ‘Rabbinizden bağışlama dileyin; çünkü O, çok bağışlayıcıdır.’” (DİM)

Ahmedî’nin bir kasidesinde tespit ettiğimiz lafz-ı iktibas, “bağışlama dileyin” anlamında olup nâkıs iktibas olarak anlatımsal işleviyle ve telmih amaçlı kullanılmıştır.

Sipîde-dem ki belürdi ufukda şu‘le-i nûr

Baňa ohıdılar *istağfirû* melâ’ik u hûr

(Ahmedî, K.24/1)

Gülşehrî de aynı ayete “*kultu lek*” lafzıyla telmihte bulunmuştur.

Bir yüce eyvân ki bu dokkuz felek

İşigidür kapusunuñ *kultu lek*

(Mantiku’t-tayr, b.4295)

3.96. *istevâ, kürsi*

اسْتَوَى (20/5, 41/11), كُرْسِيِّ (2/255)

الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى (20/5) “*Rahmân, Arş’a kurulmuştur.*” (DİM)

وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ (2/255)

“O’nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır.” (DİM)

Allah’ın arşa kurulduğunu, kürsisinin bütün gökleri ve yeri kapladığını ifade eden yukarıdaki ayetler de Divan şairleri tarafından iktibas edilmiştir. “İstevâ, ale’s-tevâ, ale’s-sevâ, arş’istevâ” gibi ifadeler Taha sûresi 5. ayeti anırtırken, “âyete’l-kürsî, kürsî” lafızları ise Bakara sûresi 255. ayete işaret etmektedir. Allah’ın azamatini, hükümlerinin yed-i kudretinde olduğunu ifade eden her iki ayete de incelediğimiz metinlerde dört beyitte telmihte bulunulmuştur.

Eger ben *âyetü'l-Kürsî* olursam

Ne mümkündür beni sen okuyasın

(Necatî Bey, G. 419/5)

Anuñ yüzi vü kaddi 'aksidür râst

Ki mâh-ı bed-rû hatt-ı *istevâdur*

(Ahmedî, K.34/37)

Gönlüme ki 'ışkun sanemâ *kürsî* kılupdur

İnanıamazam taht-ı süleymân niçe benzer

(Kadı Burhaneddin, G.639/2)

Çeşm-i çerâğ-ı cümle-i âfâkdur tenüñ

Her yañadan görünür anuñçün *ale's-sevâ*

(Karamanlı Nizâmî, K.1/28)

Tablo 19: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “*istevâ, kürsî*” lafzının kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	K.34/37	TEŞBİH-ÖVGÜ	1
Necatî Bey	G. 419/5	TEŞBİH-ÖVGÜ	1
Kadı Burhaneddin	G.639/2	TEŞBİH-ÖVGÜ	1
Karamanlı Nizâmî	K.1/28	TEŞBİH-ÖVGÜ	1

3.97. iz hüm 'aleyhâ ku'ûd

إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ (85/6)

Ayet, İslamiyetten önce inançlı insanları dinlerinden döndürmek için ateş dolu hendeklere atarak, onlara işkence eden ve Buruc sûresinde “ashâbu'l-uhdud” olarak nitelendirilen bir topluluktan bahsetmektedir. Bu zalimlerin hendeklerdeki ateşin etrafında oturup mü'minlere yaptıklarını tasvir eden bu ayet, “*hani o sırada ateşin başına oturmuşlardı*” anlamındadır. Ahmedî'nin bir kasidesinde tespit ettiğimiz ayet, tam iktibas olarak kullanılmıştır. İnsanı dehşete düşüren bu dramatik sahnenin bir eğlence meclisi olan şarap meclisi ile teşbih ilgisi çerçevesinde ele alınması makbul ve muteber olmayıp müstehcen iktibastır. Ayet, her ne kadar akıllara hemen zikri geçen hadiseyi getirse de beyitte teşbih amaçlı kullanılmıştır.

Ne revh u ne reyhândadur kıl nazar
Mey içenler *iz hum ‘aleyhâ ku‘ûd*
(Ahmedî, K.20/4)

3.98. kâbe kavseyni ev ednâ

قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ (53/9)

3.99. sümme denâ

ثُمَّ دَنَا (53/8)

3.100. sidreti’l-müntehâ

سِدْرَةِ الْمُنْتَهَىٰ (53/14)

3.101. mâzâga’l-basaru vemâ-tağâ⁵¹

مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ (53/17)

ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ

Sonra yaklaştıkça yaklaştı

فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ

Araları iki yay aralığı kadar veya daha da yakın oldu.

عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَىٰ

En sondaki sidre ağacının yanında.

مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ

Göz, ne kaydı ne de hedefinden şaştı.

Hız. Peygamber’in Mirâç hadisesi, Divan şairleri tarafından çokça zikredilmiştir. Öyle ki mi‘râcnâme (mi‘râciyye) adlı bir tür bile vardır bu şiir geleneğinde. Allah, Cebrail ve Hız. Peygamber arasındaki bu sır dolu hadise ve gece, Kur’ân’da İsra ve Necm sûrelerinde anlatılmaktadır. Mi‘râc hadisesi ile ilgili iktibas edilen yukarıdaki ayetlerin tamamı, Necm sûresinde olup Divan şairleri tarafından sıklıkla kullanılmışlardır.

⁵¹ Tamamı Necm sûresinde geçen ve Mirâç hadisesine telmihte bulunan bu ayetler birbiriyle bağlantılı olduğundan alfabetik sırayla değil de bir bütünlük içerisinde vermeyi uygun gördük.

Necm sûresi; garip, acayip, akılları dehşete düşüren, gönülleri hayrette bırakan sırlarla dolu bir gecenin betimlemesi ile başlar. O gece Hz. Peygamber, arş-ı alaya yakın bir nokta olan sidretü'l-müntehâda Cebrail'i gerçek suretinde görmüş ve bir yay kadar hatta daha da yakın olmuşlardır. Yüceler yücesi bir makam olan sidreyi âlemlerin rabbi olan Allah'ın nuru bürümüş ve peygamber edep ile gözünü sağa sola oynatmadan, hedefinden şaşmadan bu melekût ve hayretler âleminde cemalullaha dalıp gitmiştir. Mi'râc gecesi Hz. Peygamber'in Allah ile görüştüğü inancı bu ayetlerden dolayıdır.

Divan şairleri, Hz.Peygamber'in en büyük mucizelerinden biri olan bu hadiseyi şiirlerinde sıklıkla telmih ve iktibas yoluyla kullanmışlardır. İsra sûresinden “*sübhane'llezi esra*”; Necm sûresinden ise “*kâbe kavseyn, ev ednâ, sümme denâ, mâzâğa'l-basar, sidreti'l-müntehâ*” lafızlarını kullanarak Mi'râc hadisesine telmihte bulunmuş ve Hz. Peygamber'i övmüşlerdir.

Daha çok Hz. Peygamber'in ulvi ve erişilmez makamları elde ettiğini ifade etmek, onu övmek ve tasavvufta imkân âleminden sıyrılıp vücub âleminde her şeyin Hak olduğunu anlamak için kullanılan “*kâbe kavseyn*”, incelediğimiz metinlerde tasavvufî anlamda Allah'a yakınlığı, kurbiyeti simgeleyen“*sevgilinin kaşı, kaşı mihrabı*” gibi ifadelerle de teşbih unsuru olarak kullanılmıştır.

Çü buldu kabza-i kudrette ***kâbe kavseyni***

Murâdı tîrine etti inâyeti per ü bâl

(Necâtî Bey, K.1/17)

Kâbe kavseyn oldu menzilgâh aña

Gör ne devlet virdi ol Allah aña

(*Garîbnâme*, b.8312)

Sevdi anı döst idindi Pâdişâh

Kâbe kavseyn oldu aña tahtgâh

(*Garîbnâme*, b.10028)

Lebüñdür râst tefsîr-i ***kuli'r-rûh***

Kaşuñdur ***kâbe kavseyni ev ednâ***

(Ahmedî, G.10/4)

Andan ide gayb-ı gayba intikâl
K’ol-durur ol **kâbe kavseyne** misâl
(İskendername, b. 7492)

Kaşuñı sevdi gönül işbu **kâbe kavseyne**
Meger saçuñ ola irmege leyletû’l-Mi’râc
(Ahmedî, G.100/2)

Zülfeynüne tolaşıp mi’râc kıldı gönlüm
Çün kaşuna irişdi ne gördi **kâbe kavseyn**
(Kadı Burhaneddin, G.561/3)

Kaşı mihrâbında ‘âşık **kâbe kavseyne** irür
Vâ’izüñ dûn himmetin gör kim dahı minberdedür
(Şeyhî, G. 63/2)

Cümle peygâamberler oldı bir beden
Kâbe kavseyne irişdi Mekke’dan
(*Garîbnâme*, b.2556)

Kâbe kavseyn oldı menzilgâh aña
Âşinâ oldı der ü dergâh aña
(*Garîbnâme*, b. 5777)

Tarfetü’l-‘ayn içre çün tîz-i nazar
Kıldı bundan **kâbe kavseyne** güzer
(İskendername, b.248.)

“*Daha da yakın oldu*” anlamına gelen “*ev ednâ*” ifadesi de XIII-XV. yüzyıl Divan şairleri tarafından kullanılmıştır. Taradığımız divan ve mesnevilerde altı beyitte geçen ifade “*kâbe kavseyn*” ifadesinde olduğu gibi Hz. Peygamber’in Cebrail’e ve Allah’a olan yakınlığını ve kurbıyyeti ifade etmektedir.

Misâfir-i şeb-i esrâ mukim-i **ev ednâ**
Sana denildi sana merhaban te’âl te’âl
(Necâtî Bey, K.1/12)

Kurbetle eyle irdi **ev ednâ** makâmına
Ki oldı kamu melâ'ike hayrân Muhammed'e
(Ahmedî, K.3/11)

Gösterür ruha kurb-ı **ev ednâ**
Rehber-i **lâ ilâhe illa'llâh**
(Şeyhî, G. 1/9)

Ahmedî'ye ait olan aşağıdaki beyitte ise yine Mi'râc hadisesine telmihte bulunulan İsrâ sûresinin başında yer alan “**sübhâne'llezî esrâ**” lafzıyla tenasüp ilişkisi çerçevesinde ele alınmıştır.

Tutdı anda kurb-ı **ev ednâ**yı ol
Buldı **sübhâne'llezî esrâ**yı ol
(İskendername, b.249)

Necâtî Bey'e ait olan aşağıdaki beyitte ise ayetin “**esrâ bi 'abdihi leylen**” cüz'ü Farsça tamlama içerisinde iktibas edilmiştir.

Buldu Mecnûn saçında Leylâ'nın
Sırr-ı **esrâ bi'abdihi leyâ**
(Necâtî Bey, G.7/3)

Şeyhî'ye ait aşağıdaki beyitte ise, “âyet-i aksâ, 'ulüvv-i makâm, vüsûl-i kurb-ı **ev ednâ**, kemâl-i visâl” terkipleri arasında tenasüp ilişkisinin yanı sıra İsrâ ve Mirac hadisesine telmih de yapılmıştır. Ayrıca “**ev ednâ**” lafzının kullanımı ile nâkıs iktibasa da yer verilmiştir.

Merâm-ı âyet-i aksâ zihî 'ulüvv-i makâm
Vüsûl-i kurb-ı **ev ednâ** zihî kemâl-i visâl
(Şeyhî, K.3/49)

ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى “Sonra yaklaştıkça yaklaştı” anlamındaki Necm sûresinin 8. ayetinin “**sümme denâ**” kısmı da şairler tarafından iktibas edilmiştir. Yine Hz. Peygamber'e övgü ve hiçbir beşerin hatta meleğin ulaşamadığı en üst makama ulaştığı Mi'râc hadisesine telmihte bulunmak amacıyla kullanılmıştır.

Ne Mûsî isdeyüp buldı ne 'Îsî
Anuñ kurbını kim **sümme denâ**dur
(Ahmedî, K.34/35)

Yaygın kanaate göre Hz. Peygamber, Mi'rac gecesi Cebrâil ile sidretü'l-müntehâya kadar birlikte yolculuk etmiş bu noktadan sonra ise Cebrâil'in daha ileriye gitmesine izin verilmediği için kâbe kavseyne olan yolculuğuna refrefle tek başına devam etmiştir. Sidretü'l-müntehâda, Cebrail (a.s)'in Hz. Peygamber'e cevaben **لَوْ دَنَوْتُ أَنْمَلَةً لَأَحْتَرَقْتُ** “Buradan bir parmak daha ileri gidersem yanarım.” dediği bilinmektedir. Divan şairleri, Hz. Cebrail'in cevabındaki “*lev denevtü*” lafzını da beyitlerde çokça kullanmışlardır.

Buluban **sümme denâya** ol sebîl

Lev denevtü diyü kaldı Cebrâil

(İskendername, b.250)

Oradan bir yire iletirdi anı celîl

Lev denevtü didi kaldı Cebrâil

(Ahmedî, Mevlid)

Anda ki **lev denevtü** diyü kaldı Cebra'îl

Hakdan aña irişdi **tekaddem** diyü nidâ

(Ahmedî, K.5/54)

مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى “Göz, ne kaydı ne de hedefinden şaştı.” ayetine gelince bu ayetteki “*mâzâga'l-basar*” ile “*vemâ-tağâ*” lafızları da Divan şairleri tarafından sıklıkla kullanılan iktibaslar arasında sayılır.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye göre Resûl-i Ekrem, Hz. İbrâhim'in makamı olan yedinci semayı geçerek sidretü'l-müntehâya ulaşmış, sonra burasını da geçip kaderleri yazan kalemlerin çıkardığı sesleri işitecek bir noktaya yükselmiştir. İşte mahlûkât âleminin son noktası, beşeri bilginin son sınırı olan bu yerde Hz. Peygamber, büyük ve hayranlık uyandırıcı tecellilere mazhar olmuş ve hedefini şaşırmadan, aklını yitirmeden gördüğü olağanüstü ve hayret verici görüntü ve hadiselerin hak ve hakikat olduğunu yakîn bir iman ile keşfetmiş, gözünü sağa sola kaydırmadan edep ile seyretmiştir.⁵²

İtmedi Firdevs bâgına nazar

Lâ-büd oldu vasfı **mâ zâga'l-basar**

(İskendername, b.258)

⁵² <https://islamansiklopedisi.org.tr/sidretul-munteha>

Zâten ol Sultân-ı *mâ zâğa'l-basar*

Eylemişdi Hakk'a tahsis-i nazar

(Çarhname, Faslon fî Zuhûri Refref /b. 9)

Çün ol seferde maksada tîz eyledüñ nazar

Mâ zâğ oldu 'aynuñ u kalbüñ *vemâ-tağâ*

(Şeyhî, K.5/27)

İtse-y-idi cennet ü hûra nazar

Olmaya-y-dı adı *mâ zâğa'l-basar*

(Ahmedî, Mevlid)

عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى “inde sidreti'l-müntehâ” lafzı ise, iktibastan ziyade telmih olarak kullanılmıştır. “Tuba, nihâl, boy, kadd, serv-i revan, asuman, gök, Cebrail, tavus” gibi kelimelerle tenasüp ve teşbih ilişkisi kuran bu lafzın, Yunus Emre Divanı haricinde “sidre, müntehâ” şeklinde ayrıık geldiği tespit edilmiş olup ibareden hareketle Mi'raç hâdisesine ve ayete telmihte bulunulmuştur.

Zikri geçen ayet metni, XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde sadece nâkıs iktibas olarak kullanılmıştır.

Sidretü'l-müntehâ'dan andan içeri giden

Hiç nişân eydimedi menzil-i nûr içinde

(Yunus Emre, 305/6)

Ayrışma kadd-i yâr ile kendüñde tut elüñ

Ey serv şimdi *sidreden ol müntehâ* gibi

(Necâtî Bey, 602/5)

Oradan dahı gidip ol muktedâ

Sidre'ye irdi kim oldu *müntehâ*

(Ahmedî, Mevlid/b.482)

Gözüm görelî *sidre* kadüñ *müntehâsını*

Cân gülşeninde serv-i hırâmândan el yudum

(Mihri Hâtun, G.113/2)

Tûbaya meyl itmezin ben *sidre* hakkı dostum

Müntehâ kaddüñ gibi serv-i bülendüm var iken

(Mihri Hâtun, G.128/2)

Cânâ bu cânı **sidre** kadûñ **müntehasına**

Teslîm çokdan eylemişüz yüzi suyıla

(Mihri Hâtun, G.149/2)

Sidreyle boyuñ nisbetini sorana Cibrîl

Kaddûñ gibi dir toğrısı ‘âlî-neseb olmaz

(Adlî, G.33/5)

Sidreden ‘alâ hayâl itdi gözüm kaddûñi rast

Müntehâdur bu nazar vallahu a ‘lem bi’s-savâb

(Karamanlı Nizâmî, K.3/7)

Kâmetûñ **sidre** tapuñ hûr u tudağûñ **kevser**

Kûyuñuñ her tarafı cennet-i a ‘lâ mı degül

(Karamanlı Nizâmî, G.71/2)

Zülfüne müşk-i Hatâ demek hatâdur dostum

Sidreden kaddün nihâli **müntehâ**dur dostum

(Karamanlı Nizâmî, G.80/1)

Ayrıca benzer ifadeler, Ahmet Paşa Divanı’nda 13 beyitte, Şeyhî ve Necâtî Divanlarında ise 6’şar beyitte geçmektedir.

Mi ‘râc hadisesi ile ilgili son olarak, taradığımız divan ve mesnevilerde Mihri Hâtun’un bir beytinde “*leyletü’l-isrâ*”, Şeyhî Divanı’nda “*eyne enzilü, hâhünâ*” *İskendername*’de “*ebîtü inde rabbî*” lafızları geçmekte olup övgü ve telmih amaçlı kullanılmışlardır.

Çün kadem basduñ felek farkına ey mahbûb-ı hak

Leyletü’l-isrâda hak her hâcetûñ kıldı revâ

(Mihri Hâtun; Fî Na‘t-ı Resûlullâh sallallâhu ‘Aleyhi ve Sellem, b.108)

Seyrûñ nihâyetinde çü bulduñ dünüvv-i hâs

Sen didûñ **eyne enzilü** Hak didi **hâhünâ**

(Şeyhî, K. 5/29)

Dir **etânî** Cebraîl andan kelâm

Yir **ebîtü inde rabbî**den ta’âm

(İskendername, b.261)

Tablo 20: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “*kâbe kavseyn*” lafzının kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	G.10/4, 100/2, İskendernâme b. 248, 7492	TELMİH/ÖVGÜ	4
Âşık Paşa	<i>Garîbnâme</i> , b.2556, 5777, 8312,10028	TELMİH/ÖVGÜ	4
Şeyhî	G. 63/2	TELMİH/ÖVGÜ	1
Ahmet Fakih	Çarhname; Faslun fî Zuhûri Refref /b.9	TELMİH/ÖVGÜ	1
K.Burhaneddin	G.561/3	TELMİH/ÖVGÜ	1
Necâtî Bey	K.1/17	TELMİH/ÖVGÜ	1

Tablo 21: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “*ev ednâ*” lafzının kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	K.3/11, İskendernâme; b.249	TELMİH/ÖVGÜ	2
Şeyhî	K.1/9, 3/49	TELMİH/ÖVGÜ	2
Necâtî Bey	K.1/12	TELMİH/ÖVGÜ	1

Tablo 22: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “*mâ zâga’l-basar*” lafzının kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	Mevlid, İskendernâme b. 258	TELMİH/ÖVGÜ	2
Ahmet Fakih	Çarhnâme; Faslun fî Zuhûri Refref / 9	TELMİH/ÖVGÜ	1
Şeyhî	K.5/27	TELMİH/ÖVGÜ	1

Tablo 23: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “*lev denevtü*” lafzının kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	K.5/54, Mevlid b.489, İskendernâme b.250	TELMİH/ÖVGÜ	3

3.102. kâf hâ yâ ‘ayn sâd

كَهَيْتَصْ (19/1)

Hurûf-ı mukatta‘adan olan bu ayet, manasını sadece Allah’ın bildiği şifreli ve gizemli beş harften oluşmaktadır. Genellikle sûre başlarında yer alan bu harfler, Divan şairleri tarafından sevgilinin boyu, gözü, saç, kaş gibi güzelliklerini dile getirmek için teşbih vasıtası

olarak kullanılmışlardır. Ahmedî'nin bir gazelinde rastladığımız ayet, sevgilinin saç, gözü ve boyu ile ilişkili olarak geçmektedir.

Cîm-i zülfünle gözündür câna zâd

İy elif-kad *kâf hâ yâ 'ayn sâd*

(Ahmedî, G.121/1)

3.103. *kellimînî yâ Humeyrâ*

كَلِمِينِي يَا حَمِيرَاء ⁵³

“Ey Hümeyrâ! Benimle konuş.” anlamına gelen ifade, Hz. Peygamber’e isnad edilmektedir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, bazen ruhanî ve gayb âlemlerine dalıp gider, dünyayla bağlantısı kopardı. Böyle zamanlarda tekrar görünen beşerî hayata ve dünyaya dönmek için hanımı Hz. Aîşe’ye “Kellimînî ya Humeyrâ!” diye seslenirdi. Ahmedî'nin *İskendername*'sinde bir beyitte rastladığımız hadis lafzı, anlatımsal işleviyle ve hadisteki anlamına uygun olarak kullanılmıştır. Tam iktibas olan ibare, bahsi geçen hadiseye telmih amacıyla kullanılmıştır.

Ol ki gönli bu cihândan sîr-idi

Kellimînî yâ Humeyrâ dir-idi

(İskendername, 5472.)

3.104. *kel en‘âmi bel hümm adall*

كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ (7/179)

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَدَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ

“Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir.” (DİM)

A‘râf sûresi 179. ayette geçen ifade “hatta onlar (hayvanlardan) daha aşağıdırlar.” anlamında olup karşılaştırma ilgisi kurmaktadır. Klasik Türk şiirinde Ahmedî'nin

⁵³ Beyaz tenli olmasından dolayı Hz. Âişe’ye Hümeyrâ denildiği ve Hz. Peygamber’in kendisine bu şekilde hitap ettiği rivayet edilmişse de bu hadis-i şerife kaynaklarda rastlayamadık.

İskendernâmesinde bir yerde geçen ayet cüz'ü, tam iktibas olarak temsili teşbih şeklinde öğüt niyetiyle kullanılmıştır.

Kimde kim yoh bu sıfatlar fi'l-mesel

Râst *ke'l-en'âmdur bel hüm adall*

(İskendername, b. 3213)

3.105. *ke-nefsin vâhid*

كَنْفَسٍ وَاحِدَةٍ (31/28)

مَا خَلَقَكُمْ وَلَا بَعَثَكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ

“(Ey insanlar!) Sizin yaratılmanız ve öldükten sonra tekrar diriltilmeniz, ancak bir tek insanı yaratmak ve diriltmek gibidir. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”

“Bir tek nefsi (yaratmak) gibidir.” anlamındaki ibare, Âşık Paşa’nın *Garîbnâme* adlı mesnevisinde yedi ayrı beyitte tespit edilmiştir. Lokman sûresi 28. ayete telmih olarak kullanılan ifade, öğüt amacıyla nâkıs iktibas şeklinde kullanılmıştır.

Çün *ke-nefsin vâhid* oldu âdemî

İşid imdi eydeyüm ol Âdem’i

(*Garîbnâme*, b.2508)

Pes bilün ‘İsâ *ke-nefsin vâhidün*

Göksi-durur hîç gümânsuz işidün

(*Garîbnâme*, b.2532)

Ol *ke-nefsin vâhid* uş oldu ‘ayân

Cümle halk bir nefs-durur bellü beyân

(*Garîbnâme*, b.2561)

Ol Safiyyullah ki halk eydür dedem

Bu *ke-nefsin vâhide* oldu kadem

(*Garîbnâme*, b.2509)

Pes *ke-nefsin vâhidün* karnıdur ol

Kavminün hayvânlığı anın da bol

(*Garîbnâme*, b.2516)

Pes *ke-nefsin vâhide* ol baş-ıdı
‘Akl-ıla devlet anın yoldaş-ıdı
(*Garîbnâme*, b.2539)

Ol *ke-nefsin vâhid* uş oldı tamâm
Dörd kişi dörd menzili dutdı makâm
(*Garîbnâme*, b.2541)

Tablo 24: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “*ke-nefsin vâhid*” lafzının kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Âşık Paşa	<i>Garîbnâme</i> b. 2508, 2532, 2541, 2539, 2516, 2509, 2561	ÖĞÜT	7

3.106. *kenzün lâ yefnâ*

الْفَنَاءُ كَنْزٌ لَا يَفْنَى (Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II/120)

“Kanaat (iktisat), tükenmez hazinedir.” mealindeki hadis-i şerif, taradığımız metinlerde sadece Ahmedî’nin bir beytinde nâkıs iktibas olarak tespit edilmiş olup hikmet-öğüt amaçlı kullanılmıştır.

Çün kanâat kenz-i *lâ yefnâ* ola
Anuñ-ıla toymayan kiş’ac öle
(İskendername, b.3192)

3.107. *kevâ’ibe etrâb*

وَكَوَاعِبَ أَتْرَابًا (78/33)

Cennet vasıflarının anlatıldığı ayet, “Kendileriyle bir yaşta, göğüsleri çıkmış genç kızlar” anlamındadır. Ahmedî’nin bir kasidesinde tespit ettiğimiz ayet, anlamına uygun olarak bahar mevsiminin güzelliklerinin, bağ ve bahçelerin tasviri yapılırken teşbih vasıtası ile kullanılmıştır. Beyitte; “*şakâyık, hadâyık, cennât, şükûfe ve keva’ib-i etrâb*” kelimeleri arasında tenasüp ilişkisi de kuran şair, tam bir cennet manzarısı gözler önüne sermektedir.

Şakâyık ile müzeyyen hadâyık u cennat
Şükûfeden sebak iltür *kevâ’ibe etrâb*
(Ahmed-i Dâ’î, K.1/5)

3.108. *kevser*

كَوْثَر (108/1)

Sütten beyaz, baldan tatlı olduğu söylenen, bir kez içenin bir daha susamadığı cennetteki bir ırmağın adıdır. Hz. Peygamber'e sunulacak olan özel bir havuz olduğu da söylenen bu su ile ilgili Kur'ân'da hususi bir sûre yer almaktadır. “Bolluk, bitip tükenmez nimetler” olarak da tefsir edilen kelime, Divan şairleri tarafından teşbih unsuru olarak sevgilinin dudağını tavsif etmek için müşebbeh olarak kullanılmıştır. XIII- XV. yüzyıl Divan şiirinde, taradığımız divan ve mesnevilerde genellikle la'l ve dudak ile birlikte kullanılan kevser lafzı; “*âb-ı kevser, âb-ı kevser-i la'l, şarâb-ı kevser, sûre-i kevser, kevser-leb*” şeklinde kullanılmıştır. Tespit ettiğimiz beyitlerin çoğunda sevgilinin güzelliklerini anlatmak için “*ve'l-mürselât, ve'n-nâzi 'ât, sûre-i nûr, sûretü'l-kamer, ve'l-fecr, ve'n-necm, hadîd, tâhâ*” lafızları ile leff ü neşr oluşturarak güzel bir tenasüp sağladığı görülmektedir. Genellikle gazellerde teşbih unsuru olarak kullanılan ifade, hiçbir beyitte iktibas olarak kullanılmamıştır. Kevser sûresinin birinci ayeti olan **إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ**’i anıştırdığı için telmih sayılabilir.

Lebüñ *kevser*-durur *tâhâ* yañağün

Dişüñ *ve'n-necmi* alnuñ *sûre-i nûr*

(Ahmedî, G.168/3)

Kevser-durur dudaguñ *ve'n-necmi*dür dişün

Göñlüñ *hadîd*dür yañağün *sûretü'l-kamer*

(Ahmedî, 207/4)

Bu cân dudaguña *kevser* yüzüne dir *ve'l-fecr*

Gönül yanaguna *tâhâ* dir ü saña *yasîn*

(Ahmedî, G.509/6)

Kaşuñ *ve'n-nâzi'ât* alnuñ *tebârek*

Lebüñ *kevser* saçuñ *ve'l-mürselâtı*

(Ahmedî, G.647/5)

Kıyâmet kâmeti üzre şol âb-ı *Kevser*-i lâ'lin

Görüp cân buldı 'Avnî sanasen yevmü'l-hisâb olmış

(Avnî, G. 31/5)

Âşıka **kevser** gerekmez lâ‘l-i rûh-efzânı sun

Yâ habîbî **rahatî fî‘r-rah lâ fî‘s-selsebil**

(Ahmet Paşa, 184/6)

Himmetün **kevser**’dür ‘ayn-ı sehâ kim atanup

Oldı zulmetde nihân çeşme-i hayvân-ı kerem

(Cem Sultân, K. 7/16)

Dâiyâ şâh-ı cihânın meclisi cennetdür uş

Bâdesi **kevser** şarâbı sâkîsüdür **hûr-ı ‘în**

(Ahmed-i Dâ‘î, G. 47/7)

Kevser-lebün safâsına cânın nisâr idüp

Gamzeñ belâlarına heves **hûr-ı ‘ıyn** ider

(Ahmedî, G.229/5)

Lebüñe teşne yanan âb-ı **kevser**

Gözüñe fitne olan **hûr-ı ‘ıyndur**

(Ahmedî, G.269/2)

Letâfetde leb ü dendânuñ u alnuñ yüzüñ olmış

Biri **kevser** biri necm ü biri nûr u biri tâhâ

(Ahmedî, G.8/6)

Sûre-i kevser hatuñ ser-çeşme-i cândur lebün

Karañulukdur ötesi âb-ı hayvândur lebün

(Necâtî Bey, G.310/1)

Divan şiirinde “kevser” lafzı, bütün şairler tarafından çokça kullanılmıştır. İnceleme alanımıza giren XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde ise bu lafız, daha çok “*âb-ı kevser, çeşme-i kevser, kevser-leb, leb-i kevser, havz-ı kevser, mey-i kevser, kevser şarabı*” vb. şekilde kullanılmış olup teşbih ve telmih amaçlıdır. Taradığımız divan ve mesnevilerde “kevser” lafzının kullanımına bakıldığında sadece Ahmedî Divanı’nda 71, Ahmet Paşa Divanı’nda 20, Necâtî Bey ve Yunus Emre divanlarında 8’er kez kullanıldığı görülmektedir. Bu yüzden de bu lafzın geçtiği bütün beyitleri teze dâhil etmeye ve kullanım istatistiği tablosu oluşturmaya gerek duyulmadı.

3.109. *keyfe kâne ‘ikâb*

فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ (13/32)

“Benim cezalandırmam nasıl mı?” mealindeki ayet cüz’ü, Ahmedî ve Ahmed-i Dâ’î’nin birer kasidesinde geçmektedir. Tam iktibas olan ayet cüzleri, ayetteki anlamına uygun olarak öğüt amacıyla kullanılmıştır.

Dünyada tâc at it ki ‘ukbîde

Görmeyesin ki *keyfe kâne ‘ikâb*

(Ahmedî, K.8/13)

Şular ki fursatı fevt itdi anların hakına

Degül mi *sümme ahaztü fe-keyfe kâne ‘ikâb*

(Ahmed-i Dâ’î, K.1/17)

3.110. *kul huva’llâhu ehad Allâhu’s-samed*

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ (112 / 1, 2)

İhlas sûresi, İslâmın esasî olan tevhid (Allah’ın birliği) ilkesini özlü bir şekilde ifade etmektedir. Hz. Peygamber bu sûrenin önemi ve fazileti hakkında söyle buyurmuştur: “Varlığım elinde olan Allah’a yemin ederim ki bu sûre Kur’ân’ın üçte birine denktir” (Buhârî, Tevhîd,1). Yine Hz. Peygamber, sevdiği için bu sûreyi her namazda okuyan bir sahâbîye, “Onu sevmen seni cennete götürür” müjdesini vermiştir (Tirmizî, Fezâilü’l-Kur’ân, 11)⁵⁴

Divan şairleri tarafından sıkça kullanılan sûredeki “*ahad*” lafzı, Allah’ın bir ve tek olduğunu, eşsizliğini, kendisinden başka ilah olmadığını ifade eder. Yine şiirlerde çokça karşılaştığımız “*samed*” lafzı ise, varoluş bakımından kimseye muhtaç olmayan, kendisi dışındaki varlıkların tamamının varlıklarını, yaşamlarını kendisine borçlu oldukları vacibü’l-vücûd demektir.

İncelediğimiz metinlerde, Allah’ın varlığına ve birliğine şهادet ve ona övgü amaçlı iktibas edilen sûre, genellikle tam iktibas şeklinde kullanılmıştır. Ancak “*ahad, samed*” şeklinde terkipsiz nâkıs iktibas yapıldığı veya sûreyi telmih için kullanıldığı örnek beyitler de vardır.

⁵⁴ <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/sure/112-ihlas-suresi>

Birçok beyitte kelime-i tevhid gibi ağızdan hiç düşürülmeyen bir vird olarak geçmekte olan sûre, sevgilinin adını ve dudaklarını ihlas gibi ezberlemek şeklinde de ifade edilmiştir. Vezin gereği bazı beyitlerde “*kul hüve Allah*” şeklinde ﷲ lafzının vasl edilmeden yazıldığı da görülür.

Lebüñi ***kul huve’llâh*** bigi ez-ber

İderem dâyim ihlas-ıla terdîd

(Ahmedî, G.122/7)

Hem ezelsin hem ebedsin hem ***samed***

Ey sıfâtı ***kul huve’llâhu ehad***

(Mihri Hâtun; Tazarrunâme-i Mihr, b.8)

Sûret-i fâtîha-i hüsnine hırz olmağ için

Kul huve’llâhu ehad okuram ***Allâhu’s-samed***

(Karamanlı Nizâmî, K.8/5)

Oldur âhir oldur ebed hem dillerde ***küfven ehad***

Evliyâ geçdi dünyâdan bir sâ’at kime kalısar

(Yunus Emre, 63/5)

Fürkatüñüñ hurkatında giceler

Hırzdur cânuma ***Allâhu’s-samed***

(İskendername, b.1663)

Ol-durur ol ***kul huve’llâhu ehad***

Hem sıfat hem adı ***Allâhu’s-samed***

(*Garîbnâme*, 8016)

Senüñ aduñ-durur el hamdü lillah

Dilümde ***kul huve’llâh*** bigi ez-ber

(Ahmedî, G.141/6)

Sen ***ehad***sın bir dahi yokdur İlâh

Birlügüne cümle eşyâdur güvâh

(Mihri Hâtun, K. 2/ 6)

Nakş ider ihlâsuñı dilde Necâtî gûyîyâ
Kul huve'llâhu yazar bir dâne haşhâş üstine
(Necâtî Bey, G. 555/6)

Çün yazarlar iy Muhammed ümmeti
Kul huve'llâh'dan yokaru **tebbet**'i
(Mantiku't-tayr, b.1302)

Bir ahîya irmedük bu çavda cüst
Kim okıdı **kul huve'llâhı** dürüst
(Mantiku't-tayr, b.2712)

Kul huve'llâhu ehad hakkı vü **rahmânî'r-rahîm**
Kim kemâl-i kudretine yokdurur noksânlar
(Şeyhî, G. 76/6)

Bu cihâna gelmedin ma'sûkıla bir idüm
Kul huve'llâh sıfatlu bir bî-nişân nûr idüm
(Yunus Emre, 223/1)

Nebât eczâsını görüp dahı a'zâ-i hayvânî
İşit kim **ku lhuvellahu ehad** zikrin 'ayan söyler
(Ahmedî, K.35/27)

Cem Sultân'a ait olan aşağıdaki beyitte ise "sûre-i ihlâs" şeklinde kullanılmıştır.

Yolunda bilmeğe sıdkumu hüsni mushafına
Tefe'ül eyleyicek geldi **sûre-i ihlâs**
(Cem Sultân, G.151/3)

Tablo 25: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “*kul huvallâhu ehad*” sûresinin kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	K.35/27, G.122/7, 141/6, İskendername; b.1163	ÖVGÜ	4
Âşık Paşa	<i>Garîbnâme</i> ; b.8016	ÖVGÜ	1
Yunus Emre	G.63/5, 223/1	ÖVGÜ	2
Karamanlı Nizâmî	K.8/5	ÖVGÜ	1
Gülşehrî	Mantıku't-tayr; b.1302, 2712	ÖVGÜ	2
Necatî Bey	G. 555/6	ÖVGÜ	1
Mihrî Hâtun	K.2/6), Tazarrunâme-i Mihr, b.8	ÖVGÜ	2
Şeyhî	G.76/6	ÖVGÜ	1
Cem Sultân	G.151/3	ÖVGÜ	1

3.111. *kuli'l-hak*

قُلِ الْحَقُّ (18/29)

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ

“De ki: “*Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.*” (DİM)

Yunus Emre Divanı’nda tespit ettiğimiz bu ayet cüz’ü, Kehf sûresi 29. ayete işaret etmektedir. İktibas edilen cüz’, “De ki Hak...” anlamında olup her ne kadar bir cümle olsa da anlam ve mesaj ayetin iktibas edilmeyen kısmında saklı olduğu için nâkıs iktibas kabul edilmelidir. Öğüt ve hikmet amaçlı kullanılmıştır.

Sözi togrı diyene *kuli'l-hak* didi Çalap

Bunda yalan söyleyen yarın utanasıdur

(Yunus Emre, 29/3)

3.112. *kuli'r-rûh*

قُلِ الرُّوحُ (17/85)

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا

“Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: “*Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir.*” (DİM)

Ahmedî'nin iki beytinde tespit ettiğimiz “*kuli'r-rûh*”, “*de ki ruh*” anlamında olup nâkıs iktibas olarak kullanılmıştır. Her iki beyitte de tasavvufta “*ilahî sır, manevi feyz, kelimullah*” anlamına gelen dudak/leb ile birlikte geçmekte olup teşbih ve övgü ilgisiyle kullanılmıştır.

Lebünde gizlü esrâr-ı *kuli'r-rûh*

Yüzünde rûşen envar-ı tecella

(Ahmedî, K.72/16)

Lebündür râst tefsîr-i *kuli'r-rûh*

Kaşuñdur *kâbe kavseyni ev ednâ*

(Ahmedî, G.10/4)

3.113. *kumi'l-leyl*

فَمِ اللَّيْلِ (73/2)

نِصْفَهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلٌ فَمِ اللَّيْلِ إِلَّا قَلِيلًا

“Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi; yarısını ibadetle geçir. Yahut bundan biraz eksilt”

Hz. Peygamber’e teheccüd namazının emredildiği bu ayet, Kadı Burhaneddin Divanı’nda tespit edilmiştir. Şair, sevgilinin dudağından “*kumi'l-leyl*”i işteli omuzlarına dökülen saçları için gözüne uyku girmediğini ifade etmektedir. Beyitte ayrıca “*gîsû ile kumi'l-leyl*” kelimeleri arasında tenasüp ilişkisi de vardır.

Gözüm gice uyumaz gîsûn için

İşideli lebünden ki *kumi'l-leyl(e)*

(Kadı Burhaneddin, G.223/2)

3.114. *küllî şey'in hâlikün illâ vechehu*

كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ (28/88)

وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

“Sen Allah ile beraber başka bir ilâha ibadet etme. O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O’nun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O’nundur ve kesinlikle O’na döndürüleceksiniz. (DİM)

Garîbnâme’de iki beyitte, *Mantıku’t-tayr*’da bir beyitte tespit ettiğimiz ifade, Kasas sûresinde geçmekte olup “O’nun zatından başka her şey yok olacaktır.” anlamındadır. Benzer bir ifade Rahman sûresinde de geçmektedir: “Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır.

Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır.”(55/ 26, 27) Fakat Divan şairleri, bu sûreye “külli men aleyhâ fân” lafzını kullanmak sûretiyle iktibas yapmışlardır. Belirlediğimiz beyitlerde tam iktibas olarak ve ayetteki anlamına uygun bir şekilde hikmet-öğüt amaçlı kullanılmıştır.

Külli şey’in hâlikün’den sonra hem

Kala ***illâ vechehu*** bî-bîş ü kem

(*Garîbnâme*, b.4)

Külli şey’in hâlikün oldı fenâ

Kaldı ***illâ vechehu*** geldi senâ

(*Garîbnâme*, b.8019)

Anuñ-ıla bâki olğıl iy delü

Külli şey’in hâlik illâ vechehu

(*Mantıku’t-tayr*, b.793)

Tablo 26: “***Külli şey’in hâlikün illâ vechehu***” ayetinin kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Âşık Paşa	<i>Garîbnâme</i> , b.4, 8019.	ÖĞÜT	2
Gülşehrî	<i>Mantıku’t-tayr</i> , b.793	ÖĞÜT	1

3.115. küllü men ‘aleyhâ fân

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ (55/27)

“Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır.” mealindeki ayet yine hikmet-öğüt maksadıyla kullanılmıştır. İncelediğimiz Divan şiiri döneminde üç yerde rastladığımız ayet, tam iktibas olarak beyitlerin ikinci mısralarının sonunda yer almıştır.

Bekâ oldur cihânda bî-gümân

Hak buyurdu ***küllü men ‘aleyhâ fânı***

(Mihri Hâtun, Der-Tevhîd-i Bârî ‘Azze ve Cell/2)

Mihri Hâtun’a ait bu beyitte “*Hak buyurdu*” ifadesi kullanıldığı için zayıf iktibas sayılmaktadır.

Evveli hû âhiri hû yâ hû illâ hû olam

Evvel âhir ol kala vü *men aleyhâ fân* olam

(Yunus Emre, 201/45)

Sahın i dost ki aldamasun seni bu cihân

Gözüñi aç göresin *küllü men ‘aleyhâ fân*

(Ahmedî, K. 64/1)

Tablo 27: “*küllü men ‘aleyhâ fân*” ayetinin kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	K. 64/1	ÖĞÜT	1
Yunus Emre	201/45	ÖĞÜT	1
Mihrî Hâtun	Der-Tevhîd-i Bârî ‘Azze ve Cell/2	ÖĞÜT	1

3.116. *kün fe-yekûn*

كُنْ فَيَكُونُ (2/117, 3/147, 6/73, 19/35, 36/82,)

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (36/82)

“Bir şeyi dilediği zaman, O’nun emri o şeye ancak “Ol!” demektir. O da hemen oluverir.” mealindeki Yâsin sûresine ait olan bu ayet de, Divan şairleri tarafından çokça kullanılmıştır. “*Kün, kün fe kân, kâf u nûn, kün feyekûn*” gibi farklı imla ve kıraatlarla kullanılan ve ayete gönderme yapan bu iktibas, mecazî anlamda kullanılmış olup Allah’ın yaratırken hiçbir zorlama ve yorulma duymadığını, koca bir bahar mevsimini yaratmanın bir çiçeği yaratmak kadar ona kolay olduğunu ifade etmek içindir. Necatî Bey’e kadar taradığımız divan ve mesnevilerde yedi yerde tespit ettiğimiz âyet-i muktebes, daha çok Allah’ın “ol” emriyle âlemi ve âdemi yoktan var ettiğini ifade etmekte olup telmih ve övgü amacıyla kullanılmıştır.

Çü *kâ f u nûn* ile kevneyn nüshasın yazdı

Pes Âdemüñ elifin kıldı ‘ayn-ı ‘âleme dâl

(Şeyhî, K.3/17)

Kendüzine kendüsi nâz eyledi

Kâf u nûna urdı bir sâz eyledi

(*Garîbnâme*, b.8)

Yüzüññ nakşında yazmış nakş-ı bendi **kâf u nûn**

İnne fî hâzâ le-âyâtin li-kavmin yu'minûn

(Ahmedî, G.516/1)

Bah i'tibâr-ıla kim nakş-bend-i **kûn fe-yekûn**

Bu yaprag üzre nice yazdı nakş-ı gûn-â-gûn

(Ahmedî, K.65/1)

Senüñ her işde gören 'azmüñi ki hazmi ola

Bilür ki nice olur emri **kûn fe-kân** rûşen

(Ahmedî, K.67/32)

Bu sırrı 'arş-ıla kürsî işidene ider rûşen

Dahı **nûn ve'l-kalem** eydür ü anı **kûn fe-kân** söyler

(Ahmedî, K.35/9)

Kevn ü mekân itmedi-di râst **kûn fe-kân**

Kim 'ışkuñuñ odına bu göñlüm mekân-ıdı

(Ahmedî, G.631/6)

Tablo 28: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “**kûn fe-yekûn**” lafzının kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	K.35/9, 65/1, 67/32, G.516/1, 631/6	TELMİH/ÖVGÜ	5
Âşık Paşa	<i>Garîbnâme</i> , b.8	TELMİH/ÖVGÜ	1
Şeyhî	K.3/17	TELMİH/ÖVGÜ	1

3.117. **küntü kenzen mahfiyyen**

كنت كنزا مخفياً، فأردت أن أعرف، فخلقت الخلق فيه عرفوني (Keşfu'l-Hafa, Aclunî, II,155)

“Ben bir gizli hazine idim, tanınmak, bilinmek istedim, mahlûkâtı yarattım” mealinde olan ve mutassavvıflar tarafından çokça zikredilen bir kudsî hadistir. Her ne kadar İbn-i Teymiye zayıf hadis bile olmadığını ifade etmiş olsa da ünlü mutasavvıf İbnü'l-Arabî'ye göre senedi olmayan ancak keşfen hadis olduğundan şüphe duyulmayan bir sözdür.⁵⁵ Tasavvufta Allah, mutlak güzeldir ve evrende somutlaşan güzel ve güzellik ise mahlûkâttır. Bu güzelliği seyredip ondan ibret almak ve mutlak güzellik olan yaratıcıyı tanımak ve bilmek ise

⁵⁵Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kenz-i-mahfi>

Yenişehirli Avnî'nin “*Kendi hüsnün hûblar şeklinde peydâ eyledin/Çeşm-i âşıktan dönüp sonra temâşâ eyledin*” şeklinde ifade ettiği gibi eşref-i mahlûkât olan insanın vazifesidir.

Bahsi geçen hadis-i şerif, taradığımız divan ve mesnevilerde dört yerde tespit edilmiş olup övgü niteliğinde ve tasavvufi anlamıyla kullanılmıştır.

Gelsün beni ol öldüren külümi göge savuran
Ben **küntü kenzem mahfiyem** izhâr iden gelsün berü
(Yunus Emre, 287/7)

Ahmet Paşa'ya ait olan aşağıdaki beyitte ise Hz. Peygamber'i övmek maksadıyla Farsça ve Türkçe tamlama içerisinde yer alarak geçmektedir.

Rumûz-ı **küntü kenzin** râz-dârı
Emânet-dâr-ı genc-i Mustafâsın
(Ahmed Paşa, K. 9/3)

Cem Sultân'a ait aşağıdaki beyitte ise iktibas olarak yer almayıp “ tefsir-i şerh-i kenz” şeklinde Farsça tamlama içerisinde geçen lafız hadis-i şerifi çağırarak telmih olarak kullanılmıştır.

Tenkîh-i dîn masadır-ı telvîhine kelâm
Tefsir-i şerh-i **kenze** makâlî Muhammed'ün
(Cem Sultân, (K.4/27)

Ey nidây-ı **küntü kenzen** eylediğince ulûm
Tapuna oldu işâret hazret-i haktan hitâb
(Necâti Bey, 6/8)

Tablo 29: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “**küntü kenzen**” lafzının kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Yunus Emre	287/7	ÖVGÜ	1
Ahmet Paşa	K.9/3	ÖVGÜ	1
Necâti Bey	K. 6/8	ÖVGÜ	1
Cem Sultân	K.4/27	ÖVGÜ	1

3.118. *küntü sem'an*

كنت سمعه (Buhârî, Rikâk, 38)

قال الله تعالى " من عادى لي ولياً فقد آذنته بحرب مني، وما تقرب لي عبدي بشيء أحب إلي مما افترضته عليه، وما زال عبدي يتقرب إلي بالنوافل حتى أحبه فإذا أحببته كنت سمعه الذي يسمع به وبصره الذي يبصر به ويده التي يبطش بها وقدمه التي يمشي بها وإذا سألني لأعطينه وإذا استغفرني لأغفرن له وإذا استعاذني أعذته

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Allah şöyle buyurdu: "Kim benim bir velî kuluma (dostuma) düşmanlık ederse, ben de ona harp ilân ederim. Kulum, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşamaz. Kulum nafile ibadetlerle de bana yaklaştırmaya devam eder, ta ki ben onu severim. (Sevince de) artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden isterse muhakkak ona (istediğini) veririm. Bana sığınırrsa muhakkak onu korur ve kollarım..."⁵⁶

Kudsi hadiste geçen ve "onun işiten kulağı olurum" anlamındaki "*küntü sem'an*" lafzı, taradığımız divan ve mesnevilerde Ahmedî'nin bir kasidesinde ve zeyl bölümünde tespit edilmiş olup hadis-i kudsi'deki anlamına uygun şekilde kullanılmıştır. Tasavvuftaki vahdet-i vücud anlayışına uygun olarak şair; "*Yeryüzünde başka bir varlık mevcut olsaydı (Allah'tan) 'küntü sem'an' haberi gelmezdi.*" der. İktibas edilen lafız, hadise telmih ve hikmet amacıyla kullanılmıştır.

Dahı yirde ger ola-y-ıdı vücûd

Küntü sem'an olmaya-y-ıdı haber

(Ahmedî, K.42/4)

Dahı yirde ger olay-ıdı vücûd

Küntü ve sem'an olay-ıdı haber

(Ahmedî, Z.1/4)

3.119. *lâkinnehüm lâ ya'lemûn*

لكنهم ولا يعلمون (2/13, 6/37, 7/131, 187, 8/34, 10/55, 12/21, 40, 68, 16/38, 28/13, 57,

30/6, 30, 39/49, 40/57, 44/39, 52/47)

⁵⁶ <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr>

Kur’ân-ı Kerim’de birçok ayet sonları **وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ**, **أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السَّافِهَاءُ وَلَكِنَّ لَا يَعْلَمُونَ** şeklinde. “*Fakat insanların/onların çoğu bilmezler*” anlamına gelen ayet cüz’ü, Ahmedî’nin bir beytinde geçmektedir. Tam iktibas olarak kullanılan lafz-ı Kur’ân, “*Herkes, ay ve güneş gibi olan sevgilinin yüzünden nurunu alır ancak bilmezler.*” denilerek ayetteki anlamına uygun şekilde öğüt/hikmet amaçlı kullanılmıştır.

Yüzüne kim ay u kim güneş didi rûşen bu kim

Kamu andan nûr alur ***lâkinnehüm lâ ya‘lemûn***

(Ahmedî, G.516/3)

3.120. ***lâ taknetû mi‘r-rahmeti’llâh***

(39/53) ***لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ***

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعاً إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

De ki: “Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”(DİM)

Divan şairleri tarafından iktibas edilen bir başka ayet de “Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin” anlamındaki ayettir. Taradığımız divan ve mesnevilerde dört beyitte tespit ettiğimiz ayet, iki yerde “***lâ taknatû***” şeklinde, iki yerde ise “***lâ taknatû min rahmete***” şeklinde kullanılmış olup tam iktibas yapılmıştır. Ayrıca iktibasların tamamı öğüt-hikmet içeriklidir.

Çün sen kemâl-i lutf ile ***lâ taknetû*** didüñ

Cürmüm ne deñlü çoğ ise kat‘ itmezem recâ

(Karamanlı Nizâmî, K.1/64)

Rahîm durur senün adun Rahîm’lîgun bize didün

Mürşidlerün muştıladı ***lâ taknetû*** hitâb nedür

(Yunus Emre, 89/4)

Hîç dest-âvîzümüz yok halvete⁵⁷

Yok be-cüz ***lâ taknetû mi‘r-rahmete***

(Mantıku’t-tayr, b.3104)

⁵⁷ Kemal YAVUZ; Gülşehri, Mantıku’t-tayr, www.kültürturizm.gov.tr’de “*Hîç dest-âvîzümüz halvetine*” olarak geçen mısraın vezin, kafiyeleşme ve anlam dikkate alındığında “*Hîç dest-âvîzümüz yok halvete*” şeklinde olması gerekir.

Sen eydürsin yâ mel'ûn yana katı
Ben direm *lâ taknetû min rahmeti*
(Yûsuf u Zelihâ, b.516)

Tablo 30: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “*lâ taknetû*”nun kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Karamanlı Nizâmî	K.1/64	ÖĞÜT	1
Yunus Emre	89/4	ÖĞÜT	1
Gülşehrî	Mantuku't-tayr, b.3104	ÖĞÜT	1
Şeyyât Hamza	Yûsuf u Zelihâ, b.516	ÖĞÜT	1

3.121. *Lâte hîne menâs*

لَاتَ حِينَ مَنَاصٍ

(38/3) كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنَادَوا وَلَاتَ حِينَ مَنَاصٍ

“Biz onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. Onlar da feryat ettiler, ama artık kurtuluş zamanı değildi.” (DİM)

Ayette, zalim ve inkârcı nesillerin feryat etseler de kurtuluş imkânlarının olmayacağı dile getirilmiştir. Sevgilinin, aşığı gözleri ve saçlarıyla esir aldığını ve bundan kurtulmanın mümkün olmadığını anlatan aşağıdaki beyitte ise, aşığın sevgilinin tutsağı olduğu, feryattan ve helaktan kurtulamayacağı dile getirilmiştir. Ahmedî'ye ait beyitte ayrıca saç kemendi kişileştirilerek teşhis ve intak sanatı ile birlikte iktibas sanatına yer verilmiştir.

Göñül halâs bula mı gözün belâsından
Saçun kemendi dir iken *lâte hîne menâs*
(Ahmedî, G.311/6)

3.122. *lâ takrebâ*

لَا تَقْرَبَا (7/19, 2/35)

(7/19) وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ

“Fakat şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz.” (DİM)

“İkiniz de yaklaşmayın” şeklinde çevirebileceğimiz ayet cüz'ü, ilk insan Hz. Âdem ve zevcesi Hz. Havva'dan bahsetmektedir. Yaratılıp cennete yerleştirilen Âdem ve Havva'ya

Allah: “Cennette dilediğiniz yerden ve meyvelerden yiyin. Şu ağaca yaklaşmayın.” diye emretmiştir. Ancak, şeytan ayaklarını kaydırması ve yasak meyveden yiyerek pişman olmuşlardır. Divan şairleri, bu ayet cüz’ünü zikri geçen hadiseye telmih amacıyla iktibas etmişlerdir. Taradığımız divan ve mesnevilerde Gülşehrî’nin Felekname adlı mesnevisinde bir beyitte tespit ettiğimiz ayet cüz’ü, Allah’ın emrine karşı gelmek anlamında telmih amaçlı kullanılmıştır.

Sen dahı *lâ takrebâ*yı dutmaduñ

Tañrınıñ emrine i‘zâz itmedüñ

(Mantıku’t-tayr, b.3362)

3.123. *lâ takrabû’z-zinâ*

وَلَا تَقْرَبُوا الزَّيْنَىٰ (17/32)

وَلَا تَقْرَبُوا الزَّيْنَىٰ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا

“Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur.”

Zinanın yasaklandığı bu ayet, Hz. Yusuf ile Züleyha kıssasının anlatıldığı Şeyyât Hamza’ya ait olan *Yusuf u Zeliha* mesnevisinde geçmektedir. Züleyha, Hz. Yusuf’tan murat almak ister. Ancak Hz. Yusuf (a.s) sabreyler. Bir ara Yusuf da meyleder ancak karşısında bir el ve o elde “*velâ-takrabû’z-zinâ*” ayetini görür ve geri durur. (*Yusuf u Zeliha*) Tam iktibas olan ayet, anlatımsal işlevde ve Hz. Yusuf kıssasına telmih maksadıyla kullanılmıştır.

Yazlu anda *fe-lâ-takrabû’z-zinâ*⁵⁸

Gördi yığlındı anı Yûsuf yana

(*Yusuf u Zeliha*, b.534)

3.124. *lâ tey‘esû min ravhi’llâh*

لَا تَيْئِسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ (12/ 87)

“Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin”. (DİM)

112. maddede geçen Zümer sûresi 53. ayet ile aynı mana ve mesajı içeren bu ayet, taradığımız metinlerde XV. yüzyıl şairi Necâtî Bey’in bir beytinde nâkıs iktibas olarak, Şeyyât Hamza’nın *Yusuf u Zeliha* adlı mesnevisinde ise tam iktibas olarak kullanılmıştır. Ayet-i muktebes, Yusuf sûresi 87. ayeti ve dolayısıyla oğlu kuyuya atılan ve yıllarca Allah’tan

⁵⁸ Yusuf u Zeliha mesnevisinde “felâ” yazılı; ancak metnin aslı “velâ”dır.

ümidini kesmeyen gözü yaşlı ve hüzünlü Yakup aleyhisselamı hatırlatmakla birlikte öğüt niyetli olup hikmet içermektedir.

Korkuyu koy Necâtî recâ ile buldılar

Lâ tey'esû makâmını ashâb-ı **lâ tahaf**⁵⁹

(Necâtî Bey, G. 271/6)

Lâ tey'esû min ravhi'llâh demiş

Bu söze inanmayan kâfir imiş

(Yusuf u Zeliha, b.1211)

3.125. **lâ ilâhe illa'llâh**

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ (47/19)

“Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur.”

Kelime-i tevhid olarak da bilinen bu kelam, bir müslümanın ağzından çıkabilecek en hayırlı zikirdir. Hz. Peygamber’in ifadesiyle cennetin anahtarıdır. En büyük zikir⁶⁰ olan bu kelimeye mutasavvıflar ilahi, hikmet ve nefeslerinde oldukça fazla yer vermişlerdir.

İslamiyetin ve tasavvufun te’sirinin belirgin olduğu Divan şiirinde de özellikle kasidelerin başında, matla‘ beyitlerde hatta kasidenin redifî olarak kasidenin bütününde kullanıldığı görülmektedir. Bu tür kullanımlarda, tasavvuf şiirlerindeki coşkulu, ezgili zikir terennümü görüntüsü oluşmakta olup Allah’ı tesbih, zikir ve övgü amaçlanmaktadır.

Diye-durur dil ü cân **lâ ilâhe illa'llâh**

Toludur iki cihân **lâ ilâhe illa'llâh**

(Ahmedî, K.1/1)

Bazen kaside veya gazellere başlarken “bi’smi’llâh” lafzı ile beraber iktibas edilir.

⁵⁹ 20/68, 29/33

⁶⁰ أَتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ

(Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah’ı anmak elbette en büyük ibadettir. Allah, yaptıklarınızı biliyor. (29/45). (DİM)

Mutasavvıflara göre burada Allah’ı anmaktan kasıt, “la ilahe illallah” kelime-i tevhidini zikretmektir.

Yazdı cân levhasında **bi'sm 'illâh**

Kudret-i **lâ ilâhe illa'llâh**

(Mihrî Hâtun, K.1/1)

Şehâdetüñi cinân-ıla râst it ki oldı

Kilîd-i bâb-ı cinân lâ ilâhe illa'llâh

(Ahmedî, K.I/20)

“Şehadetini cennetlerin kapısının anahtarı olan la ilahe illallah ile doğrula.” anlamına gelen bu beyitte ise **مِفْتَاحُ الْجَنَّةِ شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ** “cennetin anahtarı la ilahe illallahtır.” hadis-i şerifine telmihte bulunulmuştur.

Limen'il-mülk hutbesine uralar

Minber-i **lâ ilâhe illa'llâh**

(Şeyhî, K. 1/8)

“Mülkün sahibi kimdir hutbesine lâ -ilâhe illa'llâh minberini vuralar.” anlamındaki bu beyitte ise, birinci mısradaki **لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ** (40/16) “Bugün mülk (hükümlerlik) kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hâkimiyeti altında tutan Allah'ındır.” ayeti iktibas yoluyla geçerken ikinci mısradaki kelime-i tevhid cevap niteliğinde gelmiştir.

Cem Sultân Divanı'nın ikinci kasidesinde kaside boyunca tekrarlanan zikrullah ifadesi Allah'ı övmek ve onun yüceliğini dile getirmek için kullanılmıştır.

Ne durur Hakk'a doğru varmağa râh

Himem-i **lâ ilâhe illa'llâh**

Zahm-ı küfre odur şifa-yı ebed

Merhem-i **lâ ilâhe illa'llâh**

Dil ü cân bâğını kılur tâze

Şeb-nem-i **lâ ilâhe illa'llâh**

(Cem Sultân K.2/1-2-3)

Dönemin şairleri tarafından bazı kullanımları ise şunlardır:

Nedür iki cihanda 'izzet ü câh

Eser-i **lâ ilâhe illa'llâh**

(Şeyhî,1/1)

Ne hüsni var yüzünün ***lâ ilâhe illa'llâh***
Ki rengi andan ider lâle-zâr şeyin lillah
(Ahmedî, G.582/2)

Cemâlün âyetini ***lâ ilâhe illa'llâh***
Yazalı kudret eli okuyan muvahhiddür
(Şeyhî, G.50/5)

Lâ ilâhe yokdur ***illallâh*** bes
Kul sultân cümle ol Allâh bes
(*Garîbnâme*, b. 8015)

Taradığımız divan ve mesnevilerde Yunus Emre Divanı'nda 32, Ahmedî Divanı'nda 29, Mihrî Hâtun Divanı'nda 20, Cem Sultân Divanı'nda 18 yerde tespit edilen zikrullah ayetinin bütün kullanımlarının teze alınmasına gerek duyulmadı.

3.126. ***lâ reyb***

لَا رَيْبَ (2/2)

2/2 ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ

“Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir.” (DİM)

“Şüphe yoktur” anlamındaki “*lâreyb*” ifadesi taradığımız divan ve mesnevilerde üç yerde geçmektedir. Ahmet Paşa’ya ait olan aşağıdaki iki beyitte Allah’a övgü maksadıyla kullanılmıştır.

Rakam-sâz-ı mecmû’a-i gaybsın
Mühür-dâr-ı tevki-***i lâ reybsin***
(Ahmet Paşa, K.2/33)

Nâme-i ***lâ reybe*** çü tigrâ budur
Zann ederim k’a’zam-ı esmâ budur
(Ahmet Paşa, K.1/3)

Kaşuñun mihrâbına cân kıbledir ***lâ reybe fih***
Sûretünün sûresidurur ***hüden li'l-müttakîn***
(Ahmedî, G.504/2)

Ahmedî'ye ait olan yukarıdaki beyitte “*hüden li'l-müttakîn*” ile birlikte tenasüp ilişkisi de kurmuş olan ifade: “*Şüphesiz can, kaşının mihrabına kıbledir, görünüşünün sûresi ise sakınanlar için hidayet kaynağıdır.*”denilerek benzerlik ilişkisi çerçevesinde yine övgü amacıyla kullanılmıştır.

Tablo 31: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “*lâ reyb*” lafzının kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmet Paşa	K.1/3, 2/33	ÖVGÜ	2
Ahmedî	G.504/2	ÖVGÜ	1

3.127. *lâ uhsî senâ*

لا أُحْصِي ثَنَاءً (Müslim; Sahih)

لا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ

Ben seni lâyük olduğun şekilde medh-ü senâ edemem. Sen kendini nasıl medh ü senâ etmişsen öylesin”(DİM).

Hız. Aişe, bir gece Hız. Peygamber’in bu duayı okuduğunu işittiğini rivayet etmektedir. Allah’ın bütün eksikliklerden tenzih edildiği ve kulun acizliğini ortaya koyan bu hadis-i şerif, taradığımız divan ve mesnevilerde Ahmedî Divanı’nın sonundaki Mevlid’te tespit edilmiş olup tam iktibas olarak Hız. Peygamber’i övmek amacıyla kullanılmıştır.

Lâ-cirem kim didi *lâ uhsî senâ*

Çün hitâb oldu aña itmek senâ

(Ahmedî; Mevlid, b. 498)

3.128. *lâ yemes*

لا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ (56/79)

“Ancak ona temiz olanlar dokunur.” anlamındaki bu ayet, Kur’ân ile ilgilidir. Yani Kur’ân’a ancak abdestli ve temiz olanlar dokunabilir, okuyabilir. Ahmedî’ye ait bir gazelin mahlas beytinde geçen ayet, vezin ve anlam gereği emr-i muhatab sığısıyla kullanılmıştır.

Derdünde Ahmedî lebûni idicek sıfat

Ol gûherî aňlamayana digil ki *lâ yemes*

(Ahmedî, G.288/7)

Beyitte “*Ahmedî, senin aşkınla o dudağını vasfettiğinde o cevheri anlamayana de ki: Dokunma!*” denilerek tasavvufî anlamda dudak kelamullahı yani Kur’ân’ı çağrıştırmakta olup beyitte geçen ve Vakıa sûresi 79. ayeti anıştıran “*lâ-yemes*” ifadesiyle de anlam örgüsü tamamlanmaktadır.

3.129. *le‘all’allâhe yuhdis ba‘de zâlik*

(65/1) لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا

“Bilemezsin, olur ki Allah, sonra yeni bir durum ortaya çıkarır.” anlamındaki ayet, Ahmedî tarafından tam iktibas olarak ikinci mısraın tamamını “*mefâîlün mefâîlün feûlün*” vezniyle kaplayacak şekilde geçmektedir.

İder sabr Ahmedî hicrûñ odına

Le‘alle‘llâhe yuhdis ba‘de zâlik

(Ahmedî, G.364/7)

Ahmedî, ayrılık ateşine sabreder. Umulur ki Allah yeni bir durum ortaya çıkarır, yeni bir kapı açar.” denilmek sûretiyle siyak-sibak ilişkisi çerçevesinde kullanılmıştır.

3.130. *leheb, ebi leheb, tebbet yedâ ebi leheb*

(111/1) أَبِیْ لَهَبٍ

تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ “*Ebû Leheb’in elleri kurusun. Zaten kurudu.*”

(111/3) سَيَصْلَىٰ نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ “*O, bir alevli ateşe girecektir.*”

Klasik öncesi ve ilk klasik dönem şairlerine ait divan ve mesnevilerde iki yerde “*nârullâh ve leheb*” lafızları, bir beyitte “*bû leheb*”, bir beyitte ise “*tebbet yedâ ebi lehebin*”lafzı, bir beyitte ise “*hammalete’l-hatab*”lafzı kullanılarak, Tebbet sûresine ve dolayısıyla Hz. Peygamber’e zulmeden inkârcı ve müşrik, aynı zamanda amcası olan Ebu Leheb’e telmihte bulunulmuştur.

Bû Cehl olursa dahı *yanar Bû Leheb* misâl

Her kim k'olursa dîni garîbi Muhammed'ün

(Cem Sultân, K. 4/90)

Şair, “*Kim Hz. Muhammed’in dinine düşmanlık ederse Ebu Cehl de olsa Ebû Leheb gibi yanar.*” diyerek İslama ve peygambere hakaret edenler ile müslümanlara eziyet edenlerin

sonunun Ebu Leheb gibi ateşli bir cehennem azabı olacağını dile getirmektedir. İktibas sayamayacağımız bu ibare Ebu Leheb ve Tebbet sûresini anıştırdığı için telmih sayılır.

Kim Mustafâ yüzinde okur idi *ve'd-duhâ*

Tebbet yedâ Ebî lehebin buldı bü'l-Hakem

(Şeyhî, 10/32)

Şeyhî'ye ait olan yukarıdaki beyitte ise, tam iktibas olarak kullanılmış olup yine telmih amaçlıdır.

Necâtî Bey Divânı'nın "Mukattaalar" kısmında tespit ettiğimiz aşağıdaki beyitte ise sûrede odun taşıyıcısı anlamına gelen "*hammalete'l-hatab*" lafzı iktibas edilmiştir. Beyitte ihlas sûresine yakınlığı dile getirilmekle birlikte akla Ebu Leheb'i de getirdiği için telmih amaçlı kullanılmıştır.

Ben muhlisine yüklet odun minnetin ki olur

İhlas'a yakın âyet-i *hammalete'l-hatab*

(Necâtî Bey, Mukattaalar 8)

3.131. *leküm dînüküm veliyedîn*

لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ (109/6)

"Sizin dininiz size, benim dinim de banadır." anlamındaki ayet-i kerime, yine Ahmedî'nin bir gazelinde geçmektedir. İkinci mısranın sonunda geçen ayet-i muktebes, tam iktibas olarak öğüt/hikmet niyetiyle kullanılmıştır.

Bu zülf-i ser-keş için bende düşme diyenler

Konuz bu pendî *leküm dînüküm velîyedîni*

(Ahmedî, G.700/8)

3.132. *len tenâlu'l-birre hattâ tünfikû*

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا (3/92)

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

"Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir" (DİM).

XIV. yüzyıl şairi Ahmedî'nin bir gazelinde ve mesnevisinde iktibas edilen ayet, “sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe iyiliğe erişemezsiniz.” mealinde tam iktibas olarak ikinci mısraın tamamını “fâilâtün fâilâtün fâilün” vezniyle kaplayacak şekilde geçmektedir.

Ahmedî yâre fidî it cânuñı

Len tenâlu'l-birre hattâ tünfikû

(Ahmedî, G.537/7)

Ancak şair burada mal ve para infakından bahsetmeyip en sevdiği şeyin canı olduğunu ve bunu yâr yolunda feda etmesi gerektiğini dile getirmektedir. Aksi halde asla iyiliğe erişemeyecektir. *İskendernâme*'de tespit ettiğimiz aşağıdaki beyitte de bağlam dikkate alındığında benzer bir anlam ilgisiyle kullanılmıştır.

Hüccet-i rûşen bu söze iy ulu

Len tenâlu'l-birre hattâ tünfikû

(İskendernâme, b.4478)

3.133. *len terânî*

لَنْ تَرَانِي (7/143)

Divan şairleri tarafından, Hz. Musa'nın Tûr-ı Sînâ'da Allah'la bulunduğu, konuştuğu, Tevrat levhalarıyla müjdelendiği; Allah'ı görmek istediğinde ise “*len terânî*” yani beni göremezsin cevabını aldığı kıssanın anlatımının geçtiği ayet A'raf sûresi 143. ayettir;

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ ارْنِيْ اَنْظُرْ اِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِيْ وَلَكِنْ اَنْظُرْ اِلَى الْجَبَلِ فَاِنْ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِيْ فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا اَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ اِلَيْكَ وَاَنَا اَوَّلُ الْمُؤْمِنِيْنَ (7/143)

“Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, “Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım” dedi. Allah da, “Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.” dedi. Rabbi, dağa tecelli edince[228] onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, “Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim” dedi.” (DİM)

Aşğın sevgilinin yüzünü arzulaması, didârına müştak olması, ondan bir tecelli beklemesi gibi durumlarda daha çok tasavvufî anlamda kullanılan ve cemalu'llâhı görmeyi arzulamak bağlamında kullanılan âyet cüz'ü, XIII-XV. yüzyıl Divan şairleri tarafından çokça kullanılmıştır. Vezin gereği “*len terânî, erânî, ernî, Rabbi erini/ernî*” gibi farklı şekillerde iktibas edilen ayet, dördü Ahmedî'ye ait olmak üzere yedi beyitte tespit edilmiştir.

Beyitlerin çoğunda “*Musa, Tur-ı Sînâ, tecelli, dîdâr, yüz*” ifadeleri ile birlikte tenasüp ilişkisi de kurmuştur.

Niçe kim göreyim direm yüzini

Cevâbı bu olur kim **len terânî**

(Ahmedî, G.674/2)

Rabbi ernî didüm-ise bir tecellî-çün n’ola

Gönlümi ol nûra çün kim Tûr-ı Sînâ itmişem

(Ahmedî, K.60/7)

Zi nâzûk söz ki agzuñuñ nişânı

Soranuñ **len terânî**dür cevâbı

(Ahmedî, G.702/3)

Süvâl-i bûse şîrîndür lebûñden

Acıdur **len terânî**den cevâbı

(Ahmedî, G.723/5)

Tecellîsine Tur tağı döyimez

Çü 'uşşâka hitabı **len terânî**dür

(Kadı Burhaneddin, G.35/3)

Musî-sıfat ana **erîñî** çok didüm velî

Hayrân olup tecellîye dîdârı görmedüm

(Ahmed-i Dâ’î, G. 214/2)

Kim göre anı ‘ıyân kim diye nakş u nişân

Sözi **len terânî**’dür Mûsâ’ya Tûr içinde

(Yunus Emre, 305/4)

Mûsa **ernî** diyü gerçi itdi hitâb

Len terânî den virildi aña cevâb

(Ahmedî, Mevlid/ b.88)

İşidürken cevâb-ı **len terânî**

Oluram girü ol dîdâra müştâk

(Ahmedî, G.339/3)

Nice kim sen dir isen *len terânî*

Benem Mûsî gibi dîdâra müştâk

(Ahmed-i Dâ'î, G. 136/4)

Tablo 32: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “*len terânî*” lafzının kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	K.60/7, Mevlid, G.674/2, 339/3, 702/3, 723/5	TELMİH	6
Ahmed-i Dâ'î	G.136/4, 214/2	TELMİH	2
Kadı Burhaneddin	G.35/3	TELMİH	1
Yunus Emre	305/4	TELMİH	1

3.134. lev lâke

لَوْلَاكَ (Keşfu'l-Hafa; Aclûnî, II, 191)

3.135. le‘amruke⁶¹

لَعَمْرُكَ (15/72)

Biri ayet, diğeri kutsî hadis cüz’ü olan ve taradığımız divan ve mesnevilerde genellikle bir arada kullanılan bu iki lafzı beraber ele almayı uygun gördük. Her ikisi de Allah’ın habibim dediği Hz. Muhammed’e büyük bir kıymet verdiğini ifade etmektedir.

لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ (15/72)

(Resulüm!) “Ömrüne andolsun ki onlar (şehvetten) gözleri dönmüş hâlde, sarhoşlukları içinde bocalayıp duruyorlardı.”⁶²

Allah, Kur’ân-ı Kerîm’de hiçbir peygamber üzerine yemin etmezken, âlemlere rahmet olarak gönderilen, Hz. Peygamber’in ömrü ve hayatı üzerine Hicr sûresi 72. ayette “لَعَمْرُكَ” hitabıyla kasem etmektedir. Üzerine yemin edilen varlık, yüce ve değerlidir. Kur’ân’da birçok ayette Allah; kendi ismi, Kur’ân’ın ismi üzerine yemin ettiği gibi yıldızlar, ay, güneş, çeşitli mekânlar, meyveler ve farklı zaman dilimleri üzerine de yemin etmiştir. Allah’ın; ismini kendi

⁶¹ Hz. Peygamber’i övmek maksadıyla iktibas edilen bu ayet ve hadis Divan şairleri tarafından genellikle aynı beyitte bir arada kullanıldığından birlikte ele alındı.

⁶² (Melekler, Lût’a:) “Ömrüne andolsun ki onlar (şehvetten) gözleri dönmüş hâlde, sarhoşlukları içinde bocalayıp duruyorlar (Bu durumda asla seni dinlemezler)” dediler. (DÎM)

Bu ayette Diyanet İşleri Meali, eksik görüldüğünden bazı parantez içi ifadeler çıkarılmış, bazıları değiştirilmiştir.

ismiyle beraber zikrettiği, melekler ile kendisine salat ve selam getirdiği Hz. Peygamber'in ömrü üzerine de yemin ettiği görülmektedir.

Taradığımız divan ve mesnevilerde övgü maksadıyla genellikle nâkıs iktibas şeklinde geçen “*le‘amruke*, lafz-ı celili, bazı beyitlerde de “*lev lâke*” ifadesiyle bir arada kullanılmıştır.

Hil‘at aña *le‘amrûke ve levlâ* dür yakîn
Ve‘l-leylidür saçı yüzi *ve‘ş-şemsi ve‘d-dûhâ*
(Ahmedî, K.5/63)

Tâcuñ *le‘amrûk* oldı vü aduñ sirâc-ı Hak
Böyle olur çü yaraya Mevlâ olana kul
(Ahmedî, K.52/16)

İy fahr-i halk kimde ola zehre medhûne
Çün hak didi *le‘amrûke lev lâke ve‘d-duhâ*
(Şeyhî, K. 5/2)

Manası bütün müslümanlar tarafından makbul, lafzı şüpheli olan ve Aclûnî'nin Keşfu'l-Hafa adlı eserinde yer verdiği **لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْأَفْلاكَ** “(Ya Muhammed!) Sen olmasaydın, *felekleri yaratmazdım*” hadis-i kutsîsi de Divan şairlerinin şiirlerinde sıkça yer verdikleri iktibaslardandır. İncelediğimiz metinlerde “*lev lâke, lev lâk, levlâ*” ibareleri ile nâkıs iktibas veya lafzî telmih olarak kullanılmıştır.

Ezel nakkâşı nakşuñı yazarken
Nazar ol nakşa idüp didi *levlâk*
(Ahmedî, G.367/2)

Teni devlet-i taht-ı eflâk olan
Seri zînet-i tâc-ı *levlâk* olan
(Ahmet Paşa, K.2/19)

Kevneyne zâtı ‘illet-i gâyi degülmise
Levlâk ile hitâb olayıdı ‘aceb aña
(Karamanlı Nizâmî, K.1/18)

Tarz-ı tırâz-ı vahdet ile zeyn olur müdâm
Levlâk hil'atindeki habîbi Muhammed'ün
(Cem Sultân, K. 4/52)

Ög Hak'ıñ görkli Habîbin kim didi **levlâkı** aña

Enbiyâlar serveridür Ahmed-i Muhtârın ög

(Mihri Hâtun; Fî Na't-ı Resûlullâh sallallâhu 'Aleyhi ve Sellem, b.177)

Kim anı medh ide çün medhidür anuñ **levlâk**

Defâtir-i dü cihân midhatinde mücmeldür

(Adlî, Naat/3)

Libas-ı 'ışk-ı türâ men be-der bihâhem kerd

Be-hakk-ı anki bipûşîd hil'at-i **levlâk**

(Kadı Burhaneddin, G.1021/5)

Mu'ciz-i ihyâ-ı mevti sendedür

Ger muhammed sâhib-i **levlâkdür**

(Kadı Burhaneddin, G.1049/9)

Yaradıldı yir ile gök Muhammed dostlığına

Levlâk ana delîl durur ansuz yir ü gök olmadı

(Yunus Emre, 386/7)

Seni ibâret-i **levlâk** nükte-i kudsü

Güneşten eyledi rûşen ne hâcet istidlâl

(Necâtî Bey, K.1/34)

Tablo 33: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “**lev lâk**” lafzının kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmet Paşa	K.2/19	ÖVGÜ	1
Cem Sultân	K. 4/52	ÖVGÜ	1
Ahmedî	G. 367/2	ÖVGÜ	1
Necâtî Bey	K.1/34	ÖVGÜ	1
Yunus Emre	386/7,	ÖVGÜ	1
Kadı Burhaneddin	1021/5, 1049/9	ÖVGÜ	2
Mihri Hâtun	Fî Na't-ı Resûlullâh, b.177	ÖVGÜ	1
Adlî	Naat/3	ÖVGÜ	1
Karamanlı Nizâmî	K. 1/18	ÖVGÜ	1

3.136. *leylen ve nehâran, cehren ve sırren*

لَيْلًا وَنَهَارًا سِرًّا وَجَهْرًا (71/5, 16/75, 10/24)

Kur'ân-ı Kerim'in birçok ayetinde geçen bu ayet cüzlerinden لَيْلًا وَنَهَارًا "gece gündüz" zaman zarfı olarak, سِرًّا وَجَهْرًا "gizli açık" ise durum zarfı olarak farklı bağlamlarda kullanılmıştır.

Sadece Ahmedî'nin bir beytinde görülen lafzeyn-i celileyn, siyak-sıbak ilişkisi çerçevesinde övgü niyetiyle "Sözün gece gündüz dilimdedir. Gizli açık adını anarım." denilerek zaman ve durum zarfları anlamında nâkıs iktibas olarak kullanılmışlardır.

Sözün dilimdedür *leylen nehâren*

Aduñ zikrümdeür *cehren ve sırrâ*

(Ahmedî, G.40/5)

3.137. *leyse 'ale'l-a'mâ harac*

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ (48/17)

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرْجٌ

"Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya güçlük yoktur. "

Ahmedî'ye ait bir gazelde geçen ayet, güzel bir temsilî teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Kendi sûretine âşık olan nergis çiçeğinin haddini bilmeden sevgilinin gözlerine öykündüğünü dile getiren şair, yine de affet, *köre güçlük yoktur*, diyerek nergisi sevgilinin gözlerine nazaran kör olarak nitelemiştir. Yani aslında nergis de sevgilinin gözleri karşısında mest ü hayrandır.

Gözüne ökündi-se nergis n'ola

'Afv it *leyse 'ale'l-a'mâ harac*

(Ahmedî, G.103/5)

3.138. *leyse li'l-insâni illâ mâ sa'û*

وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى (53/39)

"İnsan için ancak çalıştığı vardır." anlamına gelen ayet, tam iktibas olarak Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde öğüt-hikmet niyetiyle geçmektedir.

Hüccet-ile sâbit olur müdde'â

Leyse lil insâni illâ mâ sa'â

(İskendername, b.3217)

3.139. *leyse li'z-zâlimîne min ensâr*

وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ (3/192, 2/270)

رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْرَيْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ

“Rabbimiz! Sen kimi cehennem ateşine sokarsan, onu rezil etmişsindir. Zalimlerin hiç yardımcıları yoktur.”

“Zalimlerin hiç yardımcıları yoktur.”mealindeki ayet cüz'ü, yine Ahmedî Divanı'nda tespit edilmiştir. İkinci mısraın tamamını “fâ ‘ilâtün mefâ ‘ilün fa ‘lün” vezniyle kaplayan ayet-i muktebes, tam iktibas olarak öğüt amacıyla geçmektedir.

Zulme gönlünü itmegil mâyl

Leyse li'z-zâlimîne min ensâr

(Ahmedî, K.21/30)

3.140. *lî ma'a'llâhi*

لِي مَعَ اللَّهِ (Keşfu'l Hafâ, Aclûnî; II, 173)

Hiz. Peygamber, bir hadis-i şerîflerinde **لِي مَعَ اللَّهِ لَا يَسْعَنِي فِيهِ مَلِكٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ** “Benim, Allah'la olduğum bir vakit vardır ki o sırada aramızda ne bir mukarreb melek ne de gönderilmiş bir peygamber vardır.” buyurmaktadır. Divan şairleri bu hadis-i şerifin genellikle “lî ma ‘allâhi” kısmını nâkıs iktibas olarak şiirlerinde kullanmışlardır. İki beyitte tespit ettiğimiz ibare, yukarıda zikri geçen hadis-i şerife telmih amaçlı kullanılmıştır.

Kime mûnis rûh ola vü kime râh

Lî ma'a'llâhi şumû ve estirâh

(Mantiku't-tayr, b.3917)

Lî ma'a'llâh vakti benimdir hemân

Ona kurbân eyleyim baş ile cân

(Vesiletü'n Necât; Fasılun fî Mi'râcihi, b.63)

3.141. *limeni'l-mülk*

لِمَنِ الْمُلْكُ (40/16)

Divan şairleri, *لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ* “Bugün mülk (hükümlerlik) kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hâkimiyeti altında tutan Allah’ındır.” (DİM) mealindeki ayetin genellikle “mülk kimin?” anlamındaki *لِمَنِ الْمُلْكُ* kısmını şiirlerinde iktibas olarak kullanmışlardır. İncelediğimiz metinlerde Ahmedî’nin ve Şeyhî’nin divanlarında rastladığımız ayet-i muktebes, Allah’ı övmek ve azametini vurgulamak için kullanılmıştır.

Limeni'l-mülk hutbesine uralar

Minber-i lâ ilâhe illa’llâh

(Şeyhî, K.1/8)

Çün *limen’il-mülk*-ile ‘ışk ‘âlem götüre

Cân u gönül hükmüne cümle musahhar gerek

(Ahmedî, G.358/5)

3.142. *lû‘lû‘ü ve’l-mercân*

الْلُّوْلُوْ وَالْمَرْجَانُ (55/22)

3.143. *lû‘lû‘ü mensûr*

لُّوْلُوْا مَنُثُوْرَا (76/19)

يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّوْلُوْ وَالْمَرْجَانُ

O denizlerin her ikisinden de inci ve mercan çıkar.

وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وَلَدَانٌ مُّخَلَّدُونَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُّوْلُوْا مَنُثُوْرَا

“Çevrelerinde, gördüğünde saçılmış inciler sanacağın, hep aynı gençlik ve güzellikte kalacak hizmetçiler dolaşır.”

Biri “inci ve mercan”, diğeri “saçılmış inciler” anlamına gelen ve Kur’ân’da cennetin tasvirinde geçen bu ayet cüzleri, Divan şairleri tarafından da iktibas yoluyla kullanılmıştır. Şairler, bu lafızları bazen sevgilinin güzellik unsurlarını anlatırken, bazen kendi şiir yeteneklerini ve nazımlarını överken, bazen Allah’ın azametini ve yüceliğini anlatmak için bazen de akıttıkları gözyaşları için teşbih ilgisiyle kullanmışlardır.

Bu lutfu ki Ahmedî ider dürr-i manzûm

Hayâdan hall ola *lû'lu'ü mensûr*

(Ahmedî, G.153/9)

Ahmedî'ye ait olan yukarıdaki beyitte şair, kendi nazmını inciye benzetirken cennette saçılmış incilerin kendi nazmını görünce utancından çözülüp dağılacağını dile getirerek kendini övmüştür.

Kim itdi sahreyi toprahda la'1-i rümmânî

Kim itdi katrayı deryâda *lû'lu'ü mensûr*

(Ahmedî, K.24/42)

Yine XIV. yüzyıl Divan şairi Ahmedî'ye ait olan bu beyitte ise “*Kim kayayı toprakta nar kırmızısı süslü bir taş kıldı? Damlayı deryada saçılmış incilere kim çevirdi?*” denilirken de Allah'a övgü söz konusudur.

Dişüñ var iken *lû'lu'ü mercânî* niderler

La'lün var iken çeşme-i hayvânî gerekmez

(Mihri Hâtun, G. 59/3)

Mihri Hâtun'a ait yukarıdaki beyitte ise sevgilinin dişleri inci mercana benzetilmiştir.

Hâdim-i hüsnini kâfur ile 'anber düzeli

Göz yolın sulamağa *lû'lu'ü mercan* yazmış

(Kadı Burhaneddin, G.646/9)

Kadı Burhaneddin'e ait bu beyitte ise gözyaşları inci ve mercana benzetilmiştir.

3.144. mâ tekaddem

مَا تَقَدَّمَ (48/2)

لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا

“Ta ki Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın, sana olan nimetini tamamlasın, seni doğru yola iletsin (ve Allah sana, şanlı bir zaferle yardım etsin.)”

Allah'ın Hz. Peygamber'in geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamasını dile getiren bu ayet, Fetih sûresindedir. Sûre ile ilgili Divan şairleri, birçok iktibas ve telmihte bulunmuşlardır. “*Fethun karîb, innâ fetehnâ, nasrun minallah*” vb. iktibaslar yapıldığı gibi “mâ tekaddem” lafzı da bu sûre-i celileden iktibas edilmiştir. Ayet, Hz. Peygambere verilen

bir saltanat, bir makam olarak ona övgü amacıyla kullanılmıştır. Taradığımız divan ve mesnevilerde üç beyitte tespit ettiğimiz ifade, nâkıs iktibas olup zikri geçen ayete telmihte bulunmakla birlikte Hz. Peygamber övgüde bulunulmuştur..

Ey sa‘âdet âfitâbı hüsnüñ izhâr olmadın
Mâ tekaddemden saña olmuşdı hayrân saltanat
(Mihri Hâtun, K.2/12)

Anda ki **lev denevtü** diyü kaldı Cebra’ıl
Hakdan aña irişdi **tekaddem** diyü nidâ
(Ahmedî, K.5/54)

Necâtî cenneti zâhid ögüb göklere çıkarsa
Yirini bekleyen yiger meseldür **mâ tekaddem**den
(Necâtî Bey, G.403/7)

Tablo 34: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “**mâ tekaddem**” lafzının kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	K.5/54	ÖVGÜ	1
Necâtî Bey	G.403/7	ÖVGÜ	1
Mihri Hâtun	K.2/12	ÖVGÜ	1

3.145. mâ hâza’l-beşer

مَا هَذَا بَشَرًا (12/31)

12/31 فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ

“Kadınlar Yûsuf’u görünce, onu pek büyüttüler ve şaşkınlıkla ellerini kestiler. “Hâşâ! Allah için, bu bir insan değil, ancak şerefli bir melektir” dediler.” (DİM)

HZ.Yusuf’un güzelliği karşısında şaşkına düşen kadınların Kur’ân’ın anlatımıyla dillerinden dökülen “Bu bir insan olamaz” anlamındaki “mâ hâzâ beşeren” lafzı, Şeyyât Hamza’nın Yusuf u Zeliha mesnevisinde anlatımsal işleviyle bahsi geçen olaya telmih için kullanılmıştır. Tam iktibas olarak geçen ibare, vezin gereği değişikliğe uğratarak beyitteki yerini almıştır.

Eytdiler ol kamu *mâ hâza'l-beşer*

Didiler ferişteler uşbu meğer

(Yusuf u Zeliha, 592)

3.146. *ma'a'l-ebrâr*

مَعَ الْأَبْرَارِ (3/193)

رَبَّنَا فَاعْفُ رَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ

“Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla. Kötülüklerimizi ört. Canımızı iyilerle beraber al.”

“İyilerle beraber” anlamına gelen lafız, dua amacıyla Kur’ân-ı Kerimde geçmektedir. Kuruluş Dönemi Divan şiirinde sadece Ahmedî’nin bir kasidesinde tespit ettiğimiz lafz-ı Kur’ân, nâkıs iktibas olarak öğüt amacıyla kullanılmıştır.

İt resûlini kıdve kim giresin

Huld gülzârına *ma'a'l-ebrâr*

(Ahmedî, K.21/45)

3.147. *mekârimü'l-ahlâk*

إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ (Müsned; Ahmed b. Hanbel, 14/512, Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, I/211)

“Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.” anlamındaki hadis-i şerif, taradığımız metinlerde Ahmedî’nin bir kasidesinde geçmektedir. Nâkıs iktibas olarak kullanılan ifade, Hz. Peygamberi övmek maksadıyla kullanılmıştır.

Sîretidür *mekârimü'l-ahlâk*

Sûretidür *meşâriku'l-envâr*

(Ahmedî, K.21/51)

3.148. *menafi'ü li'n-nâs*

مَنَافِعُ لِلنَّاسِ (2/219)

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ

“Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: “Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır.”

İçkinin tedricen yasaklandığı ayetlerin ilki olan bu ayet, içki ve kumarın bazı zahiri faydalarının olduğundan da bahseder. Divan şairleri şarabı (içki, mey), genellikle tasavvufi

anlamda ilahi aşkı karşılayacak şekilde kullanmışlardır. Ahmed-i Dâ'î'nin bir gazelinde tespit ettiğimiz ayet cüz'ü, tam iktibas olarak kullanılmış olup öğüt amaçlıdır.

Devâyı sanma ki kâfur u zencebîl iledir
Taleb kıl anı kim oldur **menafi'ü li'n-nâs**
(Ahmed-i Dâ'î, G. 264/4)

Beyitte, tasavvufi anlam düşünülmediği takdirde müstehcen iktibas olmuş olur ki böyle bir kullanım makbul, muteber ve caiz değildir.

3.149. *men âmene bi'llâhi ve âyâtî kitâbih*

كُلُّ أَمْنٍ بِاللَّهِ وَمَلَنَّا كِتَابَهُ وَرُسُلَهُ (2/285)

“Hepsi Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandılar.” mealindeki ayet-i kerimeyi hatırlatan yukarıdaki ifade, tam iktibas olarak Ahmedî’nin bir gazelinde geçmektedir. Övgü niyetiyle kullanılmış olup “*mefûlü mefâîlü mefâîlü feûlün*” vezniyle ikinci mısraın tamamını kaplamaktadır.

Îmân bigi cândan dahı yigrek seni sevdi
Men âmene bi'llâhi ve âyâtî kitâbih
(Ahmedî, G.593/5)

3.150. *men ‘arefe nefsehû fekad ‘arefe rabbehû*

من عرف نفسه فقد عرف ربه (El-Aclunî, Keşfu'l-Hafâ, II, 309)

“Kendini bilen rabbini bilir.” mealindeki hadis, sahih hadis kaynaklarında yer almasa da tasavvufi kaynaklarda çokça geçmekte olup mutasavvıflar tarafından kullanılan bir hadistir.

Yunus Emre Divanı’nda iki beyitte tespit ettiğimiz hadis-i şerif, hikmet-öğüt amacıyla bir beyitte nâkıs iktibas, bir beyitte ise tam iktibas olarak kullanılmıştır.

Men ‘arafe nefsehû dirsın illâ degülsın
Melâikden yukarı seyrân arzû kılursın
(Yunus Emre; 255/2)

Men ‘arefe nefsehû fekad ‘arefe rabbehû
Bildüm bunu buldum anı inkâr iden gelsün benü
(Yunus Emre, 287/5)

Necâtî Bey'e ait olan aşağıdaki beyitte ise hadis-i şerifin sadece baş kısmı Farsça terkip şeklinde nâkıs iktibas olarak kullanılmıştır.

Zât-ı Muhammedî senin ile bilinmeğin

Ma 'rûf oldu 'âleme ma'nâ-yı *men 'aref*

(Necâtî Bey, G.271/5)

3.151. *menni ve's-selvâ*

الْمَنَّ وَالسَّلْوَى (2/57, 7/60, 20/80)

ظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى (2/57)

“Bulutı üstünüze gölge yaptık. Size, kudret helvası ile bıldırcın indirdik.” (DİM)

Bakara sûresinde İsrailoğullarına Allah'ın verdiği nimetleri anlatan ayet, iktibas şeklinde olmasa da ayeti çağırان telmih olarak kullanılmıştır. Beyitteki “*menn ve selva*”(kudret helvası ve bıldırcın) lafızları okura hemen bu ayeti hatırlatmaktadır.

N'ireyi kim soraruz kamu tîh-i gafletdür

Arada *menn ile selvâ*durur ki oldı nihân

(Ahmedî, K.64/14)

İsrailoğulları, Allah'ın kendilerine gökten lutfettiği hazır ve leziz nimetler olan kudret helvası ve bıldırcın etiyile yetinmeyip meşakkatli, daha düşük ve ulaşılması zor nimetler olan sarımsak, soğan, salatalık vb. isteyerek gaflete düşmüşlerdir. Şair, beyitte her yerin gaflet çölü olduğunu menn ile selvanın ise arada gizli kaldığını ifade ederek İsrailoğullarına gökten gönderilen kudret helvası ve bıldırcın etine işaret etmektedir.

3.152. *men 'indehû 'ilmü'l-kitâb*

مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ (13/43)

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسَتْ مُرْسَلًا قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ

“İnkâr edenler, “Sen peygamber değilsin” diyorlar. De ki: “Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah ve bir de yanında kitap (Kur’ân) bilgisi bulunanlar yeter.”

“Yanında kitap (Kur’ân) bilgisi bulunanlar”mealindeki ayet cüz’ü, Gülşehrî’nin *Mantiku’t-tayr* adlı mesnevisinde bir beyitte geçmektedir. Her ne kadar uzun bir alıntı da olsa anlam itibarıyla tam iktibas değil nâkıs iktibastır. Anlam bütünlüğü açısından cümlede özne olarak geçen iktibas, öğüt/hikmet amacıyla kullanılmış olup “âlim”den kinayedir.

Çün senüñ-ile kıyâmetde ‘itâb
Eyleye *men ‘indehû ‘ilmü'l-kitâb*

(Mantıku’t-tayr, b.1327)

3.153. *messenî*

مَسْنِيَّ (21/83)

وَأَيُّوبُ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسْنِيَّ الضَّرَّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ

Eyyûb’u da hatırla. Hani o Rabbine, “Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisisin” diye niyaz etmişti.

Hiz. Eyüp peygamberin başına gelenler, Divan şairleri tarafından çokça telmih ve iktibas edilmiştir. “*Bana bir zarar (hastalık) dokundu*” anlamına gelen ayet cüz’ü, Ahmedî’nin bir beytinde “*âfiyet, belâ ve şikâyet*” kelimeleri ile birlikte tenasüp ilişkisi içerisinde iktibas olarak kullanılmıştır. Beyitte Hiz. Eyüp’e işaret edildiği için *telmih*, messeni lafzı bir tek kelime olmayıp terkip oluşturduğu için *iktibas*, âfiyet kelimesi ile bir arada kullanıldığı için *tezat*, birbirine yakın kelimeler bir arada kullanıldığı için *tenasüp* sanatı vardır.

Senden senüñ belâna umam ‘âfiyet velî

Hâşâ ki *messenî* diyü kılâm şikâyeti

(Ahmedî, G.711/5)

3.154. *min külli bâb*

وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ (13/23)

“*Melekler de her bir kapıdan yanlarına girerler.*” mealindeki ayet, Necâtî Bey ve Karamanlı Nizâmî’nin birer kasidesinde tespit edilmiş olup nâkıs iktibas şeklinde övgü amacıyla kullanılmıştır.

Hilm ü ilm ü dîn ü devlet çâr-yâr oldı sana

Eyledin dîn-i nebî ihyâsını *min külli bâb*

(Necâtî Bey, K.6/7)

Ey yüzüñ âyîne-i cândur ki ‘aksinden anu

Mürtesim iki cihânuñ nakşıdur *min külli bâb*

(Karamanlı Nizâmî, K.3/2)

3.155. min semerâti'n-nahîli ve'l-a'nâb

(16/ 67) وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ

وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا

“Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden hem içki, hem de güzel bir rızık edirsiniz.”

Ayetin -mealen-“Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden” kısmı, Ahmed-i Dâ'î'nin bir kasidesinde iktibas edilmiştir. Kur'ân'daki lafzı aynen alınan ifade, bahar tasvirlerinin yapıldığı bahariyyede övgü amacıyla kullanılmıştır.

Kadehleri kim anunla tavâf ider gılmân

Şarâb-ı min semerâti'n-nahîli ve'l-a'nâb

(Ahmed-i Dâ'î, K.1/7)

3.156. muğteselün fihi bâridun ve şarâb

(38/42) أَرْغُضْ بِرَجْلِكَ هَذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ

“Biz de ona, “Ayağını yere vur! İşte yıkanacak ve içecek soğuk bir su” dedik.” mealindeki ayet, belalara ve hastalıklara karşı sabrın timsali olan Hz. Eyüp peygamber hakkındadır. Ancak tespit ettiğimiz beyitte Hz. Eyüp’e ve hastalıklarından kurtulmasına telmihten ziyade bahar mevsiminde akan nehirlerin tatlı ve berrak sularına övgü söz konusudur. Tam iktibas olarak kullanılan ayet-i muktebes, Farsça bir tamlama içinde yer almakta olup övgü amaçlıdır.

Revânı sâz ider ol bâğ içinde şâdı revân

Zülâl-i muğteselün fihi bâridun ve şarâb

(Ahmed-i Dâ'î, K.1/4)

3.157. müstağfirîne bi'l-eshâr

(3/17) وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ

الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ

“(Bunlar) sabredenler, doğru olanlar, huzurunda gönülden boyun büküp divan duranlar, Allah yolunda harcayanlar ve seherlerde (Allah’tan) bağışlanma dileyenlerdir.”

“Seherlerde bağışlanma dileyenler” anlamına gelen ayet cüz’ü, taradığımız divan ve mesnevilerde Ahmedî’nin bir kasidesinde tespit edilmiştir.

Subh-hîz ol ki saña zevk vire
Dem-i *müstağfirîne bi'l-eshâr*

(Ahmedî, K.21/21)

Şair bu beyitte: “*Erkenden kalk ki seherlerde bağışlanma dilemek sana zevk versin.*”diyerek iktibas ettiği ayeti anlamına uygun olarak kullanmıştır. Farsça tamlama içerisinde iktibas edilen ayet cüz’ü, öğüt amacıyla kullanılmıştır.

3.158. *nahnu akreb*

نَحْنُ أَقْرَبُ (50/16)

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ

“*Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız.*”(DİM)

Sadece Ahmedî’nin bir gazelinde yer verilen ayet cüz’ü, “*biz daha yakınız*” anlamında olup nâkıs iktibas yoluyla aşağıdaki beyitte, ayetteki anlamına uygun şekilde siyak-sibak ilişkisi içerisinde hikmet amaçlı kullanılmıştır.

Bu nicesi dehândür bu nice leb

Ki dir cânlara her dem *nahnu akreb*

(Ahmedî, G.44/1)

3.159. *nahnu kasemnâ*

نَحْنُ قَسَمْنَا (43/32)

أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

“*Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık.*”

“*Biz paylaştırdık*” mealindeki lafız da incelediğimiz divan ve mesnevilerde dört yerde tespit edilmiştir. Dört beyitte de öğüt-hikmet amacıyla kullanılan ayet cüz’ü, tam iktibas olarak kabul edilebilir.

Çün didüñ *nahnu kasemnâ* ‘ayn-ı hikmet oldı bes

Bunı dervîş idüben virdüğüñ aña mülk ü mâl

(Ahmedî, K.2/24)

“Çünkü sen, *nahnu kaseмна* dedin, bu söz hikmetin ta kendisi oldu. (Kim ki) Bu zikri, yoldaş edinirse ona verdiği mal ve mülk yeter.”

Dile rızkını Hak'dan ***nahnu kasemnâ*** pinhân
Nefsin bilmiş er gerek göz hicâbın silesi
(Yunus Emre, 378/5)

Necâtî Bey'e ait olan aşağıdaki iki beyitte ise Farsça tamlama içinde kullanılmış olup “nasip ve kismet” kelimeleri ile birlikte tenasüp ilişkisi sağlamıştır.

Defter-i ***nahnu kasemnâ***da nasibe yok zevâl
Ey belâsı kismet-i lutf-ı ilahım gitme gel
(Necâtî Bey, G.334/4)

Ey musâhib kişi sıfru'l-yed ola mı olıcak
Defter-i ***nahnu kasemnâ***daki kismet bâkî
(Necâtî Bey, G.609/7)

3.160. *nefsü'l-levvâme, nefis-i emmâre*

نفس الوامة (75/2), نفس الامارة (12/53)

(12/53) وَمَا أَبْرَأُ نَفْسِي إِنْ النَّفْسَ لَأَمَّارَةً بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي إِنْ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir” dedi.

(75/2) وَلَا أَقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ

“(Kusurlarından dolayı kendini) kınayan nefse de yemin ederim.”

Kur’ân’da Allah, tasavvufta nefis çeşitleri veya nefsin mertebeleri olarak bilinen nefisleri zikreder: Nefs-i emmare, nefis-i levvâme, nefis-i mülhime ve nefis-i mutmainne. Divan şairleri de şiirlerinde bu nefis türlerine yer vermişlerdir. Taradığımız metinlerde her ne kadar iktibas olarak kullanılan bir beyte rastlanmamışsa da yukarıda zikri geçen ayetleri anıştırdıkları için telmih sayılırlar. Daha çok öğüt-hikmet içerikli kullanılmışlardır.

Cüdâ olmadı sîneñden Necâtî ***nefs-i emmâre***
Bu rûşen oldu kim kâfir ebed çıkmaz cehennemden
(Necatî, G.392/7)

Eydi bunlar sâfî dünyâ ehlidür
Nefs-i emmâre bularuñ nefsidür

(*Garîbnâme*, b.8714)

Eytdi bunlar âdemî-zâd aslıdur
Nefs-i levvâme bularuñ nefsidür

(*Garîbnâme*, b. 8727)

3.161. *ni'me ecrü'l-âmilîn*

نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ (39/74)

“Çalışıp çabalayanların ecri ne güzel” anlamındaki ayet cüz’ü, Gülşehrî’nin *Mantıku’t-tayr* adlı eserinde iki yerde tespit edilmiştir. Tam iktibas olarak kullanılmış olup övgü amaçlıdır.

Hōş-durur cennât-ı Firdevs-i berîn

İlla fihâ ni'me ecrü'l-âmilîn

(*Mantıku’t-tayr*, b./229)

Birisi tefsîr ü Kur’ân-ı mübîn

Dir-idi kim *ni'me ecrü'l-âmilîn*

(*Mantıku’t-tayr*, b.2239)

3.162. *ni'me'l-'abd*

إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ (38/44)

“Gerçekten biz Eyyûb’u sabreden bir kimse olarak bulduk. O ne güzel bir kuldu! O, Allah’a çok yönelen bir kimse idi.” mealindeki ayet, sabrın sembolü Hz. Eyüp’ten bahseder. “O ne güzel bir kuldu!” anlamındaki *ni'me'l-'abd* ifadesi Ahmedî’nin *İskendernâme*’sinde bir beyitte geçmektedir. Derd-i Eyyûb terkihiyle birlikte kullanılan ayet-i muktebes, övgü ve telmih amacıyla tam iktibas olarak kullanılmıştır.

Derd-i Eyyûb olduğuyçun hem-nişîn

Adı *ni'me'l-'abd* oldu anuñ yakîn

(*İskendername*, b. 57)

3.163. *nûn ve'l-kalem*

ن وَالْقَلَمِ (68/1)

Allah, bu sûrenin başında kalem üzerine kasem etmiştir. Nûn, ise hurûf-ı mukatta‘a olup Arap alfabesinin 28. harfidir. Divan şairleri, kaş ve hilali şekil benzerliği yönüyle nûna benzetmişlerdir. Ahmedî ve Ahmet Paşa’nın gazel ve kasidelerinde tespit ettiğimiz “*nûn ve'l-kalem*” lafzı, gazellerde teşbih amaçlı, kasidelerde övgü amaçlı kullanılmıştır.

Daha çok “*nûn ve'l-kalem*” şeklinde iktibas edilen ayet, “*nûn, sûre-i nûn*” şeklinde de kullanılmıştır. Ayrıca iktibas edilen bu ayetin, “*sûre-i nûr, ve 'ş-şems, ve 'd-duha, ve 'l-leyl*” gibi lafızlarla tenasüp ilişkisi içerisinde olduğu görülür.

Aç hilâl ebrûnu kim *nûn ve'l-kalem* tefsirini
Mâhî-i kilkim zebânı hâl ile takrîr ede
(Ahmet Paşa, G.283/6)

Sen *mâ'ide*-i rahmet ü *nûn sûre-i* kaşuñ
Nûr âyeti uş gün bigi yüzüñdeki *âyet*
(Ahmedî, G.78/2)

Kaşlaruña *âyet-i nûn ve'l-kalem* hayrân kalur
Yañağuñ *sûre-i şems ü kamer* tahsîn ider
(Ahmedî, G.199/2)

Namâzumda kaşuñ mihrâbın anup
Dilüme gelmez illâ *sûre-i nûn*
(Ahmedî, G.481/6)

Bu sırrı ‘arş-ıla kürsî işidene ider rûşen
Dahı *nûn ve'l-kalem* eydür ü anı *kün fe-kân* söyler
(Ahmedî, K.35/9)

Kaşuñ *nûn ve'l-kalem* alnuñ *tebârek*
Saçuñ *ve'l-leyli* yüzüñ *ve'd-duhâdur*
(Ahmedî, G.230/7)

Aña teşrîf-geh *nûn ve'l-kalemdür*
Gehî *tâhâ vü yâsîn ve'd-duhadur*
(Ahmedî, K.34/30)

Eyle viridi pes cevâbını anuñ anda kalem
Kim benüm-için didi **nûn ve'l-kalem** Perverdigâr
(Ahmedî, K.25/3)

Tablo 35: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “**nûn ve'l-kalem**” lafzının kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	K.25/3, 34/30, 35/9, G.230/7, 199/2, 78/2, 481/6	TEŞBİH	7
Ahmet Paşa	G.283/6	TEŞBİH	1

3.164. **nûrun ‘alâ nûr**

نُورٌ عَلَى نُورٍ (24/35)

“*Nur üstüne nur*” anlamına gelen ifade, Divan şairleri tarafından daha çok teşbih ilgisiyle sevgilinin, yanağı, yüzü ve gözü ile birlikte anılmaktadır. İncelediğimiz metinlerde beş beyitte geçen ayet cüz’ü, bu maksatla tam iktibas olarak kullanılmıştır.

Gözde hayâli **nûru’n-‘alâ nûr** idi veli
Yavuz yel esdiğin dilemez yârim üstüne
(Ahmet Paşa, K.17/5)

Atdum özüm buldum ise **nûrun ‘alâ nûr**
Fâni eger oldum ise hayr ü selâmet
(Kadı Burhaneddin, G.82/7)

Al ol câmi ele ki anuñ şu‘â‘ı
Yañaguñda ola **nûrun ‘alâ nûr**
(Ahmedî, G.153/7)

Şarâb-ı nâb ile dîdâr-ı sâkî
Zihî devlet zihî **nûrun ‘alâ nûr**
(Necâtî Bey, G. 113/6)

Kamer alnuñ güneş ruhsaruñ üzre
Görenler didi kim **nûrun ‘alâ nûr**
(Cem Sultân, G.67/2)

Divan şairleri “**nûrun ‘alâ nûr**” şeklinde iktibas yapmak yerine bazen yine teşbih amaçlı “*âyet-i nûr, sûre-i nûr, nûr ayeti, nûr sûresi*” gibi ifadelerle de yer vermişlerdir.

Senüñ yüzüñ benüm derd-ile âhum

Ne-durur sûre-i **nûr u duhân** hem

(Ahmedî, G.458/6)

Şair burada “yüz ile nûr, dert ve âh ile duhân” kelimeleri arasında leff ü neşr-i müretteb yaparak nûr sûresini sevgilinin yüzüne, kendi dert ve ahını da duhan sûresine benzetmiştir.

Zülf ü ruhuñ hayâliyle rûz u şeb gerek

Virdüm dilümde **sûre-yi nûr u duhân** idem

(Adni, G.60/4)

Bu beyitte de benzer bir durum söz konusudur. “zülf ü ruh, sûre-yi nûr u duhân” kelimeleri arasında leff ü neşr-i gayr-ı müretteb oluşturmuş olan şair, sevgilinin yanağını nûr sûresine, saçlarını ise duhân sûresine benzetmiştir. Ahmedî’ye ait olan aşağıdaki beyitte ise sevgilinin yüzü nûr ve tâhâ sûrelerine benzetilmiştir.

Namâzumda yüzüñ fikri getürür

Dilüme **sûre-i nûr ıla tâhâ**

(Ahmedî, G.10/5)

Cemâlüñ mushafından şem ‘-i meclis

Kılur **nûr âyetin** her gice ezber

(Cem Sultân, G.110/6)

Mushaf-ı hüsnünde hattüñ sûresin hıfz itmeğe

Subha dek **nûr** âyetin her gice ezberler çerâğ

(Cem Sultân, G.162/2)

Tablo 36: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “**nûrun ‘alâ nûr**” lafzının kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	G.153/7, 10/5, 458/6	TEŞBİH	3
Kadı Burhaneddin	G.82/7	TEŞBİH	1
Ahmet Paşa	K.17/5	TEŞBİH	1
Cem Sultân	G.67/2, 110/6, 162/2	TEŞBİH	3
Adni	G.60/4	TEŞBİH	1
Necâtî Bey	G. 113/6	TEŞBİH	1

3.165. *rabbi heblî mülken*

رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ (26/83)

“Ey Rabbim! Bana bir hikmet bahşet ve beni salih kimseler arasına kat.” mealindeki ayet Hz. İbrahim’in duasıdır. *Mantıku’t-tayr*’da tespit ettiğimiz lafz-ı Kur’ân, Türkçe tamlama içinde ve tam iktibas şeklinde geçmekte olup *ma‘a’t-tağyîr*, dua ve yakarış niyetiyle kullanılmıştır.

‘Âlemi başdan başa kamu dutup

Rabbi heblî mülken okını atup

Hakk’a yalvardı ki bu az milketi

Kimseye virme vü üküş zahmeti

(Mantıku’t-tayr, b.1456-57)

3.166. *rabbi lâ tezer*

رَبِّ لَا تَذَرُ (71/26)

وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْنِي عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا

Nûh, şöyle dedi: “Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma!”

Hız. Nuh’un kavmini tevhide ve imana çağırması netice vermeyince, hidayetleri noktasında umudunu da tamamen yitirence kâfirler topluluğu için yaptığı bir bedduadır. Bu da Hız. Nuh’un ağzından sudur olan bir istek olup Rabbi tarafından geri çevrilmemiş ve büyük bir tufanla yeryüzünde ne kadar kâfir varsa oğlu da dâhil olmak üzere suda boğularak helak olmuşlardır. Teşbih ve telmih ilgisi ile iktibas edilen ayet, tam iktibas olarak kullanılmıştır.

Nûh gibi bu gözlerüm denize gemi eyledi

El götürüp muhalife didi ki *rabbi lâ tezer*

(Kadı Burhaneddin, G.678/2)

3.167. *rabbiye’l-a‘lâ*

سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى (87/1) “Yüce Rabbinin adını tespih et.”

Alâ sûresi birinci ayeti çağrıştıran bu ifade, Necâtî Bey Divanı’nda iki beyitte tespit edilmiştir. Övgü amacı taşıyan lafz-ı Kur’ân, nâkıs iktibas olarak kullanılmıştır. Bazı

müfessirlerin secde ayeti olarak yorumladıkları ifade her iki beyitte de “secde” kavramıyla birlikte zikredilmiştir.

Tâ ki verdi kâmet-i dilber müessirden haber
Secdegâh-ı sîne doldu *rabbiye'l-a'lâ* ile
(Necâtî Bey, G.454/5)

Secdede gibi durur dâim bu ‘âli kubbeler
Tan mı tesbîhi eğer ki *rabbiye'l-a'lâ* ola
(Necâtî Bey, Musammatlar/Terkib-i bent)

3.168.rabbu'l-meşrîki ve'l meğrib

رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ (26/28, 37/5, 73/9, 55/17)

37/5 رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ

O, doğunun da batının da Rabbidir.

73/9 رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَرَبُّ الْمَشَارِقِ

O, göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rabbidir. Doğuların da (Batıların da) Rabbidir.

55/17 رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ

“O, iki doğunun ve iki batının Rabbidir.”

“Doğunun da batının da rabbi” anlamına gelen ifade, incelediğimiz metinlerde Ahmedî’nin iki gazelinde iktibas olarak geçmektedir. Her iki beyitte de teşbih amacıyla kullanılmış olup sevgilinin yanağı ve yüzü “*rabbu'l-meşârik*” ayetindeki güneşin doğuşu, saçları ise “*rabbu'l-megârib*” ayetindeki güneşin batışı ile tasvir edilmiştir.

Yañağunda ohınur *rabbu'l-meşârik*
Saçuında yazılır *rabbu'l-meğârib*
(Ahmedî, G.65/3)

Saçuındur kudret-i *rabbu'l-meğârib*
Yüzüñdür rahmet-i *rabbu'l-meşârik*
(Ahmedî, G.336/10)

3.169.rahmeten li'l-‘âlemîn

رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ (21/107)

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

“(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”

Allah’ın Hz.Peygambere “*Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik*” hitab-ı kudsiyle övdüğü bu ayet, Divan şairleri tarafından genellikle nâkıs iktibas olarak Hz. Peygamberi övmek için kullanılmıştır. Naat ve mevlitlerde çokça kullanılan ayet incelediğimiz divan ve mesnevilerde en çok Süleyman Çelebi’nin *Vesiletü’n-Necât* adlı eserinde geçmektedir.

Tal‘atun kim aña hayrân oldı akl u cân yakîn

Nûrdur *mâ câe illâ rahmeten li'l-‘âlemîn*

(Ahmedî, G.504/1)

Ol-durur ol âlim-i ilme’l-yakîn

Ol-durur ol *rahmeten li'l-‘âlemîn*

(İskendername, b.262)

Ahmedî’nin Divanı’nın sonunda yer alan Mevlid’te de üç yerde geçmektedir.

Kim Muhammed’dür ki irişdi yakîn

K’ol-durur ol *rahmeten li'l-‘âlemîn*

Ol la’îni çün zemîn itdi zemîn

Didi kim iy *rahmeten li'l-‘âlemîn*

Ahmed-i Muhtâr imâmü’l-mühtedîn

Mustafâdur *rahmeten li'l-‘âlemîn*

Hiz. Peygamber âşığı olan Mihrî Hâtun da Hiz. Peygamberi övmek için kaleme aldığı bir naatında bu ayet cüz’ünü iktibas ederek kullanmıştır.

Enbiyâlar serverisin sen hemîn

Ey kerîm ü *rahmeten li'l-‘âlemîn*

(Mihrî Hâtun; Fî Na’t-ı Resûlullâh, b.67)

Yine Hz. Peygamber sevgisi ile kalbi dopdolu olan XV. yüzyıl Divan şairi, Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-Necât* adlı mevlid-i şerifinde de dört yerde iktibas edilmiştir.

Rahmeten li'l-âlemîn'dir Mustafâ

Hem şefîu'l-müznibîndir Mustafâ

(Süleyman Çelebi; Faslun fî Velâdeti Aleyhi Etemmü's-Salavât, b.27)

Dem-be-dem âvâz gelürdi yâ

Emîn seni kıldım ***rahmeten li'l-âlemîn***

(Faslun fî Bî'seti'n-Nebî, b.2)

Kaldı Cebrâîl makamında hemîn

Didi ana ***rahmeten li'l-âlemîn***

(Faslun fî Mi'râcihi, b.54)

Süleyman Çelebi'ye ait olan aşağıdaki beyitte Hz. Peygamberden kinaye olarak kullanılmıştır.

Geldi çün ol ***rahmeten li'l-âlemîn***

Vardı nûr anda karâr itdi hemîn

(Faslun fî Teselsülü İntikâli Nûri'n-Nebî Aleyhi Ekmeli't-Tahiyyât, b.9)

Tablo 37: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “***rahmeten li'l-âlemîn***” lafzının kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	Mevlid, G.504/1, İskendername, b.262	ÖVGÜ	5
Mihri Hâtun	Fî Na't-ı Resûlullâh, b.67	ÖVGÜ	1
Süleyman Çelebi	Mevlid	ÖVGÜ	4

3.170. *ratb u yâbis*

رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ (6/59)

وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ

“Hiçbir yaprak düşmez ki onu bilmesin. Yerin karanlıklarında da hiçbir tane, hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta (Allah'ın bilgisi dâhilinde, Levh-i Mahfuz'da) olmasın”.

Her şeyin Allah'ın bilgisinde ve levh-i mahfuzda kayıtlı olduğunu açıklayan bu ayet, Ahmedî'nin bir gazelinde tespit edilmiştir. Ayette geçen ve “yaş, kuru” anlamına gelen “*ratb u yâbis*” lafzı, iktibas edilmek sûretiyle zikri geçen ayete telmihte bulunulmakla beraber beyitte levh-i mahfûzun övgüsü yapılmaktadır.

Ne varsa kamu sende *ratb u yâbis*

Ki sen ol hak kitâbısın mükemmel

(Ahmedî, G.403/6)

3.171.refi'ü'd-derecât

رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ (40/15)

رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ

“O, dereceleri hakkıyla yükseltendir, Arş'ın sahibidir. Buluşma günü hakkında (insanları) uyarmak için, irâdesiyle ilgili vahyi kullarından dilediğine, kendi indirir.”

Taradığımız divan ve mesnevilerde iki beyitte tespit ettiğimiz ayet cüz'ü, teşbih ilgisiyle kullanılmıştır.

Zülfünü menzil-i ruh itdi *refi'ü'd-derecât*

Kankı cân kim irer ana dilemez bula necât

(Ahmed-i Dâ'î, G. 250/1)⁶³

3.172. sâlisü selâseh

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثُ ثَلَاثَةٍ 4/73

“Andolsun, “Allah, üçün üçüncüsüdür” diyenler kâfir oldu” anlamına gelen ayet cüz'ü, Ahmedî Divanı'nda terhib-i bend bölümünde geçmektedir. “Allah birdir diyeni tasdik edenlerin düşmanları ,Allah üçün üçüncüsüdür, derler.” anlamındaki beyit, nâkıs iktibas olup öğüt amaçlı kullanılmıştır. Ayrıca şekil yönünden Farsça tamlama içinde kullanıldığı görülmektedir.

Sadıkı kâ'il-i Allâhü vâhid

Adûsı kâ'il-i *sâlis selâseh*

(Ahmedî, Terhib-i bend: 6/3)

⁶³ Aynı gazel, Şeyhî Divanı'nda da (G.15) tespit edilmiş olup mahlas beyit haricinde aynıdır.

3.173. sâniye'sneyni iz hümâ fi'l-gâri

(9/40) ثَانِي اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ

إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِي اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ
إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ
الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Eğer siz ona (Peygamber’e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke’den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, “Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber” diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz birtakım ordularla onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Allah’ın sözü ise en yücedir. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (DİM)

“O vakit, mağarada iki kişiden biri olarak” anlamına gelen ve hemen Hz. Muhammed ile Hz. Ebu Bekir’in Mekke’den Medine’ye hicretlerini, Sevr mağarası ve örümcek ağını akıllara getiren ayet cüz’ü, taradığımız eserlerde iki yerde tespit edilmiştir. Her iki beyitte de ikinci mısraın tamamını kaplayan Kur’ân lafzı, nâkıs iktibas olarak kullanılmış olup telmih amaçlıdır.

Cân göziyle âşinâ oldu

*Sâniye'sneyni iz hümâ fi'l-gâr*⁶⁴

(Kadı Burhaneddin, G. 1112/2)

Bu söze hüccet gerekse_ iy ehl-i hûş

Sâniye'sneyn iz hümâ fi'l-gâri uş

(Ahmedî; Mevlid, Münacaat, b.297)

3.174. seb'an mine'l-mesânî

سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِ 15/87

وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِ وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ

“Andolsun, biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve büyük Kur’ân’ı verdik.”

⁶⁴ Muharrem Ergin, Kadı Burhaneddin Divanı, İstanbul1980, e-kitaparşivi. com’da “sâniyâ isneyni iz hümâ fi'l-gâr” şeklinde transkribe edilmiş olan ifade, hem orijinal metin hem vezin göz önünde bulundurulduğunda “sâniye'sneyni iz hümâ fi'l-gâr” şeklinde olmalıdır.

Müfessirlere göre tekrarlanan yedi ayetten kasıt, her gün namazlarımızda her rekâta tekrar tekrar okuduğumuz Fatiha sûresidir.

XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde, iki beyitte tespit ettiğimiz ifade, lafzî değişikliğe uğrayarak ve Farsça tamlama şeklinde (seb‘-i mesânî) kullanılmıştır. Her ikisi de Kadı Burhaneddin’e ait olan beyitlerde sevgilinin yüz, yanak, göz, ağız, dudak, kaş, saç, ayak, el gibi yedi uzvu sayılarak Allah’ın benzersiz ve mükemmel yaratışını takdis için Fatiha sûresindeki yedi ayete benzetilmiştir. Beyitlerde teşbih unsuru olarak kullanılan ifade, Fatiha sûresini ve zikri geçen ayeti anıştırdığı için telmih de vardır.

Leb ü yüz göz ü kaş gîsû ayağ el

Nemâzumda durur *seb‘-i mesânî*

(Kadı Burhaneddin, 665/4)

Gözleri vü kaşları ağzıyla yanahları hatı

Ger yazar ise *seb‘-i mesânî* depredür

(Kadı Burhaneddin, 462/6)

3.175. *sekâhum rabbuhum*

سَقِيَهُمْ رَبُّهُمْ (76/21)

وَسَقِيَهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا

“Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir.”

“Rableri onlara içirecek” anlamına gelen سَقِيَهُمْ رَبُّهُمْ sadece Ahmedî’nin üç beytinde tespit edilmiştir. Beyitler incelediğinde, üç beyitte de “kadeh, câm-ı şerâb, peymâne” ifadeleriyle bir arada tam iktibas olarak teşbih ve telmih amaçlı kullanıldığı görülmektedir.

Uş *sekâhum rabbuhum* dutmuş kadeh

Gonca bigi teşnelik olmaz revâ

(Ahmedî, G.21/3)

Rûşen olur gün bigi sırrı *sekâhum rabbuhum*

Çünkü kendü kullarına suna ol câm-ı şerâb

(Ahmedî, G.69/2)

Dest-i **sekâhum rabbuhum** virür bu meclisde kadeh

Deryâ içilen meclise peymâne sığmaz gelmesün

(Ahmedî, G.491/6)

Ahmedî'ye ait aşağıdaki beyitte ise ayetin “*şarâben tahûra*” kısmı iktibas şeklinde olmasa da ayeti anıştıracak şekilde öğüt amacıyla kullanılmıştır. Yani ayete telmihte bulunulmuştur.

Gerek ki tevbe suyu-y-ıla agzuñı yuyasın

Diler-iseñ ki olasın lâyük-ı **şarâb-ı tahûr**

(Ahmedî, K.24/31)

3.176. *selsebîl*

سَلْسَبِيلًا (76/18)

عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّى سَلْسَبِيلًا

“Orada bir pınar ki ona “*selsebil*” adı verilir.”

Cennetteki bir pınarın adı olan ifade, Divan şairleri tarafından şiirlerde kullanılmıştır. Taradığımız divan ve mesnevilerde hemen hemen her şairde birkaç kullanımına rastladığımız lafız, iktibas sayılamaz. Sadece İnsan sûresinin 18. ayetini hatırlattığı için telmih olarak kabul edilebilir.

“Leb, la’l, dudak, su, teşne-dil, ağız, ab-ı hayat, kevser, câm, mey, cinan, cennet” gibi lafızlarla birlikte teşbih vasıtası olarak şiirlerde kullanılmıştır.

Yâd-ı la’lûñ kût-ı cândur hicr içinde nitekim

Dûzah ehline revân-bahş olsa âb-ı **selsebîl**

(Adlî, G.77/2)

Lebüñ kim teşne-durur aña kevser

Giderdi yüzi suyun **selsebîlûñ**

(Ahmedî, G. 370/4)

Cennet durur yüzün ü özün **hûr-‘ayn** gibi

Agzun yarı meğer mesel-i **selsebîl** olur

(Kadı Burhaneddin, G.630/7)

Necatî Bey'e ait olan aşağıdaki beyitte ise şair, sözlerinin akıcılığını ve söz ustalığını selsebil pınarına benzetmiştir.

Selsebil-i suhanüm böyle revân görür ise
Akub agzı suyu tahsin ide Selmân-ü-Kemâl
(Necatî Bey, K.16/40)

Cem Sultân'a ait aşağıdaki beyitte ise “kevser ve selsebil” lafızları bir arada kullanılmıştır.

La ‘lûñ zülâl-i çeşmesi şol **selsebîl**dür
Kevser döker ki çeşme-i hayvân ayağıdur
(Cem Sultân, G.104/2)

Taradığımız divan ve mesnevilerde tespit ettiğimiz diğer kullanımları ise şunlardır:

Minber-i şâh üzre çıkmış va‘z ider murğ-ı çemen
Selsebîl âyâtını tefsîr ider enhâre bak
(Adlî, Tevhid, b.4)

Lafz-ı ‘azbuñ me‘ânî ehline
Çeşme-i **selsebîli** itdi sebil
(Karamanlı Nizâmî, K. 9 /5)

Selsebîlün lutfı vü âb-ı hayâtuñ lezzeti
Kevserüñ hâsiyyeti la‘l-i dür-efşânındadır
(Karamanlı Nizâmî, G. 21/2)

Selsebîl-i vasl için olmaz sebil ey teşne-dil
Cân sebil it ger bisât-ı kurba isterseñ sebil
(Karamanlı Nizâmî, G. 69/6)

Döndürdi Allah emri ile **selsebîl**-var
İslam busitanını bağ-ı cinana tiğ
(Necatî Bey, K.11/8)

Selsebîl-i halâli ister-iseñ
Var bu zehr-i harâmdan ol bîzâr
(Ahmedî, K.21/23)

Nûş itdügüñde mey olur elüñde *selsebîl*
Kevser olur mizâcî vü kafûr u zencebîl
(Ahmedî, G.405/1)

Kadûñ tûbâ vü yüzüñ cennetümdür
Dudaguñ kevser ü hem *selsebîlüm*
(Ahmedî, G.413/6)

Âşıka *kevser* gerekmez lâ‘l-i rûh-efzânı sun
Yâ habîbî *rahatî fi‘r-rah lâ fi‘s-selsebil*
(Ahmet Paşa, G.184/6)

Ahmed öger *selsebîlîn* lâ‘linin ey Hızr-hat
Selsebil elfâz ile ki âb-ı hayvândan tamar
(Ahmet Paşa, G.43/10)

Tablo 38: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “*selsebîl*” lafzının kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmet Paşa	G.43/10, 184/6,	TEŞBİH	2
Necâtî Bey	K.11/8, K.16/40.	TEŞBİH	2
Ahmedî	K.21/23, G.405/1, 413/6, . 370/4	TEŞBİH	4
Karamanlı Nizâmî	K. 9 /5, G. 21/2, 69/6	TEŞBİH	3
Adlî	Tevhid, b.4	TEŞBİH	1
Kadı Burhaneddin	G.630/7	TEŞBİH	1
Cem Sultân	G.104/2	TEŞBİH	1

3.177. sem‘inâ ve ata’nâ

سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا (2/285)

وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ

“Şöyle dediler: “İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır.”

Taradığımız divan ve mesnevilerde XV. yüzyıl Divan şairi Karamanlı Nizâmî’nin bir kasidesinde ve Necâtî Bey’in iki kasidesinde tespit ettiğimiz “İşittik ve itaat ettik” anlamına

gelen lafz-ı Kur'ân, Allah'a yalvarış, yakarış ve onu övmek amacıyla tam iktibas olarak kullanılmıştır.

Âvâze-i hükmüñ çû semâvâta irişdi

İki bükülüp didi *sem'inâ ve ata'nâ*

(Karamanlı Nizâmî, K.2/12)

Necâtî Bey ise iki kasidesinde ayet cüz'üne yine dua niyetiyle yer vermiştir.

Haddinle kadin yâdına bang eylese bülbül

Cânâ gül ü serv ayda *semi'nâ ve ata'nâ*

(Necâtî Bey, K.2/2)

Bağa ger bang vurasın bülbüle cevri etme diye

Gül ü serv işi *semi'nâ ve ata'nâ* mı değil

(Necâtî Bey, K.19/22)

3.178. *sıbgatu'llâh*

صِبْغَةَ اللَّهِ (2/138)

صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ

“Biz, Allah'ın boyasıyla boyanmışızdır. Boyası Allah'inkinden daha güzel olan kimdir? Biz ona ibadet edenleriz”(deyin).

“Allah'ın boyasıyla boyanmak” anlamına gelen bu Kur'ân lafzı, taradığımız divan ve mesnevilerde sadece Ahmedî'nin üç şiirinde geçmekte olup iki beyitte sevgilinin yanağı ve yüzünün rengi bağlamında, bir beyitte ise bahar mevsiminin renkliliği ve göz alıcılığı bağlamında teşbih vasıtası olarak kullanılmıştır.

Yeşil agaca nazar it ki *sıbgatu'llâh*dan

Nice benefş ü kıızıldur u saru vü gül-gûn

(Ahmedî, K.65/5)

Bahar tasvirlerinin yapıldığı bu beyitte “yeşil, benefş (mor), kıızıl, sarı ve gül-gûn” kelimeleri ile sıbgatullah kelimesi arasında bir tenasüp ilişkisi de söz konusudur.

*Sıbgatu'llâh*dan yüzüñ ol rengi buldı kim anı

Görüben cân rengi budur didiler sabbâglar

(Ahmedî, G.225/6)

Aşağıdaki beyitlerde ise, iktibas ile birlikte “*sıbgatu’llah ve sabbâğ*” kelimeleri arasında iştikak sanatı da vardır.

Yañağı rengine görmedi rengi sun‘-ı ezel
Nigâr hânesini *sıbgatu’llâhuñ* yazalı
(Ahmedî, G.624/4)

Sıbgatu’llâhdan virür uş yañağuñ nûrı haber
Can fidî ider Ahmedî ol *sıbgatuñ* sabbâğına
(Ahmedî, G.578/7)

Tablo 39: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “*sıbgatu’llâh*” lafzının kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	K.65/5, G.225/6, 578/7, 624/4	TEŞBİH	4

3.179. *sihrun mübîn*

سِحْرٌ مُّبِينٌ (6/7, 10/76, 37/15, 27/13, 46/7)

إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ مُّبِينٌ “*Kuşkusuz bu apaçık bir büyüdür.*”

Kur’ân’da inkârcılara ait olan bu ifade, birçok ayette geçmektedir. Münkirlerin Allah ve elçilerinin gösterdikleri mucizeler karşısında inanmayarak, Allah’ın ayetlerini ve mucizlerini “sihir ve büyü” olarak nitelendirmeleri tarih boyunca var olagelmıştır. İncelediğimiz metinlerde iki yerde tespit ettiğimiz ibare, tam iktibas olarak, tarihî vak‘a ve şahsiyetlere telmih amacıyla kullanılmıştır.

‘Utbe vü Şeybe Ebucehl-i la‘în
Eydür-idi kim zihî *sihrun mübîn*⁶⁵
(*Garîbnâme*, b. 2106)

Gözün medhin iden mâdih şehâ *sihr-i mübîn* söyler
Dişünden söz açan şâ’ir begüm dürr-i semin söyler
(Kadı Burhaneddin, G.881/1)

Âşık Paşa’ya ait olan bu beyitte, Mekke müşrikleri Utbe, Şeybe ve Ebu Cehil’in Kur’ân -ı Kerim’e sihir, büyü; Hz. Peygambere ise sihirbaz dediklerine telmih yapılmıştır.

⁶⁵ Âşık Paşa, *Garîbnâme*, Kemal YAVUZ, İstanbul 2000’de “*sihr-i mübîn*” olarak transkribe edilen ifade, hem anlam hem vezin hem de iktibasta ayetin aslı esas olduğu için “*sihrun mübîn*” olmalıdır.

Gördiler gözlerinde fitneleri

İnne hazâ lesâhirân didiler

(Kadı Burhaneddin, G.1283/4)

3.180. *su'bân*

فَالْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ (7/107) ثُعْبَانٌ

“Bunun üzerine Mûsâ, asasını yere attı. Bir de ne görsünler, apaçık bir ejderha.”

Su'bân, Kur'ân'da Hz. Musa (a.s.)'nın Firavun ile olan mücadelesi ve sihirbazların hilelerini boşa çıkarması hadisesinde geçen “yılan, ejderha” anlamına gelen bir kelimedir. Taradığımız divan ve mesnevilerde üç yerde tespit ettiğimiz kelime, Kur'ân'da yer aldığı gibi Hz. Musa'nın elindeki asasının büyük bir yılanı dönüşüp Firavun'un sihirbazlarının ellerinden çıkan sahte yılanları yuttuğu mucizesini anlatmaktadır. Tek kelime olan ve Kur'ân'daki zikri geçen ayet ve hadiseyi hatırlatan bu lafzı, müfred telmih olarak değerlendirebiliriz.

Şöyle kim Mûsî 'asâsı rumhı anuñ

Düşmeninüñ cânına *su'bân* gelür

(Ahmedî, K.37/12)

Kelîm elinde 'asâyı ol eyledi *su'bân*

Hem oldur öğreden ihyâ-y-ıçun Mesîhe füsün

(Ahmedî, K.65/26)

Gösterdi asâyı felegün nat'ına *su'bân*

Mûsâ gibi 'arz itdi meh-i nev *yed-i beyzâ*

(Cem Sultân, K. 6/17)

Tespit ettiğimiz üç beyitte de “asâ, Musâ, su'bân, yed-i beyzâ” gibi kelimelerle tenasüp ilişkisi de kurulmuştur.

3.181. *sündüs ü istebrak*

يَلْبَسُونَ مِنْ سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَقَابِلِينَ (44/53)

“İnce ipekten ve parlak atlastan elbiseler giyinerek karşılıklı otururlar.” mealindeki ayette geçen “ince ipek ve parlak atlas” anlamına gelen “sündüs ü istebrak” Kur'ân lafzı olarak gelmemiş olsa da ayeti hatırlatmaktadır. Tespit ettiğimiz beyitte nâkıs iktibas olup Duhan sûresi 53. ayete telmih yapılmıştır. Cennetin övgüsü için kullanılmıştır.

Sündüs ü istebrak ile zeyn olur cennet velî

Ta'n ider dellâk-i sîmîn-ber aña hammâm ile

(Necâtî Bey, G.498/4)

3.182. *şâvirhum, şâvirûhunne*

شَاوِرْهُمْ (3/159)

وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ (3/159)

“(Ya Muhammed!) İş konusunda onlarla müşavere et.”

42/38 وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ

“İşleri, aralarında şûrâ (danışma) ile olanla...”

İşlerin istişare ile yapılmasının emredildiği “*şâvirhum*” ifadesi, taradığımız eserlerde iki yerde geçmektedir. Her ikisi de Ahmedî’nin *İskendernâme* adlı eserinde geçen ifadelerden biri, Ali İmran sûresi 159. ayete telmihte bulunmakta olup öğüt-hikmet maksatludur.

Emr Hakdan çün *ve şâvirhum* gele

Pes her işde meşveret vâcib ola

(İskendername, b.766)

İskendernâme’ye ait bir diğer beyitte ise “*şâvirûhunne*” şeklinde bir ifade geçmektedir. Ahmedî’nin “Resul didi” şeklinde Hz. Peygamber’den iktibas ettiği lafız, شَاوِرْهُمْ وَخَالِفُوهُمْ (İhtilafa düştüğünüzde kadınlarla istişare ediniz.) mevzu hadisinden alıntılanmış olup kaynağı açıkça belirtildiği için iktibas sayılmaz.

Çünkü didi *şâvirûhunne* resûl

Pes olaruñ sözini kılma kabul

(İskendername, b.722)

3.183. *şeyyebetnî sûretü hûdîn*

شَيْبَتْنِي سُوْرَةُ هُوْد (Tirmizî, Tefsîr, 56/3297)

Hz. Peygamber, Hud sûresi 112. ayette yer alan فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ “*Emrolunduğun gibi dosdoğru ol*” ilahi emre işaretle: “*Hud sûresi, beni ihtiyarlattı.*” buyurmuştur. Sahih bir hadis olan bu ifade, taradığımız divan ve mesnevilerde Ahmedî’nin Mevlid’inde tespit edilmiştir. Tam iktibas olan hadis, övgü amacıyla kullanılmıştır.

Şeyyebetnî sûretü hûdin didi

Lâ-cirem tâc-ı rüsûl oldu adı

(Ahmedî, Mevlid/ b.582)

3.184. ta‘âla’llâhi ‘ammâ yüşrikûn

(59/23) سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ

“Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır.” anlamındaki ayet cüz’ü, vezin gereği “ta‘âla’llâhi” lafzıyla Ahmedî’nin bir gazelinde geçmektedir. Benzerlik ilişkisi içerisinde tam iktibas olarak kullanılmıştır. Şair sevgilinin put gibi güzel olduğunu ifade etmekten ziyade putlardan daha güzel olduğunu vasfetmek için; “(Ey sevgili) Eğer sen, puthaneye uğrarsan putlar seni görüp “Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır.” diyeler.” demiştir.

Ger güzzer kılur-ısañ büt-hâneye sini görüp

Diyeler bütler ta‘âla’llâhi ‘ammâ yüşrikûn

(Ahmedî, G.516/4)

3.185. tahte’s-serâ

(20/6) تَحْتَ الثَّرَى

لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَى

“Göklerde, yerde, ikisinin arasında ve toprağın altında her ne varsa hepsi O’nundur.”

Müfessirlerin “yerin yedi kat altı, toprağın altı” olarak ifade ettikleri “tahte’s-serâ”, yedi kat cehennem de içinde olduğu yerdir. Esfel-i sâfilin ehlinin gidecekleri ve hiçbir zaman ve hiç kimse tarafından istenmeyen karanlık bir meçhuldür. Divan şairleri, bu terkibe arş-ı ‘alâ, fevka’l-‘alâ, arş’istevâ, gök” vb. kelimelerle tezat oluşturacak bir şekilde şiirlerinde yer vermişlerdir. Tespit ettiğimiz bütün beyitlerde karşıtlık ilişkisiyle nâkıs iktibas olarak kullanılan lafz-ı muktebes, ayetteki anlamına uygun olarak daha çok hikmet maksadıyla geçmektedir.

Ol kadar ‘azm eyledün fevka’l-‘alâya her nefes

‘Arş-ı a‘lâ ile bir oldu saña tahte’s-serâ

(Mihri Hâtun, Fî Na‘t-ı Resûlullâh / b.107)

Haşr olıcak ey dirîğâ vay baña

Meskenüm eylerse ger tahte’s-serâ

(Mihri Hâtun; Fî Na‘t-ı Resûlullâh, b.231)

Bir dem çıkar ‘arş üzere bir dem iner **tahte's-serâ**
Bir dem sanasın katredür bir dem taşar ‘ummân olur
(Yunus Emre, 49/4)

Tîz indürürler **tahte's-serâya**
Şol Kârûn gibi dünyâ kovanı
(Yunus Emre, 353/5)

Cehennem key karanu Cehennem **tahte's-serâ**
Kula ayruk su'âl yok kulı su'âlden kodı
(Yunus Emre, 369/5)

Bu çizginen gökleri **tahte's-serâ** yirleri
Yitmiş bin hicâbları cümle vücûdda bulduk
(Yunus Emre, 133/2)

Dostun fevka'l-ulâda düşmanın **tahte's-serâ**
Kim sana yavuz sanırsa ömrü az olsun begim
(Ahmet Paşa, G.194/2)

Tablo 40: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “**tahte's-serâ**”ın kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmet Paşa	G.194/2, 369/5, 353/5, 49/4	HİKMET/ÖĞÜT	4
Yunus Emre	133/2	HİKMET/ÖĞÜT	1
Mihrî Hâtun	Fî Na‘t-ı Resûlullâh, b.107, 231	HİKMET/ÖĞÜT	2

3.186. *teveffênî müslimen va elhiknî bi's-sâlihîn*

تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَالْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ (12/101)

Benim canımı müslüman olarak al ve beni iyilere kat.” anlamındaki ayet, Hz. Yusuf’a ait bir dua olup tam iktibas olarak, anlatımsal işlevde dua ve temenni niyetiyle Şeyyât Hamza’nın Yusuf u Zeliha adlı mesnevisinde geçmektedir.

*Teveffênî müslimen ve elhiknî bi's-sâlihîn*⁶⁶

Ëndi gökden ol sâ‘at rûhu ‘l-emîn
(Yusuf u Zeliha, b.1473)

⁶⁶ İktibas edilen ayet vezne uymamaktadır.

3.187. tav'an ev kerhen

طَوْعاً أَوْ كَرْهًا (3/183, 13/15, 41/11)

(41/11) ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعاً أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ

“Sonra duman hâlinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne, “İsteyerek veya istemeyerek gelin” dedi. İkisi de, “İsteyerek geldik” dediler.” mealindeki ayette ve numaralandırılmış diğer ayetlerde yer alan: “isteyerek veya istemeyerek, ister istemez” anlamlarını taşıyan “tav'an ev kerhen” lafzı, Âşık Paşa'nın *Garîbnâme* adlı mesnevisinde bir beyitte tespit edilmiştir. Nâkıs iktibas olan âyet-i muktebes, yerin ve göğün yaratılışı ve isteyerek Allah'a boyun eğmelerine telmih maksadıyla kullanılmıştır.

Tav'an ev kerhen getürdi tâ'ata

Geñlü geñsüz geldiler çün hazrete

(*Garîbnâme*, b.4588)

3.188. tebârekte yâ ahsene'l-hâlikîn

فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ (23/14)

“Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!” anlamındaki ayet, yine tam iktibas olarak Ahmedî'nin bir gazelinde tespit edilmiş olup övgü kasdıyla kullanılmıştır. Beyitte, sevgilinin yüz, saç, alın gibi güzellikleri karşısında hayranlık duyan aşığın ikinci mısradaki bu güzelliklerin yaratıcısına hamd u senalar ettiği ve şanını yücelttiği görülmektedir.

Bu ne yüz-durur bu ne zülf ü cebîn

*Tebârekte yâ ahsene'l-hâlikîn*⁶⁷

(Ahmedî, G.487/1)

3.189. terâhum yenzurûn, vehum lâ yubsirûn

وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَسْمَعُوا وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ 7/198

“Eğer onları, doğru yola çağırırsanız işitmezler. Sen onların sana baktıklarını görürsün, hâlbuki onlar görmezler.”

⁶⁷ İktibas edilen ayet vezne uymamaktadır.

A'raf sûresi 198. ayette geçen bu iki lafz-ı Kur'ân, Ahmedî Divanı'nın Mevlid bölümünde aynı beyitte her biri bir mısra da tespit edilmiştir. Kâfirlerin, inkârcıların hidayet sözünü işitmedikleri ve hakikati görmediklerini belirten ayet, anlamına uygun olarak Ahmedî tarafından kullanılmıştır. Tam iktibas olarak kullanılan ayet, öğüt amacıyla kullanılmıştır.

Bu sözüme uş *terâhum yenzurûn*

Tanugumdur tâ *ve hüüm lâ yubsirûn*

(Ahmedî, Mevlid: b.133)

3.190. *tesevverü' l-mihrâb*

إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ (38/21)

هَلْ أَتَيْكَ نَبَأُ الْخَصْمِ إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ

“Sana davacıların haberi geldi mi? Hani onlar duvarı aşarak mabede girmişlerdi.”

Aslında melek olan iki davacının Hz. Davud'un makamına gelip ona aralarında hükmetmelerini istemeleri hadisesini anlatan ayet, Hz. Davud'un yargılamadaki adaletine işaret etmektedir. İnceleme alanımıza giren XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde iki beyitte geçen ifade, bir beyitte “Dâvûd” ismi ile beraber telmih amacıyla, diğer beyitte ise teşbih vasıtasıyla iktibas edilmiştir.

Budakda bülbül öter çevresi kamu kuşlar

Özi çü Dâvûd u anlar *tesevverü' l-mihrâb*

(Ahmed-i Dâ'î, K.1/11)

Aşağıdaki beyitte, sevgilinin efsunlu ve sihirli bakışlarının âşığın gönlünü delerek onu yaralaması durumu, davacıların duvarı aşarak Hz. Davud'un makamına gelmeleri olayı ile benzerlik ilişkisi çerçevesinde güzel bir temsili teşbih şeklinde dile getirilmiştir.

Husûmeti ne-durur cân u 'akl-ıla yâ rab

Bu câdû gözlerünüñ *iz tesevverü' l-mihrâb*

(Ahmedî, K.10/14)

3.191. *tis'a âyât*

تِسْعَ آيَاتٍ (17/101)

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ (17/101)

“Andolsun, biz Mûsâ'ya apaçık dokuz mucize verdik.”

Müfessirlerin Tevrat'taki dokuz emir veya Allah tarafından Hz. Musa'ya verilen dokuz mucize olarak yorumladıkları “*tis‘a âyât*” ifadesi, incelediğimiz eserlerde XIV. yüzyıl şairi Ahmedî'nin iki kasidesinde tespit edilmiştir. Lafız, her iki beyitte de telmih amacıyla geçmekte olup nâkıs iktibas olarak adlandırabileceğimiz bir kullanım söz konusudur.

Sezâ-yı *tis‘a-i âyât* ol kişi ola kim

Dileye Mûsaviler bigi seb‘a-i elvân

(Ahmedî, K.64/35)

Kelîm’e viren oldur *tis‘a âyât*

Mesîh’e iden ol ta‘lîm-i ihyâ

(Ahmedî, K.4/21)

3.192. *tûbâ lehüm ve hüsnü me‘âb*

طُوبَى لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ (13/29)

الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَى لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ

İnanan ve salih amel işleyenler için, mutluluk ve güzel bir dönüş yeri vardır.

“*Ne mutlu onlara. Dönülecek güzel yurt da onlarındır.*” anlamındaki “*tûbâ lehüm ve hüsnü me‘âb*” ibaresi, inananları salih amellerinden ötürü tebşir içindir. Ahmedî'nin iki, Ahmed-i Dâ'î'nin üç, Necâtî Bey'in de bir beyti olmak üzere toplam altı yerde tespit ettiğimiz cüz'-i muktebes, ayetteki anlamına uygun olarak övgü/medh amacıyla tam iktibas olarak kullanılmıştır.

Şular ki serv-i sehî sâyesinde gül yüzine

Teferrüc eyledi *tûbâ lehüm ve hüsnü me‘âb*

(Ahmed-i Dâ'î, K.1/14)

“*Şunlar ki düz ve doğru servi sayesinde gül yüzünü görüp ferahladı. Ne mutlu onlara. Dönülecek güzel yurt da onlarındır.*”

Tûbâ lehüm ve hüsnü meâbin ki menzili

Bezm-i ezelde ravza-ı dâr'ul-cinân idi

(Ahmed-i Dâ'î, K.24/24)

Şular kim itdi kışın zemherîr-i zehrîne sabr

Bahar ni‘metidür **ecrühüm bi-ğayrı hisâb**

(Ahmed-i Dâ’î, K.1/3)

Yukarıdaki beyitte ise “Şunlar ki kışın zehir gibi soğuğuna sabr ettikleri için hesapsız mükâfatları bahar nimetidir.” denilerek hikmet/öğüt amacıyla kullanılmıştır.

Düriş⁶⁸ anlardan ol ki vasfı olaruñ

Geldi **tûbâ lehüm ve hüsnü me’âb**

(Ahmedî, K.8/15)

Gülüñ dibinde ma‘âşirleri görüp bülbül

Ohudı sûz-ıla **tûbâ lehüm ve hüsnü me’âb**

(Ahmedî, K.10/2)

Necatî Bey’e ait olan aşağıdaki beyitte ise sadece “tûbâ” lafzı kullanılmış olup bahsi geçen ayet-i kerimeyi işaret etmektedir.

Göreyim tûbâ-veş olsun eller içre sernigûn

Müntehâ kaddin nihâlin kim görüp **tûbâ** demez

(Necatî Bey, G.217/6)

Tablo 41: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “tûbâ lehüm ve hüsnü me’âb”ın kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmed-i Dâ’î	K.1/3, 1/14, 24/24,	ÖVGÜ	3
Ahmedî	K.8/15, K.10/2	ÖVGÜ	2
Necatî Bey	G. 217/6	ÖVGÜ	1

⁶⁸ Çabala, gayret et. (Cem DİLÇİN, Yeni Tarama Sözlüğü, TDK yayınları Ankara 2018)

3.193. *tûlicü'l-leyle fi'n-nehâr*

تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ (3/27, 57/6)

(3/27) تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ

“Geceyi gündüze sokarsın, gündüzü geceye sokarsın. Ölüden diriye çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın”

(57/6) يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ

“Geceyi gündüze sokar, gündüzü de geceye sokar.”

Sadece Cem Sultân'a ait bir gazelde geçen ayet cüz'ü, tam iktibas olarak teşbih vasıtasıyla kullanılmıştır.

Hat ki haddinde ol nigar yazar

Tûlicü'l-leyle fi'n-nehâr yazar

(Cem Sultân, G. 108/1)

Şair, “O sevgilinin yanağındaki ayva tüylerinde “geceyi gündüze sokar” yazar diyerek sevgilinin yanağını gündüze, yanağındaki ayva tüylerini ise geceye benzetmiştir.

3.194. *ûlâ'ike'l-ahzâb*

أُولَئِكَ الْأَحْزَابُ (33/19)

وَتَمُودُ وَقَوْمُ لُوطٍ وَأَصْحَابُ لَيْكَةِ أُولَئِكَ الْأَحْزَابُ

“Semûd kavmi, Lût kavmi ve Eyke halkı da Peygamberleri yalanlamışlardı. İşte onlar da (böyle) gruplardı.”

Kur'ân-ı Kerimde geçmiş kavim ve topluluklardan helak olanları tasvir etmek için kullanılan bu ifade, Ahmedî'nin bir kasidesinde tespit edilmiş olup tam iktibas olarak ve telmih amacıyla kullanılmıştır. Ayetteki anlamına uygun olarak feleğin güçlü, zengin, halife, kral, padişah dinlemeyip bütün insanları ve toplulukları helak ettiğini; sultânların taht ve taçlarını bırakıp topraktan yapılmış tahtlarında yattıklarını dile getirmiştir.

Hulefâ n'oldı ya mülûk-ı 'Acem

Ehleke'd-dehr ûlâ'ike'l-ahzâb

Taht u tâcı koyup bu sultânlar

Uş yaturlar çüriyü taht-ı türâb

(Ahmedî, K.8/20-21)

3.195. uli'l-elbâb, uli'l-epsâr

أُولِي الْأَبْصَارِ , أُولِي الْإِبْصَارِ (59/2, 2/179, 14/52)

59/2 فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ

“Ey basiret sahipleri, ibret alın.”

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ يَا أُولِي الْأَبْصَارِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (2/179)

“Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki (bu hükme uyarak) korunursunuz.”

“Akıl ve basiret sahipleri” anlamlarına gelen her iki ayet cüz’ü de Divan şairleri tarafından nâkıs iktibas olarak kullanılmıştır. İncelediğimiz metinlerde bazen biri, bazen de her ikisi bir arada iktibas edilmiştir. Kur’ân’daki anlamına uygun olarak iktibas edilen ayetler, daha çok övgü ve hikmet içeren beyitlerde görülmektedir.

Her **uli'l-elbâba** emrûñ pîş-vâ

Her **uli'l-epsâra** şer‘üñ reh-nümâ

(Mihri Hâtun; Fî Na‘t-ı Resûlullâh, b.72)

Çeşmüñi görmez meger nergis k'olupdur bî-basar

Hüsnüñe kılup nazar oldı **uli'l-epsâr** gül

(Mihri Hâtun, K.12/16)

İy gönül sen yol eriyle yâr-ısañ

Yol içinde **yâ uli'l-epsâr**-ısañ

(Garîbnâme, b.4737)

Bu hikmete nazar itmez meger **uli'l-epsâr**

Bu fikre ‘akl irürmez meger **uli'l-elbâb**

(Şeyhî, K.13/4)

‘Akl-ı küll ü dâniş ü ‘ilm ü **uli'l-elbâb** bâb

Görmese hüsnüñ kitâbından dirüz nâdân aña

(Mihri Hâtun, G.3/5)

Aşağıda Âşık Paşa'nın *Garîbnâme* adlı eserinde tespit ettiğimiz iki beyitte ise “*ibret*” kelimesi ile *فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ* (59/2) ayeti anıştırılmış olup müfred telmih söz konusudur.

‘*İbret* al dip ne’yçün eytdi hak bize
Ne’yçün oldı bu emir gönle göze
(*Garîbnâme*, b.4843)

‘Âlemüñ nakşın göze ‘arz eyledi
‘*İbret* aluñ dip bize farz eyledi
(*Garîbnâme*, b.6758)

Tablo 42: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “*ulî'l-elbâb, ulî'l-ebşâr*” lafzının kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Âşık Paşa	<i>Garîbnâme</i> ; b.4737, 4843,6758	ÖĞÜT	3
Mihrî Hâtun	Fî Na‘t-ı Resûlullâh b.72, K.12/16, G.3/5	ÖVGÜ	3
Şeyhî	K. 13/4	ÖĞÜT	1

3.196. *ümmü’l-habâis*

الخمير أم الخبائث (*Neseî, Eşribe, 44, Müslim, Eşribe, 74*)

“İçki, bütün kötülüklerin anasıdır.” anlamındaki hadis, sahih olup Ahmedî’nin bir gazelinde nâkıs iktibas olarak zikredilmiştir. Öğüt amacıyla kullanılmıştır. Kötülüklerin başı olarak zikredilen içkinin şeytanın bevlî olduğunu, pâk ve temiz olanların içmemesi gerektiği ifade edilmiştir.

Anı kim *ümmü’l-habâyis*dür içe mi pâk olan
Kimde kim vardur taharet bevl-i şeytân içmeye
(Ahmedî, G.560/2)

3.197. *va’llâhu hayru’r-râzıkîn*

(62/ 11) وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ

“Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır” mealindeki ayet cüz’ü, Gülşehrî’nin *Mantıku’t-tayr* adlı eserinde tespit edilmiş olup tam iktibas olarak ve öğüt amacıyla kullanılmıştır.

Rızkuñ ol vire ki Kur'ân'da yakîn
Didi kim *vallâhu hayru'r-râzıkîn*

(Mantıku't-tayr, b. 1013)

3.198. *va'llâhu yuhibbu's-sâbirîn*

وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ (3/146)

“Allah sabredenleri sever” anlamındaki ayet cüz'ü, Ahmedî Divanı'nda ve *İskendernâme* adlı eserinde olmak üzere iki yerde geçmektedir. Kur'ân'daki anlamına uygun olarak tam iktibas şeklinde kullanılmış olan ifade, yine öğüt/hikmet amaçlıdır.

Ahmedîye vasl ümîdî-y-le firâkuñda senüñ

Sabr-durur çâre *va'llâhu yuhibbu's-sâbirîn*

(Ahmedî, G.504/7)

Pîşe ide her ki mü'mindür yakîn

Sabrı *va'llâhu yuhibbu's-sâbirîn*

(İskendername, b.7902)

Yunus Emre'nin *Risaletü'n-nushiyye* adlı eserinde bir beyitte ise yine tam iktibas olarak “*vallahu mu'înu's-sâbirîn*” lafzının kullanıldığı tespit edilmiştir. Bakara sûresi, 153. ayetteki *إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ* (2/153) “Allah sabredenlerle beraberdir” kelimullahını hatırlatan iktibasın Recâizâde Mahmut Ekrem'in deyişiyle *ma'a't-tağyîr* yani lafız değişikliği ile oluştuğu görülmektedir. Bu beyitte de öğüt amaçlı kullanılmıştır.

Saadet istersen sabrı güzîn gör

Ki *va'llâhu mu'înu's-sâbirîn* gör

(Risaletünnushiyye, b.316)

3.199. *ve'ttekû yevmen turca'ûna fîhi ilâ'llâh*

وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ (2/281)

وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

“Öyle bir günden sakının ki, o gün hepiniz Allah'a döndürülüp götürüleceksiniz. Sonra herkese kazandığı amellerin karşılığı verilecek ve onlara asla haksızlık yapılmayacaktır.”

Mısraın tamamını kaplayan ve tam iktibas olarak kullanılan ayet cüz'ü, Şeyyât Hamza'nın *Yusuf u Zeliha* adlı eserinde tespit edilmiştir. Beyitte, Hz. Yusuf'un Rabbinin

bürhanını görmese Zeliha'ya meyledeceğine dolayısıyla وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهٖ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا اَنْ رَّا بُرْهَانَ (12/24) “Andolsun, kadın ona (göz koyup) istek duymuştu. Eğer Rabbinin delilini görmemiş olsaydı, Yûsuf da ona istek duyacaktı.”mealindeki ayete işaret yoluyla telmih, gördüğü o işaretin ise 2/281. ayet olduğu belirtilmek suretiyle tam iktibas yapılmıştır. Kısacası şair, burada iktibas içinde başka bir ayete telmihte bulanarak okura ufuk açmaktadır.

Ve'ttekû yevmen turca'ûna fi-hi ilâ 'llâh

Anı göricek Yûsuf eyledi âh ⁶⁹

(Yusuf u Zeliha, b.522)

3.200. *velâ tekrabu'z-zinâ*

(17/32) وَلَا تَقْرَبُوا الزَّيْنَىٰ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا

“Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur.”

Zinayı men eden bu ayet, Yusuf kıssasının anlatıldığı Yûsuf u Zelihâ adlı mesnevide geçmekte olup anlatımsal işlevde kullanılmıştır. Beyitte, Hz. Yusuf'un Züleyha'ya yaklaşmaktan geri durduğu anlatılmaktadır. Hz. Yusuf, Allah'ın merhameti ve yardımı ile zinaya yaklaşmamıştır. Rabbinden kendisine gösterilen bürhan ve işaretlerle –ki o bürhanların iktibas edilen ayetler olduğu ifade edilmiştir–ah eylemiş, yere yığılmış ve Zeliha'dan uzak durmuştur. Tam iktibas olan ayet cüz'ü, öğüt ve telmih unsuru olarak kullanılmıştır.

Yazılı anda *velâ tekrabu'z-zinâ*

Anı gördü yıgıncı Yûsuf yerine

(Yûsuf u Zelihâ, b.534)

3.201. *ve'llezîne câhedû finâ*

(29/69) وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ

“Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz. Şüphesiz Allah, mutlaka iyilik yapanlarla beraberdir.”mealindeki ayetin “Bizim uğrumuzda cihad edenler” bölümü, Gülşehrî'nin *Mantiku't-tayr* adlı eserinde iktibas edilmiştir. Her ne kadar bir mısraı kapsayacak kadar uzun olsa da nâkıs iktibastır. Çünkü iktibas edilen ibare,

⁶⁹ Beytin ayet içeren iktibas mısraı vezne uymadığı gibi ikinci mısra'ında da “Yûsuf” kelimesinin tahfif edilerek okunması gerekmektedir.

tek başına bir anlam bütünlüğü içermez; ayetin devamına ihtiyaç duymaktadır. Bu beyitte de amaç öğüt ve hikmettir.

Ve'llezîne câhedû finâ didi

Ne kazandıysa kişi anı yidi

(Mantıku't-tayr, b.3668)

3.202. ve hüüm yestebşirûn

وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ (9/124)

وَإِذَا مَا أَنْزَلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيْمَانًا فَآمَنَ الَّذِينَ آمَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيْمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ

“Herhangi bir sûre indirildiğinde, içlerinden, (alaylı bir şekilde) “Bu hanginizin imanını artırdı?” diyenler olur. İman etmiş olanlara gelince, inen sûre onların imanını artırmıştır. Onlar bunu birbirlerine müjdelerler.”

Gülşehrî'nin *Mantıku't-tayr*'ında tespit ettiğimiz ayet cüz'ü, Allah'ın ayetlerine inananlardan yani mü'minlerden kinayedir. Aynı beytin ikinci mısraında ise yine öğüt ve hikmet amacıyla Yâsin sûresi 62. ayetten **وَلَقَدْ أَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا أَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ** “Andolsun, o sizden pek çok nesli saptırmıştı. Hiç düşünmüyor muydunuz?” iktibas yapılmıştır.

Olur-ısañ kim **ve hüüm yestebşirûn**

Bilesin **eflem tekûnû ta'kilûn**

(Mantıku't-tayr, b.4069)

3.203. ve hüüm yestağfirûn

وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ (8/33)

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ

“Oysa sen onların içinde iken, Allah onlara azap edecek değildi. Bağışlanma dilerlerken de Allah onlara azap edecek değildir.” (DİM)

Serv boyuña benefşe saçuña öykündüğü-çün

Pây-mâçân ‘özre durdılar **ve hüüm yestağfirûn**

(Ahmedî, G.516/6)

Tasavvufta, günahkâr ve kabahatli dervişlerin dergâhın en alt bölümünde tek ayak üstünde bekletilerek affını beklemeleri hali⁷⁰ olarak ifade edilen “pây-mâçân”, iktibas edilen ayet ile birlikte anlamı tamamlamaktadır. Beyitte “*servi ve menekşe saçına öykündüğü için*” denilerek teşbih ilgisi kurulmuştur.

3.204. *vâvu’l-kasem*

القسم (53/1, 68/1, 77/1, 79/1, 89/1-4, 91/1-2, 92/1, 93/1, 100/1)

Kur’ân -ı Kerim’in özellikle son cüz’ünde yer alan sûrelerin ekseriyeti, değerli bir varlık üzerine yemin ile başlar. Güneşe, aya, yıldıza, geceye, gündüze, fecre, kuşluk vaktine, asra, koşan atlara, kaleme ve daha birçok değerli varlığa kasem edilmektedir. Divan şairleri de bu kasem ayetlerini şiirlerinde övgü ve teşbih vasıtası olarak çokça kullanmışlardır.

Yüzünle zülfünü gördi meger cân
Ki *ve’ş-şems ile ve’l-leyl* oldu andı
(Ahmedî, G.696/4)

Beyitte, yüz ve zülf ile iktibas edilen “*ve’ş-şems-ile ve’l-leyl*” ayeti arasında leffü neşr-i müretteb vardır.

Yüzünün nûrî nedür didüm didi kim *ve’d-duhâ*
Gözlerün vasfı nedür didüm didi *ve’n-nâzi’ât*
(Ahmedî, G.93/2)

Bu beyitte ise sevgilinin yüzünün nuru, kuşluk vakti anlamına gelen “*ve’d-duhâ*” ayetindeki kuşluk vaktine, gözleri ise âşığın gönlünü (ruhunu) çekip/çelip alan, öldürücü bakışları dolayısıyla ruhları söküp çıkaran, can alıcı meleklerle yemin edilen “*ve’n-nâzi’ât*” ayetindeki çekip çıkaran anlamındaki “*nâzi’ât*”a teşbih edilmiştir.

Lebün *kevser*-durur *tâhâ* yañağün
Dişün *ve’n-necmi* alnuñ *sûre-i nûr*
(Ahmedî, G.168/3)

Beyitte, sevgilinin dişleri, iktibas yoluyla yıldızlara benzetilmiştir.

Kaşlarıña *âyet-i nûn ve’l-kalem* hayrân kalur
Yañağünü *sûre-i şems ü kamer* tahsîn ider
(Ahmedî, G.199/2)

⁷⁰ Farsça sözlük

Beyitte, sevgilinin kaşları âyet-i nûn ve'l-kalem'e, yanakları ise sûre-i şems ü kamerde geçen ay ve güneşe benzetilmiştir.

Ve's-şems şem'-i nûr-ı ruhından nişânedür
Ve'l-leyl olursa ta'n mı nikâbı Muhammed'ün
(Cem Sultân, K. 4/62)

Bu beyitte ise şair, güneşi Hz. Peygamber'in nurunun bir kıvılcımı olarak görür. *Ve'l-leyl* diyerek geceyi ise Hz. Peygamberin yüzünün örtüsü olarak nitelendirmiştir.

Yüzüne yiter **ve'd-duhâ** vü zülfüne **ve'l-leyl** tanuh
Bilüne ki varlıh virür bir âyet-i muhkem kanı
(Kadı Burhaneddin, G.1030/8)

Yukarıdaki beyitte, Kadı Burhaneddin de divan şairlerinin en yaygın olarak kullandığı benzetmeden yararlanarak sevgilinin yüzünü “*ve'd-duhâ*”, zülfünü ise “*ve'l-leyl*” olarak nitelemiştir.

Niçe senden ben ırağ ola bilem
İy saçun turraları **ve'n-nâzi'ât**
(Kadı Burhaneddin, G.248/5)

Bu beyitte ise şair, sevgilinin alnına dökülen ve âşık için tehlikeli bir tuzak olan saçlarını “*ve'n-nâzi'ât*” ayeti ile ilişkilendirerek sevgilinin çekiciliğini ve öldürücülüğünü dile getirmiştir.

Düşmenin tufanı gark olsun azâb-ı **nez'** ile
Sen süvâr ol devlet ile merkebün **ve'l-'âdiyât**
(Ahmed-i Dâ'î, K.12/41)

Bu beyitte ise “süvâr” ile “*ve'l-'âdiyât*” kelimeleri arasında tenasüp ilişkisi olup düşmanın tufanının, tozu dumana katarak koşuşan atlar üzerindeki süvarilerle gark olması ve azaba uğratılmalarından bahsedilmektedir. Birinci beyitte geçen azab-ı nez' ifadesi de akıllara “*ve'n-nâzi'ât*” ayetini ve sûresini getirmektedir.

Dil görüp rü'yâda zülf ü haddin okur **ve'd-duhâ**
Bu kelâmullâhı vird-i subh u şâm etsem gerek
(Ahmet Paşa, G.171/2)

Bu beyitte şair, “Gönül, rüyada saçlarını ve yanaklarını görüp duha sûresini okur. Bu kelimeleri sabah akşam vird etmem gerekir.” diyerek **وَالضُّحَىٰ وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ** sûre-i celilesini kastetmektedir. Bu yönüyle **وَالضُّحَىٰ** ile had ve subh; **وَاللَّيْلِ** ile zülf ve şâm kelimeleri arasında benzetme ilgisi kurmuştur.

Kim Mustafâ yüzinde okur idi **ve'd-duhâ**

Tebbet yedâ Ebîlehebin buldı bü'l-Hakem

(Şeyhî, K.10/32)

XV. yüzyıl Divan şairi Şeyhî'ye ait olan yukarıdaki beyitte ise “*Ebul Hakem, Mustafa'nın yüzünde “ve'd-duhâ” okur idi (ancak) “tebbet yedâ Ebîlehebin” (ikabını) buldu.*” denilerek birinci mısradaki iktibas, teşbih vasıtası olarak, ikinci mısradaki iktibas ise telmih vasıtası olarak kullanılmıştır.

Râh-ı dalâla varmamağa degme bü'l-heves

Görindi nûr-ı sûre-i **ve'n-necmi izâ hevâ**

(Şeyhî, K.5/33)

Saçlarından okınur **ve'l-mürselât**

Kaşlarından yazılı **ve'n-nâziât**

(İskendername, b.5480)

XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde taradığımız divan ve mesnevilerdeki diğer kullanımlar ise şunlardır:

Hil'at aña **le'amrüke ve levlâ** dür yakîn

Ve'l-leylidür saçı yüzi **ve's-şemsi ve'd-dûhâ**

(Ahmedî, K.5/63)

Kevserdurur dudaguñ **ve'n-necmi**dür

Gönlüñ **hadîd**dür yañaguñ **sûretü'l-kamer**

(Ahmedî, G.207/4)

Kaşuñ **nûn ve'l-kalem** alnuñ **tebârek**

Saçuñ **ve'l-leyli** yüzüñ **ve'd-duhâ**dur

(Ahmedî, G.230/7)

Bu cân dudaguña **kevser** yüzüne dir **ve'l-fecr**

Gönül yanaguna **tâhâ** dir ü saña **yâsîn**

(Ahmedî, G.509/6)

Kaşuñ **ve'n-nâzi'ât** alnuñ **tebârek**

Lebüñ **kevser** saçuñ **ve'l-mürselâtı**

(Ahmedî, G.647/5)

Sabâ keşf itdi zülfinden yine **ve's-şems**

Yüzini zihî eyledi billâh bize **ve'l-leyl** tefsirin

(Kadı Burhaneddin, G. 932/7)

Furkânını **ve'l-leyl** saçunun göreliden

Meyl itmedi kâfir dahi inciline bârî

(Kadı Burhaneddin, G. 1272/4)

Çün müşg saçundûş-be-dûş irdi nigârâ

Âvâze-i **ve'l-leyl** be-gûş irdi nigârâ

(Kadı Burhaneddin, G.1319/1)

İy saçun turraları **ve'l-mürselât**

Cânumun şevki sana **ve'l-'âdiyât**

(Kadı Burhaneddin, G.248/1)

Begüm **ve'n-nâzi'ât**-i zülf çün kılur bizi beste

Nidelüm şems yüzünü eger **sûre-i rahmân**dur

(Kadı Burhaneddin, G.660/5)

Niçe kim Kur'ân içinde okunır tertîb ile

'**Ammenün** altın yanında **sûre-i ve'n-nâzi 'ât**

(Ahmed-i Dâ'î, K.12/40)

Zülf-i dil-ber kim 'izâr'ı dil-rübâ üstindedür

Sûre-i **ve'l-leyl**ü dür kim **ve'd-duhâ** üstindedür

(Necâtî Bey, G.121/1)

Ve'd-duhâ ve'l-leyl tanukdur ol yüze

Saçı dündür yüzi beñzer gündüze

(*Garîbnâme*, b.176)

Hil‘at aña *le‘amrüke ve levlâ* dür yakîn
*Ve‘l-leyl*idür saçı yüzi *ve‘ş-şemsi ve‘d-dûhâ*
(Ahmedî, K.5/63)

Mushaf yüzünde okıya *ve‘ş-şems sûresin*
Tutulmaya ger öldüğü demde lisân-ı şem‘
(Cem Sultân, G.161/12)

Ve‘l-leyl lâm ile ne hoş dâll olur gözed
İsrâ şebine şa ‘r-ı siyahı Muhammed’ün
(Cem Sultân, K.4/121)

XIII-XV. yüzyıl divan ve mesnevileri incelediğinde “vâvu’l-kasem” başlığı altında değerlendirdiğimiz ayet iktibasları, genellikle teşbih vasıtası olarak kullanılmıştır. Ancak müşebbehun bih olarak kasem vavını dışarda tutmak gerekir. Aksi takdirde sevgilinin yüz, yanak gibi güzellik unsurları ayetin bizatihi kendisine benzetilmiş olur ki bu hoş karşılanmaz. Buradaki teşbihten maksat, mutlak güzellik olan Allah’ın benzersiz ve bedi yaratışının takdis edilmesidir. İncelediğimiz döneme ait iktibas edilen lafız ve teşbih edilen unsurlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 43: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “*vâvu’l-kasem*” ve teşbih edildiği unsurlar

SÛRE	İKTİBAS EDİLEN LAFİZ	TEŞBİH EDİLEN UNSURLAR
DUHA	وَالضُّحَىٰ "ve'd-duhâ"	yüz, yanak, 'izâr-ı dil-rübâ.
DUHA, LEYL, ŞEMS	وَاللَّيْلِ "ve'l-leyl"	Sevgilinin saç, zülf
MÜRSELÂT	وَالْمُرْسَلَاتِ "ve'l-mürselât"	Sevgilinin saç, zülf
NAZİ ÂT	وَالنَّازِعَاتِ "ve'n-nâzi'ât"	Sevgilinin gözü ve kaşı
ÂDİYÂT	وَالْعَادِيَاتِ "ve'l-âdiyât"	Cân şevki, merkep, binek
ŞEMS	وَالشَّمْسِ "ve's-şems"	Sevgilinin yüzü, yanağı
NECM	وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ "ve'n-necmi izâ hevâ"	Hidayet yolu ve sevgilinin dişleri
FECR	وَالْفَجْرِ "ve'l-fecr"	Sevgilinin yüzü, yanağı
KALEM	ن وَالْقَلَمِ "nûn ve'l-kalem"	Sevgilinin kaşı
ŞEMS	وَالْقَمَرِ "ve'l-kamer"	Sevgilinin yüzü, yanağı

Az da olsa bazı beyitlerde -özellikle kasidelerde-övgü amaçlı kullanımlara da rastlanmıştır:

İy fahr-i halk kimde ola zehre medhûne

Çün hak didi *le- 'amrûke lev lâke ve'd-duhâ*

(Şeyhî, K.5/2)

Zâtuñ tenezzühiyle sıfâtuñ bilinmege

Şânuñda itdi sûre-i *ve'n-necmi izâ hevâ*

(Karamanlı Nizâmî, K.1/12)

Tablo 44: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “*vâvu’l-kasem ayetleri*” nin kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	K.5/63 G.93/2, 168/3, 199/2, 207/4, 230/7, 509/6, 647/5, 696/4, İskendername; b.5480	TEŞBİH	10
Kadı Burhaneddin	G. 248/1-5, 660/5,932/7,1030/8,1272/4, 1319/1	TEŞBİH	7
Ahmed-i Dâ'î	K.12/40-41	TEŞBİH	2
Karamanlı Nizâmî	K.1/12	ÖVGÜ	1
Şeyhî	K.5/33, 10/32, G.5/2	TEŞBİH	3
Ahmet Paşa	G.171/2	TEŞBİH	1
Âşık Paşa	<i>Garîbnâme</i> ; b.176	TEŞBİH	1
Necâtî	G. 121/1	TEŞBİH	1
Cem Sultân	K.4/62, 4/121, G.161/12	TEŞBİH	3

3.205. ve enzelna'l-hadîd

وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ (57/25)

وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ

“Biz demiri de indirdik ki onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar vardır.”

Güç ve kudretin sembolü olan hadîd (demir), asırlardan beri maddi güç ve siyasi otorite sağlamada, adaleti te'sis etmede veya zulüm işlemeye insanlığın vazgeçilmez bir silahı olmuştur. İslam'da cihadın büyük bir önem taşıdığı ve bu konuda Hz. Pegamberin bir hadislerinde “*cennet, kılıçların gölgesindedir.*” buyurduğu bilinmektedir. Divan şairleri de genellikle bu bağlamda küffara karşı savaş ve cihaddan bahsettikleri beyitlerde bu ayeti iktibas etmişlerdir. Taradığımız divan ve mesnevilerde 5 beyitte tespit ettiğimiz bu ayet cüz'ü, dört yerde kılıç kelimesi ile birlikte zikredilmiştir. Bir beyitte ise âşığın gönlü “hadîd”e benzetilmiştir. Aşağıdaki iki beyitte övgü amacıyla kullanılmıştır.

Kılıcı anuñ şirk çirkin yiryüzinden yuyısar

Pes anuñ şânına inmişdür **ve enzelna'l-hadîd**

(Ahmedî, K.19/9)

Didi evvel fahr idiben kılıc kim ol benüm

Kim benüm-çün didi **enzelna'l-hadîd** ol Kirdgâr

(Ahmedî, K.25/2)

Ahmedî'ye Şeyhî'ye ait olan aşağıdaki iki beyitte ise öğüt/hikmet niyetiyle iktibas yapılmıştır.

Gökden **hadîd** indi ki **be'sün şedîd** ile

Ya'nî kılıç ucında bulur mülk-i dîn sebât

(Şeyhî, K.15/7)

Kılıc-ıçun dir **ve enzelna'l-hadîd**

Tengrı Kurân içre hem **be'sün şedîd**

(İskendername, b.1186)

Yukarıdaki beyitlerde tam iktibas olarak kullanılan ayet lafzı, aşağıdaki beyitte ise terkiib oluşturmadığı ve bir tek kelimeden müteşekkil olduğu için müfred telmih sayılır. Ayrıca şair peş peşe teşbih-i belîğ sanatlarına yer vererek “hadîd” lafzını teşbih unsuru (müşebbehün bih) olarak zikretmiştir.

Kevser-durur dudaguñ **ve'n-necmi**dür

Gönlün **hadîd**dür yañağuş **sûretü'l-kamer**

(Ahmedî, G.207/4)

Tablo 45: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “**enzelnâ'l-hadîd**” lafzının kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	K.19/9, 25/2, G.207/4, İskendername, b.1186	ÖVGÜ/TEŞBİH	4
Şeyhî	K.15/7	ÖĞÜT	1

3.206. ve kınâ rabbenâ ‘azâbe’n-nâr

(2/201) وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

(2/201) رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

“Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru”

Her gün tahiyyatta okunan ve bir dua kelamı olarak bilinen bu ifade, Kur’ân’daki dualardan biri olup Bakara sûresinde geçmektedir. Taradığımız metinlerde iki yerde geçmekte olup her iki beyitte de ayetteki anlamına uygun olarak dua amacıyla ve tam iktibas olarak kullanılmıştır.

Hezâr dürlü yavuz nesne diyilür dilde

Hüdâya çün **ve kınâ rabbenâ ‘azâbe’n-nâr**

(Ahmedî, K.26/31)

Nef ‘ -i dünyîde bu vü ‘ukbîde

Ve kınâ rabbenâ ‘azâbe’n-nâr

(Ahmedî, K.21/28)

3.207. ve mine’l-mâi külle şey’in hayy

(21/30) وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ

“Diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi?” anlamındaki ayet cüz’ü, taradığımız divan ve mesnevilerde sadece iki beyitte tespit edilmiştir. “Piyâle, hamr, Cem, âb-ı lutf” gibi şarabı çağrıştıran ifadelerle birlikte kullanıldığı için makbul ve mübah sayılmayıp müstehcen iktibasır.

Şükûfe der ki *mine'l-mâi külle şey'in hayy*

Piyâle dir ki mine'l-hamri külle şey'in şâb

(Ahmed-i Dâ'î, K.1/8)

Âb-ı lutfunla zinde olur Cem

Ve mine'l-mâi külle şey'in hay

(Cem Sultân, G. 314/5)

3.208. *vemâ rameyte iz rameyte*

(8/17) وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ

فَلَمْ تَقْتُلْهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ

“(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı.”

Bu ayet, Bedir ve Huneyn Savaşlarında Hz. Peygamber’in yerden bir avuç toprak alarak düşmanın üzerine atması ve bunun neticesinde küffar ordusunun hezimete uğraması üzerine nazil olmuştur. Nitekim tarih boyunca nice az ve güçsüz topluluklar kalabalık ve zırhlılarla donatılmış topluluk ve orduları yenmiştir.

Taradığımız divan ve mesnevilerde üç yerde geçen âyet-i muktebes, “*cenk, zahm, ok, kavs*” gibi savaş kavramları ile birlikte bahsi geçen tarihî olaya telmih niyetiyle kullanılmıştır. Ayetteki anlamına uygun olarak ok, yay ve ok konulan sadak anlamına gelen “*kîş*” sözcükleri ile tamlama kurmuştur. İktibas edilen ayet, bir beyitte “*Mâ rameyte iz rameyte ohı*” şeklinde Türkçe tamlama oluşturmuş iken diğer beyitlerde ise “*kîş-i vemâ rameyte*”, “*kavs-i vemâ rameyte*” şeklinde Farsça tamlama içinde kullanılmıştır.

Cengde hayli melâ’ik aña eş

Mâ rameyte iz rameyte ohına kîş

(İskendername, b.260)

Kîş-i *vemâ rameyteden* atsañ kazâ okın

Hayli *müsevvimîn* ide dîn düşmenin hebâ

(Şeyhî, K.5/14)

Kavs-i *vemâ remeyte*⁷¹den attın çü sır okun

Zahm urdu kalb-i hasmına hayli *müsevvimin*

(Ahmet Paşa; K.3/6)

3.209. *ve'nşakka'l-kamer*

وَأَنْشَقَّ الْقَمَرُ (54/1)

اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَأَنْشَقَّ الْقَمَرُ “Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı.”

İslam âlimleri ve müfessirlerin çoğunluğuna göre bu ayette, Mekkeli müşriklerin Kur’ân’ı, inkâr etmeleri ve peygamberden bir mucize istemelerine karşılık Hz. Peygamber’in eliyle işaret edip ayı ikiye bölmesi ve tekrar birleştirmesi hadisesi anlatılmaktadır. Bu yönüyle iktibas edilen lafız, ayın yarılması olayına telmihte bulunmak amacıyla Divan şairleri tarafından kullanılmıştır.

Taradığımız divan ve mesnevilerde, altı beyitte tespit ettiğimiz ibare, iki yerde “*ve'n-şakka'l-kamer*” şeklinde tam iktibas, bir beyitte “*şakku'l-kamer*”, lafzı kullanılarak nâkıs iktibas olarak kullanılmışken, üç beyitte ise “*şakk-ı kamer ve şakk itdi bedr*” şeklinde telmih sanatı şeklinde zikri geçen ayete ve hadiseye telmihte bulunmuştur.

Dileseñ k'ire yakîne bu haber

Ohı Kur'ân'da ki *ve'nşakka'l-kamer*

(Ahmedî, Mevlid, b. 420)

Gösterdi cemâlinde senin gün gibi rûşen

Şakku'l-kameri mu'ciz-i engüşt-i Muhammed

(Ahmet Paşa, G.29/2)

Dudaguñdur hüccet-i *yuhyi'l-‘ izâm*

Şöyle ki agzuñ sırrı *ve'nşakka'l-kamer*

(Ahmedî, G.263/5)

Ol kişiye ki degül *şakk-ı kamer* mümkindür

Söyle gör nice ider şak meh-i tâbânı lebûñ

(Ahmedî, G.355/7)

⁷¹ Ahmet Paşa Divanı, Ali Nihat Tarlan; Akçağ yayınları Ankara 1992’de “*vemâ remeytü*” şeklinde transkribe edilen ifadenin doğru şekli “*vemâ remeyte*” olmalıdır.

Gün gibi rûşen olmağa i'câz-ı Mustafa

Şakk itdi bedri şekl-i hilâli Muhammed'ün

(Cem Sultân, K.4 / 28)

Fehm eyleyemez mu'ciz-i 'alâsını idrâk

Kim **şakk-ı kamer** oldu aña mu'ciz-i ednâ

(Cem Sultân, K.6 / 92)

Tablo 46: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “**ve'nşakka'l-kamer**” lafzının kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmet Paşa	G.29/2	TELMİH	1
Ahmedî	G. 263/5, 355/7, Mevlid.	TELMİH	3
Cem Sultân	K.4 / 28, 6/92	TELMİH	2

3.210. *ve ümlî lehüm inne keydî metîn*

(68/45) وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ

“Onlara mühlet veriyorum. Şüphesiz benim tuzağım sağlamdır.”

Ahmedî'nin bir gazelinde ikinci mısraın tamamını “*feûlün feûlün feûlün feul*” vezniyle kaplayan bu ayet, teşbih ilgisi içerisinde tam iktibas olarak kullanılmıştır.

Virürken gözüñ mehl cânlara dir

Ve ümlî lehüm inne keydî metîn

(Ahmedî, G.487/4)

3.211. *yâ eyyühe'l-müzemmil*

(73/1) يَا أَيُّهَا الْمُرْمِلُ

“Ey örtünüp bürünen (peygamber)!” mealindeki ayet, Ahmedî'nin bir kasidesinde tespit edilmiştir. Vezin gereği aslı “müzzemmil” şeklinde çift şeddeli olan ifadenin tek şeddeyle okunduğu beyit, öğüt amaçlı olup seher vakti uyanık olmak, yatmamak ve Allah'ı zikretmek gerektiği vurgulanmıştır. Ayetteki muhatab, Hz. Peygamber olduğu için ona ve peygamberliğinin ilk yıllarına telmihte bulunulmuştur.

Çünkü sabâh irişdi vakt-i sabûh yatma
K'eydür saña sabâ kim *yâ eyyühe'l-müzemmil*

(Ahmedî, K.53/42)

3.212. *yâ'lemü's-sırra ve ahfâ*

يَعْلَمُ السِّرَّ وَآخَفَى (20/7)

وَأَنْ تَجْهَرَ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَآخَفَى

“Sen sözü açığa vursan da, gizlesen de Allah için birdir. Çünkü O, gizliyi de bilir, ondan daha gizli olanı da.”

Divan şairleri Taha sûresinin birçok ayetine iktibasta bulunmuşlardır. Bu iktibas ayetlerinden bazıları şunlardır: Arş’istevâ 5, tahte’s-serâ 6, *yâ'lemü's-sırre ve ahfa* 7, esmâu'l-hüsna,8, hel etâ 9, ânestü nâr 10, innî enellâh 14, la tehaf 21-46-68, yed-i beyzâ 22, kavlen leyyinen 44, üscudû 116.

7. ayette geçen *O, gizliyi de bilir, daha gizli olanı da.*” mealindeki ayet de incelediğimiz divan ve mesnevilerde Ahmedî’nin bir kasidesinde tespit edilmiştir. Tasavvufta ilahî sır, yokluk, fenâfillah, kelimullâh anlamlarına gelen sevgilinin ağzının övgüsü amacıyla kullanılan beyit, tam iktibas şeklinde kullanılmıştır.

Agız mı bu ki varlığın bilene

Diyilür *yâ'lemü's-sırra ve ahfa*

(Ahmedî, K.72/18)

3.213. *yâ leytenî küntü türâbâ*

يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا (78/40)

“Keşke toprak olsaydım!” mealindeki ayet cüz’ü, Mahşer günü, her canlı varlığın hesabının görüldüğü o gün, inkârcıların ağzından dökülecek olan pişmanlık sözleridir. Taradığımız divan ve mesnevilerde beş yerde tespit ettiğimiz bu lafz-ı Kur’ân, tam iktibas olarak bir beyitte öğüt/hikmet, üç beyitte ise övgü ve telmih amaçlı kullanılmıştır.

Her ki gelmişdür cihâna bî-sebât

Olısar *yâ leytenî küntü türâb*

(Mihri Hâtun; Çar Anasır, b. 2)

Öğüt/hikmet içerikli bu beyitte iktibas edilen ayet “pişman olmak” anlamında olup “*Bu kararsız dünyaya her gelen pişman olacaktır.*” şeklinde ifade edilebilir.

Kara yirün bu safâsın görüp yaşıl gökler
Temennâ eyledi *yâ leytenî küntü türâb*

(Ahmed-i Dâ'î, K. 1/12)

Aslı, “*yâ leytenî küntü türâbâ*” olan ayet, vezin zaruretinden dolayı, manası bozulmayacak şekilde hatta lâm-ı te’kîd ile daha da pekiştirilerek iktibas edilmiştir.

İlkbahar mevsiminin güzelliklerinin anlatıldığı beyitte “*Gökler, kara yeryüzünün bu yeşil safasını görüp “keşke ben de toprak olsaydım” diye temenni ettiler.*”denilerek gökyüzünün bile ilkbaharda arzdaki renk cümbüşüne hayran kalıp toprak olmak istediği vurgulanmıştır. Baharın övüldüğü beytin sadece ayet lafzında “*teşhis, intak, isti‘are, iktibas*” sanatlarına bir arada yer verilmiştir. Aşağıdaki beyitlerde de övgü söz konusudur. Ahmedî’ye ait olan aşağıdaki beyitte şair, Emir Süleyman’ı övdüğü bölümde “*Güneş, atının nallarını görüp onlara imrenerek keşke ben de toprak olsaydım, der.*” diyerek tam iktibasa yer vermiştir.

Çagırır rûhü’l-kudüs *yâ leytenî küntü türâb*

Sen dökerken cür’a-i lâ’lin yere kanım gibi

(Ahmet Paşa, G.306/5)

Atınuñ na’lin görüp dir âfitâb

İmrenüp *yâ leytenî küntü türâb*

(İskendername, b. 7178)

Çün yog-ıdı ışk derdine anda tâb

Dir idi *yâ leytenî küntü türâb*

(İskendername, b.1411)

Tablo 47: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “*yâ leytenî küntü türâb*” lafzının kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmet Paşa	G.306/5	ÖVGÜ/TELMİH	1
Mihrî Hâtun	Çar Anasır, b. 2	ÖĞÜT	1
Ahmedî	İskendername, b.1411, 7178	ÖVGÜ/TELMİH	2
Ahmed-i Dâ’î	K. 1/12	ÖVGÜ/TELMİH	1

3.214. *yed-i beyzâ*'

يَدَ بَيْضَاءَ (28/32, 20/22, 26/33, 27/12)

أُسْلُكَ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجُ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سَوْءٍ (20/22)

“*Elini koynuna sok. (Alaca hastalığı gibi) bir hastalık sebebiyle olmaksızın bembeyaz bir hâlde çıksın.*”Kasas sûresinde bahsi geçen, yed-i beyza, Hz. Musa'ya verilen bir mucize olup elinin bembeyaz olup görenleri hayrette bırakmasıdır. Divan şairleri, Farsça terkip şeklindeki bu lafzı, şiirlerde telmih unsuru olarak kullanmışlardır. İktibas olarak rastlamadığımız bu ifade, bu dönem şairleri tarafından telmih vasıtası olarak en çok kullanılan terkiplerdendir.

Gösterdi asâyı felegün nat'ına *su'bân*

Mûsâ gibi 'arz itdi meh-i nev *yed-i beyzâ*

(Cem Sultân, K. 6/17)

Yed-i beyzâ bigi gösterdi elün mu'cizeler

'Adniyâ sâ'id-i dilber ger ola dest-gehün

(Adnî, G.52/7)

'Ârızuñ vireli Mûsâ'ya yed-i beyzâ'yı

Kıldı ta'lîm Mesîhâya lebün ihyayı

(Adlî, G.143/1)

Bir kez murâd elin kim uzadırsa zeyline

Verirdü âleme *yed-i beyzâsı* rûşenâ

(Ahmet Paşa, K.3/10)

Bâga gel kim eyledi peydâ *yed-i beyzâ* semen

Gözün aç kim gösterür ahdar şecerde nâr gül

(Necâtî Bey, K.17/7)

Niçe uzun gice cânım yana sevdâsıyile

Niçe derdüme em ola *yed-i beyzâsıyile*

(Kadı Burhaneddin, G.808/1)

Sâ'idlerün cana *yed-i beyzâyı* gösderür

Kılısaram hamâ'il anı ger düşe kolay

(Kadı Burhaneddin, 174/5)

Sâ'idleri gösterdi cânuma **yed-i beyzâ**

Andan beri bağlandum ben 'ışk ile destana

(Kadı Burhaneddin, 695/2)

El ucıyile gösderür ise **yed-i beyzâ**

Destan ile bîçâre kılur rüstem ü zâli

(Kadı Burhaneddin, 1052/7)

Elinde ejdehâ olan 'asâsı

Yed-i beyzâ dahı Musî bni 'İmrân

(Ahmed Fakih; Çarhnâme, b.71)

Sözde idem bir **yed-i beyzâ** ıyân

Kim vire Mûsâ Asâsından nişân

(İskendernâme, b.12)

Yed-i beyzâ vü 'asâ vü şecer-i ahzer-i nâr

Cümlesin eyledi şeklinde misavver nergis

(Karamanlı Nizâmî, K.5/9)

Tablo 48: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “**yed-i beyzâ**” lafzının kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Kadı Burhaneddin	G.174/5, 538/1, 695/2, 808/1, 1052/7, 1229/6	TELMİH	6
Karamanlı Nizâmî	K.5/9	TELMİH	1
Ahmet Paşa	K.3/10, 11/62, 37/27	TELMİH	3
Cem Sultân	K. 6/17	TELMİH	1
Adlî	G.143/1	TELMİH	1
Adnî	G.52/7	TELMİH	1
Ahmet Fakih	Çarhnâme/ b.71	TELMİH	1
Necâtî Bey	K.17/7	TELMİH	1
Ahmedî	İskendernâme; b.12	TELMİH	1

3.215. *yef'alu'llâhu mâ yeşâ*

وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ (14/27) “Allah dilediğini yapar.”

3.216. *yahküm mâ yürîd*

إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ (5/1) “Şüphesiz Allah istediği hükmü verir.”

Her iki ayet de Ahmedî'nin *İskendernâme* adlı mesnevisindeki bir beyitte birlikte birer mısra da yer almaktadır. Öğüt ve hikmet amacıyla kullanılan ayetler, tam iktibastır. İkinci beyitte geçen “*yahküm mâ yürîd*” lafzı ise aynı zamanda Allah'tan kinayedir.

*Yef'alu'llâhu mâ-yeşâ*⁷² di iy mürîd

Tâ murâduñ vire *yahküm mâ yürîd*

(İskendername, b.3063)

3.217. *yehdi'l-lâhu limen yeşâ*

وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ (28/56, 16/93)

(28/56) إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ

“Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola eriştirir. O, doğru yola gelecekleri daha iyi bilir.”

(16/93) وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ

“Allah dileseydi, sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat O, dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir.”

“Allah dilediğini doğru yola eriştirir.” anlamındaki ayet cüz'ü, Yunus Emre Divanı'nda bir beyitte tespit edilmiştir. Tam iktibas olarak kullanılan ifade, öğüt ve hikmet niyetiyle beyitte yer almıştır.

Sen eyitdün iy pâdişâh *yehdi'l-lâhu limen yeşâ*

Şerîkûn yok senin i şâh suçlu kimdür ‘azâb nedür

(Yunus Emre, 89/2)

⁷² Yaşar Akdoğan, *İskender-nâme*, Kültür Bakanlığı yayınları <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>'de “*yef'alu'llâhi mâ-yeşâ*” şeklinde transkribe edilmiş olan ifadenin doğru şekli “*yef'alu'llâhu mâ-yeşâ*” olmalıdır.

3.218. *yuhyi*'l-*'izâm*

يُحْيِي الْعِظَامَ (36/78, 2/259, 23/14)

وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ

“Bir de kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek getirdi. Dedi ki: “Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek?”

Ayet, müşriklerin ileri gelenlerinden birinin çürümüş birkaç kemik alarak Hz.Peygambere gidip “Bu çürümüş kemikleri kim yaratacak?” demesi üzerine nazil olmuştur. Kendi yaratılışını unutan ve haşirden gafil olan insanı kınayan bu ayete, ve konuyla ilgili belirtilen diğer ayetlere, bu dönem Divan şairleri daha çok “*yuhyi*'l-*'izâm*, *men yuhyi*'l-*'izâm*, *keyfe yuhyi*'l-*'izâm*, ‘*azm-i remim*, ‘*izâm-ı rüfât*” lafızlarıyla şiirlerinde yer vermişlerdir.

İrse agzuñ yarı yire göreler

Keyfe yuhyi'l-*'izâme* fi'l-ecdâs

(Ahmedî, G.98/4)

Bu beyitte, şair “*rahmet yağmurlarının yeryüzüne inmesiyle cesetlerde çürümüş kemiklerin nasıl dirildiğini görürler*”, diyerek iktibas yoluyla Yâsin sûresi 78. ayete işaret etmiştir.

Gör kim bu az zamânda ‘*izâm-ı sudûrdan*

Ne sadrlar bu yirde ‘*izâm* oldılar *remîm*

(Ahmedî, K.57/20)

Bu beyitte ise şair, ayet lafzını almayıp ayette geçen “‘*izâm ve remîm*” kelimelerini kullanarak lafzî telmih yoluna başvurmuştur.

XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde zikri geçen ayetle ilgili tespit ettiğimiz diğer beyitler ise şunlardır:

Anladuñ-ısa bu sözleri temâm

Dime inkâr-ıla *men yuhyi*'l-*'izâm*

(İskendername, 7261)

Olur zâhir uş sırr-ı *yuhyi*'l-*'izâm*

Bu gün ki oldu zinde ser-a-ser çiçek

(Ahmedî, K.48/26)

Kudretiyle ki yogı var eyler
N’ola ger dirile **‘izâm-ı rüfât**
(Ahmedî, K.13/6)

Anda dün gördüğün sudûr u ‘izâm
Bu gün olmış-durur **‘izâm-ı rüfât**
(Ahmedî; K. 11/9)

Dudaguñdur hüccet-i **yuhyi’l-‘izâm**
Şöyle ki agzuñ sırrı **ve’n-şakka’l-kamer**
(Ahmedî, G.263/5)

Yevme yuhyînün añlayan sırrın
Ola bîzâr zerden ü kıla zâr
(Ahmedî, K.21/32)

Cem hâk olıcak çağıra her **‘azm-i remimi**
Kad sayyerenî ‘ışkuke fânî fevefânî
(Cem Sultân, G.333/7)

Nazar it gör ki **rahmet-âsârı**
Keyfe yuhyi’l-‘izâme vehye remîm
(Ahmedî, K.62/7)

İrdi yine subhuñ nefesinden dem-i ‘Îsâ
Kıldı kamu hoş **‘azm-i remîm** ölmişi ihyâ
(Mihrî Hâtun, K. 17/1)

Tablo 49: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde **“yuhyi’l-izâm”** lafzının kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	K.11/9, 13/6, 21/32, 48/26, 57/21, 62/7, G.98/4, 263/5 İskendernâme; b.7261	TELMÎH	9
Mihrî Hâtun	K.17/1	TELMÎH	1
Cem Sultân	G.333/7	TELMÎH	1

3.219. *yusirrûne ‘ale’l-hınsi’l-‘azîm*

وَكَاثُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنثِ الْعَظِيمِ (56/46)

“Büyük günah üzerinde ısrar ediyorlardı.” mealindeki ayet, Gülşehrî’nin *Mantıku’t-tayr* adlı mesnevisinde bir beyitte geçmektedir. Kur’ân’daki anlamına uygun olarak siyak-sibak ilişkisi içerisinde kullanılan ayet-i muktebes, tam iktibas olarak geçmektedir. “*Fâilâtün fâilün*” vezniyle ikinci mısraın tamamını kaplayan ayet, öğüt amacıyla kullanılmıştır.

Yüz günehten tevbe kıldı bir hakîm

*Yusirrûne ‘ale’l-hınsi’l-‘azîm*⁷³

(*Mantıku’t-tayr*, b.233)

3.220. *zâtü’l-‘imad*

إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ (89/7)

“Memleketler içinde benzeri görülmemiş sütunlarla dolu İrem’e”(7-8)

İnkâr ve azgınlıkları yüzünden helak olan İrem kavmi, Ad kavminin bir koludur. İnşa ettikleri son derece mamur şehirleri, sütunları, bağ ve bahçeleriyle ünlü topluluk, helak edilmiştir. Ayet cüz’ü, Ahmet Paşa’nın bir beytinde geçmekte olup dünyayı adeta yalancı bir cennete çeviren ihtişamlı ve görkemli bu İrem halkına ve ayete işaret etmektedir. Devrinde inşa edilen bağ ve bahçelerin, imarın İrem sütunları ve bağları gibi olduğunu dile getirmektedir. Şairin“İrem, zatu’l-imâd, cinân” ifadelerini bir arada kullanarak tenasüp ilişkisi de kurduğu beyitte nâkıs iktibas vardır.

Cenânlar cinânın güşâd eyledin

İrem gibi *zâtü’l-‘imad* eyledin

(Ahmet Paşa, K.2/26)

3.221. *zelzelete’s-sâ‘ati şey’ün ‘azîm*

زَلْزَلَةُ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ (22/1)

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ

⁷³ Kemal YAVUZ, *Mantıku’t-tayr*, Kültürturizm.gov.tr.’de “*yusirrûne ‘ale’l-ğınsi’l-‘azîm*” şeklinde transkribe edilmiş olan ifade, “*yusirrûne ‘ale’l-hınsi’l-‘azîm*” olmalıdır. Ayrıca ayet metni vezne uymamaktadır.

“Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Çünkü kıyamet sarsıntısı çok büyük bir şeydir.”

“Kıyamet sarsıntısı çok büyük bir şeydir” mealindeki Kur’ân lafzı da Divan şairleri tarafından iktibas edilmiştir. XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde dört yerde tespit ettiğimiz âyet-i muktebes, tam iktibas olarak kullanılmış olup beyitlerde teşbih ilgisi kurmuştur.

Ayrıca iktibas edilen âyet, tespit ettiğimiz bütün beyitlerde ikinci mısraın tamamını “fâilâtün fâilâtün fâilün” vezniyle kaplamıştır.

Aşağıdaki beyitte sevgilinin kametinin görünmesi ile sanki kıyametin koptuğu dile getirilerek “ıştikak, iktibas, teşbih ve mübalağa” sanatları ile etkileyici bir anlatım sağlanmıştır.

Kopdı kıyamet kopalı kâmetün

Zelzeletü's-sâ'ati şey'ün 'azîm

(Ahmed-i Dâ'î, G. 255/6)

Tespit ettiğimiz diğer üç beyitte ise “fırkat, hicr ve rûz-ı hicr” ifadeleriyle birlikte kullanılan âyet cüz'üyle sevgiliden ayrı kalmanın büyük bir kıyamet olduğu anlatılmaktadır.

Fürkatüññ hurkatı cânlar yahar

Zelzelete's-sâ'ati şey'ün 'azîm

(Ahmedî, G.427/4)

Kıldı gönül mülkini hicrün harâb

Zelzelete's-sâ'ati şey'ün 'azîm

(Ahmedî, G.428/5)

Cânumu ditretse n'ola ruz-ı hicr

Zelzeletü's-sâ'ati şey'un azîm

(Cem Sultân, G. 223/8)

Tablo 50: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “zelzelete's-sâ'ati şey'ün 'azîm” kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	G.427/4, 428/5	TEŞBİH	2
Ahmed-i Dâ'î	G.255/6	TEŞBİH	1
Cem Sultân	G.223/8	TEŞBİH	1

3.222. *zıllen zalil*

وَنُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا (4/57)

“Onları, koyu gölgeler altında bulunduracağız.” mealindeki ayete işaret eden “*zıll-i zalil*” terkibi, Ahmet Paşa’nın bir beytinde tespit edilmiştir. Farsça tamlama şeklinde kullanılan ibare, iktibas olmasa da ayete telmih olarak kullanılmıştır.

Yâ çetr-i çarh-rif’at-i *zıll-i zalil*-i Hak

Hurşîd-i enver üzre tutar sâye-bân-ı misk

(Ahmet Paşa, K.13/14)

3.223. *zıllu’llâhi fî’l-arz*

السلطان ظل الله في الأرض (Suyûfî; Câmi‘u’s-Sağîr, Hadis no:4816)

“Sultân, yeryüzünde Allah’ın gölgesidir” mealindeki hadis-i şerif, Divan şairleri tarafından özellikle kasidelerde padişah övülürken iktibas edilmiştir. İncelediğimiz metinlerde Kuruluş Dönemi Divan şiirinde dört yerde rastladığımız hadis, tam iktibas olarak ve övgü maksadıyla kullanılmıştır.

XIV. yüzyıl şairi Ahmed-i Dâ’î, aşağıda yer alan iki kasidesinde merhum Sultân Bayezid’i ve Emir Süleyman’ı överken zikri geçen hadis-i şerifi iktibas eder.

Çünkü *zıllu’llâhi fî’l-arz* oldu zâtı ‘adl ile

Hak ana tefviz idüpdür hükm ile fermân bugün

(Ahmed-i Dâ’î, K. 5/4)

Çü *zıllu’llâhi fî’l-arz* oldu zâtı

Yüzünden nûr alur her gün metâli’

(Ahmed-i Dâ’î, K.11/4)

Ahmedî de aşağıdaki beyitte, padişahın yeryüzünde Allah’ın gölgesi olduğunu ve onun ömrüne kast edenin ömrünün kısa olması için beddua eder.

Çünkü *es-sultânü zıllu’llâh* ola

Ömr’aña kasd idenüñ kûtâh ola

(İskendername, b. 4753)

Resullu'llah Emîr Sülmân-ıçun dir

Ki *es-sultânü zıllu'llahi fi'l-arz*

(Ahmedî; G.314/7)

Ahmedî'nin Emir Süleyman'ı övdüğü bu beyitte ise “*Resullu'llah Emîr Sülmân için dir*” ifadesi yer aldığı için iktibas sayılsa da sanatsal yönden zayıftır. Çünkü kaynak açıkça belirtildiği için iktibasın etkileyciliği ve şiirselliği gölgelenmiştir.

Tablo 51: XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde “*zıllu'llâhi fi'l-arz*” lafzının kullanım istatistiği

ŞAİR	KULLANILDIĞI YER	NİYET	SAYI
Ahmedî	(G.314/7, İskendername; b. 4753)	ÖVGÜ	2
Ahmed-i Dâ'î	(K. 5/4, K.11/4)	ÖVGÜ	2

3.224. *züyyine li'n-nâs*

زَيْنَ لِلنَّاسِ (3/14)

زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَبَإِ (3/14)

“Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah'ın katındadır.”

“İnsana süslü gösterildi.” anlamına gelen ayet cüz'ü, Kuruluş Dönemi Divan şiirinde bir beyitte tespit edilmiştir. Tam iktibas olarak kullanılmış olan lafz-ı Kur'ân, didaktik içeriklidir.

Züyyine li'n-nâs olarak bezek

Anlara meyl itdüğine cân ne şek

(İskendername, b.5473)

İSTATİSTİKSEL VERİLER

XIII-XV. yüzyıl Divan Şiirinde, Kur'ân ve hadis çerçevesinde iktibas ve telmih sanatlarını her yönüyle ele aldığımız tezimizin bu bölümünde, bazı istatistiksel veriler ve tablolarla döneme ışık tutmaya çalışacağız. Dönemin şairlerinin Kur'ân ve hadis kullanımı, kaside, gazel ve mesnevilerde Kur'ân ve hadis kullanımı, iktibas veya telmih yoluyla kullanımı gibi birçok yönden yaptığımız değerlendirme ve sayısal veriler tablolar halinde ortaya konuldu.

Taradığımız divan ve mesnevilerde tespit ettiğimiz 640 beytin iktibas ve telmih sanatı olarak kullanımı aşağıdaki gibidir:

Tablo 52: *XIII-XV. yüzyıl Divan Şiirinde İktibas ve Telmih Yoluyla Kullanılan Ayet ve Hadisler*

<i>İKTİBAS OLARAK KULLANILAN BEYİT SAYISI</i>	<i>TELMİH OLARAK KULLANILAN BEYİT SAYISI</i>
497 BEYİT	143 BEYİT

Tezimizin çıkış kaynağı iktibas, Kur'ân ve hadis kullanımı olduğu için, ayrıca gayr-ı lafzî kullanımları teze dâhil etmediğimizden dolayı ele aldığımız beyitlerin çoğu görüldüğü üzere iktibas sanatı dâhilindedir. Ayrıca bu durum, XIII-XV. yüzyıl Divan Şiirinde ayet ve hadislerin lafzî kullanımlarının ima ve işaret yoluyla kullanımından daha çok olduğu görülmektedir. Bu da, geleneğin basit ve sade bir söyleyiş ile başlayarak giderek ifadede özlülüğün ve imgenin hâkim olduğunu açıkça göstermektedir.

İnceleme alanımız olan XIII-XV. yüzyıl Divan Şiirinde, ayet ve hadis iktibaslarının izini sürdüğümüz tezimizde klasik dönemin başlangıcı sayılan XV. yüzyılın ikinci yarısına doğru gidildikçe iktibas kullanımının giderek azaldığı görülmektedir. Taradığımız divan ve mesnevilerde ayet ve hadis kullanımının iktibas veya telmih yoluyla gerçekleştirildiği beyitlerin dönemin şairlerine göre dağılımı aşağıdaki gibidir:

Tablo 53: *XIII-XV. yüzyıl Divan Şiirinde Ayet ve Hadis Kullanımının Şairlere Göre Dağılımı*

ŞAİRİN ADI	BEYİT SAYISI	%
Ahmedî (Divan ve İskendernâme)	266 beyit	%41,9
Necâtî Bey (Divan)	43 beyit	%6,7
Âşık Paşa (<i>Garîbnâme</i>)	39 beyit	%6,15
Gülşehrî (Mantıkut-tayr)	38 beyit	%5,9
Kadı Burhaneddin (Divan)	38 beyit	%5,9
Ahmed-i Dâ'î (Divan)	32 beyit	%5
Yunus Emre (Divan, Risaletü'n-Nushiyye)	32 beyit	%5
Ahmet Paşa (Divan)	29 beyit	%4,4
Şeyyât Hamza (Yusuf u Zeliha)	26 beyit	%4,1
Cem Sultân (Divan)	26 beyit	%4,1
Şeyhî (Divan)	22beyit	%3,4
Karamanlı Nizâmî (Divan)	15 beyit	%2,3
Mihri Hâtun (Divan)	15beyit	%2,3
Süleyman Çelebî (Mevlid)	9 beyit	%1,4
Adlî (Divan)	4 beyit	%0,6
Avnî (Divan)	2 beyit	%0,3
Ahmet Fakih (Çarhnâme)	2 beyit	%0,3
Adnî (Divan)	2 beyit	%0,3
TOPLAM	640 beyit	

Tablo 53'te de görüldüğü gibi ayet ve hadis kullanımı noktasında XIV. yüzyıl şairi Ahmedî, döneme damgasını vurmuştur. Sadece Ahmedî Divanı'nda Kur'ân ve hadis kullanımının bir tez konusunu oluşturduğu, yapılan taramalar ve bulgular neticesinde açıkça görülmektedir.

Taranan divan ve mesnevilerde ayet ve hadisin yer aldığı 640 beyit tespit edilmiş olup 225 farklı ayet ve hadis kullanımı mevcuttur.

Tablo 54: *XIII-XV. yüzyıl Divan Şiirinde İktibas ve Telmih Edilen Ayet ve Hadis İstatistiği*

	SAYI	TOPLAM BEYİT SAYISI	%
AYET	204	595	%92,9
HADİS	21	45	%7,1

Tablo 54’te anlaşıldığı üzere Divan şairleri Kur’ân ayetlerini hadis metinlerine göre çok daha fazla alıntılamaşlardır. Alıntılanan hadislerin önemli bir kısmı mevzu veya zayıf hadis olmakla beraber ümmetin manasında ve içeriğinde ittifak ettiği hadislerdir.

Tespit ettiğimiz ayetler göz önünde bulundurulduğunda, XIII-XV. yüzyıl Divan şairlerinin en çok iktibas ettiği sûreler ise Bakara, Ali imran, A’raf, Tevbe, İsra, Yûsuf, Ra’d, Sad, Necm, sûrelerdir. Kullanılan ayetlerin sûreleri göre dağılımı, tezin sonunda XIII-XV. yüzyıl Divan Şiirinde Kullanılan Ayetlerin Sûrelere Göre Dağılımı tablosunda ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Taradığımız 13 divan ve 7 mesnevide tespit ettiğimiz ayet ve hadis içeren beyitlerin nazım şekillerine göre dağılımı ise aşağıdaki gibidir.

Tablo 55: *XIII-XV. yüzyıl Divan Şiirinde Kullanılan Ayet ve Hadislerin Nazım Biçimlerine Göre İstatistiği*

Gazel	%	Kaside	%	Mesnevi	%	Toplam
270	%42,18	197	%30,78	173	%27	640

Bu tablo bize net bir bilgi vermese de dönemin hem gazel hem kaside hem de mesnevi nazım şekillerinde Kur’ân ve hadis kullanımının oldukça yaygın olduğu söylenebilir.

Tablo 56: *XIII-XV. yüzyıl Divan Şiirinde Kullanılan Ayet ve Hadislerin Kullanım Şekli Yönünden İstatistiği*

KULLANIM ŞEKLİ	SAYISI	%
Tam iktibas olarak kullanılan ayet ve hadisler	365	%57
Nâkıs iktibas olarak kullanılan ayet ve hadisler	206	%32,1
Müfred olup telmih amaçlı kullanılan ayet ve hadisler	143	%22,3

Tablo 56’ya göre XIII-XV. yüzyıl Divan şairleri, ayet ve hadisleri daha çok tam iktibas olarak kullanmışlardır. Burada şunu da tekrar hatırlatmakta fayda vardır. Kanaatimize göre tam iktibas, Arapça bir terkinin anlamsal yönüyle bir bütünlük oluşturmastır. Aksi takdirde bir mısraın tamamını kaplayan uzun tırnaklamaların da tam iktibas sayılamayacağı bir gerçektir. Bilimsel birçok makale ve tezde ancak ayet bir bütün halinde verilmişse tam iktibas olarak kabul edilmektedir. Hâlbuki şiirde aslanan özlü ve kapalı bir ifade yakalamaktır. Bir bütün halinde ayet veya hadis metninin kullanımı ise zaten Divan şiirinde oldukça sınırlıdır.

Tablo 57: XIII-XV. yüzyıl Divan Şiirinde Kullanılan Ayet ve Hadislerin Söz Dizimi Yönünden İstatistiği

SÖZ DİZİMİ	SAYISI	%
Terkibî bir lafzın ikinci mısraa yerleştirilmesi	311	%48,5
Terkibî bir lafzın birinci mısraa yerleştirilmesi	149	%23,2
Birden fazla lafzın beytin farklı yerlerine yerleştirilmesi	107	%16,7
Terkibî bir lafzın mısraın tamamına yerleştirilmesi	41	%6,4
Müfred bir lafzın mısraın bir bölümüne yerleştirilmesi	59	%9,2
Farsça tamlama içinde kullanımı	91	%14,2
Türkçe tamlama içinde kullanımı	42	%6,5

Tablo 57’i değerlendirecek olursak şunları söyleyebiliriz:

İktibas edilen ayet veya hadis metninin ikinci mısraa yerleştirilmesi birinci mısraa yerleştirilmesinden bir kat daha fazladır. Bunun asıl sebebi şiirde asıl söylenmek istenenin yani mesajın sonda gelmesidir. Ayrıca Farsça tamlama içinde kullanımın da Türkçe tamlama içinde kullanımından yine yaklaşık bir kat fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca bazı divanlarda “*sihr-i mübîn, ahsen-i takvîm, ileyh-i meâb, derâhim-i ma’dûd, kâbe kavseyn-i ev ednâ*” gibi alıntılanan bazı ayet cüz’lerinin hem vezin hem ayetin aslına bağlı kalınması gerektiği göz önünde bulundurulduğunda “*sihrün mübîn, ahseni takvîm, ileyhi meâb, derâhime ma’dûd, kâbe kavseyni ev ednâ*” şeklinde olması gerektiği tespit edilmiş ve teze düzeltilerek alınmıştır.

Tablo 58: XIII-XV. yüzyıl Divan Şiirinde Kullanılan Ayet ve Hadislerin Kullanım Amacına Göre İstatistiği

KULLANIM AMACI	KASİDE	GAZEL	MESNEVİ	TOPLAM	%
Hikmet / Öğüt	31	30	68	129	%20,3
Övgü / Meth	79	43	40	162	%22,6
Teşbih/ Benzetme	32	128	9	169	%26
Telmih / Hatırlatma	46	76	50	172	%27,8
Dua / Yakarış	8	3	6	17	%2,5

Ayrıca hikmet/öğüt amaçlı kullanılan beyit sayısı; mesnevilerde %52,7, kasidelerde %24, gazelerde ise %23,2 oranında; övgü amaçlı kullanılan beyit sayısı; kasidelerde %48,7 mesnevilerde %24,7, gazelerde ise %26,5 oranında; teşbih amaçlı kullanılan beyit sayısı; gazelerde %75,7, kasidelerde %18,9, mesnevilerde ise %5,3 oranında; telmih amaçlı kullanılan beyit sayısı ise gazelerde %44,1 mesnevilerde %29, kasidelerde ise %26,7 oranında tespit edilmiştir.

XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde, ayet ve hadis kullanımı ışığında yaptığımız araştırma, inceleme ve taramalar neticesinde *“bi’smi’llâh”*, *“lâ ilâhe illa’llâh”*, *“kevser”* lafızlarının en sık kullanılan Kur’ân lafızları olduğu; ancak dönemin şairleri tarafından kullanılan bütün beyitlerinin teze dâhil edilmesinin mümkün ve gerekli olmadığı düşünülmüştür. Örneğin *“kevser”* lafzı, Ahmedî Divanı’nda sadece 71, Ahmet Paşa Divanı’nda 20, Necâtî Bey ve Yunus Emre divanlarında 8’er kez geçmektedir.

Bu üç lafız dışarıda tutulduğunda en çok iktibas edilen ve telmih unsuru olarak kullanılan lafızlar ve kullanım sayıları tablo 58’da gösterilmiştir.

Tablo 59: XIII-XV. yüzyıl Divan Şiirinde En Çok İktibas ve Telmih Edilen Ayet ve Hadis İstatistiği

İktibas veya telmih edilen lafız	Kullanım amacı	Kullanım sayısı	%
<i>kâbe kavseyni ev ednâ</i> <i>sidreti 'l-müntehâ / sümme denâ</i> <i>mâ zâga 'l-basar / vemâ tağâ</i>	Telmih/ Teşbih	34	%5,3
<i>elestü birabbiküm / kâlû belâ</i>	Telmih	29	%4,5
<i>vâvu 'l-kasem</i>	Teşbih	29	%4,5
<i>lev lâk</i>	Övgü	17	%2,65
<i>'ilmün ledünn, min ledün</i>	Hikmet / Telmih	16	%2,5
<i>yed-i beyzâ</i>	Telmih	16	%2,5
<i>kul huva 'llâhu ehad</i>	Övgü	16	%2,5
<i>len terânî</i>	Telmih	13	%2
<i>yuhyî 'l-izâm, izâm-ı remim,</i> <i>izâm-ı rüfât,</i>	Hikmet (Öğüt)	12	%1,87
<i>nûrun 'alâ nûr</i>	Teşbih	10	%1,56
<i>rahmeten li'l- 'âlemîn</i>	Övgü	10	%1,56
<i>innâ fetehnâ, fethun karîb</i>	Övgü	10	%1,56
<i>ahseni takvîm</i>	Övgü / Telmih	9	%1,4
<i>nûn ve 'l-kalem</i>	Teşbih	8	%1,25
<i>'alâ hulukîn azîm</i>	Övgü	8	%1,25
<i>duhân, duhânun mübîn</i>	Teşbih	8	%1,25
<i>kün fe-yekûn</i>	Övgü	7	%1,1
<i>ke-nefsin vâhidüñ</i>	Hikmet (Öğüt)	7	%1,1
<i>fenzur ila âsâri rahmetillâh</i>	Hikmet (Öğüt)	6	%0,9

Tablo 58 göz önünde bulundurulduğunda ise, XIII-XV. yüzyıl Divan şairlerinin eserlerinde en çok Hz. Peygamberin İsra ve Mi'râc olayı ile zî-ruh varlıkların âlem-i ervâhta Allah'a verdikleri kulluk sözüne telmihte bulundukları görülmektedir.

SONUÇ

İslamiyet etkisinde gelişen bir edebiyat geleneğimiz olan klasik Türk edebiyatı, hem dinî hem de ilmîdir. İcracıların neredeyse tamamının Arapça, Farsça, tefsir, hadis, fıkıh, kelim, belâgat vb. ilimlere vakıf olduğu bu geleneği anlamak ve anlatmak ciddi bir çaba ister. Eserlerinde kullandıkları neredeyse her bir kelimenin anlam yönüyle derin ve çoğaltılabilir manaları, şekil ve ahenk yönüyle dikkate değer püf noktaları vardır. İşte bu tezimizde ortak malzemeyi kullanmaya dayalı, gelenek inşa edici, ortak hafıza ve kültüre dayanan iki edebî sanat olan iktibas ve telmih sanatları üzerinde durmaya çalıştık. Birçok bilimsel çalışmada birbirine karıştırılan bu iki sanat arasındaki farkı açıkladık. Divan şairlerinin İslam'ın en temel iki esası olan Kur'ân ve sünnetle ne derece bağlantılı olduğunu ortaya koyduk. Kur'ân -ı Kerim ve hadis kaynaklı iktibas ve telmih olmak üzere iki edebî sanata başvurulduğu görülmektedir. İktibas, ayet ve hadis metninden lafız ödünç alma olarak ifade edilmelidir. Kanaatimizce birçok bilimsel kaynakta bahsi geçen manen, mealen veya telmihen iktibas denilen bir iktibas şekli yoktur. İktibas için terkip şartı aranmalıdır. Kanaatimize göre terkip ise Arapça bir terkipin anlamsal yönüyle bir bütünlük oluşturmaktır. Bilimsel birçok makale ve tezde ancak ayet bir bütün halinde verilmişse tam iktibas olarak kabulse de şiirde aslolan özlü ve kapalı bir ifade yakalamaktır. Aksi takdirde bir mısraın tamamını kaplayan uzun tırnaklamaların da tam iktibas sayılamayacağı bir gerçektir. Bir bütün halinde ayet veya hadis metninin kullanımı ise zaten Divan şiirinde oldukça sınırlıdır.

Terkibî bir lafız yoksa veya terkip var ancak lafız orijinal metne ait değilse iktibas değil telmih aranmalıdır. Çünkü bu durumda ödünç alma değil, işaret etme söz konusudur. Hatta “yevmü'l-kıyâme, yevmü'l-hisâb, dâru's-selâm” gibi açıkça ayet numarasını çağrıştırmayan ifadelerde de iktibas olmadığı kanaatindeyiz. Telmih ise, tek bir kelimeyle yapılabilen bir sanat olduğu gibi, mürekkep bir biçimde de yapılabilmektedir. Ortak hafıza ve ortak kültür ile ilişkili bir sanattır. Ayrıca telmih, gelenek ve kültür inşa etmekle kalmayıp, aynı zamanda onu diri tutan bir işlev de görmektedir. İktibas ve telmih sanatlarının tenasüp ve teşbih sanatlarıyla da yakın bir ilişkisinin olduğu, ayetlerin beyitlerde bir kompozisyon dâhilinde kullanımı ile tenasüp sanatına yer verildiği, bazı ayetlerin, sûrelerin, Kur'ân harflerinin ve bazen de bizatihi Kur'ân /mushafın müşebbehün bih olarak kullanımıyla da teşbih sanatına başvurulduğu görülmektedir.

Ayrıca yaptığımız araştırma neticesinde, iktibas edilen ayet veya hadislerin övgü, hikmet, dua, teşbih ve telmih unsuru olarak kullanıldığı sonucuna vardık. Hadislerin genellikle öğüt amaçlı kullanıldığı, öğüt ve hikmet içerikli beyitlerin daha çok mesnevilerde,

teşbih amaçlı iktibas kullanımının daha çok gazellerde, dua-yakarış, övgü amaçlı ayet ve hadis kullanımların ise daha çok kasidelerde yer aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca tespit ettiğimiz hadislerin çoğu, lafzı zayıf ancak manası ümmetin ittifakıyla sahih olan hadislerdir.

Tezimizin son bölümünde ise XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde ayet ve hadis kullanımının izini sürdük. Bu dönem gazel, kaside ve mesnevilerinde Kur’ân ve hadisin şairler tarafından kullanımını sayı, biçim ve içerik yönüyle değerlendirdik. Çalışmamız neticesinde XIII-XV. yüzyıl Divan edebiyatının özellikle dinî-ahlakî-hikemî gazel ve mesnevilerde -nispeten kasidelerde- en temel kaynağın Kur’ân -ı Kerim ve hadisler olduğunu söyleyebiliriz.

Devrin önemli şairlerinin divan ve mesnevilerini tarayarak elde ettiğimiz ayet ve hadis içeren beyitleri telmih ve iktibas çerçevesinde değerlendirdik. Buna göre XIII-XV. yüzyıl Divan şiirinde, ayet kullanımının hadislere oranla çok daha fazla olduğu ve hadislerin daha çok hikmet/öğüt amacıyla iktibas edildiği; tam iktibas olarak kullanılan ayet ve hadislerin nâkıs iktibas olarak kullanılan ayet ve hadislere oranla kullanımının iki kat daha fazla olduğu; Farsça tamlama içinde kullanımın Türkçe tamlama ile kullanımından yine iki kat fazla olduğu; ayrıca terkebî bir lafzın ikinci mısraa yerleştirilmesinin birinci mısradaki kullanımından iki kattan daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Ayet ve hadislerin terkebî lafız şeklinde kullanımının müfred lafız olarak kullanımına oranla çok daha fazla olduğu da ortaya konmuştur.

Yine bazı divanlarda, “*sıhr-i mübîn, ahsen-i takvîm, ileyh-i meâb, derâhim-i ma’dûd, kâbe kavseyn-i ev ednâ*” şeklinde Farsça tamlama olarak alıntılanan bazı ayet cüz’lerinin hem vezin hem ayetin aslına bağlı kalınması gerektiği göz önünde bulundurulduğunda; “*sıhrün mübîn, ahseni takvîm, ileyhi meâb, derâhime ma’dûd, kâbe kavseyni ev ednâ*” şeklinde olması gerektiği tespit edilmiştir.

Ayrıca bu dönemde, Ahmedî’nin Kur’ân ve hadis kullanımı yönünden diğer şairlerden çok ilerde olduğu tespit edilmiş olup şairin Kur’ân ve hadis metinlerinin sonsuz anlam enerjilerinden yararlandığı, zengin Kur’ân sözlüğünü şiirlerinde başarıyla kullandığı açıkça görülmektedir. Divan şiirinin inceleme alanımız dışında kalan dönemleri de Kur’ân ve hadis kullanımı çerçevesinde değerlendirildiğinde çok daha zengin ve değerli malzemelerin elde edileceği muhakkaktır. Hazırlanacak geniş çaplı bir “Telmih ve İktibas Sözlüğü”, kendi kültürel mirasından kopuk, günümüz neslinin ata yadigarı beyitlerini anlamlandırmasına büyük katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- AÇIL, Berat (2014). “Telmih’e Telmih, Klasik Türk Edebiyatında Geleneğin İnşası”, *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.67, s. 5-18, İstanbul.
- Ahmet Cevdet Paşa (2016), *Belâgat-ı Osmaniyye*, (hzl. Mehmet GÜMÜŞKILIÇ), Kapı Yayınları, İstanbul.
- Türkçe Sözlük* (2011). TDK Yayınları, Ankara 2011: s.1667.
- AKDOĞAN, Yaşar. *Ahmedî Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.
- AKDOĞAN Yaşar, *İskendernâme*; <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.
- AKKUŞ, Metin, (2017) “Klasik Türk Edebiyatının Kültür Kaynakları: Eserler”, *İranoloji Fars Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.1, S.14, (s.13-32) Erzurum.
- AKTULUM, Kubilay (2000). *Metinlerarası İlişkiler*, Öteki Yayınevi, Ankara.
- AKYÜZ, Kenan (1990). *Fuzuli Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ANDREWS, G.Walter (2017). *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ASLAN, Mehmet (2018). *Mihri Hâtun Divanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.
- AYDIN, Mustafa (2018). *Arap Dili Belagatında Bedi’ İlmi ve Sanatları*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- BALDANE, Orhan (2014). “Telmih Sanatının Asım’da İşlevsel Kullanımları Üzerine”, *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, S. 16, (Özel Sayı II,), s.128-137.
- BAYRAM, Yavuz (2018). *Adli Dîvânı*; Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.
- BİLGEGİL, M. Kaya (1989). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belagat)*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- BİLTEKİN, Halit (2018). *Şeyhî Divanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- BULUT, Feyza (2018). “Metinlerarasılık Kavramının Kuramsal Çerçevesi”, *Edebi Eleştiri Dergisi*, C. 2, S. 1, Nisan, s.1-19.
- CANAN, İbrahim (1995). *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1997). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın yayınları, Ankara.
- DİLÇİN, Cem (2018). *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK yayınları Ankara.
- DOĞAN, Muhammed Nur. *Avnî Divanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, www.kulturturizm.gov.tr

- DURMUŞ, İsmail; M.İ. UZUN (2000). *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.22, Ankara.
- ECE, Selami (2002). “İktibas”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C.9, S. 19, s.39-53.
- ELİOT, Thomas (1983). *Edebiyat Üzerine Düşünceler*, (Çev. Sevim KANTARCIOĞLU), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Tercüme Eserler Dizisi:33, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1980). *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, ekitaparşivi. com.
- ERSOYLU, İ.Halil (1989). *Cem Sultan Divanı*, TDK yayınları Ankara.
- GÖREN, Esin (2013). *Yeniden Yazmak*, İstanbul.
- GÜLHAN, Abdülkerim (2000). *Hakanî Mehmed Bey Divanı’nda Ayetlerden İktibaslar*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 3 S. 4.
- HAVLIOĞLU, Didem (2015). “Estetik Hafıza Olarak Telmih; Süreklilik ve Başkalaşım”, *Edebiyat Eleştirisi Dergisi*, S.4, s.10-30.
- <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir>
- <https://www.kuranmeali.com.tr>
- <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78413/mesneviler.html>
- <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>
- <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78354/divanlar.html>
- İPEKTEN, Haluk (2020). *Karamanlı Nizâmî Divanı*; Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara ekitap.gov.tr.
- KARTAL, Ahmet (2007). “Türk Edebîyatında Belagat Çalışmaları ve Tezat ve Telmih Sanatlarına Eleştirel Bir Bakış”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 16, S.1, s.413-428.
- Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, (2011). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- LEVEND, Agâh Sırrı (2018). *Divan Edebiyatı, Kelimeler, Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- MİHAİL, M. Bahtin (2016). *Söylem Türleri ve Başka Yazılar*, İstanbul.
- MUTÇALI, Serdar (2008). *El-Mu‘cemü’l-Arabiyyü’d-Dirasiyy*, Dağarcık Yayınları, İstanbul.
- NALÇACIGİL ÇOPUR, Emel (2019). “İktibas Sanatı ve Mazmun”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Yıl 5, S. 10. s.165-179.

- OLGUN, Tahir (1936). *Edebiyat Lugati*, Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul.
- ÖGEYİK COŞKUN, Muhlise (2008). *Metinlerarasılık ve Yazın Eğitimi*, Ankara.
- ÖZMEN, Mehmet (2017). *Ahmed-i Daî Divanı*, TDK Yayınları Ankara.
- PALA, İskender (2018). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- SARAÇ, M.A. Yekta (2018). *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, Gökkubbe Yayınları, İstanbul.
- ŞENTÜRK Atilla, KARTAL Ahmet (2019). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- TAFTAZÂNÎ, (2019). *El-Mutavvel* (Ter. Zekeriya ÇELİK), Litera Yayınları, İstanbul.
- TARLAN, Ali Nihat(1945). *Hayâlî Beg Divanı* İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- TARLAN, Ali Nihat (1992). *Ahmet Paşa Divanı* Akçağ Yayınları, Ankara.
- TAŞ, İbrahim (2017). *Yusuf u Zeliha* <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.
- TATÇI, Mustafa (1997). *Risaletü'n-Nushiyye*, MEB Yayınları İstanbul.
- TATÇI, Mustafa (1997). *Yunus Emre Divanı*, MEB Yayınları, İstanbul.
- TOLASA, Harun (2001). *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ÜNVER, İsmail (1993). “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, *Türkoloji Dergisi*, C.11, S.1, s.51-89.
- Vesiletü'n-Necât* (2016). (Hzl.Bilal KEMİKLİ), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- YAVUZ, Kemal (2000). *Garipnâme*, İstanbul.
- YAVUZ, Kemal (1982). *Gülşehrî ve Mantıku't-tayr*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>
- YEKBAŞ, Hakan (2010). “Divan Şiirinde Kur'ân”, *İstem Dergisi*, Yıl:8,S.:16, s.199-232.
- YILMAZ, Ozan (2015). *Necâtî Bey Divanı*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara.

DİZİN

XIII-XV. Yüzyıl Divan Şiirinde Telmih ve İktibas Dizini

HARF	KUR'ÂN VEYA HADİS LAFZI	KAYNAK/ AYET NUMARASI
A	<i>'afa'llâh</i>	9/43
	<i>ale'l-'arşisteva</i>	20/5
	<i>ahseni takvim</i>	95/4
	<i>aleyke la'netî,</i>	7/12
	<i>alâ hulukın 'azîm</i>	68/4
	<i>ammâ yekûlu'z-zâlimûn</i>	17/43
	<i>'alleme'l-kur'ân</i>	55/2
	<i>Allâhu's-samed</i>	112/2
	<i>Allâhu latîfun bi'ibâdih</i>	42/19
	<i>'aleyhi tevekkeltü ve ileyhi metâb</i>	13/30
	<i>asa'llâh yetûb</i>	9/102
	<i>ashâb-ı fîl</i>	105/1
	<i>azbun furâtun ve milhun ucâc</i>	25/53, 35/ 12 ve 55/20

B	<i>bi'smi'llâhi'r-rah-mâni'r-rahîm</i>	1/1
	<i>bel hüim edall</i>	7/179
	<i>beşşirû mâle'l-bahîl</i>	El-Âdâbu's-Şer 'iyye; İbn Müflih; 317/3
	<i>bike'sin min ma'în</i>	37/45
	<i>bikî'atin ke-serâb</i>	24/39
	<i>bi'l-'aşıyyi ve'l-ibkâr</i>	40/55
	<i>bi'l-ğuduvvi ve'l-âsâl</i>	24/36
	<i>bi'llâhi yeczî men şeker</i>	54/35
	<i>bi'smi'llâhi mecrâhâ</i>	11/41
	<i>buhtânun 'azîm</i>	24/16

C	<i>câhidû fi'llâh</i>	22/78
	<i>câhid'il-küffâr</i>	9/73
	<i>ca'ale'l-leyle libâsâ</i>	78/10
	<i>cennetü na'im</i>	56/89, 26/85
	<i>cennâtu 'adnin</i>	98/8, 38/50, 13/23, 16/31, 35/33
	<i>cennetü'l-me'vâ</i>	53/15
	<i>cezâ'ül-muhsinîn</i>	(5/ 85, 39/ 34)

D	<i>dâllîn</i>	1/7
	<i>dâr'ul-bevâr</i>	14/28
	<i>derâhime ma'dûd</i>	12/20
	<i>duhânun mubîn</i>	44/10

E	<i>elem neşrah leke sadrek</i>	94/1
	<i>ev ednâ</i>	53/9
	<i>ene hayrîn</i>	38/78
	<i>ecrühüm bi-ğayrı hisâb</i>	39/10
	<i>ed-dünyâ cîfetün ve tâlibihâ kilâb</i>	Aclûnî; Keşfu'l-Hafâ, I, 409
	<i>edhâ ve emer</i>	54/46
	<i>efelem tekûnû ta'kilûn</i>	36/62
	<i>eksirû zikra hâdimi'l-lezzât</i>	Tirmizi, Zühed 4; Nesâi, Cenâiz 3
	<i>el-bâkıyâtü's-sâlihât</i>	18/46, 19/76
	<i>el-cemâ'atu rahmetün</i>	Hadis-i şerîf
	<i>el-cürûha kısâs</i>	5/45
	<i>elestü birabbiküm kâlû belâ</i>	7/172
	<i>el-hamdu li'llâhi'llezî ezhebe 'annâ'l-hazen</i>	35/34
	<i>el-hasûdu lâ yesûd</i>	Hadis-i şerîf
	<i>elif lâm mîm</i>	2/1
	<i>en-nâsu niyâm</i>	Câmi'u's-Sağîr; Suyûtî, 1091
	<i>ennefse bi'n-nefsi</i>	5/45
	<i>erine'llezi mâ va'adtenâ</i>	3/194
		57/3

	<i>el-evvelü ve 'l-âhiru ve 'z-zâhiru ve 'l-bâtın</i> <i>e 'ssabrü miftâhü 'l-ferec</i> <i>et-tâibûne, et-tâibât</i> <i>evfû bi 'l- 'ukûdî</i>	71/5, 16/75, 10/24 Tirmizi, El-bâbu liref' il-ibtılâi 9/112, 33/35, 4/34 5/1
--	---	---

F	<i>fethun karîb</i> <i>fî leyleti 'l-kadr</i> <i>fe 'dhulûha hâlidin</i> <i>faf'ü annâ</i> <i>fahzerûhum</i> <i>fâliku 'n-nevâ'</i> <i>fa 'sfahi 's-safha 'l-cemîl</i> <i>faslu 'l-hitâb</i> <i>femen ye 'mel</i> <i>fenzur ila âsâri rahmetillâh</i> <i>fe 't-tekû 'llâhe yâ uli 'l-elbâb</i> <i>fevka külli zî 'ilmin 'alîm</i> <i>fî kulûbi 'l-mücrimîn</i> <i>fî nâri 's-sakar</i> <i>fî salâtin dâyimûn</i> <i>fî selâsil yushabûn</i> <i>fî semmi 'l-hiyât</i> <i>fî 't-te 'hîri âfât</i> <i>fâliku 'l-ısbâh</i>	61/13 97/1 39/73 2/286 64/14, 8/28 6/95 15/85 38/20 99/7-8 30/50 65/10 12/76 15/12 54/48, 74/42 70/23 40/71 7/40 Müsned, 1/139 6/96
----------	--	---

H	<i>hâzihî cennâtü adnin</i> <i>hel etâ</i> <i>hablu 'l-verîd</i> <i>halaktühü bi-yedeyy</i> <i>harra râki 'an ve enâb</i> <i>hattâ matla 'il-fecr</i>	38/50 76/1 50/16 38/75 38/24 97/5
----------	--	--

	<i>hel min mezîd</i>	50/30
	<i>hâşa li'llâh</i>	12/51
	<i>haysü asâb</i>	38/36
	<i>hâzihi bidâ 'atunâ ruddet ileynâ</i>	12/65

I	<i>ileyhi me'âb</i>	13/36
	<i>'ilmün ledünn, min ledünn</i>	18/65
	<i>innâ fetehnâ</i>	48/1
	<i>innâ ileyhi râci'ûn</i>	2/156
	<i>inne'd-dîne 'inda'llâh</i>	3/19
	<i>inne'l-insâne lefî husrin</i>	103/2
	<i>inne İbrâhîme evvâhün halîm/munîb</i>	9/114, 11/75
	<i>innehu evvâb</i>	38/44
	<i>innehu hüve't-tevvâb</i>	2/37
	<i>inne fî zâlike le-âyâtin li-kavmin</i>	30/21, 13/3, 27/86
	<i>yu'minûn/ yesme'ûn</i>	
	<i>innâ lenahnü'l- 'âbidûn</i>	2/138
	<i>innî lâ ühibbû'l-âfilîn</i>	6/76
	<i>in yekâd</i>	68/51
	<i>innî âtîküm bi-sultânin mübîn</i>	44/19
	<i>istakim hâzâ sırâtun müstakîm</i>	3/51, 11/112, 36/61
	<i>istagfirû</i>	41/6, 71/10
	<i>iz hü'm 'aleyhâ ku'ûd</i>	85/6

K	<i>kâf hâ yâ 'ayn sâd</i>	19/1
	<i>kul huva'llâhu ehâd</i>	112/1
	<i>kâlû belâ</i>	7/72
	<i>ke-nefsin vâhid</i>	31/28
	<i>kâf u nûn</i>	36/82
	<i>küllü men aleyha fân</i>	55/26
	<i>ke'len 'âmi bel hü'm adall</i>	7/179

K	<i>kerremnâ</i>	İsra 17/70
	<i>küllî şey'in hâlikün illâ vechehu</i>	28/88
	<i>kâbe kavseyi ev ednâ</i>	53/9
	<i>kellimînî yâ Humeyrâ</i>	Hadis-i şerîf
	<i>kenzün lâ yefnâ</i>	<i>Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, II/120</i>
	<i>kevâ 'ib-i etrâb</i>	78/33
	<i>kevser</i>	108/1
	<i>keyfe kâne 'ikâb</i>	13/32
	<i>kulî'l-hak</i>	18/29
	<i>kulî'r-rûh</i>	17/85
	<i>kumî'l-leyl</i>	73/2
	<i>kün fe-yekûn</i>	6/73, 36/82
	<i>küntü sem'an</i>	Buhârî, Rikâk, 38

L	<i>lâ reybe fîhi</i>	2/2
	<i>lâ taknatû min rahmeti'llâh</i>	39/53
	<i>li-meni'l-mülk</i>	40/16
	<i>lâ uhibbu'l-âfilin</i>	7/ 76
	<i>len terânî</i>	7/143
	<i>lev lâke lemâ halaktü'l-eflâk</i>	Hadis-i şerif
	<i>le'amruke</i>	15/72
	<i>lâte hîne menâs</i>	38/3
	<i>lâkinnehüm lâ ya'lemûn</i>	2/13, 6/37, 7/131, 187, 8/34, 10/55, 12/21, 40, 68, 16/38, 28/13, 57, 30/6, 30, 39/49, 40/57, 44/39, 52/47
	<i>lâ takrebâ</i>	7/19, 2/35
	<i>lâ takrabû 'z-zinâ</i>	17/32
	<i>lâ tey'esû min ravhi'llâh</i>	12/ 87
	<i>lâ ilâhe illa'llâh</i>	47/19
	<i>lâ uhsî senâ</i>	Müslim; Sahih
	<i>lâ yemes</i>	56/79
	<i>le'all'allahü yuhdis ba'de zalik</i>	65/1
	<i>leküm dînüküm veliyedîn</i>	109/6

L	<i>len tenâlü 'l-birre hattâ tünfikû</i>	3/92
	<i>leyse 'ale'l-a'mâ harec</i>	48/17
	<i>leyse li'l -insâni illâ mâ sa'â</i>	53/39
	<i>leyse li'z-zâlimîne min ensâr</i>	3/192, 2/270
	<i>lî ma'allâhi</i>	<i>Keşfu'l Hafâ, Aclûnî; II, 173</i>
	<i>lû'lû'ü ve'l-mercân</i>	55/22
	<i>lû'lû'ü mensûr</i>	76/19

M	<i>mâ zâga 'l-basar</i>	53/17
	<i>ma 'akûm eynemâ küntüm</i>	57/4
	<i>mâ evhâ</i>	53/10
	<i>mâen tahûra</i>	25/ 48
	<i>men arefe nefsehu</i>	Hadis-i şerif
	<i>mâ zâga 'l-basaru vemâ-tagâ</i>	53/17
	<i>mâ tekaddem</i>	48/2
	<i>mâ hâzâ 'l-beşer</i>	12/31
	<i>ma 'al-ebrâr</i>	3/193
	<i>mekârimü 'l-ahlâk</i>	Müsned; Ahmed b. Hanbel, 2/381
	<i>menafi 'ü li 'n-nâs</i>	2/219
	<i>men âmene bi'llâhi ve âyâti kitâbih</i>	2/285
	<i>men 'arefe nefsehû fekad 'arefe rabbehû</i>	El-Aclunî, Keşfu'l-Hafâ, 2/262
	<i>menni ve's- selvâ</i>	2/57
	<i>men 'indehu 'ilmü'l-kitâb</i>	13/43
	<i>messeni</i>	21/83
	<i>min külli bâb</i>	13/23
	<i>min semerâti 'n-nahîli ve'l-a'nâb</i>	16/ 67
	<i>muğteselün fihi bâridun ve şarâb</i>	38/42
	<i>müstagfirîne bi'l-eshâr</i>	3/17

N	<i>nahnu kasemnâ</i>	43/32
	<i>nûn ve'l-kalem</i>	68/1
	<i>nahnu akreb</i>	50/16
	<i>nûru'n alâ-nûr</i>	24/35
	<i>nefsü'l-levvâme,nefs-i emmâre</i>	12/53, 75/2
	<i>ni'me ecrü'l-âmilîn</i>	39/74
	<i>ni'me'l-'abd</i>	38/44

R	<i>rahmeten li'l-âlemîn</i>	21/107
	<i>rabbi heblî mülken</i>	26/83
	<i>rabbi lâ tezer</i>	71/26
	<i>rabbu'l-meşrîki ve'l meğrib</i>	37/5, 73/9, 55/17
	<i>ratb u yâbis</i>	6/59
	<i>refi'ü'd-derecât</i>	40/15

S	<i>sübhâne'llezî esrâ bi'abdih</i>	17/1
	<i>semme vechu'llahı</i>	2/115
	<i>sidretü'l-müntehâ</i>	53/14
	<i>sekâhum rabbuhum</i>	76/21
	<i>seb'an mine'l-mesânî</i>	15/87
	<i>sümme denâ</i>	53/8
	<i>sâniye'sneyni iz hü mâ fî'l-gâri</i>	9/40
	<i>sekâhum rabbuhum</i>	76/21
	<i>selsebîl</i>	76/18
	<i>sem'inâ ve ata'nâ</i>	2/285
	<i>sıbgatu'llah</i>	2/138
	<i>sihrun mübîn</i>	6/7, 10/76, 37/15, 27/13, 46/7
	<i>su'bân</i>	7/107
	<i>sündüs ü istebrak</i>	44/53
	<i>sâlis selâse</i>	4/73

Ş	şarâben tahûr	76/21
	şâvirhüm	3/159
	şeyyebetnî sûretün hûdin	Tirmizî, Tefsîr, 56/3297

T	<i>tebbet yedâ ebi leheb</i>	111/1
	<i>tahte's-serâ</i>	20/6
	<i>ta 'âla 'llâhü 'ammâ yüşrikûn</i>	59/23
	<i>teveffenî müslimen ve elhiknî bi 's-sâlihîn</i>	12/101
	<i>tav'an ev kerhen</i>	41/11
	<i>tebârekte yâ ahsene'l-hâlikîn</i>	23/14
	<i>tesevverü' l-mihrâb</i>	38/21
	<i>tis'a âyât</i>	17/101
	<i>tûbâ lehüm ve hüsnü me'âb</i>	13/29
	<i>tûlicü'l-leyle fi'n-nehar</i>	3/27, 57/6
	<i>terâhum yenzurûn</i>	7/198

U	<i>urvetü'l vuska</i>	2/256
	<i>ûlâ'ike'l-ahzâb</i>	33/19
	<i>ulü'l-elbâb, ulü'l-ebâr</i>	59/2, 2/179, 14/52
	<i>ümmü'l-habâyis</i>	Neseî, Eşribe, 44, Müslim, Eşribe, 74

V	<i>ve'd-duhâ</i>	93/1
	<i>ve'l-leyli</i>	91/4
	<i>ve'r-reyhân</i>	55/12
	<i>ve sekâhum rabbuhum</i>	76/21
	<i>ve's-şemsi</i>	91/1
	<i>vallâhu hayru'r-râzıkîn</i>	62/ 11
	<i>v'allâhü yuhıbbü's-sâbirîn</i>	3/146
	<i>ve'ttekû yevmen turca 'ûna fi-hi ilâ 'llâh</i>	2/281
	<i>velâ tekrabu'z-zinâ</i>	17/32
	<i>vellezîne câhedû finâ</i>	29/69

V	<i>ve hüm yestebşirûn</i>	9/124
	<i>ve hüm yestagfirûn</i>	8/33
	<i>vâvu 'l-kasem</i>	
	<i>ve 'ş-şems, ve 'l-leyl, ve 'd-duhâ,</i>	53/1, 68/1, 77/1, 79/1, 89/1-4,
	<i>ve 'n-nâzi 'ât, ve 'n-necmi, ve 'l- 'âdiyât</i>	91/1-2, 92/1, 93/1, 100/1
	<i>ve enzelne 'l-hadîd</i>	57/25
	<i>vekinâ rabbenâ 'azâbe 'n-nâr</i>	2/201
	<i>ve mine 'l-mâi külle şey'in hayy</i>	21/30
	<i>vemâ remeyte iz remeyte</i>	8/17
	<i>ve 'n-şakka 'l-kamer</i>	54/1
	<i>ve ümlî lehüm inne keydî metîn</i>	68/45
	<i>ve hüm lâ yubsirûn</i>	7/198

Y	<i>yuhyi 'l- 'ızam vehiye ramîm</i>	36/78, 2/259, 23/14
	<i>yâ eyyühe 'l-müzemmil</i>	73/1
	<i>ya 'lemü 's-sırre ve ahfa</i>	20/7
	<i>yâ leytenî küntü türaba</i>	78/40
	<i>yed-i beyzâ'</i>	28/32, 20/22
	<i>yef'alu 'llâhu mâ-yeşâ</i>	14/27
	<i>yahküm mâ yürîd</i>	5/1
	<i>yehdi 'l-lâhu limen yeşâ</i>	28/56, 16/93
	<i>yusirrûne 'ale 'l-hınsi 'l- 'azîm</i>	56/46

Z	<i>zalûmen cehûl</i>	33/7
	<i>zât 'ül- 'imad</i>	89/7
	<i>zelzelete 's-sâ 'ati şey'ün 'azîm</i>	22/1
	<i>zillen zalîle</i>	4/57
	<i>zıllu 'llahi fî 'l-arz</i>	Suyûtî; Câmi 'u's-Sağîr, 4816
	<i>züyyine li 'n-nâs</i>	3/14

XIII-XV. yüzyıl Divan Şiirinde Tespit Edilen Ayetlerin Sûrelere Göre Kullanım Tablosu

Fatiha sûresi (1)	<i>bi'smi'llâhi'r-rah-mâni'r-rahîm 1/1</i> <i>dâllîn 1/7</i>
Bakara sûresi (2)	<i>elif lâm mîm 2/1</i> <i>faf'ü annâ 2/286</i> <i>innâ ileyhi râci'ûn 2/156</i> <i>innehu hüve't tevvab 2/37</i> <i>innâ le-nahnü'l- ' âbidûn 2/138</i> <i>lâ-reybe fîhi 2/2</i> <i>la kinnehüm lâ ya'lemûn 2/13</i> <i>menafi'ü li'n-nâs 2/19</i> <i>men âmene bi'llâhi ve âyâti kitâbih 2/285</i> <i>menn-ile selvâ 2/57</i> <i>semme vechu'llahı 2/115</i> <i>sem'inâ ve ata'nâ 2/285</i> <i>sıbgatu'llah 2/138</i> <i>urvetü'l vuska 2/256</i> <i>vekınâ rabbenâ 'azâbe'n-nâr 2/201</i> <i>ve'ttekû yevmen turca'ûna fî-hi ilâ'llâh 2/281</i> <i>yuhyi'l- 'ızam vehiye ramîm 2/259</i> <i>lâ-takrabû 'z-zinâ 2/35</i> <i>leyse li'z-zâlimîne min ensâr 2/270</i> <i>ulü'l-elbâb, ulü'l-ebsâr 2/179</i>

Ali İmran sûresi[3]	<i>erine 'l-lezi mâ va 'adtenâ 3/194</i> <i>inne 'd-dîne 'inda 'llâh 3/19</i> <i>innî âtiküm bi-sultânin mübîn 3/51</i> <i>len tenâlû 'l-birre hattâ tünfikû 3/92</i> <i>leyse li 'z-zâlimîne min ensâr 3/192,</i> <i>ma 'al-ebrâr 3/193</i> <i>müstagfirîne bi 'l-eshâr 3/17</i> <i>şâvirhüm 3/159</i> <i>tûlicü 'l-leyle fi 'n-nehar 3/27</i> <i>v 'allâhü yuhibbû 's-sâbirîn 3/146</i> <i>züyyine li 'n-nâs 3/14</i>
Nisa Sûresi[4]	<i>sâlis selâse 4/73</i> <i>zill-i zalîl 4/57</i>
Maide Sûresi[5]	<i>cezâ'ül-muhsinîn 5/ 85</i> <i>el-cürûha kısâs 5/45</i> <i>en-nefse bi'n-nefsi 5/45</i> <i>evfû bi 'l- 'ukûdî 5/1</i> <i>yahküm mâ yürîd 5/1</i>
Enam Sûresi [6]	<i>fâliku 'n-nevâ ' 6/95</i> <i>fâliku 'l-ısbâh 6/96</i> <i>innî lâ-ühıbbü 'l-âfilîn 6/76</i> <i>kün-fe-yekûn 6/73</i> <i>lâkinnehüm la ya lemün 6/37</i> <i>ratb u yâbis 6/59</i> <i>sihrun mübîn 6/7</i>

Araf Sûresi[7]	<i>aleyke la'netî, 7/12</i> <i>bel hüm edall 7/179</i> <i>elestü birabbiküm kâlû belâ 7/172</i> <i>fî semmi'l-hıyât 7/40</i> <i>kâlû belâ 7/72</i> <i>kelen'âmi bel hüm adall 7/179</i> <i>lâ uhibbu'l-âfilin 7/ 76</i> <i>len terânî 7/143</i> <i>lâkinnehüm lâ ya lemün 7/131</i> <i>lâ takrabû 'z-zinâ 7/19</i> <i>su'bân 7/107</i> <i>terâhum yenzurûn 7/198</i> <i>ve hüm lâ yubsirûn 7/198</i>
Enfal Sûresi[8]	<i>fahzerûhum 8/28</i> <i>lâkinnehüm lâ ya 'lemün 8/34</i> <i>ve hüm yestagfirûn 8/33</i> <i>vemâ remeyte iz remeyte 8/17</i>
Tevbe Sûresi[9]	<i>'afa'llâh 9/43</i> <i>asa'llâh yetûb 9/102</i> <i>câhid'il-küffâr 9/73</i> <i>et-tâibûne, et-tâibât 9/112</i> <i>inne İbrâhîme evvâhün halîm/munîb</i> <i>innehu evvâb 9/114</i> <i>sâniye'sneyni iz hümâ fî'l-gâri 9/40</i> <i>ve hüm yestebşirûn 9/124</i>

Yunus Sûresi[10]	<i>lâ takrebâ 10/55</i> <i>sihrun mübîn 10/76</i>
Hud Sûresi[11]	<i>bi'smi'llahi mecrahâ 11/41</i> <i>inne İbrâhîme evvâhün halîm/munîb</i> <i>innehû evvâb 11/75</i> <i>istagfirû istakım hâzâ sırâtun müstakîm 11/112</i>
Yusuf Sûresi[12]	<i>derâhime ma'dûd 12/20</i> <i>fevka külli zî-'ilmin' alîm 12/76</i> <i>hâşa li'llâh 12/51</i> <i>hâzihî bidâ'atunâ ruddet ileyna 12/65</i> <i>lâkinnehüm lâ ya'lemün 12/21</i> <i>lâ tey'esû min ravhi'llâh 12/ 87</i> <i>mâ hâzâ 'l-beşer 12/31</i> <i>nefs-i emmâre, nefsü'l-levvâme 12/53</i> <i>teveffenî müslimen ve elhiknî bi's-sâlihîn 12/101</i>
Rad Sûresi[13]	<i>'aleyhi tevekkeltü ve ileyhi metâb 13/30</i> <i>cennâtu 'adnin 13/23</i> <i>ileyhi me'âb 13/36</i> <i>yu'minûn/ yesme'ûn 13/3</i> <i>keyfe kâne 'ikâb 13/32</i> <i>men 'indehu 'ilmü'l-kitâb 13/43</i> <i>min külli bâb 13/23</i> <i>tûbâ lehüm ve hüsnü me'âb 13/29</i>
İbrahim Sûresi[14]	<i>uli'l-elbâb 14/52</i> <i>yef'alu'llâhu mâ-yeşâ 14/27</i>

	<i>dâr'ul-bevâr</i> 14/28
Hicr Sûresi [15]	<i>fa'sfahi's-safha'l-cemîl</i> 15/85 <i>fî kulûbi'l-mücrimîn</i> 15/12 <i>le'amruke</i> 15/72 <i>seb'an mine'l-mesânî</i> 15/87
Nahl Sûresi[16]	<i>yehdi'l-lâhu limen yeşâ</i> 16/93 <i>cennetü'l-me'vâ</i> 16/31 <i>lakinnehüm lâ ya'lemün</i> 16/38 <i>min semerâti'n-nahîli ve'l-a'nâb</i> 16/ 67
İsra Sûresi[17]	<i>sübhâne'llezî esrâ bi'abdih</i> 17/1 <i>tis'a âyât</i> 17/101 <i>velâ tekrabu'z-zinâ</i> 17/32 <i>ammâ yekûlu'z-zâlimûn</i> 17/43 <i>kerremnâ</i> 17/70 <i>kuli'r-rûh</i> 17/85 <i>lâ-takrebâ</i> 17/32
Kehf Sûresi[18]	<i>el-bâkıyâtü's-sâlihât</i> 18/46 <i>'ilm-i ledünnî</i> 18/65 <i>kuli'l-hak</i> 18/29
Meryem Sûresi [19]	<i>el-bâkıyâtü's-sâlihât</i> 19/76 <i>kâf hâ yâ 'ayn sâd</i> 19/1
Taha Sûresi [20]	<i>ale'l-'arşisteva</i> 20/5 <i>tahte's-serâ</i> 20/6 <i>ya'lemü's-sırre ve ahfâ</i> 20/7 <i>yed-i beyzâ'</i> 20/22

Enbiya Sûresi [21]	<i>messeni 21/83</i> <i>rahmeten li'l- 'âlemîn 21/107</i> <i>ve mine'l-mâi külle şey'in hayy 21/30</i>
Hac Sûresi [22]	<i>câhidû fi'llâh 22/78</i> <i>zelzelete's-sâ'ati şey'ün 'azîm 22/1</i>
Mü'münin Sûresi [23]	<i>tebârekte yâ ahsene'l-hâlikîn 23/14</i> <i>yuhyi'l- 'ızam vehiye ramîm 23/14</i>
Nûr Sûresi [24]	<i>bikî'atin ke-serâb 24/39</i> <i>bi'l-ğuduvvi ve'l-âsâl 24/36</i> <i>buhtânun 'azîm 24/16</i> <i>nûru'n alâ-nûr 24/35</i>
Furkan Sûresi [25]	<i>azbun furâtun ve milhun ucâc 25/53</i> <i>mâen tahûra 25/ 48</i>
Şuara Sûresi [26]	<i>rabbi heblî mülken 26/83</i> <i>cennetü na'îm 26/85</i>
Neml Sûresi [27]	<i>İnne fi zâlike le-âyâtin li-kavmin yu'minûn/ yesme'ün 27/86</i> <i>sihrun mübîn 27/13</i>
Kasas Sûresi [28]	<i>küllü şey'in hâlikün illâ vechehû 28/88</i> <i>küllü şey'in hâlikün illâ vechehu 28/88</i> <i>lâkinnehüm lâ ya'lemün 28/13</i> <i>yed-i beyzâ' 28/32,</i> <i>yehdi'llâhu limen yeşâ 28/56</i>
Ankebut Sûresi [29]	<i>vellezîne câhedû fînâ 29/69</i>

Rum Sûresi [30]	<i>fenzur ila âsâri rahmetillâh 30/50</i> <i>yu 'minûn/ yesme 'ûn 30/21</i> <i>lâkinnehüm lâ ya 'lemûn 30/6</i>
Lokman Sûresi [31]	<i>ke-nefsin vâhid 31/28</i>
Ahzab Sûresi [33]	<i>et-tâibûne, et-tâibât 33/35</i> <i>ûlâ 'ike 'l-ahzâb 33/19</i> <i>zalûmen cehûl 33/7</i>
Fatır Sûresi [35]	<i>azbun furâtun ve milhun ucâc 35/ 12</i> <i>cennetü 'l-me 'vâ 35/33</i> <i>elhamdu lillâhi'llezî ezhebe 'annâ'l-hazen 35/34</i>
Yâsin sûresi [36]	<i>eflem tekûnû ta 'kilûn 36/62</i> <i>kûn feyekûn 36/82</i> <i>yuhyi 'l- 'ızam vehiye ramîm 36/78</i>
Saf sûresi [37]	<i>bike 'sin min ma 'în 37/45</i> <i>rabbu 'l-meşriki ve 'l meğrib 37/5</i> <i>sihrun mübîn 37/15</i>
Sad sûresi [38]	<i>tesevverü ' l-mihrâb 38/21</i> <i>cennetü 'l-me 'vâ 38/50,</i> <i>ene hayrûn 38/78</i> <i>faslu 'l-hitâb 38/20</i> <i>hâzihî cennâtü adnin 38/50</i> <i>halaktühü bi-yedeyy 38/75</i> <i>harra râki 'an ve enâb 38/24</i> <i>haysü asâb 38/36</i> <i>inne fî zâlike le-âyâtin li-kavmin 38/44,</i> <i>lâte hîne menâs 38/3</i> <i>muğteselün fihi bâridun ve şarâb 38/42</i> <i>ni 'me 'l- 'abd 38/44</i>

Zümer sûresi [39]	<i>cezâ'ül-muhsinîn 39/34</i> <i>ecrühüm bi-ğayrı hisâb 39/10</i> <i>fe'dhulûha hâlidin 39/73</i> <i>lâ taknatû min-rahmeti'llâh 39/53</i> <i>ni'me ecrü'l-âmilîn 39/74</i>
Mü'min sûresi [40]	<i>refî'ü'd-derecât 40/15</i> <i>bi'l-'aşıyyi ve'l-ibkâr 40/55</i> <i>fî selâsil yushabûn 40/71</i> <i>limeni'l-mülk 40/16</i>
Fussilet sûresi [41]	<i>tav'an ev kerhen 41/11</i>
Şûra sûresi [42]	<i>Allâhu latîfun bi'ibâdih 42/19</i>
Zuhruf sûresi [43]	<i>nahnu kasemnâ 43/32</i>
Duhan sûresi [44]	<i>sündüs ü istebrak 44/53</i> <i>duhânun mubîn 44/10</i> <i>innâ âtîküm bi-sultânin mübîn 44/19</i>
Ahkaf sûresi [46]	<i>sihrun mübîn 46/7</i>
Muhammed sûresi [47]	<i>lâ ilâhe illa'llâh 47/19</i>
Fetih sûresi [48]	<i>leyse 'ale'l-a'mâ harec 48/17</i> <i>mâ tekaddem 48/2</i> <i>innâ fetehnâ 48/1</i>

Kaf sûresi [50]	<i>nahnu akreb 50/16</i> <i>hablu'l-verîd 50/16</i> <i>hel min mezîd 50/30</i>
Necm sûresi [53]	<i>ve'n-necmi 53/1</i> <i>ev ednâ 53/9</i> <i>kâbe-kavseyni ev ednâ 53/9</i> <i>leyse li'l -insâni illâ mâ sa'î 53/39</i> <i>mâ-zâga'l-basar 53/17</i> <i>mâ evhâ 53/10</i> <i>mâ zâga'l-basaru vemâ-tagâ 53/17</i> <i>sidrü'l-müntehâ 53/14</i> <i>sümme denâ 53/8</i>
Kamer sûresi [54]	<i>ve'n-şakka'l-kamer54/1</i> <i>yeczî men şeker 54/35</i> <i>edhâ ve emer 54/46</i> <i>fî nâri's-sakar 54/48</i>
Rahman sûresi [55]	<i>'alleme'l-kur'ân 55/2</i> <i>ve'r-reyhân 55/12</i> <i>rabbu'l-meşriki ve'l meğrib 55/17</i> <i>küllü men aleyha fân 55/26</i> <i>lû'lü'ü ve'l-mercân 55/22</i> <i>azbun furâtun ve milhun ucâc 55/20</i>
Vakıa sûresi [56]	<i>cennetü na'im 56/89</i> <i>yusirrûne 'ale'l-hınsi'l- 'azîm 56/46</i> <i>lâ-yemes 56/79</i>

Hadîd sûresi [57]	<i>ma 'aküm eynemâ küntüm 57/4</i> <i>tûlicü'l-leyle fi'n-nehar 57/6</i> <i>ve enzelne 'l-hadîd 57/25</i> <i>el-evvelü ve 'l-âhiru ve 'z-zâhiru ve 'l-bâtın 57/3</i>
Haşr sûresi [59]	<i>ta 'âla 'llâhü 'ammâ yüşrikûn 59/23</i> <i>ulü'l-elbâb, ulü'l-ebsâr 59/2</i>
Saf sûresi [61]	<i>fethun karîb 61/13</i>
Cuma sûresi [62]	<i>vallâhu hayru'r-râzıkîn 62/11</i>
Teğabun sûresi [64]	<i>Fahzeruhum 64/14</i>
Talak sûresi [65]	<i>fe 't-tekû 'llâhe yâ uli 'l-elbâb 65/10</i> <i>le 'all 'allahü yuhdis ba 'de zalik 65/1</i>
Kalem sûresi [68]	<i>nûn ve 'l-kalem 68/1</i> <i>alâ hulukın 'azîm 68/4</i> <i>ve ümlî lehüm inne keydî metîn 68/45</i> <i>in yekâd 68/51</i>
Mearic sûresi [70]	<i>fî salâtin dâyimûn 70/23</i>

Nuh sûresi [71]	<i>rabbi lâ-tezer 71/26</i>
Müzemmil sûresi [73]	<i>yâ eyyühe 'l-müzemmil 73/1</i> <i>kumi'l-leyl 73/2</i> <i>rabbu 'l-meşriki ve 'l meğrib 73/9</i>
Müddessir sûresi [74]	<i>fî nâri 's-sakar 74/42</i>
İnsan sûresi [76]	<i>hel etâ 76/1</i> <i>sekâhum rabbuhum 76/21</i> <i>şarâben tahûr 76/21</i> <i>selsebîl 76/18</i> <i>lû 'lû 'ü mensûr 76/19</i>
Nebe sûresi [78]	<i>ca 'ale 'l-leyle libâsâ 78/10</i> <i>yâ leytenî küntü türaba 78/40</i> <i>kevâ 'ib-i etrâb 78/33</i>
Naziat sûresi [79]	<i>ve 'n-nâzi 'ât 79/1</i>
Buruc sûresi [85]	<i>iz hüm 'aleyhâ ku 'ûd 85/6</i>
Fecr sûresi [89]	<i>ve 'l-fecr 89/1</i> <i>ve 'l-leyl 89/3</i> <i>zât 'ül- 'imad 89/7</i>

Şems sûresi [91]	<i>ve 'ş-şemsi 91/1</i> <i>ve 'l-leyli 91/4</i>
Leyl sûresi [92]	<i>ve 'l-leyl 92/1</i>
Duha sûresi [93]	<i>ve 'd-duhâ 93/1</i>
İnşirah [94]	<i>elem neşrah leke sadrek 94/1</i>
Tin sûresi [95]	<i>ahseni takvim 95/4</i>
Kadir sûresi [97]	<i>fi-leyleti 'l-kadr 97/1</i> <i>hattâ matla 'il-fecr 97/5</i>
Zilzal sûresi [99]	<i>femen ye 'mel 99/7</i>
Adiyat sûresi [100]	<i>ve 'l- 'âdiyât 100/1</i>
Asr sûresi [103]	<i>inne 'l-insâne lefî husrin 103/2</i>
Kafirun sûresi [109]	<i>leküm dînüküm veliyedîn 109/6</i>
Tebbet sûresi [111]	<i>tebbet yedâ ebi leheb 111/1</i>
İhlas sûresi [112]	<i>kul hüva 'llâhu ehâd 112/1</i> <i>Allâhu 's-samed 112/2</i>